

ივანე ჯავახიშვილის სახელობის
თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი

ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტი

სამეცნიერო-კვლევითი ლაბორატორია „ორიონი“

ნინო დოგორჯიშვილი

ენა, იდენტობა და საისტორიო კონცეპტები

რელიგიური ისტორიოგრაფიის
წყაროთა ინტერპრეტაციის ცდა

ქართველოლოგიის, ჰუმანიტარული და სოციალური მეცნიერებების
ფონდი რუსთაველის ფონდი

Rustaveli Foundation

for Georgian Studies, Humanities and Social Sciences

აღნიშნული პროექტის დაფინანსება დაინიშნა ეროვნულ სამეცნიერო ფონდში და დასრულდა ქართველოლოგიის, ჰუმანიტარული და სოციალური მეცნიერებების ფონდში (რუსთაველის ფონდი). წინამდებარე პუბლიკაციაში გამოთქმული ნებისმიერი მოსაზრება ეკუთვნის ავტორს და შესაძლებელია, არ ასახავდეს ქართველოლოგიის, ჰუმანიტარული და სოციალური მეცნიერებების ფონდის (რუსთაველის ფონდის) შეხედულებებს.

The designated project was launched at the Georgian National Science Foundation and was accomplished by the financial support of the Foundation for Georgian Studies, Humanities and Social Sciences (Rustaveli Foundation). Any idea in this publication belongs to the author and may not represent the opinion of the Foundation for Georgian Studies, Humanities and Social Sciences itself.

www.rustaveli.org.ge

უფასო გამოცემა

© ნინო დობორჯგინიძე, 2010

გამომცემლობა „ნეკერი“, 2010

ISBN 978-9941-416-52-1

შესავალი	5
ნაწილი I	11
I თავი	
რელიგიური ისტორიოგრაფია და ენისა და ხალხის ურთიერთმიმართების პრობლემა.	11
II თავი	
დიამერიზმები და ბიბლიურ ხალხთა და ენათა ნუსხები ოუდაისტურ და ქრისტიანულ ტრადიციაში	22
III თავი:	
ქრისტიანული ტრადიციის ძირითადი რედაქციები	39
ნაწილი II	63
I თავი	
რელიგიური ისტორიოგრაფია და დისკუსია არასამწერლობო ქართველური ენების შესახებ	64
II თავი	
დისკუსია დიამერიზმების იბერებთან დაკავშირებით	70
III თავი	
დიამერიზმების ფრაგმენტთა ფუნქციისათვის ძველ ქართულ ტრადიციაში	83
IV თავი	
XI საუკუნის ქართული საისტორიო კონცეფცია	94
V თავი	
ქართული ენის ლეგიტიმაციის საკითხი შუა საუკუნეებში	100
დამატება	
დიამერიზმების ძველი ქართული თარგმანები	112
რეზიუმე	126
ბიბლიოგრაფია	135

წიგნი ეძღვნება
გიორგი ხავთასის ხსოვნას

წინამდებარე ნაშრომში ქართული ენის სოციალური ისტორიის საკითხებია განალიზებული. მისი მიზანია იმ განსხვავებული კონცეპტუალური „შინაარსების“ რეკონსტრუქცია, რომლითაც დროდადრო იცებოდა, ან რომლისგანაც იცლებოდა ხოლმე ქართული ენა. ^(ა)

ამგვარი სოციოლინგვისტური ისტორია, პირველ რიგში, ენისა და ხალხის ურთიერთმიმართების ისტორიაა; ამავე დროს, იგი არის ეთნიკური, რელიგიური თუ კულტურული იდენტობის, ანუ ამა თუ იმ დონეზე გამოხატული „სუბიექტური მიკუთვნებულობის“ ისტორია, ნების გამოხატვა, სად, რის ნაწილად და ვის შთამომავლად აღიქვამს ესა თუ ის ჯგუფი თავს (ან, სხვები აღიქვამენ მას) და რა არის მისი, როგორც ერთობის, ამოსაცნობი, სხვა ჯგუფებისგან განმასხვავებელი ნიშნები. ამ ნიშანთაგან ენა და წარმომავლობა უდავოდ ყველაზე მნიშვნელოვანი მარკერებია, რომლებიც კონკრეტულ ჯგუფს ეთნოსად, ხალხად აყალიბებს. შესაბამისად, ნაშრომის თემაა არა ენის „შინაგან“, ბუნებრივ განვითარებასთან დაკავშირებული საკითხები, რომლებიც, როგორც წესი, ისტორიულ გრამატიკაში აღინერება ხოლმე, არამედ ქართული ენის ფუნქციონირების პრობლემატიკა მისი განვითარების სხვადასხვა ეტაპზე; არა ენაში განვითარებული პროცესების ლოგიკა ან რომელიმე ლინგვისტური კანონზომიერება, არამედ ისტორიულად დადასტურებული ცვალებადი მიმართებები, რომლებიც ენასა და ამ ენის მატარებელს შორის არსებობდა.

ქართული ენის სოციალური ისტორიისთვის რელევანტური პირდაპირი წყაროები, ანუ ქართულ ენასთან ქართველის, უფრო სწორად, კონკრეტული ტექსტების ავტორის, მიმართების ამსახველი მასალა, ისტორიულად დადასტურებული კონცეპტუალიზაციები, შედარებით გვიანდელია. ნიშანდობლივია, რომ ამგვარი მიმართებების ამსახველი ტექსტები პირველად მაშინ ჩნდება, როცა ქართველები იწყებენ თარგმანთან დაკავშირებული საკითხების, თარგმანის, როგორც მშობლიური ენის სხვა ენასთან შეხვედრის პროცესის, ანალიტიკურ გააზრებას. ეს უკანასკნელი პირველად X-XII საუკუნეების მთარგმნელთა კომენტარებში ჩნდება. მთარგმნელობითი კომენტარები, ანუ ძირითად ტექსტზე დართული მეტატექსტები, პირდაპირი წყაროა მთარგმნელთა თვითშეგნების მოდელირებისა და იმ საინტერესო მიმართების რეკონსტრუქციისათვის, რომელიც არსებობდა ენას, ამ ენის მატარებელსა და მის საქმიანობას (იგულისხმება როგორც ორიგინალური შემოქმედება, ასევე თარგმნა) შორის. უფრო ადრინდელ, V-X საუკუნეების ძეგლებში, თარგმანებსა თუ ორიგინალურ ლიტერატურაში, ჩვენ თვითონ გვიხდება ამ მიმართებათა რეკონსტრუქცია; მათგან განსხვავებით, X-XII საუკუნეების მეტატექსტებში მთარგმნელები ან ავტორები თავად მოგვითხრობენ ამ მიმართებათა შესახებ ტექნიკურ (ტერმინოლოგიის) თუ იმპლიციტურ (მეტაფორების) დონეზე.

ქართველ სწავლულთა კულტურული, ნაციონალური თუ რელიგიური იდენტობის, ქართული ენის ისტორიული განვითარების შესახებ შუა საუკუნეებში მე საგანგებოდ ვმუშაობდი ალექსანდრე ჰულბოლდტის ფონდის სამეცნიერო პროექტის ფარგლებში. კვლევის შედეგები მონოგრაფიის სახით 2009 წელს დაიბეჭდა გერ-

მანიაში.¹ სხვა საკითხებთან ერთად მასში აღწერილია შუა საუკუნეებში ქართული ენის ლეგიტიმაციის, მისი გავრცელების სფეროების, პოზიციების განსაზღვრის, მნიშვნელოვანი საფეხურები, კერძოდ, ენის ფუნქციური და თვისებრივი ლეგიტიმაციის ეტაპები.² როგორც ირკვევა, შუა საუკუნეების ქართული ენის განვითარების ეს საფეხურები მის ორმაგ ლეგიტიმაციაშიც ასახა: ერთი მხრივ, პოლიტიკური ლეგიტიმაცია ნაციონალური ისტორიის რეკონსტრუქციით (ლეონტი მროველი) და, მეორე მხრივ, რელიგიური ლეგიტიმაცია ქართულისთვის განსაკუთრებული მისიის დაკისრებით, ქართულისთვის ე. წ. წმინდა ენების „ბადალი“ არგუმენტის გამოძენით (იოვანე ზოსიმე).³

წინამდებარე ნაშრომი ზემოხსენებულ მონოგრაფიაში დასმული პრობლემატიკის, კერძოდ, XI-XII საუკუნეების საქართველოში შემუშავებული ენის, ისტორიისა და ქართველთა თვითშეგნების მაკონსტრუირებელი „სახელმძღვანელო“ ტექსტების გენეალოგიის შესწავლის ცდაა. ამ თვალსაზრისით იგი მართლაც წინა კვლევის, შესაბამისად, წინა მონოგრაფიის, უშუალო გაგრძელებაა; თუმცა პერიოდი, რომელსაც ის უმთავრესად მიემართება და წყაროები, რომელთაც ის ეყრდნობა, ქრონოლოგიურად ბევრად უსწრებს X-XII საუკუნეებში ქართველ მნიშვნელოვანთა კულტურული, რელიგიური თუ ნაციონალური იდენტობის ფორმირებას, შესაბამისად, შუა საუკუნეების ქართულ წყაროებს, თარგმანებზე დართულ მეტატექსტებს, რომელთა ანალიზს ეყრდნობა წინა მონოგრაფია.

ამჯერად წარმოდგენილ ნაშრომში გაანალიზებულია გვიანანტიკურობის რელიგიური ისტორიოგრაფიის უცხოენოვანი წყაროები და ამ წყაროთა რეცეფცია შუა საუკუნეების უცხოურ და ქართულ ისტორიოგრაფიაში. საგანგებოდ მინდა აღნიშვნა, რომ ქართულის, უფრო ზუსტად, იბერიულის, როგორც ერთ-ერთი უძველესი სამწერლო ტრადიციების მქონე ენისა და ქართველთა „ნათესავის“ ყოფის, როგორც უნივერსალური ისტორიის განუყოფელი ნაწილის, ამსახველი ეს წყაროები ნაშრომში წარმოდგენილი იქნება არა პალეოგრაფიის, ან საისტორიო მეცნიერებათა,⁴ არამედ სწორედ ისტორიული სოციოლინგვისტიკის თვალთახედვით. მე არ ვიკვლევ – არც მაქვს საამისო გამოცდილება, კომპეტენცია – როგორი უნდა ყოფილიყო კავკასიის იბერების ის დამწერლობა, რომელსაც რელიგიური ისტორიოგრაფიის წყაროები, უფრო ზუსტად, გვიანანტიკურობისა და შუა საუკუნეების უნივერსალური ისტორიის საყოველთაოდ გაზიარებული ტოპოსი, დიამერიზმები, ახ. წ.ა. 218-235 წლიდან მსოფლიოს თხუთმეტ სამწერლო ენათა შორის (შდრ. ის *ἐπιστολαὶ αὐτῶν*; qui litterati sunt) ერთ-ერთ პირველს ასახელებენ; რა ასო-ნიშნებისგან შედგებოდა, რომელ ცნობილ დამწერლობას იყენებდა ან ენათესავებოდა იგი (პალეოგრაფიული თვალთახედვით); რამდენად ავთენტური იყო ეს წყაროები და რა მეთოდოლოგიით

1 Doborjiniдзе 2009 (=Sprachen und Kulturen des christlichen Orients, Bd. 17), Heijer - Emmel - Krause - Schmidt: 2009.

2 ქართულ ენაზე ამ საკითხთა შესახებ იხ. დობორჯინიძე 2009: 13-29.

3 ამ მონოგრაფიის ორივე ვერსია, როგორც გერმანული, ასევე ქართული, 2005 წელს დაიკარგა. 2009 წელს დაბეჭდილ მონოგრაფიაში მხოლოდ გერმანული ვერსიის აღდგენა მოხერხდა, ისიც ნაწილობრივ. სამომავლოდ იგეგმება მონოგრაფიის ქართული ვერსიის გამოცემა.

4 ამ შემთხვევებში – პალეოგრაფიული ან საისტორიო მეცნიერების თვალთახედვით – რელიგიური ისტორიოგრაფიის წყაროთა ღირებულება სულ სხვაგვარი კრიტერიუმებით შეფასდებოდა.

უნდა შემოწმდეს მათი სანდოობა, რამდენად შეეფერება ან ასახავს რეალობას რელიგიურ კონტექსტში ჩამოყალიბებული ეს ტოპოსები და ა.შ. (საისტორიო თვალთახედვით). როგორც ვთქვი, მე მაინტერესებს ისინი ზოგადად კულტურის ისტორიის, უფრო ზუსტად, ისტორიული სოციოლინგვისტიკის პოზიციიდან:

- როგორ აფასებენ ამ წყაროთა ავტორები ენისა და ხალხის ურთიერთმიმართების საკითხებს, რომელი ნიშნების მიხედვით ანიჭებენ ენებსა და ხალხებს კულტურული ნიშნით გამორჩეულობის სტატუსს და ათავსებენ მათ „წმინდა ისტორიაში“ (მდრ. *Historia sacra*);⁵

რა კონკრეტულ კულტურულ-ისტორიულ რეალობას ეხმაურება ეს ტექსტები, შესაბამისად, რომელ ტენდენციათა ასახვას ცდილობს მათი შემდგენელი; იბერების შესახებ არსებულ რომელ წყაროებს შეიძლება ეყრდნობოდეს გვიანანტიკურობისა და შუა საუკუნეების რელიგიური ისტორიოგრაფია;

როგორ, რა ისტორიულ, კულტურულ და რელიგიურ გარემოში შემუშავდა უნივერსალური ისტორიის ტოპოსები და როგორ აისახა იგი ქართულ საისტორიო მწერლობაში;

რა პრინციპებს, მოდელებს დაეყრდნო ქართულის, როგორც განსაკუთრებული, საყოველთაო მისიის მქონე ენის, ლეგიტიმაციის პროცესი;

როგორ მოხდა ქართველთა ყოფის ამსახველი თავდაპირველი ამბების, როგორც საყოველთაო ისტორიის განუყოფელი ნაწილის, ლეგიტიმაცია და რა პრინციპები დაედო საფუძვლად ისტორიის ლეონტი მროველისეულ კონცეფციას (უნივერსალური ისტორიის კონცეპტი, ლეთიკურთხეული მეფის იდეა, ლეთისმშობლის წილხვდომობის იდეა, ენის გამორჩეულობის იდეა და ა.შ.);

ეს საკითხები არის ერთი ნაწილი იმ პრობლემატიკისა, რომელიც გამოიკვეთა ქართულ წყაროებში სხვადასხვა პერსპექტივით (საისტორიო, ფილოლოგიური, რელიგიური და ა.შ.) დასმული საკითხების ფართო კონტექსტში განხილვისა და, შესაბამისად, ქართული მასალის ტიპოლოგიური ანალიზის საფუძველზე. ეს უკანასკნელი ეყრდნობა გვიანანტიკურობისა და შუა საუკუნეების ისტორიოგრაფიაში შესაბამისი პრობლემატიკისათვის შემუშავებულ კონცეპტებს.

ამ პრობლემატიკის საკითხთა კომპლექსური კვლევა, რომელიც განხორციელდა საქართველოს ეროვნული სამეცნიერო ფონდის (შემდგომში რუსთაველის ფონდის) პროექტის ფარგლებში⁶, მიზნად ისახავდა გვიანანტიკურობისა და შუა საუკუნე-

5 როგორც ცნობილია, ბაბილონისდროინდელი ამბების ინტერპრეტაციით რელიგიურმა ისტორიოგრაფიამ მსოფლიოს ხალხები ორ ნაწილად გაყო: ისტორიის ნამდვილ შვილებად, ანუ „წმინდა ისტორიის“ მონაწილე სამოცდათორმეტ (ზოგიერთი წყაროს მიხედვით სამოცდაათი) ეთნოსად და დანარჩენ სამყაროდ, რომელსაც სამართლიანობისა თანასწორუფლებიანობის მოყვარე დასავლელი მეცნიერები „ისტორიის გერებს“ (*Stiefkinder der Geschichte*) უწოდებენ (მდრ. Borst 1957: 292).

6 პროექტი: ძველი ქართული ბიბლიური ტექსტებისა და მათი კომენტარების ლინგვისტურ-ტექსტოლოგიური ანალიზი და გამოსაცემად მომზადება 2006-2009 წლებში მუშავდებოდა ეროვნული სამეცნიერო ფონდის (2008 წლიდან – რუსთაველის ფონდის) სამეცნიერო გრანტის ფარგლებში. წინამდებარე ნაშრომი ამ პროექტის ერთ-ერთი ნაწილია (მეოთხე ამოცანა: ძველი ქართული სამწერლო ტრადიციების შესახებ არსებული დღემდე უცნობი უცხოენოვანი რელიგიური ისტორიოგრაფიის წყაროთა შესწავლა, მონოგრაფიის გამოსაცემად მომზადება).

ბის რელიგიური ისტორიოგრაფიის (ბერძნული, ლათინური, სირიული, კოპტური, სომხური) დღემდე უცნობი ან ნაკლებად ცნობილი წყაროების კვლევას, ამასთანავე, ამ წყაროთა ირგვლივ ევროპულ საისტორიო დისკუსიებში (ძირითადად XIX საუკუნის ბოლოსა და XX-ის დასაწყისში) გამოთქმული და გაზიარებული თვალსაზრისების მოძიებას და შესწავლას.

კვლევის შედეგები წინამდებარე ნაშრომში წარმოდგენილია ორ ნაწილად. პირველ ნაწილში ძირითადად განხილულია ის თეორიული კონცეპტები, რომლებიც გვიანანტიკურობისა და შუა საუკუნეების რელიგიურმა ისტორიოგრაფიამ შეიმუშავა ენისა და ხალხის ურთიერთმიმართების პრობლემასთან დაკავშირებით. აქვე გაანალიზებულია რელიგიური ისტორიოგრაფიის მთავარი ოპოზიცია: უნივერსალიზმი და ისტორიზმი, რომელსაც უშუალოდ უკავშირდება საყოველთაო ისტორიის კონცეფცია – დიამერიზმები და მოსეს ხალხთა დაფები, ანუ ბიბლიური წარმოშობის მქონე სამოცდათორმეტი (ზოგიერთი ტრადიციის მიხედვით – სამოცდაათი) წმინდა ეთნოსისა⁷ და ენის ტოპოსების ჩამოყალიბება. ნაშრომში ცალკეა განხილული დიამერიზმების, როგორც ტექსტის, სტრუქტურა და ტიპოლოგია, მისი რეცეფცია სხვადასხვა კულტურულ, ისტორიულ და რელიგიურ ტრადიციაში. აქვე წარმოდგენილია დიამერიზმების ძირითადი რედაქციების ბერძნული ტექსტები (უფრო სწორად, საკვლევი საკითხისთვის საინტერესო რუბრიკები) ქართული თარგმანებითურთ.

ნაშრომის მეორე ნაწილში გაანალიზებულია გვიანანტიკურობის რელიგიურ ისტორიოგრაფიაში შემუშავებული კონკრეტული კონცეპტები, რომელთაც დაეყრდნო საქართველოში ენის, ისტორიისა და ქართველთა წარმომავლობის სალეგიტიმაციო ტექსტები; შესაბამისად, განხილულია შუა საუკუნეებში ქართველთა ენისა და ისტორიის კონცეპტუალიზაციის საკითხები; ამასთანავე, ამა თუ იმ უცხოენოვან თხზულებათა ფრაგმენტები, რომლებიც ჩვენი ისტორიისთვის, უფრო ზუსტად, საისტორიო მწერლობისთვის სრულიად ახალ ან ნაკლებად ცნობილ ამბებს ეხება (მაგალითად, უძველესი ცნობები სამწერლო და არასამწერლო ქართველური ენების შესახებ, არაბული და კოპტური ცნობები იბერიულისა და ქართულის იდენტიფიკაციისათვის და ა.შ.).

მონოგრაფიაში წარმოდგენილი უცხოენოვანი წყაროები ქართველთა ენისა და ისტორიის საკმაოდ ძველ, ქართულ საისტორიო წყაროებში, ასევე, ჩვენთვის ცნობილ უცხოენოვან წყაროებში, ნაკლებად დოკუმენტირებულ პრობლემატიკას ეხება და, ამდენად, განსაკუთრებული მნიშვნელობისაა. როდის, სად, რა კონტექსტში ჩნდება პირველი უცხოენოვანი ცნობები ქართულის, ან ზოგადად, ქართველური ენების შესახებ? როდის აღმოაჩინეს ძველი კულტურული სამყაროს ცნობილმა ისტორიკოსებმა ჩვენი წინაპარი, როგორც ენობრივად უცხო? რა წარმოდგენისა იყვნენ ქართველური ტომების ენისა და სამწერლო ტრადიციების შესახებ? ნაშრომში გაანალიზებული წყაროებით შევეცდები ნაწილობრივ მაინც გავცე პასუხი ამ კითხვებს, ყოველ შემთხვევაში, მის მიხედვით, რაც III საუკუნიდან მოყოლებული

7 ბერძნული ტერმინი *τὰ ἔθνη*, ასევე მისი ლათინური ეკვივალენტი *gentes, populi* ქართულად გადმომაქვს ტერმინით ეთნოსი. ვფიქრობ, იგი უფრო ადეკვატურია, ვიდრე თანამედროვე ტერმინი ხალხი, რომელიც თავისი შინაარსით აშკარად განსხვავებულია გვიანანტიკურობისა და შუა საუკუნეების ტერმინებისგან: *τὸ ἔθνος, gens*.

XVIII საუკუნის ჩათვლით რელიგიურ ისტორიოგრაფიაში მიღებულ, გაზიარებულ თვალსაზრისად, ტოპოსად ითვლებოდა.

ქართველთა ისტორიის შესახებ უცხოენოვან წყაროთა ერთი, ძალიან მნიშვნელოვანი ნაწილი სიმონ ყაუხჩიშვილმა, თინათინ ყაუხჩიშვილმა, ილია აბულაძემ, ზაზა ალექსიძემ და სხვა ცნობილმა ისტორიკოსებმა თარგმნეს და შეისწავლეს.⁸ რაც შეეხება დიამერიზმებსა და მოსეს ხალხთა დაფებს, მათი ადრინდელი, მესამე საუკუნისეული ნუსხები იპოლიტე რომაელისა და იულიუს აფრიკანუსის, გასაგები მიზეზების გამო,⁹ აქამდე ქართული ისტორიოგრაფიის საგანგებო განსჯის საგანი არ ყოფილა.

რაც არ უნდა სადავო იყოს რელიგიურ კონტექსტში შემუშავებული ეს ტოპოსები, მათი წარმომავლობა და სანდოობა, ფაქტია, რომ III საუკუნიდან მოყოლებული ორიგინალური იბერიული დამწერლობა თუ იბერიელთა სამწერლო ტრადიციები ძველ საეკლესიო ისტორიოგრაფიაში, კერძოდ, ბერძნულ, ლათინურ, სირიულ, სომხურ, საეკლესიო სლავურ და არაბულ წყაროებში, ერთ-ერთი ყველაზე ნათლად ჩამოყალიბებული ტოპოსია; იგი ასახავს III-XVIII საუკუნეების კულტურულ სამყაროში, ერთმანეთისგან გეოგრაფიული, ისტორიული თუ რელიგიური თვალსაზრისით მკვეთრად დაშორებულ ტრადიციებში საყოველთაოდ გაზიარებულ თვალსაზრისს, რომელსაც, როგორც ირკვევა, კარგად იცნობს და არაერთხელ იმონებს ოუდაისტური ისტორიოგრაფია და თალმუდურ-მიდრაშული ეგზეგეტიკური წყაროები.

დიამერიზმების ასე ადრეულ ნუსხებში მოხსენიებული იბერების კავკასიის იბერებთან გაიგივების პრობლემა XIX საუკუნის ბოლოსა და XX-ის დასაწყისში ევროპული საისტორიო დისციპლინის მწვავე კამათის საგანი იყო.¹⁰ ევროპელ ისტორიკოსთა ერთი ნაწილი თვლიდა, რომ კავკასიის იბერები, მათი აზრით, იმ დროისათვის ნახევრად ველური ხალხი, არ უნდა ყოფილიყო მოხსენიებული III საუკუნის წყაროებში კულტურული ნიშნით გამორჩეულ თხუთმეტ ხალხს შორის. მაგრამ უცხოენოვან წყაროთა კვლევამ აჩვენა, რომ დიამერიზმების იბერებისა და კავკასიის იბერების იდენტიფიკაციის საკითხები, XIX-XX საუკუნეებისგან განსხვავებით, ნაკლებად იყო

8 სამეცნიერო სერიებში: საქართველოს ისტორიის უცხოენოვანი წყაროები, უცხოელ მწერალთა ცნობები საქართველოს შესახებ, ბიზანტიელ მწერალთა ცნობები საქართველოს შესახებ, ასევე ცალკე გამოცემების სახით დაიბეჭდა ს. ყაუხჩიშვილის, თ. ყაუხჩიშვილის, ილ. აბულაძის, ზ. ალექსიძის და სხვა ქართველ მეცნიერთა მიერ ნათარგმნი სხვადასხვა ეპოქის ბერძნული, არაბული, სომხური, სპარსული წყაროების მნიშვნელოვანი ნაწილი.

9 1936 წელს, როცა სიმონ ყაუხჩიშვილმა გეოგრაფიკის I ტომში დაბეჭდა იპოლიტე რომაელის ქრონიკების ლათინური ვერსია VI-VII საუკუნეებისა, იპოლიტე რომაელის ქრონიკის ბერძნული ტექსტი საერთოდ არ იყო ცნობილი და ვარაუდობდნენ, რომ ლათინური ვერსია არასწორად მიენერებოდა იპოლიტე რომაელს. ბერძნული ტექსტი გაცილებით გვიან, 1956 წელს, იპოვა მადრიდის მუზეუმში და გამოაქვეყნა ალან ბაუერმა (Bauer 1956). ს. ყაუხჩიშვილი რომ საგანგებოდ არ ჩერდება VI-VII საუკუნეების ამ ვერსიაზე, როგორც ქართველთა სამწერლო ტრადიციის შესახებ წყაროზე, სრულიად ბუნებრივია, ამ თვალსაზრისით VI-VII საუკუნეების ლათინურ წყაროზე ბევრად უფრო ადრინდელი ცნობებიც გვაქვს.

10 ამ დისკუსიის ამსახველი სტატიები სულ ცოტა 10 წლის განმავლობაში იბეჭდებოდა გოლიდური თეოლოგიური ჟურნალის: „Zeitschrift für die alttestamentliche Wissenschaft“ (ძველი აღთქმის სამეცნიერო ჟურნალი) ფურცლებზე. რამდენადაც მე ვიცი, ქართული სამეცნიერო საზოგადოების მხრიდან მას არანაირი გამოხმაურება არ მოჰყოლია. დისკუსიის ამსახველი მასალები იხ. დობორჯგინიძე 2005: 190-207; Krauß 1899: 1-14; მისივე 1900: 38-43; მისივე 1906: 33-48; Nestle 1905: 210-213; Poznanski 1904: 301-308.

საკამათო შუა საუკუნეებში: სირიული, კოპტური თუ არაბული ისტორიოგრაფიის ძეგლები მეცხრე საუკუნიდან მოყოლებული, ზოგჯერ განმარტებით, ან ხშირად განმარტების გარეშე ანაცვლებენ დიამერიზმების ეთნონიმებს: "Ιβηρες, Iburi (Iberii) კავკასიის იბერების, ანუ ქართველების აღმნიშვნელი ტერმინებით: Georgii, Ġurgani / Gurzani."¹¹

ნაშრომის I ნაწილში წარმოდგენილ ენათა და ხალხთა თავდაპირველი ისტორიის კონცეფციას, დიამერიზმების ცალკეული რედაქციების, ზოგადად, ენათა და ხალხთა მიმართების ამსახველი ტექსტების გენეალოგიას და მათი ტექსტუალური ტიპოლოგიის ცალკეულ საკითხებს პირდაპირ უკავშირდება X-XII საუკუნეებში ქართული ენის, ისტორიისა და ქართველ მნიგნობართა იდენტობის სალევითიმაციო ტექსტური კორპუსის შექმნა. შემთხვევით არ ამბობს ეფრემ მცირე, რომ საჭიროა „წერით დაიდვას მოსაწყენებელი“¹² ანუ დაკანონდეს, სანდო წყაროებით გამყარებული ლეგიტიმური საფუძველი შეექმნას ქართველთა ენობრივ, კულტურულ თუ რელიგიურ დამოუკიდებლობას, ავტოკეფალიას, რაც ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ფაქტორი იყო „ჩუენი ნათესავის“ (ლეონტი მროველი) ყოფის ამსახველი თავდაპირველი ამბების, როგორც საყოველთაო ისტორიის განუყოფელი ნაწილის, ლეგიტიმაციისათვის შუა საუკუნეების კულტურულ სამყაროში.

ენის, ისტორიისა და ქართველ სწავლულთა იდენტობის მაკონსტრუირებელი ტექსტების პარალელურად ნაშრომში ტიპოლოგიური თვალსაზრისით იქნება გაანალიზებული შუა საუკუნეების ქრისტიანულ აღმოსავლეთში მსგავს კულტურულ, ენობრივ და საისტორიო კონტექსტში შექმნილი კონცეპტები.

11 დიამერიზმებში მოხსენიებული იბერების იდენტიფიკაციის პრობლემა შუა საუკუნეების სირიული და კოპტური წყაროების მიხედვით ნაშრომის ერთ-ერთ თავში იქნება წარმოდგენილი.

12 ეფრემ მცირის ამ თხოვლების სათაურია: *უნყებაჲ მიზეზაჲ ქართველთა მოქცევისასა, თუ რომელთა ნიგნთა შინა მოიქსენების* (ბრეგაძე 1959).

ნანილი I

I თავი

რელიგიური ისტორიოგრაფია და ენისა და ხალხის ურთიერთმიმართების პრობლემა.

1. რელიგიური უნივერსალიზმი და ენათა წარმომავლობა

სანამ XVIII-XIX საუკუნეებში დაიწყებდნენ ინდოევროპული პროტოენის მეცნიერული კრიტერიუმებით აღწერას, ენათა წარმომავლობისა და სტატუსის საკითხთა ძიებას არც თუ იშვიათად კუროიზულ შედეგებამდე მიჰყავდა ამ და მსგავსი საკითხებით დაინტერესებულები.¹³ ძველი კულტურული სამყაროს თითქმის ყველა მეტ-ნაკლებად მნიშვნელოვან რეგიონში დამოუკიდებლად ჩამოყალიბდა თვალსაზრისი თავდაპირველი ენის, მისი დაყოფის, ენათა და ხალხთა ერთიანობისა და ხალხთა განსახლების შესახებ.

ამ თვალსაზრისების მრავალფეროვნებას განაპირობებდა სხვადასხვა ისტორიული, სოციალური, კულტურული და გეოგრაფიული გარემო, რომლებიც განსხვავებულ პირობებს უქმნიდა ენებს მათი „გარეგანი“ განვითარებისთვის, ამა თუ იმ რეგიონში დასამკვიდრებლად და სოციალური და საზოგადოებრივი ფუნქციების მოსაპოვებლად. სწორედ ეს გარემო განსაზღვრავს ყველაზე მეტად ენის „გარეგანი“ განვითარების კანონზომიერებებს, მისი საზოგადოებრივი და სოციალური განვითარების ისტორიას, „შეიმუშავებს“ ენებთან ურთიერთობის წესებს, ანაწილებს მათ ფუნქციურ სფეროებს. ქვემოთ მოკლედ წარმოვადგენ ამ თვალსაზრისით სხვადასხვა კულტურული სამყაროსთვის დამახასიათებელ ზოგიერთ ტენდენციას.

დამოკიდებულება ენების მიმართ ძველგევიპტურ და ჩინურ სამყაროში გარკვეულწილად ერთმანეთის მსგავსი იყო: ორივე სამყარო შიგნიდან ღია იყო მრავალფეროვნებისა და ცვლილებების მისაღებად, კომპრომისების დასაშვებად, გარედან კი – ჩაკეტილი და უცხოისთვის ძნელად მისაწვდომი. სწორედ კომპრომისი და მრავალფეროვნების „შემწყნარებლობა“ დაედო საფუძვლად ეგვიპტის ისტორიის დასაწყისს – უცხო დინასტიებისა და ხალხების სწრაფ ასიმილაციას; ამ პროცესს მხოლოდ ებრაელები ეწინააღმდეგებოდნენ, დანარჩენი ხალხი კი არა მარტო ენების ცვალებადობასა და, შესაბამისად, ენათა მრავალფეროვნებას აღიარებდა, არამედ დამწერლობისასაც.

ძველგევიპტური ჰიერატული დამწერლობის შეცვლა ჯერ ახალგევიპტური დემოტურიკით და ბოლოს – კოპტურიკით, „ბუნებრივად“ ტოვებდა ეგვიპტის სიერცეში ადგილს არამარტო ამ ენებისთვის, არამედ თითოეული ამ დამწერლობისთვისაც.¹⁴

13 კაცობრიობის თავდაპირველი ენისა და ენათა წარმოშობის პრობლემების შესახებ დიკუსიები იხ. Albertz 1989(2):1-18; Borst 1957-1961; Eco 1997; Grimm 1862; Hille-Coates 2000a: 129-147; Hubig 1989 (Bd. 1): 158-182; Kaczmarek 1989 (Bd. 1): 65-88; Schraetetter 1989 (Bd. 1): 1-41.

14 ძველი კულტურული მსოფლიოს სხვადასხვა რეგიონში ენათა და ეთნოსთა მიმართების შესახებ ჩამოყალიბებული თვალსაზრისების განხილვისას ძირითადად ვხელმძღვანელობ არნო

ყოველ შემთხვევაში, ახ. წ. ა. IV საუკუნემდე ჯერ კიდევ ესმოდათ ძველეგვიპტური; როგორც ვთქვი, ენათა მრავალფეროვნების მიმართ ამგვარი შემწყნარებლობა მხოლოდ ამ სამყაროს შიგნით ვრცელდებოდა. გარედან კი ორივე მათგანი იზოლირებულ რეგიონად რჩებოდა; ერთი – უდაბნოს სარტყლით საიმედოდ დაცულ მხარედ, რომელშიც იოლად ვერ შეაღწევდა და, მით უმეტეს, ვერ დამკვიდრდებოდა უცხო, განსაკუთრებით ენობრივად უცხო; მეორე კი „დაცული“ იყო ამ რეგიონისთვის დამახასიათებელი განათლებისა და კულტურის ელემენტებით, რომლებიც სრულიად მიუწვდომელი იყო უცხოთათვის, მათ შორის ენობრივი უცხოთათვის და, ამდენად, დიდ ბარიერს ქმნიდა ენათა მრავალფეროვნების „შესაწყნარებლად“.

თუ არ ჩავთვლით ეხნატონის მცდელობას, ამ სამყაროს არასოდეს გაუწევია ანგარიში ენობრივი უცხოთა და, საერთოდ, ენათა მრავალფეროვნებისთვის; უფრო ზუსტად, არასოდეს უძებნია ენათა ნაირგვარობის თეოლოგიური საფუძველი და ახსნა; სამყაროს „ბედი“ ძველეგვიპტური რელიგიური წარმოდგენების მიხედვით მისი შექმნისას უკვე გადანეჭილი იყო, ვინაიდან თვითონ სამყაროს შექმნა აღიქმებოდა, როგორც უკანასკნელი დიდი ცვლილება.¹⁵

ამგვარი შეხედულება ენათა მრავალფეროვნებაზე სულაც არ ნიშნავს, რომ ეგვიპტელები ან ჩინელები ენათა განვითარებაში ისტორიულობის პრინციპს ვერ ხედავდნენ; უბრალოდ, ეს პრინციპი, ისევე, როგორც ეგვიპტის შემთხვევაში, მხოლოდ ამ სამყაროს ფარგლებში „მოქმედებდა“. რაც შეეხება დანარჩენ სამყაროში ენათა და ხალხთა მრავალფეროვნებას, როგორც ისტორიული განვითარების შედეგს, ეს მათ ნაკლებად აინტერესებდათ; ამის ერთ-ერთი მიზეზი კი იყო ის, რომ რელიგიურ ისტორიოგრაფიაზე მეტად სანყისის ახსნით, ანუ ეგზეგეტიკით იყო ორივე სამყარო დაინტერესებული.

ამას ნამდვილად ვერ ვიტყვით ძველ ინდოეთსა და ძველ აღმოსავლეთზე, რომელთა რელიგიურ მეგკვიდრებაში ენებისა და ხალხთა მრავალფეროვნების თეოლოგიური დასაბუთება მნიშვნელოვან როლს თამაშობდა.¹⁶ სწორედ აქ გვხვდება პირველად ბიბლიური განყოფისა და ხალხთა და ენათა სანყისისა და მათი დაყოფის მოტივები, ასევე სიმბოლური ციფრი სამოცდათორმეტი.

მაგრამ მთელი სერიოზულობით ეს მრავალფეროვნება პირველად მათ აღიარეს, რომელთაც ხალხს კია არა, ხალხთა ოჯახს უწოდებენ ენობრივი სიჭრელის გამო. ბუნებრივია, რომ სწორედ ძველმა ბერძნებმა მოაქციეს თავდაპირველი ენისა და ენათა დაყოფის პრობლემები მწყობრ ფილოსოფიურ სისტემაში.

ანტიკურ პერიოდში ამ საკითხებს, ცხადია, არ იკვლევდნენ, როგორც დამოუკიდებელ საენათმეცნიერო პრობლემატიკას, თავდაპირველი ენის და, საერთოდ, ენაში პირველის (πρῶτος), სიტყვათა სანყისის, ძიებას შემეცნების თეორიას უკავშირებდნენ¹⁷ და ძირითადად ფილოსოფიურ-თეოლოგიურ დისკურსში განიხილა-

ბორსტის ფუნდამენტური მონოგრაფიითა (Borst 1957-1961) და უმბერტო ეკოს ნაშრომით (Eco 1997).

15 ამის შესახებ ვრცლად იხ. Borst 1957: 42; Frankfort 1948:50.

16 ამის შესახებ იხ. Führer-Heimendorf: 1953; Borst 1957: 74-89.

17 ენათა წარმოშობასთან დაკავშირებული სხვადასხვა საკითხი ერთ მთავარ კითხვაში იყრიდა თავს: არის თუ არა ენა შემეცნების იარაღი (ὄργανον) და აქვს თუ არა მას შემეცნებითი ღირებულება, გვეხმარება ის თუ არა ჭეშმარიტების დადგენაში.

ვდნენ.¹⁸ ენათა მრავალფეროვნების, ანუ თავდაპირველი ენის დაშლა-დანაწილების შედეგად ენათა ისტორიის დასაწყისი სწორედ ბერძნებმა შეამჩნიეს, თუმცა უნდა ითქვას, რომ ენების წარმოშობისა და დაყოფის, ან მათი მრავალფეროვნების „შემწყნარებელი“ ბერძნული მითები საკმაოდ მცირეა.¹⁹

მოუხედავად ამგვარი დამოკიდებულებისა, არც ძველი ბერძნები, ისევე როგორც სხვა დახურული კულტურები, ენათა წარმომავლობისა და მრავალფეროვნების პრობლემების ძიებისას ისტორიზმის პრინციპის აღიარებამდე არ მისულან. ამის ერთ-ერთი მთავარი მიზეზი იყო ის, რომ, განსხვავებების მოუხედავად, თითოეული ამ კულტურათაგანი რელიგიური უნივერსალიზმით ეძებდა და ხსნიდა საწყისისა და მრავალფეროვნების მიზეზს. უნივერსალიზმი და ისტორიზმი კი ერთმანეთის საწინააღმდეგო პოლუსებია და, ბუნებრივია, სადაც ერთია, იქ მეორეზე ნაკლებად „ზრუნავენ“. სწორედ ამის გამო იყო, რომ ისინი ამ საკითხების ძიებისას მეტ-ნაკლებად მსგავს თვალსაზრისებს ავითარებდნენ და ენასა და რელიგიას მჭიდროდ უკავშირებდნენ ერთმანეთს.

2. ისტორიზმი და ენათა წარმოშობისა და მრავალფეროვნების თეორიები

ენისა და რელიგიის ამგვარი სიახლოვე თავისთავად ნიშნავდა ენის რელიგიურ სანქციონირებას, რაც მარტო ზეპირ ენას, ზეპირ სიტყვას კი არა, წერილობით სიტყვასაც ეხებოდა. ამის ტიპური მაგალითია იუდაისტური სამყარო, რომელშიც სწორედ წერილობით დაფიქსირებული საკრალური სიტყვა, ძველი აღთქმა, იქცა კანონად.

რელიგიის სიტყვის ორგვარმა გამოხატულებამ – ზეპირი და წერილობითი – პრაქტიკული, პერმენენტული ფუნქცია შესძინა თეოლოგიის მსახურ გრამატიკას²⁰ და მის წესებს, როგორც მოსამზადებელ წინა ეტაპს ეგზეგეტიკისა, რომელიც ჯერ რჯულის წიგნის სიტყვათა საიდუმლო კოდიფიცირებას, შემდეგ კი მის გაცოცხლებასა და ახსნა-განმარტებას ცდილობდა.

ის, რომ საწყისისა და მრავალფეროვნების ძიებაში ისტორიზმის პრინციპისთვის გაჩნდა ადგილი, რამდენიმე ფაქტორმა განაპირობა; მათგან ორ უმთავრესს ასახელებენ:

1) თანდათან პრობლემური გახდა განსხვავება ზეპირ და წერილობით სიტყვას

18 ამ თეორიების შესახებ იხ. Gessinger, Rahden (Hgg.) 1989; Schraetetter 1989, Bd. 1.

19 ენების წარმოშობასთან დაკავშირებული პრობლემატიკის მიმოხილვა იხ. Eco 1997.

20 შდრ. გვიანანტიკურობიდან მოყოლებული შუა საუკუნეებში საბოლოოდ დამკვიდრდა თვალსაზრისი, რომ ფილოლოგიას, ან ნებისმიერ სხვა მეცნიერებას, მხოლოდ ნაწილობრივ, გარკვეულ ეტაპამდე, შეუძლია სამსახური გაუწიოს თეოლოგიას: განმარტოს რელიგიური ტექსტის „ზედაპირზე“ ისტორიულ-ფილოლოგიური მხარე (შდრ. ძველ ქართულ ენაში დამკვიდრებული ტერმინი „თხრობისაებრი განმარტება“); რაც შეეხება თეოლოგიური ტექსტის სიღრმისეულ მნიშვნელობას, იგი სცდება ფილოლოგიის, საერთოდ, მეცნიერების ფარგლებს და მხოლოდ „სახისმეტყუელებით“, „სახე-მოღებით“ ან „აღყვანებით“ (შდრ. *ἐξ ἀλλήγου*, *ἐξ ὅπου* *ἀπο* *υ* *λ* *α* *ν*, *ἐξ ἀναγ* *α* *γ* *η* *ν*) არის შესაძლებელი. ამ საკითხების შესახებ იხ. Dörrie 1974; Hahner 1973; Neuschäfer 1987; Schaublin 1974; Schaublin 1992: 132-173; Schaublin 2005; Schlieben 1974; Schlieben 1979.

შორის (იგულისხმება ზეპირი და წერილობითი რელიგიური ტექსტი), რამაც რაბინულ და განსაკუთრებით ქრისტიანულ ტრადიციაში ეგზეგეტიკური კომენტარის პირველი ნაწილის, ისტორიული (ἐξ ἱστορίας), ანუ, როგორც ძველ ქართულ ტრადიციაში ეძახდნენ, „თხრობისაებრი“ განმარტების²¹ საჭიროება გააჩინა.

2). გასაგები მიზეზების გამო შესამჩნევი გახდა სხვაობა „ძველ სჯულსა“ და „ახალ კანონს“ შორის, ეს კი გადაწყვეტი ფაქტორი აღმოჩნდა ისტორიული ცნობიერებისთვის, რელიგიური ისტორიოგრაფიისთვის.

ამ დიდი ცვლილებების („ძველი“ და „ახალი“ კანონის ოპოზიცია) შემდეგ რელიგიურმა ისტორიოგრაფიამ შექმნა ახალი კონტექსტი, რომლის „მონაწილე“ ენები²² განსაკუთრებულ სტატუსს, კერძოდ „წმინდა“ ენების (lingua sacra) წოდებას იძენენ და, აქედან გამომდინარე, ენათა დიფერენცირების ისტორიულ საფუძველს ქმნიან.

დანარჩენები კი, ამ განსაკუთრებული სტატუსის არმქონე ენები, ვერ „ეგზეგებიან“ ამგვარ იერარქიულ დამოკიდებულებას და თავდაპირველ დროში დაბრუნებას ცდილობენ, რათა სწორედ იქ, კაცობრიობის საწყის პერიოდში, „დააფიქსირონ“ თავიანთი ისტორიის დასაწყისი და ამით აჩვენონ, რომ ნებისმიერი შემდგომი ცვლილება, ანუ მათი ისტორია, ამ ღვთაებრივის გეგმავლობიერი განვითარებაა. ამით ისინი „პოულობენ“ შეძლებისდაგვარად ძველ წინაპარს ბიბლიური გენეალოგიის ხეზე და აქედან იწყებენ საკუთარი ისტორიის ათვლას.

ასე ჩაეყარა საფუძველი ქრისტიანულ ისტორიოგრაფიას, რომელმაც საუკუნეების მანძილზე არაერთი მნიშვნელოვანი ძეგლი შექმნა როგორც კონკრეტული ქვეყნის, ასევე მსოფლიო ისტორიოგრაფიაში.

რელიგიური ისტორიოგრაფიის საფუძველი ყველაზე მეტად იუდაიკურმა სამყარომ მოამზადა თავისი რჯულის წიგნით; იგი პირველია მსოფლიო ლიტერატურაში, რომელშიც ერთი ღმერთის ხელდასხმით დროსა და სივრცეში მომხდარი ამბებია აღწერილი; ამბები, რომლებიც საწყისსა და მრავალფეროვნებას, მათ შორის ენათა საწყისსა და მრავალფეროვნებას, აღწერს.

ამ ისტორიულობის მიუხედავად, ძველი აღთქმის შესახებ რელიგიურ ისტორიოგრაფიაში შემუშავებული მეტ-ნაკლებად ჰომოგენური თვალსაზრისები ენათა და ხალხთა წარმოშობისა და მათი მრავალფეროვნების შესახებ თავისი არსით

21 გვიანანტიკურობისა და განსაკუთრებით შუა საუკუნეების ფილოლოგიური მეცნიერება ვითარდებოდა ბიბლიის ეგზეგეტიკასთან მჭიდრო კავშირში. ბიბლიის, როგორც ძნელად გასაგები, საიდუმლო, დაფარული შინაარსის მქონე წინასწარმეტყველური ტექსტის განმარტებათა მეთოდები და სისტემა ქრისტიანულმა ეგზეგეტიკამ ანტიკურობის ფილოლოგიური მოძღვრებიდან ისესხა. მან კარგად მოუსადგა ჰომეროსისა და სხვა ძველი ბერძენი ავტორების ტექსტების კვლევისა და ინტერპრეტაციის მდიდარი ტექსტოლოგიური გამოცდილება ბიბლიის საიდუმლოებათა განმარტებას, სახისმეტყველებით ახსნას. შუა საუკუნეების ბიბლიის ფილოლოგიასა და პერმენეტიკაში დამკვიდრებული ამ კონცეპტების რეცეფციის შესახებ ძველ ქართულ ტრადიციაში, ასევე, წმინდა წერილის ორნამენტიანი კომენტარის (თხრობისაებრი, სახისმეტყველებით) და ეგზეგეტიკური განმარტებების ტიპოლოგიის შესახებ იხ. დობორჯინიძე 1998: 52-80; იქვე, 84-135.

22 ამაში, პირველ რიგში, იგულისხმება ებრაული და ბერძნული, როგორც ძველი და ახალი კანონის ენები; შემდგომში მათ ემატება რომელთა იმპერიის ძლიერებით სანქციონირებული ლათინური ენა. ამ სამი წმინდა ენის ლეგიტიმაციისა და დანარჩენ ენათა განსხვავებული სტატუსის შესახებ ქვემოთ საგანგებოდ შევეჩრდები.

მაცნე რჩება ისტორიზმის სანინააღმდეგო მიმართულებად. მართალია, მას აინტერესებს საწყისი და მრავალფეროვნება, მაგრამ საწყისი აინტერესებს არა განვითარების ისტორიის თვალსაზრისით, ანუ საწყისი, რომელიც იმანენტურად იშლება, ვითარდება, სახეს იცვლის და ა. შ., არამედ საწყისი, როგორც ნორმა ყველაფერი შექმდედრობისთვის, საწყისი, როგორც გამოცხადება. მრავალფეროვნება მისთვის არის არა განვითარების ისტორიული კანონზომიერება, არამედ ამ საწყისის მიზნობრივი, ლეტაბერივი ნებით წინასწარ განსაზღვრული და დაგეგმილი ცვალებადობა.²³ ამგვარი ისტორიული ცნობიერება, რა თქმა უნდა, უფრო ეგზეგეტიკურია, ვიდრე ისტორიული.

ეს ეგზეგეტიკური ისტორიოგრაფია დაბადების წიგნის მეათე თავში გადმოცემული ხალხთა და ენათა განყოფის ამბებით იწყებოდა; ამბებით, რომლებიც ბიბლიურ გენეალოგიას და „წმინდა ისტორიას“ დაედო საფუძვლად. მასში ასახული იყო ენათა და ხალხთა წარმოშობის შესახებ მანამდე გამოთქმული და მეტ-ნაკლებად გაზიარებული უმთავრესი თვალსაზრისები: ღმერთმა შექმნა ადამიანები და მათ ენა უბოძა. ეს ენა ზუსტად „ფარავდა“ საგნებს, ანუ, ამ საგანთა აღსაწერად ზედგამოჭრილი იყო.²⁴ ღმერთი ადამს ებრაულად ელაპარაკებოდა; ადამის შთამომავლებიც ერთი ენის მატარებლები იყვნენ. თავდაპირველად ბაბილონში დაირღვა ეს ერთიანობა სამოცდათორმეტ ხალხად და ენად.

ბაბილონისდროინდელი ამბების ინტერპრეტაცია ძირითადად ორ ტრადიციად იყოფა: პირველისთვის ამოსავალია დაბადების მეათე წიგნი, რომლის მიხედვით ენათა განყოფა ბუნებრივი, თავდაპირველი ენის იმანენტური ბუნებიდან გამომდინარე კანონზომიერება იყო; მეორე ტრადიცია კი ეყრდნობა არა მეათე, არამედ მეთერთმეტე წიგნის კონცეპტს, რომ ენათა და ხალხთა შერევა არის მედიდური და ღმერთის უარყოფელი ადამიანების დასასჯელად მოვლენილი რისხვა.²⁵

3. ხალხთა და ენათა ბიბლიური გენეალოგია (დიახრონიკული ტექსტუალური ტიპოლოგია)

განსხვავებული ინტერპრეტაციების მიუხედავად, გვიანანტიკურობისა და შუა საუკუნეების რელიგიურ ისტორიოგრაფიაში, ასევე პატრისტიკულ ლიტერატურაში, ჩამოყალიბდა მკვეთრად ნორმირებული ტოპოსი, რომელიც ეგზეგეტიკის და არა ისტორიოგრაფიის კრიტერიუმებით აღწერს თავდაპირველი ენის დაშლის, ენათა ისტორიის დასაწყისისა და მისი შემდგომი განვითარების პრობლემატიკას. ამ პრობლემის ცალკეული საკითხები, უფრო ზუსტად, ტექსტები, რომლებიც შეიცავს „ცნობებს ძველი კულტურული ხალხების, მათ შორის იბერიელების, სამწერლო ტრადიციების შესახებ, აქ გაანალიზებულნი“²⁶ აჩვენებს ისტორიული სოციოლინგვისტიკის, ზოგადად კულტურის ისტორიის თვალთახედვით.

როგორც ზემოთაც აღვნიშნე, რელიგიურ ისტორიოგრაფიაში არაერთი, წმინ-

23 შდრ. *Isaia oikonomia*.

24 შდრ. Borst 1957: 7.

25 ამ ტრადიციათა შესახებ დაწერილებით იხ. Eco 1997.

და მეცნიერული თვალსაზრისით მნიშვნელოვანი საისტორიო ძეგლი შეიქმნა; მათგან განვიხილავ მხოლოდ ერთი ტიპის ტექსტებს, რომლებიც ფართოდ იყო გავრცელებული სხვადასხვა რელიგიურ, ისტორიულ და გეოგრაფიულ არეალში. ეს არის ხალხთა და ენათა ბიბლიური განყოფის ნუსხები, ანუ დიამერიზმები (Διαμερισμός τῆς γῆς εἰς τοὺς τρεῖς υἱοὺς τοῦ Νῶε, ლათინური ვერსიების მიხედვით – Terrae divisiones tres filios Noe, ან Divisio terrae tribus filiis Noe). იგი ძველი საეკლესიო ისტორიოგრაფიის ერთ-ერთი ყველაზე პოპულარული ტოპოსი იყო, რომელიც მკაფიოდ ჩამოყალიბებულ ლიტერატურულ ჩარჩოში აღნერდა ბაბილონისდროინდელ ამბებს. დიამერიზმების ყველაზე ძველი რედაქცია დაცულია იპოლიტე რომაელის ქრონიკაში (თხრობა გრძელდება 234-235 წლებამდე), რომლის სრული სათაურია Συναγαγὴ χροῖων καὶ ἑτῶν ἀπὸ κτίσεως κόσμου ἕως τῆς ἑξοστάτης ἡμέρας.²⁶

ქრისტიანული ისტორიოგრაფია ითვლის დიამერიზმების მრავალრიცხოვან ლიტერატურას, რომელთა პირველი მეცნიერული კლასიფიკაცია გუთშმიდის სახელს უკავშირდება. მან საგანგებოდ მოუყარა თავი დიამერიზმებისა და ე.წ. მოსეს „ხალხთა დაფების“ ტექსტებს როგორც დასავლურ, ასევე აღმოსავლურ ტრადიციაში და 24 ძირითად ჯგუფად დაალაგა ისინი;²⁷ მანვე გამოყო ტექსტოლოგიური ნიშნების მიხედვით დიამერიზმების რეცენზიათა უმთავრესი ტიპები. ა. გუთშმიდი დიამერიზმების თავდაპირველ ვერსიად მიიჩნევს დღეისათვის უცნობ არქეტიპულ ტექსტს, რომელიც სამი რედაქციის შემცველი ნუსხებით უნდა გავრცელებულიყო მომდევნო საუკუნეებში:

- კოდექსი A 1 (Codex A 1), რომლისგანაც მომდინარეობს შემდეგი ვერსიები: ა) კოდექსი A 2, რომელსაც ჩვენამდე არ მოუღწევია, ბ) იპოლიტე რომაელის ქრონიკა, გ) ქრონიკა, რომელიც დანერგილია 354 წლამდე, დ) მეექვსე საუკუნის ბიზანტიური ქრონიკა, ე) პასკალური ქრონიკები და ვ) ის ვერსია, რომელიც შემონახულია ეპიფანეს თხზულებაში *Ἀγρυπάρτος*.

ქრონიკა, რომელსაც იულიუს აფრიკანუსისეულ რედაქციას ეძახიან და რომლის ინტერპოლაცია შემონახულია ევსტათი ანტიოქელის მეოთხე საუკუნისეულ ვერსიაში. მისგან მომდინარეობს XI-XII საუკუნეების ქრონოგრაფის, იოვანეს თხზულებაში დაცული ვერსია, (*Ioannis Zonarae epitome historiarum*)²⁸, გიორგი სენიგელოზისა და სიმეონ ლოგოთეტიტის რედაქციები, ასევე გრიგოლ ბარ-შებრეოსის მიერ ინტერპოლირებული ვერსია.

კოდექსი B (Codex B), რომელიც შემონახულია შემდეგი ვერსიების სახით: ა) ვერსია, რომელიც დაცულია ხელნაწერში Matritensis Nr. 121, გ) ალექსანდრიულ ქრონიკაში დაცული ვერსია.

ქვემოთ წარმოვადგენ ა. გუთშმიდის მიერ შემუშავებული სქემის სრულ ვარიანტს, რომელიც რელიგიური ისტორიოგრაფიის წყაროებით დაინტერესებულ მეცნიერებს უდაოდ დაეხმარება; მითუმეტეს, რომ მისი მონოგრაფია არა მარტო

26 იპოლიტეს ქრონიკის ბერძნული ორიგინალი, რომელიც ა. ბაუერმა აღმოაჩინა მადრიდის ნაციონალური ბიბლიოთეკის ბერძნულ ხელნაწერთა შორის (Codex Graec. 121), დიამერიზმების ერთ-ერთი ყველაზე სრული ვერსიაა, მის შესახებ ქვემოთ საგანგებოდ შეგჩერდები.

27 Gutschmid 1894: 585-717.

28 ამ რედაქციის ბერძნული ტექსტი იხ. Pinder, Büttner-Wobst 1841; Banchich 2009.

თავდაპირველი ვერსია (Codex archetypus)

კოდექსი A 1 (Codex A 1), რომლისგანაც მომდინარეობს შემდეგი ვერსიები: ა) კოდექსი A 2, რომელსაც ჩვენამდე არ მოუღწევია, ბ) იპოლიტე რომაელის ქრონიკა, გ) ქრონიკა, რომელიც დაწერილია 354 წლამდე, დ) მეექვსე საუკუნის ბიზანტიური ქრონიკა, ე) პასკალური ქრონიკები და ვ) ის ვერსია, რომელიც შემონახულია ეპიფანეს თხზულებაში 'Αγχαυατδς.	ქრონიკა, რომელსაც იულოუს აფრიკანუსისეულ რედაქციას ეძახიან და რომლის ინტერპოლაცია შემონახულია ევსტათი ანტიოქელის მეოთხე საუკუნისეულ ვერსიაში. მისგან მომდინარეობს XI-XII საუკუნეების ქრონოგრაფის, იოვანეს თხზულებაში დაცული ვერსია, (Ioannis Zonarae epitome historiarum)²⁹, გიორგი სვინგელოზისა და სიმეონ ლოგოთეტის რედაქციები, ასევე გრიგოლ ბარ-ჰებრეოსის მიერ ინტერპოლირებული ვერსია.	კოდექსი B (Codex B), რომელიც შემონახულია შემდეგი ვერსიების სახით: ა) ვერსია, რომელიც დაცულია ხელნაწერში Matritensis Nr. 121, გ) ალექსანდრიულ ქრონიკაში დაცული ვერსია.
---	---	--

იპოლიტეს ქრონიკის ლათინური ვერსია (liber generationis) და მისგან უშუალოდ მომდინარე არნობიუსისეული ვერსია; ქრონიკა, რომელიც შემონახულია ხელნაწერში: Matritensis Nr. 84; ინტერპოლირებული ანტიოქიური ქრონიკა, რომელსაც ეყრდნობა სამოელ ანელის ქრონიკა; ქრონიკა, რომელიც 813 წლამდეა დაწერილი და მისგან მომდინარე ვერსიები: Έκλογαί ἱστοριῶν და თეოდოსი მელიტინელის ქრონიკა; გიორგი ჰამარტოლის ინტერპოლირებული ვერსია.	გიორგი კედრენოსისეული ვერსია; ვერსია, რომელიც ინტერპოლირებულია ევტუხი პატრიარქის თხზულებაში.	ლათინურენოვანი ქრონიკა, რომელიც ცნობილია შემდეგი სახელწოდებით: Excerpta utilissima Latino-barbara და მისი საგარაუდო ბერძნული ორიგინალი; ვერსია, რომლის ინტერპოლაცია შემონახულია ხელნაწერში Vindobonensis Nr. 171; ვერსია, რომელიც დაცულია პასკალურ ქრონიკებში (Chronicon paschale).
---	---	--

როგორც გუთშმიდმა აჩვენა, დიამერიზმების ტექსტებს მეტ-ნაკლებად საერთო სტრუქტურა და შინაარსი აქვს.³⁰ ამ სტრუქტურიდან მან რვა ძირითადი რუ-

29 ამ რედაქციის ბერძნული ტექსტი იხ. Pinder, Büttner-Wobst 1841; Banchich 2009.

30 დიამერიზმების შემცველი წყაროების უმეტესობა დაზიანებული სახითაა ჩვენამდე მოღწეული. რვავე რუბრიკა სულ რამდენიმე წყაროში დასტურდება, დანარჩენები მეტ-ნაკლებად ავსებენ ერთმანეთს. დიამერიზმების სტრუქტურისა და შედგენილობის დადგენისას ა. გუთშმიდი დაზიანებულ და ნაკლებ წყაროთა მონაცემებსაც ითვალისწინებდა

ბრიკა გამოყო:

- I. შესავალი ნაწილი, რომელშიც განხილულია: ა. ნოეს შთამომავალთა სამკვიდრებლები და მათი საზღვრები, ბ. სამი დიდი მდინარე, რომლებიც ნოეს შთამომავალთა ტერიტორიებზე მიედინება, გ. მოკლე თხრობა ბაბილონის გოდლის მშენებლობისა და ენათა განყოფის შესახებ.
- II. საკუთრივ განყოფის ტექსტი, რომელიც რამდენიმე ქვეურბრიკას შეიცავს:
ა. სემის, ქამისა და იაფეტის შთამომავალთა ჩამონათვალი და მათგან წარმოშობილი ეთნოსების მამამთავართა სახელები, ბ. ეთნოსები მათი ტერიტორიების მიხედვით, გ. სემის, ქამის და იაფეტის იმ შთამომავალთა ჩამონათვალი, რომელთაც ანბანური დამწერლობა აქვთ (ან ანბანურ დამწერლობას იყენებენ, წერა იციან), დ. ბიბლიური წარმომავლობის ეთნოსების განსახლების საზღვრები, ე. ქვეყანათა ჩამონათვალი, ვ. კუნძულთა ჩამონათვალი, ზ. სასაზღვრო მდინარეთა ჩამონათვალი.
- III. სამოცდათორმეტი ენის ჩამონათვალი.
- IV. მონათხრობი ეთნოსების განყოფისა და მათი მიგრაციების შესახებ.
- V. ნაკლებად ცნობილი ეთნოსები და მათი განსახლების ადგილები.
- VI. მათთა ჩამონათვალი.
- VII. მდინარეთა ჩამონათვალი.
- VIII. ქალაქების ჩამონათვალი შვიდი კლიმატური ზონის მიხედვით.

დიამერიზმების ცალკეული ნაწილები დამოუკიდებელი ტომოსების სახით გრცელდებოდა მთელი შუა საუკუნეების განმავლობაში. ამ გზით უნდა მოხვედრილიყო მათი ფრაგმენტები ძველ ქართულ მწერლობაშიც.³¹

დიამერიზმების შექმნის საფუძველი გახდა ნოეს სამი ძის შთამომავალთა ჩამონათვალი, რომელიც შესაქმის მე-10 თავისა და შესაბამისად, ნეშტთა წიგნის (ნეშტთა I, 4-24) მიხედვითაა მოღწეული. სწორედ ამ ტექსტს ეყრდნობა როგორც ქრისტიანულ, ასევე იუდაისტურ და ისლამურ ტრადიციაში შექმნილი დიამერიზმების განსხვავებული ვერსიები, ამავე ტექსტის ეთნონიმებისა და ტოპონიმების მეშვეობით აიხსნება დიამერიზმების რადიკალურად განსხვავებული იკითხვისები. აქ წარმოვადგენ საყრდენი ტექსტის სრული ვარიანტის ძველ ქართულ თარგმანს:

ესე შობანი ძეთა ნოესთანი: სემ, ქამ, იაფეთ. და იშენეს მათდა ძენი შემდგომად წყლით რღუნისა. ძენი იაფეთისნი: ლამერ და მაგოგ და მადაიმ და ავან და ელიოსან და თობელ და მოსოქ და თირას. და ძენი ლამერისნი: ასქანაზ და რიფათ და თორლამა. და ძენი ავანისნი: ელისა და ტარშის, კიტენი, როდენი. ამათგან განიყვნეს ჭალაკნი წარმართთანი ქუეყანასა მათსა, თვთუელი ენად-ენად ტომთა შინა მათთა და ნათესავთა შინა მათთა.

ხოლო ძენი ქამისნი: ხუს და მესარაიმ, ფუდ და ქანან. ხოლო ძენი ხუსისნი: სავა და ლევილათ და სავათა და რელმა და სავაკათა. ხოლო ძენი რელმასნი: სავან და დათან. ხოლო ხუს შვა ნებროთ. ამან იწყო გმირ-ყოფად ქუეყანასა ზედა. ესე იყო გმირი მონადირე წინაშე უფლისა ღმრთისა. და იქმნა დასაბამ მეფობისა მისისა ბაბილონი, ორეკი, აქადი და ხალანი ქუეყანასა სენარისასა. ქუეყანისა მისგან გამოვიდა

31 ენათა და ეთნოსთა განყოფის ბაბილონისდროინდელი ამბები, ანუ სამოცდათორმეტი ეთნოსისა და ენის ჩამონათვალი (გუთშმიდის კლასიფიკაციით – III რუბრიკა) რამდენიმე ფრაგმენტითაა შემონახული ძველ ქართულ წყაროებში. ამ წყაროებს ქვემოთ დავუბრუნდებით.

ასურ და აღაშენა ნინევი და ქალაქი რომოთი და ხალანი და დასე საშუალ ნინევისა და საშუალ ხალანისა – ესე ქალაქი დიდი. და მესრაიმ შენა ლუდიმელნი და ემატიმელნი და ლავიიმელნი და ნეფთალიმელნი და პატროსონიმელნი და ხასლორიმელნი, ვინა გამოვიდა მიერ ფილისტიმ და ფთორიმელნი. ხოლო ქანაან შვა სიდონ პირმოდ და ქეტელი და იზბოსლელი, ამორეველი და გერგესეველი და ასელი და არუქეველი და ასენეველი, და არადელი და სამარეველი და ამათეველი და ამათი. და შემდგომად მათსა განეთესნეს ტომნი ქანანელთანი. და იყვნეს საზღარნი ქანანელთანი სიდონითგან და ვიდრე შესლევადმდე გერარად და ლაზად და ვიდრე შესლევადმდე სოდომად და გომორად, ადამად და სევომად ვიდრე ლასადმდე. ესე ძენი ქამისნი ტომთა შინა მათთა და ენათა მათთა და სოფელთა მათთა.

და სემისა იშვნეს მისდაცა, მამისა ყოველთა ძეთა ებერისთასა, ძმისა იაფეთისა, ძმისა უზუცესისა. ძენი სემისნი: ალიმ და ასსურ და არფაქსად და ლუდ და არამ და კაინან. და ძენი არამისნი: ოს და ოულ და ლათერ და მოსოხ. და არფაქსად შვა კაინან. ხოლო კაინან შვა სალა. და სალა შვა ებერ. და ებერისა იშვნეს ორნი ძენი. სახელი ერთისა – ფალექი, რამეთუ დღეთა მისთა განინანილა ქუეყანა და სახელი ძმისა მისისა იეკტან. ხოლო იეკტან შვა ელმოდად და სალუფ და ასარმოთ და იერარ და დორრა და ლაზილ და დიკლა და გებარ და აბიმიელ და საევარ და უფილ და ევილატ და ოობაბ. ესე ყოველნი ძენი იეკტანისნი. და იქმნა დამკდრება მათი მასსითგან ვიდრე მოსლევადმდე სოფირად, მთად აღმოსავლისა. ესე ძენი სემისნი ტომთა შინა მათთა, ენათებრ მათთა, სოფელთა შინა მათთა.

ესე ტომნი ძეთა ნოესთანი ნათესაობისაებრ მათთა, თესლისაებრ მათისა. ამათგან განეთესნეს ქალაქნი ნათესავთანი ქუეყანასა ზედა შემდგომად წყლით რღუნისა.³²

როგორც ზემოთ ვთქვი, არსებობს თვალსაზრისი, რომ დიაპერიზმების საფუძველი გახდა არა „დაბადების“ მეათე, არამედ მეთერთმეტე თავი, ანუ არა კაცთა მოდგმის გაყოფის, არამედ მათი დასჯის ამბავი:

და იყო ყოველი ქუეყანა ბაგე ერთ და ჳმა ერთ ყოველთა. და იყო ძრვასა მათსა აღმოსავალით გამო, პოვეს ველი ქუეყანასა სენარისასა და დაემკდრნეს მუნ. და ჰრქუა კაცმან მოყუასასა: მოვედით გამოვზილნეთ ალიზნი და გამოვაცხუნეთ იგინი ცეცხლითა. და იყო მათდა ალიზი ქვა და და ასფალტოსი იყო მათდა თიჯა. და თქუეს: მოვედით, ვიშენოთ თავთა თვსათავს ქალაქი და გოდოლი, რომლისა თავი იყოს ვიდრე ცადმდე. და ვყოთ თავთა თვსად სახელი პირველ განთესვისა ჩუენისა პირსა ზედა ყოვლისა ქუეყანისასა. და გარდამოვიდა უფალი ხილვად ქალაქისა და გოდლისა, რომელი აღაშენეს ძეთა კაცთასა და თქუა უფალმან ღმერთმან: აჰა ნათესავი ერთ და ბაგე ერთ ყოველთა. და ამას იწყეს ყოველთა ქმნად და ან არა დააკლდენ მათგან ყოველნი, რაოდენთაცა ინებონ ქმნა. მოვედით, გარდავიდეთ და შეურინეთ მათ ენანი მუნ, რათა არა ესმოდის თვთუელსა ჳმა მოყუასისა. და განსთესნა იგინი უფალმან მუნით პირსა ზედა ყოვლისა ქუეყანისასა. და დასცხრნეს მაშენებელნი ქალაქისა და გოდლისანი. ამისთვს ეწოდა სახელი მისი შერევნა, რამეთუ მუნ შეურივნა უფალმან ბაგენი ყოვლისა ქუეყანისანი. და მუნით განთესნა

უფალმან ღმერთმან პირსა ზედა ყოვლისა ქუეყანისასა.³³

დიამერიზმების თავდაპირველი ვერსია, რომლის მიხედვითაც III-XVIII საუკუნეებში არაერთი რედაქცია შეიქმნა იუდაისტურ, ისლამურ და ქრისტიანულ ტრადიციაში, ცნობილია „მცირე დაბადების, ანუ იოზეფების წიგნის“ სახელით (οἱ Ἰωσήφιδαι, ἢ λεπτῆ Γένεσις). იგი ახ. წ.ა. I საუკუნით თარიღდება.³⁴ ებრაულად დაწერილი ეს აპოკრიფი II საუკუნეში ითარგმნა ბერძნულად, ბერძნულიდან – ეთიოპურად. დღეისათვის შემონახულია ერთადერთი, ძალზე დაზიანებული ეთიოპური ხელნაწერი, რომლისგანაც ტექსტი ითარგმნა ჯერ ლათინურად, შემდეგ კი ევროპულ ენებზე.³⁵

მცირე დაბადების ტექსტში მხოლოდ ნაწილობრივ, ჩანასახის სახით იკითხება ა. გუთმშიდის მიერ III-XVIII საუკუნეების ვერსიებზე დაყრდნობით გამოყოფილი დიამერიზმების რეარუბრიკიანი სტრუქტურა. მასში არც ბიბლიური სამოცდაათი თუ სამოცდათორმეტი ფიგურირებს და არც სამწერლო ტრადიციის მქონე თხუთმეტი ენის ჩამონათვალი. ამ უკანასკნელთაგან პირველი დღეისათვის ცნობილი წყაროების მიხედვით იოსებ ფლავიოსის ისტორიაში ჩნდება, ხოლო მეორე – სამწერლო ტრადიციების მქონე ენათა და ხალხთა ჩამონათვალი – თითქმის ერთდროულად, მაგრამ ორი განსხვავებული ვერსიით იკითხება იპოლიტე რომელისა და სექსტუს იულიუს აფრიკანუსის თხზულებებში.

შუა საუკუნეებში დიამერიზმების ნაკლულ ვერსიათა ქართულად თარგმნასთან დაკავშირებული საკითხები, ასევე წყაროთა რედაქციული და ტექსტუალური მიმართების პრობლემატიკა ქართველთა ენისა და ისტორიის კონცეპტუალიზაციის კონტექსტში, ჩვენი ისტორიისთვის განსაკუთრებული მნიშვნელობის მქონე დიამერიზმების ზოგიერთი ვერსია, მონოგრაფიის II ნაწილში იქნება განხილული.³⁶ სხვადასხვა კულტურულ ტრადიციაში დიამერიზმების ცალკეული ტოპოსების რეცეფციასთან დაკავშირებულ საკითხებს ამჯერად განვიხილავ ზოგადად ენათა წარმომავლობისა და განყოფის შესახებ რელიგიური ისტორიოგრაფიის ძირითადი ტენდენციების ჩვენების მიზნით; დიამერიზმების საკმაოდ რთული სტრუქტურიდან ნაშრომში შევხები II რუბრიკის ტექსტებს, უფრო ზუსტად, მის ორ ქვერუბრიკას:

- ა) სემის, ქამის და იაფეტის მოდგმის ენათა და ხალხთა ჩამონათვალი,
- ბ) იმ ხალხთა ჩამონათვალი, რომელთაც აზნაური დამწერლობა აქვთ (ან აზნაურ დამწერლობას იყენებენ, წერა იციან).

ეს ტოპოსი დამწერლობის მქონე ან მცოდნე თხუთმეტი ხალხის შესახებ იუდაისტურ და ისლამურ ისტორიოგრაფიაშიც აისახა; III საუკუნიდან მოყოლებული თალმუდის ტექსტის განმარტებებში, ხელნაწერთა სქოლიოებსა თუ მინაწერებში სხვადასხვა ეგზეგეტიკურ საკითხებზე მსჯელობისას არაერთგზის დასტურდება ცნობა დამწერლობის მქონე ხალხთა (მათ შორის იბერიელების) შესახებ. ქრისტია-

33 გიგინიშვილი, კიკვიძე 1989: 88-89.

34 „მცირე დაბადების, ანუ იოზეფების წიგნის“ არქტიპისა და მომდევნო საუკუნეებში შესრულებული თარგმანების, ასევე თარგმანთა ტექსტობრივი ურთიერთმიმართებების შესახებ იხ. Dillmann: 1874.

35 მცირე დაბადების ტექსტს გავეცანი გერმანული თარგმანის მიხედვით. იხ. Ewald 1850. განსაკ. გვ. 250-254.

36 იბერიელთა სამწერლო ტრადიციების, ასევე არასამწერლო ქართველური ენების შესახებ დიამერიზმებში დაცული ცნობები განხილულია შემდეგ სტატიებში: დობორჯგინიძე 2005: 190-207; Doborjginidze 2006: 89-98; დობორჯგინიძე 2007: 253-266.

ნულის პარალელურად ნაშრომში ამ ტოპოსის შემცველი თალმუდურ-მიდრასული და ისლამური წყაროებიც იქნება განხილული.

რელიგიურ კონტექსტში შექმნილი ეს ტოპოსი თხუთმეტი სამწერლო ენის შესახებ დიამერიზმების ყველაზე საინტერესო ნაწილად იქცა და III-XVIII საუკუნეების წყაროებში თითქმის უცვლელი სახით გავრცელდა, როგორც საყოველთაოდ აღიარებული თვალსაზრისი, ტოპოსი. ჩვენთვის საინტერესო ეს რუბრიკა ისტორიული სოციოლინგვისტიკის და ზოგადად კულტურის ისტორიის თვალსაზრისით მნიშვნელოვანი დასკვნის გაკეთების უფლებას იძლევა: იბერიული დამწერლობისა თუ იბერიული სამწერლო ტრადიციების არსებობა ძველ კულტურულ სამყაროში მკაფიოდ ჩამოყალიბებული და საყოველთაოდ გაზიარებული აზრია, რომელიც თითქმის უცვლელად მეორდება III-XVIII საუკუნეების როგორც ქრისტიანულ, ასევე იუდაისტურ წყაროებში, ერთმანეთისგან რელიგიურად, ქრონოლოგიურად და გეოგრაფიულად დაშორებულ ტექსტებში.

როგორც ზემოთ ვახსენე, ამჯერად ჩვენთვის რელიგიური ისტორიოგრაფიის ზოგადი ტენდენციებია მნიშვნელოვანი და არა კონკრეტული წყაროს თავისთავად საინტერესო ანალიზი; კერძოდ, რამ განაპირობა ძველი კულტურული სამყაროს რელიგიურ ისტორიოგრაფიაში, ქრისტიანულ, იუდაისტურ და ისლამურ ტრადიციაში, ენათა სანყისისა და მრავალფეროვნების შესახებ თვალსაზრისის ასეთი ერთგვაროვნება.

ქვემოთ მოკლედ მიმოვიხილავ ამ ჟანრის ტექსტებისთვის დამახასიათებელ ძირითად ნიშნებს ცალკეულ ტრადიციაში, თითოეული ტრადიციის, ზოგ შემთხვევაში კი ტრადიციის ცალკეული რედაქციების ყველაზე მნიშვნელოვან ტექსტუალურ საკითხებს; ამაში, უპირველეს ყოვლისა, ვგულისხმობ ამა თუ იმ ტრადიციაში შემუშავებული მოტივისა და ჩამონათვალის ისტორიულ და სოციო-კულტურულ ნიშანპირობებს, წერილობით და ზეპირ წყაროებს, რომელთაც კონკრეტული ეპიზოდი ეყრდნობა, საკვლევი საკითხისთვის საინტერესო ზოგიერთი განსხვავებული იკითხვის ტექსტოლოგიურ ანალიზს და ა.შ. ცალკეული ტრადიციის განხილვისას, როგორც ვთქვი, მხოლოდ ზოგად ტენდენციებს და კვლევისთვის გამორჩეულად საინტერესო წყაროთა მონაცემებს გამოვყოფ.

ღიამერიზმები და ბიბლიურ ხალხთა და ენათა ნუსხები
იუდაისტურ და ქრისტიანულ ტრადიციებში

1. იუდაისტური ტრადიციის ტექსტები

ენათა და ხალხთა განყოფის ადგილის, ბაბილონის, ინტერპრეტაციისათვის იუდაისტურმა და, აქედან მომდინარე, ქრისტიანულმა ტრადიციამაც მცდარი ხალხური ეტიმოლოგია აირჩია და ბაბილონი განმარტა, როგორც შერევა, აღრევა.³⁷ იუდაისტური სამყაროსთვის ამგვარი არჩევანი ბუნებრივი იყო. ქრისტიანულ ეგზეგეტიკაში კი გაცილებით გვიან შემუშავდა ის ინტერპრეტაცია, რომელიც ბაბილონისეულ ამბებს განმარტავდა არა როგორც ღმერთის რისხვას და სასჯელს, არამედ როგორც მისი კეთილი ნების აღსრულებას, რომლის საიდუმლოებას სულიწმინდის მოვლინებისას შეიცნობდა კაცობრიობა. იუდაისტური ტრადიციისთვის კი ბაბილონი დარჩა სიმბოლოდ ნიმროდის ძალაუფლებისა, რომელიც ღვთის ხალხის, იუდეველების წინააღმდეგ იყო მიმართული და ამიტომაც დაინგრა იგი ღმერთის განგებით.

იუდაისტური ტრადიციის ძირითადი ვერსიების მიხედვით ბაბილონის ამბავი შემდეგნაირადაა მოთხრობილი: გოდლის მშენებლებს, პირველ რიგში კი მათ მე-თაურს, სურდათ ცის სიმაღლეზე აღემაართათ კოშკი, რაც, რა თქმა უნდა, დიდი ძალაუფლების სიმბოლო იქნებოდა.³⁸ ასეთი რამ კი, თუ იგი ღმერთის ნებისა და თანადგომის გარეშე ხდება, ადამიანის მედიდურობა და თავხედობაა და აუცილებლად ისჯება, ისევე, როგორც დაისაჯნენ ბაბილონის მაშენებელნი. სამართლიანად მოუთითებენ, რომ დასჯის ამგვარი მოტივი მოსეს რელიგიის მთავარი დამახასიათებელი ნიშანია და იგი პირველად იუდაისტური ტრადიციის ტექსტებში ჩნდება.³⁹ ბიბლიის ფრაზა, რომ ღმერთმა მაშენებელთა ენები „შეურივნა“, მომდევნო პერიოდის ეგზეგეტიკისთვის – ეს ეხება თითქმის ყველა რელიგიურ ტრადიციას, რომელშიც ეს მოტივი მეტ-ნაკლები ერთგვაროვნებით გამოჩნდა – უდიდეს თავსატეხად იქცა. აქ არაფერია ნათქვამი იმის შესახებ, თუ რა მოხდა სინამდვილეში, როგორ გაითიშა ენები, ღმერთმა სამოცდათორმეტი ახალი ენა შექმნა თუ ძველი, უკვე არსებული ენები შეცვალა. ყოველ შემთხვევაში, ერთი რამ აშკარაა, იუდაისტური ტრადიციის მიხედვით ენა და ხალხი ერთმანეთის იდენტური ცნებებია და, შესაბამისად, ადამიანთა მოდგმის მრავალფეროვნებას ენათა შერევა წარმოქმნის. საერთოდ, ენების განყოფის მოტივი და მისი მიზეზების ძიება კი არ არის ამ ეპიზოდის ავტორისთვის მთავარი, არამედ თვალსაზრისი, რომელიც იუდაისტური რელიგიური ისტორიოგრაფიის ხასიათს განსაზღვრავს: მხოლოდ ღმერთი არის ისტორიის შემოქმედი, ყველაფერი, რაც მისი ხელდასხმის გარეშე შეიქმნება, უსა-

37 სინამდვილეში ეს სიტყვა ნიშნავს „ღმერთის სახლს“ (ბაბ-ილი).

38 მსოფლიო ბატონობის, როგორც რელიგიური იდეის შესახებ იხ. H. Gross 1953: 64; ასევე Bruce 1991; Gussmann 2008.

39 ამ ტრადიციის ტექსტების მიმოხილვა იხ. ა. ბორსტის მონოგრაფიაში (Borst 1957: 114-133; 188-218); აქ გვ. 118.

თუოდ განადგურდება.⁴⁰

ამ ტენდენციას ასახავს იუდაისტური ვერსიების, და ზოგადად, ენათა და ხალხთა განყოფის ტოპოსის შემცველი ამოსავალი ტექსტები, ზემოთ დასახელებული ებრაული აპოკრიფი, „მცირე დაბადება“ და იოსებ ფლავიოსის საისტორიო თხზულება *Ἰσθαικὴ Ἀρχαιολογία*.⁴¹ აქვე შევნიშნავ, რომ არც მცირე დაბადების აპოკრიფი და არც ფლავიოსის ისტორია არ შეიცავს დიამერიზმების ყველაზე საინტერესო რუბრიკას დამწერლობის მქონე / წერა-კითხვის მცოდნე ეთნოსების შესახებ, ისინი მხოლოდ ეთნოსებისა და ენების ნუსხას გვთავაზობს. სამწერლო ტრადიციის მიხედვით გამორჩეული სემის, ქამისა და იაფეტის შთამომავალთა ჩამონათვალი, ანუ კულტურის ნიშნით გამორჩეული მსოფლიოს თხუთმეტი ენა, როგორც ვთქვი, პირველად იპოლიტე რომაელის ქრონიკაში ჩნდება.

რა უნდა დასდებოდა საფუძვლად დაბადების მეათე წიგნში მოცემულ ეთნოსების ჩამონათვალს? ამ საკითხის ირგვლივ მომუშავე ყველა მკვლევარი ერთხმად აღიარებს, რომ ჩამონათვალი მართლაც არაერთგვაროვანი ტექსტია და იმდროინდელი საისტორიო-გეოგრაფიული ცოდნის გარდა, ხშირ შემთხვევაში სხვადასხვა წყაროს არასწორ, ან გულუბრყვილო ინტერპრეტაციას, კომპილაციას ან კიდევ კონკრეტულ კულტურულ არეალში გავრცელებული ლეგენდების ლიტერატურულ გადამუშავებას წარმოადგენს. ამის შედეგად ჩამონათვალში უსისტემოააა გამოყენებული დაყოფის გეოგრაფიული, ეთნოლოგიური, ენობრივი თუ პოლიტიკური-ისტორიული პრინციპები. დროთა განმავლობაში იგი შევსებული ჩანს ისტორიოგრაფიასა და გეოგრაფიაში დაგროვილი გამოცდილებითა და ცოდნით. გადამუშავებათა ტექსტოლოგიური იდენტიფიკაცია ამ ეტაპზე საკმაოდ ძნელია, ვინაიდან ხშირ შემთხვევაში არასწორი ჩანს მათი ტრადიციული დაკავშირება ამა თუ იმ ავტორთან.⁴² იუდაისტურ ტრადიციას, ჩანს, დიდად არ აწუხებდა ეთნოსთა და ენათა ჩამონათვალში არსებული სერიოზული სხვაობები, გარკვეულ კულტურულ-ისტორიული კონტექსტის გავლენით ტექსტში მოგვიანებით ჩართული სახელები, მისთვის ამ ტექსტში მთავარი იყო ის, რაც მოსეს რელიგიის უმთავრეს საფუძველს წარმოადგენდა: მთელი სამყარო, ყველა ენა და ყველა ეთნოსი, ერთი ადამიანის შთამომავლები არიან; ეს ადამიანი არის ნოე და იგი იაჰვემ აკურთხა. რაც შეეხება ამ შთამომავალთა სახელებს, ეს მეორეხარისხოვანია, შესაბამისად, ნაკლებად მნიშვნელოვანია ის პრობლემებიც, რაც მათი აღმნიშვნელი სახელების იდენტიფიკაციას ახლავს თან.⁴³

მართალია, იუდაისტურ ტრადიციას არ აინტერესებდა ნოეს შთამომავალთა სახელების იდენტიფიკაცია ისტორიული თვალსაზრისით, სამაგიეროდ იგი ყოველთვის მკაცრად იცავდა რიცხვთა მისტიკის ძველალტემისეულ ტრადიციას და, ამდენად, რაბინული ეგზეგეტიკის ტექსტებში შემონახული დიამერიზმები, რომელთა

40 შდრ. Borst 1957: 119.

41 ფლავიოსის ისტორიის ბერძნული ტექსტი იხ. Clementz 2004

42 ამის შესახებ იხ. Borst 1957: 121-125; W. Brandenstein 1953: 57-83; E. Dhorme 1932: 28-49.

43 ბიბლიური წარმომავლობის ეთნოსების (შესაბამისად, ენების) განყოფის იოსებ ფლავიოსისეული ნუსხის ძველი ქართული თარგმანი, ისევე, როგორც სხვა უცხოენოვან ავტორთა ნუსხის ძველი ქართული ფრაგმენტები, წარმოდგენილი იქნება მონოგრაფიის დამატებაში: დიამერიზმების ძველი ქართული თარგმანები.

უმეტესობა იოსებ ფლავიოსის ტექსტს ეყრდნობა (განსაკუთრებით ენათა და ეთნოსთა ჩამონათვალი), ნაკლებად აჩვენებდა განსხვავებულ იკითხვისებს, პირიქით, ეს ჩამონათვალი მკაცრად კანონიზებული იყო და სწორედ ეს იცავდა ტექსტს თვითნებური ცვლილებებისგან.

იოსებ ფლავიოსის თხზულებაში იუდაისტური ტრადიციის ყველა ძირითადი ტენდენცია იკითხება. მისთვის ბაბილონი, პირველ ყოვლისა, ცოდვით დამძიმებულია დასჯის ადგილია და არა განსხვავებულ ენათა და ეთნოსთა ისტორიის დასაწყისი:

ლმერთმან უბრძანა მათ, რაათა, უკუეთუ განმრავლდენ, გარდაისახლებოდინ, რაათა არა მბრძოლ იყენენ ურთიერთას, არამედ მოქმედნი მრავალსა ქუეყანასა, უზუად მიიღებდენ ნაყოფთაგან. ხოლო იგინი უმეცრებისა მიერ ურრ ექმნნეს ღმერთსა და ამისთეს, განსაცდელსა შთავრდომილნი, მგრძნობ იყენეს ცოდვისა. და ვინათგან ყუადეს სიმრავლითა სიჭაბუკისათა, კულად ღმერთმან განაზრახა მათ ქმნაი გარდამკდრებისაჲ. ხოლო იგინი, არა სახიერებისა მისისაგან მგონებელნი ქონებად კეთილთა, არამედ ძალსა მათსა მიზეზად თჳსისა ღონიერებისად მეჭუელნი, არა ირწმუნებდეს. ხოლო შესძინეს მერმეცა ურრ-ქმნად მცნებასა ღმრთისასა და განზრახვად გონებასა შინა, ვითარმედ განზრახვით ანუეეს მათ გარდამკდრებისა მიმართ, რაათა, განყოფილნი, ადვილად ჯელპყრობილ იქმნენ.⁴⁴

ქვემოთ დავასახელებ რამდენიმე ტენდენციურ მოტივს, რომელიც მომდევნო საუკუნეების რაბინული ეგზეგეტიკის მეტ-ნაკლებად ჰომოგენურ ტექსტებს ახასიათებს და რომლებიც საკვლევი საკითხისთვის მრავალი თვალსაზრისით არის საინტერესო:

ა) ებრაული, ადამის, და, ამდენად, კაცობრიობის თავდაპირველი ენა, ყველაზე სრულყოფილია სხვა ენათა შორის; რაც შეეხება დამწერლობას, აქ სირიულს ეკუთვნის პირველობა. მართალია, ებრაელთა შჯულის წიგნი ითარგმნა ბერძნულად ღმერთის განგებით, მაგრამ ბერძნული მაინც ბევრი სამარცხვინო ამბისა და ტყუილის ენაა; ის კი, რაც ებრაულად გამოითქმის, წმინდაა.

ამ კონტექსტში რაბინული ეგზეგეტიკა, პირველ ყოვლისა, სირიულის განსაკუთრებულობას აღიარებს. თალმუდის კომენტატორები მიიჩნევენ, რომ თორა განკუთვნილია სამოცდაათივე ბიბლიური წარმომავლობის ეთნოსისთვის, რათა წმინდა ისტორიის მონაწილე სამოცდაათმა ეთნოსმა და ენამ, აქედან სემის ოცდაექვსმა, ქამის ოცდაათმა და იაფეტის თოთხმეტმა შთამომავალმა, მოისმინოს და მიიღოს იგი.⁴⁵ ამდენად, სამოცდაათივე წმინდა წარმოშობის ეთნოსს შეუძლია თორას მიღება. ებრაელების უპირატესობა კი იმაშია, რომ მათ შემოინახეს იგი. თალმუდის მიხედვით კარვობის დღესასწაულზე შეიდი კვირის განმავლობაში მსხვერპლად შეიწირება სამოცდაათი ხარი, რაც სწორედ ბიბლიური წარმომავლობის სამოცდაათ ეთნოსს შეესაბამება; მხოლოდ მერვე დღეს შესწირავენ ხარს, რომელიც ღვთის რჩეული ერთადერთი ეთნოსის სიმბოლოა. მართალია, ღმერთმა შექმნა სამოცდაათი მოდგმა, მაგრამ აირჩია მათგან მხოლოდ ერთი; ამ რჩეულის

44 ნ. მელიქიშვილი 1987: 101-102.

45 თალმუდის ამგვარი მონაწერების შესახებ ქვემოთ ვრცლად გვექნება საუბარი დიამერიზმებში მოხსენიებული იბერებისა და მათი დამწერლობის იდენტიფიკაციასთან დაკავშირებით.

ენა, ებრაული, ღვთის ხმაა.⁴⁶ ებრაულის გამორჩეულობის ამ ტენდენციას აღიარებს ზეპირი თუ წერილობითი რაბინული ეგზეგეტიკის თითქმის ყველა წყარო, რომელშიც კი ენათა სანწყისისა და მრავალფეროვნების პრობლემებია განხილული ბაბილონის ამბების კონტექსტში.⁴⁷ იგი დღემდე ცოცხალია იუდეველთა ცნობიერებაში, თუმცა, გასაგები მიზეზების გამო – იუდეველებს აღარ ესმით საკუთარი ენა – გამორჩეულობის არგუმენტებმა ზეპირი ენიდან წერილობით ენაზე, ანუ ძველ აღთქმაზე, გადაინაცვლა.⁴⁸

ბ) იუდაიზმი ქრისტიანობისა და ისლამის ხანგძლივ და წინააღმდეგობებით სავსე გარემოცვაში არსებობდა; ეს გარემოცვა, ისევე როგორც ირანული და ჩინური მოტივები, ყველაზე მკაფიოდ სწორედ სანწყისისა და მრავალფეროვნების, მათ შორის ენათა სანწყისისა და მრავალფეროვნების, შესახებ არსებულ თქმულებებში აისახა. ეს იყო იუდაისტური სამყაროს მცდელობა, რაღაცნაირად ელიარებინა „სხვისი“ არსებობა, თუმცა ეს სულაც ვერ ცვლიდა ამ ტრადიციისთვის ყველაზე მეტად დამახასიათებელ ნიშანს, ბოლომდე დარჩენილიყო ჩაკეტილ, ნებისმიერი სახის ინტეგრაციისგან „დაცულ“ სამყაროდ. სამართლიანად მიუთითებენ, რომ სხვადასხვა ტრადიციის გავლენების მოუხედავად, იუდაისტურმა სამყარომ მაინც ვერ „აღმოაჩინა“ და, მით უმეტეს, ვერ მიიღო სამყაროს ისტორიული მრავალფეროვნება. მაგრამ სწორედ ეს ჩაკეტილობა და იზოლირება, მოსეს ხუთნიგნეულისა და ბიბლიური წმინდა ისტორიის უნივერსალურობა და მისი რაბინული ინტერპრეტაცია იყო ერთ-ერთი მთავარი წინაპირობა, რომელმაც ძველი აღმოსავლეთის ეს ერთადერთი ხალხი, როგორც ყველაზე ჩაკეტილი და სხვათაგან მკვეთრად იზოლირებული ერთიანობა, დღემდე მოიტანა.⁴⁹

ამ თეოლოგიურ კონტექსტში შექმნილი დიამერიზმების იუდაისტური ნუსხები უმეტეს შემთხვევაში უაღრესად საიმედო საისტორიო წყაროს წარმოადგენს. ამის საუკეთესო ნიმუშია დიამერიზმების რედაქცია, რომელიც დაცულია ახ. წ.ა. 94 წელს იოსებ ფლავიოსის მიერ შექმნილ ისტორიულ თხზულებაში: 'Ισθαικὴ Ἀρχαιολογία. ფლავიოსის ეს თხზულება შეიცავს მხოლოდ ნოეს შთამომავალთაგან წარმოშობილი სამოცდათორმეტი ეთნოსის ჩამონათვალს. ჩვენთვის საინტერესო ტოპოსი სამწერლობო ტრადიციის მქონე ენების შესახებ, როგორც ზემოთ ვთქვი, პირველად იპოლიტე რომაელის ქრონიკაში ჩნდება.

ფლავიოსის ეს თხზულება ჩვენი ისტორიისთვის მეტად საინტერესო ძეგლია. იგი ძველ საქართველოში კარგად ცნობილი ავტორი იყო. დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსი და ჟამთაღმწერელი ხშირად იმონებენ ამა თუ იმ ადგილს მისი თხზუ-

46 Gorion 1918 (Bd. 3): 119.

47 აქ პირველ ყოვლისა იგულისხმება ეგრეთწოდებული მიდრაშიმები (განმარტებების კრებული), რომლებშიც მეოთხე საუკუნიდან მოყოლებული მეთერთმეტეს ჩათვლით თავს იყრიდა ის კომენტარები, რომლებიც ღვთისმსახურების დროს იყო საჭირო. ისინი ძირითადად ანონიმურია, შესაბამისად, ჭირს მათი დათარიღებაც.

48 მეოცე საუკუნის ცნობილი ებრაელი სახალხო პოეტის, ხაიმ ნახმან ბიალიკის სიტყვით, ეს ტრანსფორმაცია ენიდან ნიგუნე იგივეა, რაც ებრაელთა ენის დაბუნჯება. შდრ. „ჩვენ აღარ გვაქვს პირი, რომლისგანაც რამის სწავლას შევძლებდით, გარდა ერთი პირისა, ეს არის წიგნის პირი; სხვა პირი აღარა გვყავს, ვინაიდან ჩვენი ხალხი აღარ ლაპარაკობს“. იხ. H. J. Schoeps 1953: 276.

49 შდრ. Borst 1957: 218.

ლებებიდან.⁵⁰ XI-XII საუკუნეებში 'Ισθμιακή' Ἀρχαιολογία ითარგმნა კიდევ ქართულად.⁵¹ იუდაისტური ისტორიოგრაფიის ეს პირველწყარო მნიშვნელოვან ცნობებს გვანდის კავკასიის რეგიონში მცხოვრები ეთნოსების, მათ შორის ქართველური ტომების, შესახებ. თ. ყაუხჩიშვილმა საგანგებოდ შეისწავლა ფლავიოსის თხზულებები ამ თვალსაზრისით, თარგმნა ფრაგმენტები, რომლებშიც მოთხრობილია ქართველური წარმოშობის ეთნოსთა ცხოვრების და სხვა ტომებთან მათი ურთიერთობის ამსახველი ამბები. ფლავიოსის ცნობები ავტორმა გააანალიზა სხვა ბერძნულ საისტორიო წყაროებთან მიმართებაში და შეისწავლა კავკასიის ეთნონიმებისა და ტოპონიმების გავრცელების ისტორიული და გეოგრაფიული საზღვრები.⁵²

იოსებ ფლავიოსის ეს თხზულება საუკუნეების განმავლობაში წარმოადგენდა ერთ-ერთ ყველაზე მნიშვნელოვან წყაროს როგორც ქრისტიანული, ასევე იუდაისტური ისტორიოგრაფიისთვის, რომლის მიხედვითაც ამა თუ იმ ძველი წყაროს მონაცემთა სანდოობას ამოწმებდნენ ხოლმე. სამართლიანად შენიშნავდნენ ცნობილი ევროპელი ისტორიკოსები, რომ ფლავიოსის აღწერილობაში მოხსენიებული ეთნოსების და ქვეყნების სახელები, ისევე როგორც მასში აღწერილი ამბები, მართლაც სანდოა⁵³ და მათი იდენტიფიკაცია, თუ არ ჩავთვლით სხვადასხვა პერიოდში ტექსტში გაჩენილ არასწორ იკითხვისებს, თითქმის ყოველთვის ხერხდება.⁵⁴ აქ მოკლედ შევჩერდები დიამერიზმების ერთ-ერთი პირველი მკვლევრის, არნოლდ გუტშმიდის მიერ გასწორებულ ერთ იკითხვისზე, რომელიც საკითხთან პირდაპირ კავშირში არაა, მაგრამ, ვფიქრობ, ჩვენი ისტორიისათვის საინტერესო ცნობას წარმოადგენს.

როგორც ა. გუტშმიდი, ასევე სხვა მეცნიერები, საგანგებოდ მიუთითებდნენ, რომ იოსებ ფლავიოსის მართლაც ზუსტ აღწერილობაში გამოცანას წარმოადგენდა ეთნოსი, რომელიც მოიხსენიებოდა სახელით: οἱ Ῥήγινες. ვნახოთ ეს ფრაგმენტი: Ἰαθεῖθου μὲν οὖν τοὺς Νωέου παῖδός ἦσαν ἑπτὰ ἑταῖοι. κατοικοῦσι δὲ οὗτοι ἀπὸ Ταύρου καὶ Ἀμάνου τῶν ὄρων ἀρξάμενοι· καὶ προῆλθον ἐπὶ μὲν τῆς Ἀσίας ἄχρι ποταμοῦ Ταῖαιδος, ἐπὶ δὲ τῆς Εὐρώπης ἕως Γαδείρων, γῆν ἣν ἔτυχον καταλαμβάνουσες, καὶ μηδενὸς προκατοικησαντος τὰ ἔσθῃ τοῖς αὐτῶν ἑκάλους ὀνόμασι·

Γομαρὸς τοὺς Γαλάτας·

Μαγῶγης τοὺς Σκύθας·

Μιάδης τοὺς Μήδους·

Ἰωάνους τοὺς Ἰωνας καὶ πάντας Ἑλλήνας·

Θάβηλος τοὺς Ἰβήρας·

50 ამის შესახებ იხ. ნ. მელიქიშვილი 1987: 7-8; თ. ყაუხჩიშვილი 1983: 40-59; ივ. ჯავახიშვილი 1977: 215-216, 249, 257.

51 იოსებ ფლავიოსის ისტორიის ძველი ქართული თარგმანი: „მოთხრობანი იუდაებრივისა ძუელსიტყვაობისანი“ XI-XII საუკუნეებშია ნათარგმნი უცნობი მთარგმნელის მიერ და ჩვენამდე მოღწეულია XIII საუკუნის ხელნაწერით. როგორც ძველი ქართული თარგმანის კრიტიკული ტექსტის გამოცემელი, ნ. მელიქიშვილი, ვარაუდობს, თხზულების ბოლო ნაწილი (XVI-XX ნიგნები) გვიან, XIX საუკუნეში, უნდა ეთარგმნათ. იხ. ნ. მელიქიშვილი 1987: 83.

52 იხ. თ. ყაუხჩიშვილი 1983: 40-76.

53 შდრ. Die Josephische Bearbeitung der Völkertafel enthält in der Hauptsache lauter bekannte Namen und bedarf keiner weiteren Erklärung (A. Gutschmid 1894: 601).

54 შდრ. Gutschmid 1894: 598-603.

Μόσχος τοὺς Καππάδοκας·

Θειρᾶς τοὺς Θρᾶκας·

Γομάρου δὲ τριῶν σὺν γενομένῃς,

Ἀσχαναξοῦ οἱ νῦν Ῥηγῖνες ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων καλλοῦνται·

Ῥιθάτης τοὺς Παφλαγόνας·

Θυγράμης τοὺς Φρύγας·

Ἰσάνιου δὲ τριῶν παίδων γενομένων,

Ἐλισᾶς τοὺς Ἀιολεῖς·

Θαρσός τοὺς Κίλικας·

Χέθιμος τοὺς Κυπρίους.⁵⁵

ამ ფრაგმენტის ძველი ქართული თარგმანი,⁵⁶ სავარაუდოდ, ეყრდნობა ბერძნული ტექსტის ვრცელ რედაქციას, რომელიც ამა თუ იმ ეთნოსთან დაკავშირებით შედარებით ვრცელ განმარტებას გვთავაზობს:

„ხოლო იაფეთოსს უკუე ყრმოსა ყრმისა, იყვნეს ძენი შჳდნი. და მკჳდრ არიან ესენი ტავროს და ამანოის მათათგან დამწყებელნი და შთამოვლენ ასიად ვიდრე მდინარედმდე ტანაისა, ხოლო ევრუპეს შინა – ვიდრე ლადირთადმდე. მიწევნულნი ქუეყანასა, რომელი დამთხვა და არავიეთისა მკჳდრობისათჳს, წარმართნი სახელითა მათითა უწოდნეს, რამეთუ ან ელლინთა მიერ ღალატად წოდებულნი, ხოლო ღომარად სახელდებულნი. [...] მაღოგნი დაამკჳდრნა, ხოლო სკჳთას მის მიერ სახელდებულნი. და იაფეთოსს უკუე ყრმათგან – იოვანოისსა და მადოისა, მადოის ვიდრემე მადელნი იქმნებიან წარმართნი, რომელნიცა ელლინთა მიერ მიდად იწოდებიან, ხოლო იოვანოისგან – იონიად და ყოველნი ელინნი იქმნებიან. დაამკჳდრებს უკუე თოვილოსცა თოვილთასა, რომელნი ან ივირად იწოდებიან. ხოლო მესქინნი, მესხოის მიერ აღშენებულნი, ან კაპადუკად იწოდებიან და რამეთუ დასაბამითგანისა სახელისა მათისა მერმეცა ნიში ირუენებვის, რამეთუ ქალაქი არს მათ შორის და ანცა მაზაკა, ცხადყოფელი გულისჳმის-ყოფად შემძლებელთაჲ ესრეთ ოდესმე სახელისდებასა ყოვლისა ნათესავისასა. ხოლო თირას თირად უწოდა, რომელთა ემთავრა, ხოლო ელლინთა თრაკად გარდასახელნეს იგინი. და ესოდენნი ვიდრემე ნათესავნი იაფეთოსს ყრმათგან დაემკჳდრებიან. ხოლო ღომაროისგან სამთა ძეთა ქმნილთა, ასხანოს, ვიდრემე ასხანოზნი დაამკჳდრნა, რომელნი ან რიგინად ელლინთა მიერ იწოდებიან. ხოლო რიფათის – რიფათელნი, პაფლალონად სახელდებულნი; და თორლამის უკუე – თორლამელნი, რომელნი თნებისაგან ელლინთაჲსა ფრჳად იწოდეს. ხოლო იოვანოისგან, იაფეთოისა, მის მიერცა სამთა ყრმათა ქმნილობასა, ელისეს – ვიდრემე – ელისელ, რომელთა ემთავრა, ხოლო ან ეოლნი არიან; ხოლო თარსოს – თარსთა, რამეთუ ესრეთ იწოდებოდა ძუელად კილიკია და მომასწავებელ უკუე ესე, რამეთუ ტარსოდ მათ მიერ უპატიოსნესი ქალაქთა

55 იოსებ ფლავიოსის ტექსტი მოტანილია პ. მიულენჰოფის მონოგრაფიის მიხედვით (Müllenhoff 1892: 266)

56 ფლავიოსის თხზულების ძველი ქართული თარგმანის რედაქციული წარმომავლობის საკითხი, ასევე მისი მთარგმნელის ვინაობა, უდავოდ საინტერესოა როგორც მსოფლიოს ხალხთა ისტორიის მიმართ ქართველთა დამოკიდებულებისა და ინტერესის, ასევე ძველი ქართული საისტორიო მწერლობის ცალკეულ საკითხთა შესწავლის თვალსაზრისით. ეს საკითხები მე არ მიკვლევია, ეყრდნობი ნ. მელიქიშვილის მიერ გამოცემულ ძველ ქართულ ტექსტს. იხ. ნ. მელიქიშვილი 1987.

ინოდების, დედაქალაქად მყოფი გარდამღებელთაგან ტარისათა წოდებისა მიმართ თანიცა. ხოლო ქეთიმოს ქეთიმას ჭალაკი დაიპყრა. ესე ინოდების ან კპრედ და ამის მიერ ჭალაკნი ყოველნი და უმრავლესნი ზღვისპირთანი ქეტიინად ებრაელთა მიერ სახელდებულნი).⁵⁷

ფლავიოსის მკვლევრები ამ წუსხაში დასახელებული ეთნონიმების განსხვავებულ იდენტიფიკაციებს გვთავაზობენ, მაგრამ ერთსულოვანი არიან იბერების საკითხთან დაკავშირებით: თუბალის შთამომავალი იბერები რომ კავკასიის იბერები არიან, ამას იოსებ ფლავიოსი არაერთგზის ადასტურებს სხვა ფრაგმენტებში კავკასიის ქართველური ტომების შესახებ საუბრისას.⁵⁸ მართალია, შემდეგდროინდელ წუსხებში ჭირს დიამერიზმების იბერებში კავკასიის, ან პირინეის იბერების ამოცნობა (ზოგჯერ ერთი და იმავე ავტორის თხრობაშიც კი ძნელია ზუსტი იდენტიფიკაცია), მაგრამ იოსებ ფლავიოსის ქრონიკა ამ თვალსაზრისით საკამათო არ არის.

მიუხედავად ფლავიოსისეულ რეგინებს: არცერთი ძველი ისტორიკოსი, თუ არ ჩავთვლით იმ წყაროებს, რომლებმაც უშუალოდ იოსებ ფლავიოსისგან გადმოიღეს ეს ინფორმაცია, არ იცნობს ამ სახელის მქონე ეთნოსს. ნოეს შთამომავალთა განყოფის პიერონიმესეული ვერსიის რამდენიმე ხელნაწერი, რომელიც სხვა წყაროებთან ერთად ფლავიოსის რედაქციასაც ეყრდნობა, ამ სახელწოდების მქონე ეთნოსს სარმატებთან აიგივებს. ა. გუტშმიდი მიიჩნევს, რომ ამგვარი გაიგივება ავთენტური ტექსტის მიხედვით შეუძლებელი ჩანს, იგი გვიანდელი ტექსტუალური ჩანართიდან უნდა მომდინარეობდეს. გუტშმიდი შემდეგნაირად ხსნის ამ გარემოებას: ამ სახელწოდების მატარებელი ეთნოსი (οἱ Πηγυῖες) ფლავიოსის მიხედვით იმავე წარმომავლობისაა, როგორისაც სარმატები, ანუ ისინი იმ ასხენასის (მცხეთური ბიბლიის მიხედვით – ასხანაზი) შთამომავლები არიან, რომლებიც იერემია წინასწარმეტყველის ნიგნში არარატის მახლობლობაშია მოხსენიებული:

„ალიღეთ სასწაული ქუეყანასა ზედა და ჰნესტუეთ ნესტუსა წარმართთა შორის; ნმიდა ყავთ მის ზედა ნათესავეები და ჰმონმეთ მის ზედა მეფეთა არარატისათა, მენი და ასხანაზელთა დაადგინენთ მის ზედა წყლულებისმდომნი ალიყვანეთ მის ზედა ცხენი, ვითარცა სიმრავლე მკალთა“.⁵⁹

ა. გუტშმიდის აზრით, ერთ-ერთმა გადამწერმა, ჩანს, ტექსტის ამიაზე დააზუსტა,⁶⁰ რომ ასკენასის შთამომავლები სარმატები არიან, ზოგიერთ შემდეგდროინდელ ხელნაწერში კი გადამწერის ეს დაზუსტება მთავარ ტექსტში გადაიტანეს და ასე დაუკავშირეს იოსებ ფლავიოსის οἱ Πηγυῖες–ად წოდებულ ეთნოსს.⁶¹

ა. გუტშმიდი შეეცადა ისტორიული და გეოგრაფიული გარემოცვის მიხედვით დაედგინა, თუ ვის გულისხმობდა ავტორი ამ სახელით მოხსენიებულ ეთნოსში. ფლავიოსის თქმით, οἱ Πηγυῖες არიან ასკენასის შთამომავლები და ცხოვრობენ პაფლაგონიისა და ფრიგიის მახლობლად. ბიბლიური გენეალოგიის მიხედვით ამ

57 ნ. მელიქიშვილი 1987: 103.

58 ამის დამადასტურებელი ფრაგმენტები იხ. თ. ყაუხჩიშვილი 1983: 40-76.

59 დოჩანაშვილი 1985: 249.

60 ქვემოთ, ოულოს აფრიკანუსისგან მომდინარე წუსხების განხილვისას, საუბარი იქნება იმ კომენტარზე, რომელიც პიერონიმეს ეკუთვნის.

61 Gutschmid 1894: 601.

ასკენასის ძმები არიან რიფათი და თოგარმა და ისინი ერთმანეთის მახლობლად ცხოვრობენ. აქედან გამომდინარე, იოსებ ფლავიოსი ამ ეთნოსს ათავსებს პონტოს რეგიონში, არარატის მახლობლად. არცერთი ძველი წყარო არ იცნობს ამ რეგიონში მცხოვრებ ეთნოსს, რომელიც რეგინებად (οἱ Πηγῖνες) იწოდება. ფლავიოსის ქრონიკიდან ა. გუთშმიდი იხსენებს არაერთ შემთხვევას, როცა ნაკლებად ცნობილი ეთნონიმები და ტოპონიმები ჯერ კიდევ ადრეულ პერიოდში სერიოზულადაა დამახინჯებული და რამდენიმე ფონეტიკური ვარიანტითაა გადასული შემდეგდროინდელ წყაროებში. ამგვარად უნდა გაჩენილიყო ევსტათი ანტიოქელისა და სტეფანე ბიზანტიონელის თხზულებებში ამჟერად ჩვენთვის საინტერესო სიტყვის სხვადასხვა ფონეტიკური ვარიანტი: Πηγῖνες/Πρυγῖνες.⁶² ა. გუთშმიდის აზრით, ამ წყაროს ისტორიული და გეოგრაფიული კონტექსტი იძლევა საფუძვლს, რომ ფორმა: οἱ Πηγῖνες მივიჩნიოთ სიტყვის: οἱ Ἐγρίνες უფრო ზუსტად, οἱ Ἐγριπῖνες დამახინჯებულ იკითხვისად. ეს უკანასკნელი კი არაერთგზის დასტურდება ძველ წყაროებში (პლინიუსი, პტოლემეოსი) ეგრისის მცხოვრებთა აღსანიშნავად.⁶³

2. ეთნოსებისა და ენების გაყოფის ინტერპრეტაცია ქრისტიანულ ტრადიციაში

თავდაპირველი ქრისტიანობა ენობრივად საკმაოდ ჭრელი უნდა ყოფილიყო: იესოსა და მისი მოწაფეების საურთიერთო ენა აღმოსავლეთ არამეული იყო, ღვთისმსახურების ენა – ებრაული, განათლებისა და კულტურის ენად ბერძნული ითვლებოდა, ხოლო სახელმწიფო მმართველობის ენად – ლათინური. როგორც ჩანს, სხვადასხვა ნიშნით პრივილეგირებული და მოგვიანებით კი წმინდა ენებად სანქციონირებული ებრაულის, ბერძნულისა და ლათინურისთვის უცხო და მიუღებელი არ უნდა ყოფილიყო ენათა და ეთნოსთა მრავალფეროვნების იმგვარი აღიარება, როგორც პირველად პავლე მოციქულის ეპისტოლეებში გამოიკვეთა: ქრისტე მარტო ებრაელების კი არა, ყველას „თანამდებია“:

*რომლისაგან-ესე მოვიღეთ მადლი და მოციქულებამ დასამორჩილებლად სარწმუნოებისა ყოველთა წარმართთა სახელისა მისისათჳს. ... წარმართთა და ბარბაროსთა, ბრძენთა და უგუნურთა თანა-მდებ ეარ. რამეთუ არა არს განწვალება ჭურიანსა და წარმართისა, რამეთუ თავადი არს უფალი ყოველთაჲ. ... სადა-იგი არა არს წარმართ და ჭურია, წინადაცუეთილება და წინადაუცვეთილება, ბარბაროს, სკვთელ, მონება და აზნაურება, არამედ ყოვლად ყოველსა შინა ქრისტეჲსარს.*⁶⁴

აქვე უნდა ითქვას, რომ არც პავლე მოციქულის ეპისტოლეებს და არც ქრისტიანული ისტორიოგრაფიის ავტორებს ენათა მრავალფეროვნებისა და სტატუსის პრობლემები არ აინტერესებდათ, მათთვის მთავარი იყო ქრისტიანობის, ამ ახალი რელიგიური კონტექსტის ამოსავალი კონცეფცია: ქრისტეს ეკლესიით შეერთებული ახალი კავშირი – ქრისტიანები – თვისუბრივად სრულიად განსხვავებულია მანამდე არსებული ყოველგვარი ერთობისაგან; იგი აღარ არის ეთნიკური ნიშნით

62 Gutschmid 1894: 602.

63 შტრ. „Ich habe an Ἐγριπῖνες gedacht, die Bewohner von Egrissi, was der einheimische Name von Kolchis ist (Ptol. V, 10, 5; Plin., N. H. VI, 4, 4, § 14)“. იქვე.

64 რომაელთა 1: 5, 14; 10: 12; კოლას. 3, 11.

გაერთიანებული ჯგუფი, როგორც იუდაიზმი, არ არის არც პოლიეთნიკური, მაგრამ ენის ნიშნით ჩამოყალიბებული ერთობა, როგორც ელინიზმი,⁶⁵ იგი ერთიანია ეკლესიის მეშვეობით, მის წიაღში თანაარსებობენ ენობრივად, ეთნიკურად, კულტურულად, ან სხვა რომელიმე ნიშნით განსხვავებული ეთნოსები (შდრ. *Sub unica matre et capite omnium aliarum*).⁶⁶

ამ და მსგავსი გამონათქვამების ინტერესის საგანი საკუთრივ ენა არ ყოფილა; სულთმოფენობის სასწაული, რომელიც მოციქულთა მიერ უცნობ ენაზე ქადაგებას აღწერს და, ამდენად, ენას უკავშირდება, უნივერსალური ან პარტიკულარული ენების ლეგიტიმაციას კი არა, უნივერსალური მისიის ლეგიტიმაციას ისახავდა მიზნად; ენებთან მიმართებაში ეს სასწაული უამრავ კითხვას აჩენდა,⁶⁷ რომელთაც ბერძენი საეკლესიო მამები სრულიად განსხვავებულად პასუხობდნენ. აქ მოკლედ მიმოვიხილავ ყველაზე მნიშვნელოვან პასუხებს.⁶⁸

ბაბილონის ამბებისა და ენათა და ეთნოსთა ისტორიის დასაწყისი ადრეულმა ქრისტიანობამ მისთვის ჩვეული სინკრეტულობით გადალახა: თუ ენები ბაბილონში გაჩნდა, მაშინ უნდა ვილაპარაკოთ არა ენათა აღრევისა (თრეხსე) და, შესაბამისად, ღმერთის მიერ კაცთა მოდგმის დასჯის, არამედ თავდაპირველი ენის დაყოფის (Διαμερισμός) შესახებ.⁶⁹ I-II საუკუნეების ტენდენციები ფილონ ალექსანდრიელის ცნობილმა თეზამ განსაზღვრა: ენათა ისტორიის დასაწყისი ბევრად უნდა უსწრებდეს წინ აღრევას.⁷⁰ ბაბილონში რომ გაჩენილიყო ენები, მაშინ საუბარი იქნებოდა არა ენების აღრევაზე (confusio, თრფხე), არამედ დაბადებაზე. ფილონის აზრით, ენათა ისტორიის დასაწყისთან დაკავშირებით ბაბილონის ამბავი მხოლოდ იმას გვეუბნება, რომ ენა ღმერთის საჩუქარია. მან შექმნა საგნები, და, რა თქმა უნდა, მათი სახელები წინასწარ იცოდა, მაგრამ საგანთათვის სახელის დარქმევა

65 შდრ. W. Boeder 1983: 90.

66 H.-D. Wendland 1938: 23-39; A. Dempf 1954: 77.

67 ჯერ კიდევ სახარებათა ავტორები განსხვავებულად წარმოადგენენ დამოკიდებულებას ენებთან, მათს განვითარებასთან, და, საერთოდ, ისტორიულობასთან მიმართებაში. ამ საკითხებს ყველაზე ნაკლებად მარკოზის სახარება აღწერს. აქ მოკლედია ნათქვამი, რომ იესო ყველა ქვეყნის ადამიანებთან მოვიდა; ვინც მას ირწმუნებს, იგი ახლად ამტყვევდება სულიწმინდის წყალობით (შდრ. მარკ. 16, 17: „სახელითა ჩემითა ეშმაკთა განასხმიდენ, ენათა ახალთა იტყვიან“). მათეს სახარებაში სტილიზებულია ისტორიული განვითარების იმდროინდელი შეხედულებები, რომლებიც წარმოადგენდნენ იესოს, როგორც იუდაისტურ მესიას, რომელიც სწორედ ოუდეველებთან მოვიდა (შდრ. მათე 10, 6; 15, 24, 26; 24, 14, 26, 73; 28, 19 და ა.ს.); ენათა და ეთნოსთა ისტორიული განვითარების ტენდენციები უფრო მკაფიოდაა აღწერილი ლუკას სახარებაში (შდრ. ლუკა 2, 1; 3, 1; 3, 23-28; 10, 1, 17); სწორედ ის იყო პირველი, ვინც შეეცადა იესოს ქმედებანი მსოფლიო ისტორიასთან დაეკავშირებინა (შდრ. A. Borst 1957: 222). მიოჩენენ, რომ პირველად იოვანეს სახარებაში (შდრ. იოვანე, 1, 1), კერძოდ ენის სიტყვაში ღმერთის სიტყვის განსხვავებით, მოხდა ენის, როგორც ღმერთის გამოცხადების იარაღის, საშუალების, ღვთაებრივი ლეგიტიმაცია, ამით კი ღვთის ხალხის, კერძოდ, ქრისტეს მიმდევრების, ახლებული გაგება ჩამოყალიბდა.

68 ბერძნული პატრისტიკის ეს წყაროები დაწერილებითაა მიმოხილული ა. ბორსტის დასახელებულ ნაშრომში, გვ. 227-257.

69 Borst 1957: 158-188.

70 ფილონ ალექსანდრიელი ბაბილონის ინტერპრეტაციას არერთგზის უბრუნდება. იხ. მისი დაბადების კომენტარები და კითხვა-მიგებანი: G. Bardy 1932: 210-236, 341-369, 515-537.

ადამიანებს მიანდო.⁷¹

ეგზეგეტიკური ხასიათის ამგვარმა კონცეპტებმა ყველაზე მეტად განსაზღვრა გვიანანტიკურობისა და შუა საუკუნეების საისტორიო დისციპლინის არსი; ეს უკანასკნელი კი იქცა ამოსავალ წერტილად ყველა შემდეგდროინდელი თეორიისათვის, რომლებიც ენათა და ეთნოსთა ისტორიის საწყისის ინტერპრეტაციას ცდილობდა. ქრისტიანულმა ტრადიციამ ტიპოლოგიური ახსნა მოუძებნა საერთო ენის დაშლასა და ენათა ისტორიის დასაწყისს. ჯერ კიდევ ადრეულ ქრისტიანობაში, კერძოდ, ირინეოს ლიონელის თხზულებებში მკაფიოდ გაფორმდა ბერძნული პატრისტიკული მწერლობის „საისტორიო“ იდეოლოგია: მიუხედავად იმისა, ესმით თუ არა ჩვენი, ბერძნებისა და რომაელების, ენა (sermonem nostrum) ბარბაროსებს, მიუხედავად იმისა, რომ მათი, ბარბაროსების, ენა განსხვავებულია (αὐτὰ κατὰ τὸν ἁρμόσιον δόξαται ἀνθρώποις),⁷² მიუხედავად იმისა, რომ ისინი სხვადასხვა ენაზე ლაპარაკობენ, ქრისტეს წინაშე მაინც თანასწორები არიან, ქრისტე თითოეულ მათგანს ელაპარაკება.⁷³

როდის და რომელ ავტორთან ჩნდება ტოპოსი 72 (70) ეთნოსისა და ენის შესახებ? ზუსტად განსაზღვრა ძნელია, მაგრამ ფაქტია, რომ პალესტინური თალმუდი, ირინეოს ლიონელი და კლიმენტი ალექსანდრიელი უკვე იცნობენ მას. ა. ბორსტის აზრით, ეს უნდა მომხდარიყო ე.წ. Pax Romana-ს ხანაში. თუმცა უნდა აღინიშნოს, რომ გვიანანტიკურობა ენებისა და ეთნოსების შესახებ გადმოცემებში უფრო სტატიკურია, ვიდრე ისტორიული. ის არ ეძებს კანონზომიერებებს, ან ცალკეული კითხვების პასუხებს. ის მხოლოდ გვეუბნება, რომ ენათა და ეთნოსთა მრავალფეროვნება ღმერთის ნებაა და ამიტომ კარგია.⁷⁴

რადიკალურად განსხვავებული ისტორიული სურათის მიუხედავად, ეგნატე ანტიოქელი მტკიცედ იმეორებს გვიანანტიკურობის სინკრეტულ თვალსაზრისს, რომ ქრისტიანები, პირველ რიგში, ახალ, ყველასთვის გასაგებ საყოველთაო ენაზე მეტყველი ერთობაა, ისინი აღიღებენ ღმერთს ერთი ხმით, ისე, თითქმის არც არ-

71 Gohn-Wendland 1896 (1): 51.

72 ფრაგმენტები ირინეოსის თხზულებიდან *Adversus haereses libri quinque*: Οὐκ ἐπὶ ἡγήσειε δὲ παρ' ἡμῶν τὸν ἐν Κελτοῖς διατριβόντα, καὶ περὶ βῆδβαρον δόξατον τὸ πλεῖστον ἀποχλοσυμένον, λόγων τεχνοί, ἥ οὐκ ἐμάθισεν, οὔτε δὲναπαι στυγιδάφνας, ἥ οὐκ ἠτοχήσαμεν, οὔτε καλλασαίμεθα λῆξων, οὔτε πιθασόντηα, ἥ οὐκ ὠδάμεν (იხ. PG 7, 444).

73 შტრ. სხვადასხვა ფრაგმენტი ირინეოსის ამავე თხზულებიდან: [...]Etenim Ecclesia. fidem eam ab apostolis eorumque discipulis acceptam, quae est in unum deum Patrem Omnipotentem, qui fecit coelum, et terram, et mare, et omnia, quae in eis sunt. Et in unum Iesum Christum Filium Dei, nostre salutis causa incarnatum, et in Spiritum Sanctum, qui per prophetas, Dei dispensationes et adventus praedicavit, et ortum ex virgine, et passionem, et resurrectionem a mortuis, et cum carne in coelos ascensum dilecti Domini nostri Iesu Christi, et e coelo in gloria patris adventum ipsius instauranda omnia, et a morte ad vitam revocandam omnem mortalium omnium carnem, ut Christo Iesu Domino nostro, et Deo, et Salvatori, et Regi, de benigna Patris invisibilis voluntate omne genu flectatur. coelestium, terrestrium et inferorum et omnis lingua ei confiteatur, atque ipse iustam de omnibus sententiam ferat, spiritualia videlicet nequitiae, et angelos transgressores, quique perfide defecerant inpiosque item homines [...]. Ibid. PG 7, 855: Cui ordinationi assentiunt multae gentes barbarorum, eorum qui in Christum credunt, sive charta et atramento scriptam habentes per spiritum in cordibus suis salutem et velerem traditionem diligenter custodientes (PG 7, 549).

74 Borst 1957: 183.

სებობდეს სხვადასხვა ენები (მდრ. ἔν ἑαυτῇ μᾶζ)⁷⁵. თუმცა ახალი ნელთალრიცხვის პირველივე საუკუნეებიდან ახალი რელიგიური რეალობის პარალელურად ახალი ისტორიული რეალობაც მკვიდრდება: ენობრივად უცხო, ბერძენთა შეფასებით „ბარბაროსი“ ეთნოსები ქრისტიანობას იღებს არა საყოველთაო ბერძნულ, ან მოგვიანებით ლათინურ, არამედ ადგილობრივ ნაციონალურ ენებზე. სულ უფრო და უფრო იმატებს ბიბლიის თარგმანების რიცხვიც და ისტორიის, მნიშვნელოვანი საისტორიო მოვლენების, ენობრივი სიჭრელე, პარტიკულარულობა, რეალურად „ხელშესახები“ ხდება. პირველი ქრისტიანი მოაზროვნეები ქრისტიანობის უნივერსალიზმში, პირველ ყოვლისა, მის არსობრივ, და არა ენობრივ, საყოველთაოობას გულისხმობდნენ; ეს შეუძლებელიც იქნებოდა სწორედ ენობრივი სიჭრელის გამო. თავდაპირველი ეკლესიის ოფიციალური ენა არამეული უნდა ყოფილიყო,⁷⁶ თუმცა თვით მახარებლებიც კი, მარკონის გარდა, არც ებრაულად და არც არამეულად არ წერდნენ. სახარებებს რომც ჰქონოდა თავდაპირველი არამეული არქეტიპები, ისინი მაინც ვრცელდებოდა, როგორც ბერძნულენოვანი, ბერძნულად დანერილი.⁷⁷

უკვე II საუკუნიდან ბერძენი საეკლესიო მამები ძველი აღთქმისეულ ამბებს ბაბილონის შესახებ ალეგორიული-ტიპოლოგიური თვალსაზრისით განიხილავენ: ეკლესიის ბჭე აღმართულ იქნა თორმეტი მთის ქვებისგან, ვინაიდან თორმეტი არის იმათი რიცხვი, ვისგანაც ყველა დანარჩენი წარმოიშვა. მათ, ამ თორმეტისგან წარმოშობილ ეთნოსებს, ერთი აზრი ამოძრავებდა: შეექმნათ ერთი რწმენა და ერთი სიყვარული (μὴν ὁμόνοισιν ἔσχοιν καὶ ἓνα νοῦν, καὶ μία πίστις ἀπὸ τῶν ἑξέστων καὶ μία ἑκάστη).⁷⁸

ინტერპრეტაციათა ნაირგვარობის მიუხედავად, ბერძნული პატრისტიკა ერთსულოვანია ძველი და ახალი აღთქმისეული ტიპოლოგიების ახსნაში და აღიარებს, რომ ენათა ამგვარი გათიშვის პერიოდი სულიწმინდის გარდამოსლვამდე გაგრძელდა. მას შემდეგ კი, ერთიანი ეკლესიის გზით, რომელიც ყველა ადამიანისთვის გასაგებ საერთო ენაზე მეტყველებს, დაძლეულ იქნა ენათა მრავალფეროვნება და მოციქულთა ქადაგებით გამოვლიანდა ის, რაც ბაბილონში გაიყო. ამ გამოვლიანების ადგილი ეკლესიაა, სწორედ იქ შეერთდა ენებად და ტომებად დაყოფილი ადამის მოდგმა. მაცხოვრის ჯვარზე დაფიქსირებული სამი ენა, ებრაული, ბერძნული და ლათინური, რომლებიც ამავდროულად ბიბლიის ენებია, გამორჩეულია სხვა დანარჩენთაგან და წმინდა ენებად ითვლება. დროთა აღსასრულის ჟამს გაერთიანებული კაცთა მოდგმა ისევე ებრაულად იგალობებს ალილუიას.⁷⁹

75 Epistola ad Ephesios c. 4. nb. PG 5, 648.

76 C. Torrey 1952/53: 205-223.

77 Bors 1957: 227.

78 პერმასის ეს ციტატა, რომელიც ახ. წ. ა. 140-150 წლებში უნდა იყოს დანერილი, დამოწმებულია ა. ბორსტის მონოგრაფიის მიხედვით (Borst 1957: 228). თვალსაზრისს, რომ ბაბილონისეული საყოველთაო ისტორიის დასაწყისი სწორედ ამ პერსპექტივით არის განხილული თავდაპირველ ქრისტიანობაში, ა. ბორსტი გამოთქვამს ბ. ალტანერის (B. Altaner 1951) მონოგრაფიაზე დაყრდნობით. იგი იმონებს არაერთ წყაროს I-III საუკუნის ბერძენ საეკლესიო ავტორთაგან, რომლებშიც სწორედ ეს თვალსაზრისია გამოთქმული (Borst 1957: 227-231).

79 ეკლესიის უნივერსალური ენისა და სამი წმინდა ენის კონცეპტებმა მნიშვნელოვნად განსაზღვრეს გვიანანტიკურობასა და შუა საუკუნეებში ადგილობრივი ნაციონალური ენების ბედი მათი სოციალური და საზოგადოებრივი „დატვირთვის“, ფუნქციური თანასწორობისა თუ დი-

ეს ზოგადი კონცეპტი მხოლოდ მეტ-ნაკლებად იყო ერთგვაროვანი კონკრეტულ საკითხებში. ბერძენი საეკლესიო მამები რადიკალურად განსხვავებულ თვალსაზრისებს გამოთქვამდნენ ენათა და ეთნოსთა ისტორიის დასაწყისთან დაკავშირებით.⁸⁰ ბაბილონის აღრევაში ორიგენე ბუნებრივ კანონზომიერებას, ღმერთის ნებას კი არ ხედავდა, პირიქით, მისთვის ბაბილონი იყო ღმერთისგან ადამიანთა და შორების გამომხატველი და ენათა განყოფას აფასებდა, როგორც ცოდვების გამო ადამიანთა დასასჯელად მოვლენილ რისხვას. რაც შეეხება მორწმუნეებს, ორიგენე თვლიდა, რომ მათ ენათა განყოფის ცოდვა აღარ ეხება, ვინაიდან მორწმუნეებმა „უკან ჩამოიბრუნეს“ ეს სოფელი და ევედრებიან ღმერთს საკუთარ ენაზე, ბერძენი – ბერძნულად, რომელი – რომაულად, თითოეული – თავის ენაზე; „ყველა ენის გამგებელი“ კი ისმენს თითოეულის ვედრებას ისე, თითქოს ყველა მათგანი ერთ ენაზე მეტყველებდეს, ვინაიდან ღმერთი ყველა იდიომაზე მალა დგას (შდრ. Εἰς ἐπιλαθόμενος ὅτι Χριστιανοῖς λαλεῖ, τοῖς μόνοις τῷ Θεῷ διὰ τοῦ Ἰησοῦ εὐχομένοις, καὶ συμφύρον τὰ ἑτέρων καὶ ἁλόγως Χριστιανοῖς συνάπτων αὐτὰ φησιν· ἔαν μὲν βαρβάρως αὐτοὺς ὀνομάζῃ τις, δύναιμι ἔξουσιν, ἔαν δὲ Ἑλληνικῶς ἢ Ῥωμαϊκῶς, οἴηται. διεκσύντω γὰρ τίνα ἡμεῖς βαρβάρως ὀνομάζομεν ὡς καλοῦντες αὐτὸν ἐπὶ βοήθειαν, καὶ πειθόμεθα μάτην καθ' ἡμῶν ταῦτα εἰρηκέναι τὸν Κέλσον [ὁ] ἔχστας ὅτι οἱ λοιποὶ τῶν Χριστιανῶν οὐδὲ τοῖς ἐν ταῖς θείαις γράφαις κειμένοις ὀνόμασι καὶ τεταγμένοις ἐπὶ τοῦ Θεοῦ γρῦνται ἐν ταῖς εὐχαῖς· ἀλλ' οἱ μὲν Ἕλληνας Ἑλληνικοῖς οἱ δὲ Ῥωμαῖοι Ῥωμαϊκοῖς, καὶ οὕτως ἕκαστος κατὰ τὴν ἑαυτοῦ διὰλεκτον εὐχεται τῷ Θεῷ καὶ ὕμνει αὐτὸν ὡς δύναιται· καὶ ὁ πάσης διὰλέκτου κύριος τῶν ἀπὸ πάσης διὰλέκτου εὐχομένων ἀκούει ὡς μᾶς, ἴν' οὕτως ὀνομάσῃ. φωνῆς τῆς κατὰ τὰ σημαινόμενα ἀκούσιν, διηκουμένης ἐκ τῶν ποικίλων διὰλέκτων· οὐ γὰρ ἔστιν ὁ ἐπὶ πᾶσι θεὸς εἰς τις τῶν κεκληρωμένων διὰλεκτὸν τίνα βάρβαρον ἢ Ἑλληνα καὶ μηκέτι τὰς λοιπὰς ἐπισταμένους ἢ μηκέτι τῶν ἐν ἄλλαις διὰλέκτοις λεγόντων φροντίζειν).⁸¹

მორალური თვალსაზრისით ხსნიდა ათანასე ალექსანდრიელი ბაბილონისეულ ამბებსა და ენათა და ეთნოსთა ისტორიის დასაწყისს. ბაბილონი მას ქვეშარტი მორწმუნეობის საპირისპირო ხატად წარმოედგინა: მანძილი, რომელიც მიწას ზეცისგან აშორებს, არა მდებარეობით და ცათამბჯენის აშენების მკრეხელური სურვილით, არამედ ქრისტეს მეშვეობით შეიძლება გადაილახოს. სწორედ ის არის კიბე, რომელიც ზეცაში აიყვანს ადამიანს.⁸²

გრიგოლ ნოსელის აზრით, ბაბილონში ღმერთის ბრძნული ჩანაფიქრი განხორციელდა. ენები მოულოდნელად კი არ გაიყო გოდლის მშენებლობისას, არამედ ისინი ბუნებრივი კანონზომიერებების მიხედვით ვითარდებოდნენ. შეუძლებელი

ფერენცირების თვალსაზრისით. ვინაიდან ეს საკითხები ძალიან მნიშვნელოვანი იყო ქართული ენისა და ქართველთა თვითშეგნების ისტორიის თვალსაზრისით, მათ ცალკე განვიხილავ.

80 ამ თვალსაზრისით ბერძნული პატრისტიკის წყაროები დანერვილებით არის მიმოხილული ა. ბორსტის (Borst 1957: 227-292) მონოგრაფიაში.

81 Origenes, Contra Celsum VIII, 37 (Koetschau 1899 GCS, T. 2: 252).

82 შდრ. Ὑπελὸς μὲν οὐρανὸς ἀληθινῶς καὶ ἀπεράντων τὸ τοῦτο διὰστημα πρὸς ἡμᾶς. Ὁ γὰρ οὐρανὸς φησι. τὸν οὐρανὸν τῷ Κυρίῳ. Ἀλλ' οὐ διὰ τοῦτο ἀπυκνύεται, οὐδὲ φοβητέον, ὡς δύναιτο οὐσαν τὴν πρὸς ἐκεῖνον ἀδὺν. [...] συνεχρῖσθαι γὰρ ἐκεῖνον αἰ γλῶτται, καὶ κατελῦθαι τὸ ἔργον. Ἥμιν δὲ ὁ Κύριος τὴν ἀδὺν ἐνεχαίνε διὰ τοῦ ἰσίου αἵματος. Epistula XLIII (PG 26, 1440).

იყო ბაბილონში მომხდარ ამბებს გადამწყვეტი მნიშვნელობა ჰქონოდა, ან თუნდაც მნიშვნელოვანი ზეგავლენა მოეხდინა ენების განვითარებაზე. არც თავდაპირველი ენა არსებობდა – ებრაული შედარებით ახალი ენაა, რომელიც ეგვიპტიდან გამო-სვლის შემდეგ გაჩნდა. არც წმინდა ენები არსებობს, ვინაიდან ღმერთი არ ერევა ენების განვითარებაში.⁸³

გრიგოლ ნაზიანზელი ტიპოლოგიური ინტერპრეტაციის საფუძველზე ცდი-ლობდა ბაბილონის ამბების ახსნას. იგი თვლიდა, რომ სულიწმინდის გარდამოსვლა და მოციქულთა მეტყველება მათთვის უცნობ ენაზე ბაბილონში ენების აღრევის სანინაღმდეგო სასწაულია.⁸⁴ ამ თვალსაზრისით იგი ლუკა მოციქულის ტექსტის ორგვარ ნაკითხვას უშვებდა: შესაძლოა, მოციქულები ბუნებრივად, მშობლიურ ენაზე მეტყველებდნენ, მსმენელები კი ისე აღიქვამდნენ მოციქულთა სიტყვებს, როგორც საკუთარი ენის იდიომებს. თუმცა შესაძლოა, მათ ახალ, მანამდე უც-ნობ ენებზეც დაეწყათ ლაპარაკი. როგორ უნდა გავიგოთ ეს ადგილი, როგორც მეტყველების თუ სმენის სასწაული (შდრ. Ἑλλάσων ἐν οὐν ξέναις γλώσσαις, καὶ οὐ πατρίοις, καὶ τὸ θάψα μέγα, λόγος ὑπὸ τῶν οὐ μαθόντων λαοῦ μένος· καὶ τὸ σημείον τοῖς ἀπίστοις, οὐ τοῖς πιστεύουσιν, ἴν' ἢ τῶν ἀπίστον κατήγορον, καθὼς γέγραπται: "Οὐ ἐν ἑτερογλώσσοις καὶ ἐν χεῖλεσιν ἑτέροις, λαλήσω τῷ λαῷ τούτῳ, καὶ οὐδ' οὕτως εἰσακούσονται μου, λέγει Κύριος. "Ἦκουσιν δέ. Μικρὸν ἐνταῦθα ἐπίσχες καὶ διαπύρρῃ-σον, πῶς διαιρήσεις τὸν λόγον. "Ἦχει γάρ τι ἀμφίβολον ἡ λέξις, τῇ σιγῇ διαιρού-μενον. Ἄρα γὰρ ἦκουσιν ταῖς ἑαυτῶν διαλέκτοις ἕκαστος, ὥς φέρε εἰπεῖν, μίαν μὲν ἐξηγεῖσθαι φωνήν, πολλὰς δὲ ἀκούεσθαι, οὕτω κτυπούμενου τοῦ ἄερος καὶ, ἵνα εἴπω σαφέστερον, τῆς φωνῆς φωνῶν γινομένου· ἢ τὸ μὲν "Ἦκουσιν ἀναπαυστέον, τὸ δὲ λα-λοῦντων ταῖς ἰδίαις φωναῖς, ταῖς ἰδίαις τῶν ἀκουόντων, ὅπερ γίνεται, ἄλλοτρίαι καθ' ἑαυτὴν καὶ μᾶλλον τίθεμαι. Ἐκεῖνος μὲν γὰρ τῶν ἀκουόντων ἂν εἴη μᾶλλον, ἢ τῶν λεγόντων τὸ θύμιμα)?⁸⁵

ტიპოლოგიური ხასიათისა იყო იოვანე ოქროპირის ინტერპრეტაცია. მისი აზრით, ადამიანთა თავდაპირველი, ბაბილონში დარღვეული ენობრივი ერთობა ქრისტიანობაში ისევ აღდგება (შდრ. „Σύγκρισιν ἐνταῦθα λοιπὸν ποιεῖται τῶν χα-ρισμάτων, καὶ καθαιρεῖ τὸ τῶν γλώσσων, οὕτε πάντῃ ἄχρηστον δεῖκνυς, οὕτε σφόδρα ὠφέλιμον καθ' ἑαυτό. Καὶ γὰρ σφόδρα ἐπὶ τούτῳ ἐφυσῶντο, ἐπειδὴ καὶ μέγα εἶναι τὸ γύρισμα ἐνομίζετο. Ἐνομίζετο δὲ μέγα εἶναι διὰ τὸ πρῶτον αὐτὸ τοὺς ἀποστόλους εἰληφέναι. καὶ μετὰ τοσαύτης ἐπιδείξεως. Οὐ μὴν διὰ τοῦτο τῶν ἄλλων προτιμότερον ἦν. Τίνος οὐν ἔνεκεν πρὸ τῶν ἄλλων ἑλπίον αὐτὸ οἱ ἀπόστολοι; Ἐπειδὴ πανταχοῦ διέρχεσθαι ἔμελλον. Καὶ ὅσπερ ἐν τῷ καιρῷ τῆς πουργοποιίας ἡ μία γλῶττα εἰς πολλὰς διετέμεντο· οὕτω τότε αἱ πολλαὶ πολλὰκις εἰς ἓνα ἀνθροπον ἦσαν, καὶ ὁ αὐτὸς καὶ τῇ Περσῶν καὶ τῇ Ῥωμαίων καὶ τῇ Ἰνδῶν καὶ ἑτέροις πολλὰς διελέγετο γλώτταις, τοῦ

83 Contra Eunomium II, Jaeger (ed.) 1960: 299-302.

84 გრიგოლ ნაზიანზელის მსგავსად, ბაბილონის ამბებსა და სულიწმინდის დღესასწაულს შორის ტიპოლოგიურ პარალელებს პოულობდა კირილე იერუსალიმელიც. მისი აზრით, სულიწმინდის გარდამოსვლა და მოციქულთა მიერ მათთვის უცნობ ენებზე ლაპარაკება ბაბილონის სასწაულის მსგავსი აღრევაა (σχηματισμός, ὁποῦν ἂν განსხვავებით, რომ მაშინ ღმერთმა გოდოლის მამულებელთა ენები განყო, სულიწმინდის გარდამოსვლით კი მათი საზრისი გააერთიანა, გაამთლიანა. შდრ. (იხ. PG 33, 989).

85 Gregorius Theologus, Oratio 41: In Pentecosten, 15: (PG 36, 449).

Πνεύματος ἐνηχοῦντος αὐτῷ· καὶ τὸ χάρισμα ἐκαλεῖτο χάρισμα γλωττῶν ἐπειδὴ πολλὰς ἁμέρας ἐβόνατο λαλεῖν φωναίς).⁸⁶

ქრისტიანობამდელი ერთობები, იუდაიზმი ან ელინიზმი საკუთარ შესაძლებლობებს წარმოაჩენენ მხოლოდ ენობრივი ნიშნით მარკირებულ ერთობაში, ქრისტიანობას კი ენობრივი საზღვრები არ აქვს, მართალია, მორწმუნეები სხვადასხვა ენაზე ლაპარაკობენ, მაგრამ ყველაფერი, რასაც ისინი ფიქრობენ, განიზრახავენ, ან რისიც სჯერათ, ერთია.⁸⁷ ქრისტიანობა ზეენობრივი და ზეთნიკური ძალით აერთიანებს სწორედ განსხვავებულ ენებზე მოლაპარაკეებს (შდრ. Τὰ μὲν γὰρ τῶν Ἰλ-ο-σφόων καὶ πῦρ τῷς ὁμοφώνοις καταλέλται, τὰ δὲ ἡμέτερα καὶ παρὰ ἑτερογλώσσοις πολλὴν ἔχει δύναμιν. [...] οὐκ ἐν Ἰουδαίᾳ μόνον, ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ τῶν βαβυλῶν γλῶττι καμὲς ἤκούσατε σήμερον, ἡλίου φανότερον διαλάμπει· καὶ Σκῦμαι καὶ Θοράκες καὶ Σαυρομάται καὶ Μαῦροι καὶ Ἰνδοὶ καὶ οἱ πρὸς αὐτὰς ἀπακισμένοι τὴς ἐσχαιῆς τῆς οἰκουμένης, πρὸς τῇ οἰκείᾳ ἔκαστος μεταβαλόντες γλῶτταν, τὰ εἰρημένα Ἰλσοφοῦσι ταῦτα).⁸⁸

ქრისტიანობის, როგორც ზენაციონალური, ზეენობრივი, უნივერსალური რელიგიის, კონცეფცია საყოველთაოდ იყო გაზიარებული პატრისტიკულ ლიტერატურაში; თუმცა ეს კონცეფცია სრულიად განსხვავებულად აისახა შუა საუკუნეების ქრისტიანულ აღმოსავლეთსა და დასავლეთში ენათა განვითარების ისტორიაზე.

ადგილობრივ ნაციონალურ ენათა განვითარებისა და რელიგიის დომინანტ ენასთან მათი მიმართების თვალსაზრისით შუა საუკუნეების ქრისტიანული აღმოსავლეთი მკვეთრად განსხვავდება დასავლეთისგან. ეკლესიათა ერთობა, რელიგიური ზენაციონალიზმი, ქრისტიანულ აღმოსავლეთშიც ენის გზით გამოიხატებოდა, მაგრამ ზენაციონალურობის აღმოსავლური სიმბოლო არ ჰგავდა მის დასავლურ ეკვივალენტს, რომის ეკლესიის კოინესს. ქრისტიანული აღმოსავლეთი აღიარებდა უნივერსალური ენის არსებობას, ენისა, რომელიც ყველა ქრისტიანისთვის საერთო და გასაგები იყო. მაგრამ, დასავლეთისგან განსხვავებით, ეს „პრივილეგია“ სხვადასხვა არგუმენტების მოშველიებით ნმინდად შერაცხილი რომელიმე ადამიანური ენისა კი არ იყო, არამედ ზეადამიანური „სულის ენისა“, რომელიც თანაბრად გასაგები იყო ყველა ქრისტიანისთვის მათი ენობრივი და ეთნიკური სხვადასხვაობის მიუხედავად.

86 In epistulam I Cor. Homilia XXXV, I (PG 61, 296).

87 ქრისტიანობის, როგორც არა რომელიმე ეთნიკურ ჯგუფთან (როგორც მაგალითად, იუდაიზმი), ან ენასთან (ელინიზმი) დაკავშირებული ერთობის, არამედ უნივერსალური, ზენაციონალური რელიგიის კონცეპტები საინტერესოდ აისახა შუა საუკუნეების აღმოსავლეთის სხვადასხვა ტრადიციაში. ქრისტიანული დასავლეთისგან განსხვავებით, რომლის რელიგიურ იდენტობას უნივერსალური საეკლესიო ენა, ლათინური, განასახიერებდა, აღმოსავლეთის ეკლესიები ქრისტიანობის ზენაციონალურობას და საყოველთაოობას არ უკავშირებდნენ რომელიმე, თუნდაც საკრალური არგუმენტებით ან თვისობრივი უპირატესობებით გამორჩეულ ენას, მაგალითად, ბერძნულს, თუმცა მის განსაკუთრებულ ღირსებებს უდავოდ აღიარებდნენ. მორწმუნეთა ერთობას ვერ აფერხებდა სხვადასხვა ენაზე მოლაპარაკეთა ენობრივი ბარიერი, რომელიც გადალახული იყო საერთო საზრისით, თითოეული ქრისტიანის მიერ აღიარებული საყოველთაო ქვშმარიტებით. ქართულ წყაროებზე დაყრდნობით ეს საკითხები პირველად ბ. ბოედერმა (Boeder 1983: 85-95) გააანალიზა. ამ ტენდენციის შესახებ ქართულ ტრადიციაში მონოგრაფიის მეორე ნაწილში იქნება საუბარი.

88 იხ. PG 63, 499.

ძველ ქართულ ლიტერატურაში, ისევე როგორც ქრისტიანული აღმოსავლეთის სხვა ტრადიციებში, აღწერილია არაერთი სასწაულებრივი ეპიზოდი,⁸⁹ როგორ აგებინებენ ერთმანეთს ადამიანები, რომელთაც ერთმანეთის ენა არ იციან. „ასურელ მამათა ცხოვრებაში“ ქართველი ავტორი დაწვრილებით გვიამბობს იმის შესახებ, როგორ ალაპარაკდა ქართლში ჩამოსული იოვანე ქართულად, იმ ენაზე, რომელიც არათუ იცოდა, არც კი სმენოდა, როგორ „მოეცა მას ენა ქართულად მეტყველი“ და როგორ დაელაპარაკა უცნობ ქართველ მამებს:

„აქა დამაყენა მე სიტყუამან მოთხრობად თქუენდა საკრველებისა დიდისა, თუ ვითარ ღირსმან კათალიკოსმან და ნეტარმან იოვანე ისწავნეს ერთმანერთისათვის და სახელი თითოეულისა და კუალად ვითარ მოეცა იოანეს ენა ქართულად მეტყველი ყოვლად დაუბრკოლებელი. ეჰა, საკრველებასა შენსა, ქრისტე ღმერთო, ვითარ ადიდებ მადიდებელთა შენთა. ესე სასწაული, ძმანო, მიმსგავსებულ არს სიონს გარდამოსლვასა სულისა წმიდისასა და წმიდათა ზედა მოციქულთა და განყოფასა მას ენათასა ცეცხლისათა. ჭეშმარიტად საკრველ არს ღმერთი შორის წმიდათა მისთა, რომელმან სულითა წმიდითა წამსა შინა ალატყუა სიტყვთა ზრახვად იოვანე, რომელი არცა ოდეს ასმოიდა, ართუ ესწავა. ესე ვისმცა არა დაუკვირდა, ვისიმცა ცნობაჲ არა განცვიბრდა, რომელნი მაშინ მუნ იყვნეს და რომელთა ესმა უცხო ესე სასწაული, ყოველნი განკრვებულნი და ზარ-განწილნი ადიდებდეს ღმერთსა, მოქმედსა საკრველებათასა“.⁹⁰

შუა საუკუნეების დასავლეთის საეკლესიო სივრცეში ზენაციონალური რელიგიის კონცეფციას უნივერსალური საეკლესიო ენის, ლათინურის, რეალური პრიმატი ამყარებდა. ლათინურენოვან პატრისტიკაში (ჰიერონიმე, ავგუსტინე, კასიოდორე) სხვადასხვა მოდიფიკაციით, მაგრამ მყარი ტოპოსის სახით ჩამოყალიბდა თვალსაზრისი, რომ ქრისტეს ეკლესია საუბრობს ყველა ადამიანისთვის გასაგებ უნივერსალურ ენაზე.⁹¹ რომის ეკლესია თავის თავს აღიქვამდა, როგორც „საყოველთაო ეკლესიას (*Ecclesia Catholica*), რომელიც ცდილობდა, ყველა ქრისტიანის გამაერთიანებელი სიყვარულის ძალით ყოფილიყო საყოველთაო – *Ecclesia universalis*; შესაბამისად, იგი მეტყველებდა უნივერსალურ საეკლესიო ენაზე, ანუ ლათინურ ენაზე“.

89 ამ კუთხით ვ. ბოედერი (ბოედერი 1998: 60-81) განიხილავს ერთ ეპიზოდს „იოვანესა და ეფთემეს ცხოვრებიდან“, რომელშიც მოთხრობილია ორი სასულიერო პირის, ქართველი ბერის, გაბრიელისა და იტალიიდან ათონზე ჩამოსული მამის, ლეონის, ურთიერთობის ეპისოდი. ავტორი საგანგებოდ უსვამს ხაზს იმ გარემოებას, რომ არც ერთმა მათგანმა არ იცის მშობლიურის გარდა სხვა ენა. ამის მიუხედავად, ისინი საათობით ელაპარაკებიან ერთმანეთს იმ ენაზე, რომელიც ყველა ქრისტიანისთვის გასაგებია. შდრ. „ღირსსა მღვდელსა გაბრიელს ქართველსა და ამას წმიდასა ბერსა დიდსა ლეონს პრომსა ფრიადი სიყუარული აქუნდა სულიერი და, ოდესცა მოვიდის ბილვად მამათა, მახლობელად სენაკსა გაბრიელისასა აქუნდა სენაკი და მუნ დაყენის დღენი იგი. და თვისსა ენისაგან კიდე არცა მან იცოდა, არცა მან. და ვითარცა შეწნელდის, გამოვიდინათ თესთა სენაკთაგან და ლოცვა-ყვიან და დასხდინან და ვიდრე ცისკრისა რეკამდე უზნობდიან სიტყუათა საღმრთოთა და ვიდრე წარსლევამდე ამას ესრეთ ჰყოფდიან ყოველსა მწუხრსა“ (ჯავახიშვილი 1946: 31).

90 აბულაძე 1955: 82.

91 ენების მიმართ დამოკიდებულების, შესაბამისად, ენების ფუნქციური თანასწორობისა (აღმოსავლეთი) თუ დიფერენცირების (დასავლეთი) თვალსაზრისით ბიზანტიისა და რომის ეკლესიას შორის ასეთი სხვაობა არის ასახვა ქრისტიანული რელიგიის ორი უმთავრესი ტენდენციის: უნივერსალისტურისა და პარტიკულარიტულის. ქრისტიანული აღმოსავლეთში პარტიკულარიტული ტენდენცია იყო ძლიერი, დასავლეთში – უნივერსალისტური.

ნურად, რომელშიც სიმბოლურად იყო გამოხატული ყველა ენა. ასე ხსნიდა ავგუსტინე თავის დამოკიდებულებას უნივერსალური ლათინურის მიმართ. ერთ-ერთ ეგზეგეტიკურ თხზულებაში იგი ეკამათება დონატისტებს, რომლებიც არ აღიარებენ საეკლესიო ნათლობის წესს და, შესაბამისად, ვერ ეზიარებიან იმ საიდუმლოს, რომელიც სულიწმინდის გარდამოსვლით მიიღეს ქრისტიანებმა და რაც ყოველი ნათლობისას აღსრულება ხოლმე ეკლესიაში:

„...Ibi peractis decem diebus, dei Pentecostes misit desuper Spiritum sanctum. Quo sicut dixi, qui fuerant in uno loco congregati, accepto impleti, omnium gentium linguis locuti sunt.

Quod ergo, fratres, quia modo qui baptizatur in Christo, et credit in Christum, non loquitur omnium gentium linguis, non est credendus accepisse Spiritum Sanctum? Absit ut ista perfidia tentetur cur nostrum. Certi sumus omnem hominem accipere; sed quantum u a s fidei adtulerit ad fontem. tantum implet. Cum ergo et modo accipiatur, dixerit aliquis: Quare nemo loquitur linguis omnium gentium? Quia iam ipsa ecclesia linguis omnium gentium loquitur. Antea in una gente erat ecclesia, ubi omnium linguis loquebatur. Loquendo linguis omnium, significabat futurum, ut crescendo per gentes, loqueretur linguis omnium. In hac ecclesia qui non est, nec modo accipit Spiritum sanctum. Praecisus emin et diuisus ab unitate membrorum, quae unitas linguis omnium loquitur, renuntiet sibi; non habet. Nam si habet, det signum quod tunc dabatur. Quid est, det signum quod signum quod tunc dabatur? Loquatur omnibus linguis. Respondet mihi: Quid enim, tu loqueris omnibus linguis? Loquor plane, quia omnis lingua mea est, id est, eius corporis cuius membrum sum. Diffusa ecclesia per gentes loquitur omnibus linguis; ecclesia est corpus Christi, in hoc corpore membrum es; cum ergo membrum sis eius corporis quod loquitur omnibus linguis, crede te loqui omnibus linguis. Vnitas enim membrorum caritate concordat; et ipsa unitas loquitur quomodo tunc unus homo loquebatur“.⁹²

(ათი დღის შემდეგ, სულთმოფენობის დღეს, გამოგზავნა უფალმა სულიწმინდა. იქ შეკრებილნი, როგორც ვთქვი, აღივსნენ სულიწმინდით და ალაპარაკდნენ ყველა ხალხის ენაზე. და რა უნდა ვთქვათ იმ ადამიანის შესახებ, ვინც ახლა ქრისტეს სახელით მოინათლება და სწამს ქრისტე, მაგრამ არ ლაპარაკობს ყველა ხალხის ენაზე? უნდა ვიფიქროთ, რომ ის სულიწმინდის გარდამოსვლას ვერ ეზიარება? არა, ამგვარმა ურწმუნოებამ არ უნდა მოგვიცვას. ჩვენ გვჯერა, რომ [ნათლობისას] სულიწმინდა ყოველ ადამიანზე გადმოდის, მაგრამ [ეს ხდება] რწმენის შესაბამისად; ვინც მიიტანს წყაროსთან ჭურჭელს, [მისთვის] აივსება კიდევაც იგი. ამგვარად, თუ დღესაც გადმოდის სულიწმინდა [ნათლობისას ადამიანზე], მაშინ შეიძლება ვინმემ იკითხოს: რატომ არავენ ლაპარაკობს ყველა ხალხის ენაზე? პასუხი: ვინაიდან ახლა ეკლესია ლაპარაკობს ყველა ხალხის ენაზე. ადრე, სანაყის ეტაპზე, ეკლესია ერთადერთ ხალხში იყო და იგი ყველა ხალხის ენაზე მეტყველებდა. ყველა ხალხის ენაზე მეტყველება მომავალს მიემართებოდა; კერძოდ იმას, რომ ეკლესია გავრცელდებოდა ხალხთა შორის და [ამგვარად] ილაპარაკებდა იგი ყველა ხალხის ენაზე. ვინც ამ ეკლესიის წევრი არ არის,⁹³ ახლაც ვერ ეზიარება სულიწმინდას. ვინაიდან იგი, ვინც განშორდა ნაწილების ერთიანობას, რომელიც ყვე-

92 Aurelii Augustini opera, pars VIII, Tractatus in Johannem, XXXII, 6-7, იხ. *Corpus Christianorum, Series Latina MCMLII*, S. 303-304.

93 ავგუსტინე გულისხმობს დონატისტებს, რომლებიც საეკლესიო ნათლობას არ აღიარებდნენ.

ლა ხალხის ენაზე მეტყველებს, უარს ამბობს საკუთარ თავზე; ამგვარად, მასზე არ [გადმოდის] სულიწმინდა. თუ მასზე [გადმოვიდა] სულიწმინდა, მაშინ მან უნდა მიგვანიშნოს იმაზე, რაც [ნათლობისას] მოხდა. რას ნიშნავს, მიგვანიშნოს იმაზე, რაც მაშინ მოხდა? [პასუხი]: ყველა ხალხის ენაზე უნდა ილაპარაკოს. ის გაიკვირვებს და შემეპასუხება: რა, ლაპარაკობ შენ ყველა ხალხის ენაზე? დიახ, ვლაპარაკობ, ვინაიდან ყოველი ენა ჩემი ენაა, ანუ ყოველი ენა იმ სხეულის, რომლის ნაწილიც მე ვარ. ეკლესია, რომელიც გავრცელებულია ხალხთა შორის, ლაპარაკობს ყველა ენაზე. ეკლესია არის ქრისტეს სხეული, შენ ამ სხეულის ერთი ნაწილი ხარ. და ვინაიდან შენ ხარ ნაწილი იმ სხეულის, რომელიც ყველა ენაზე მეტყველებს, ირწმუნე, რომ შენც მეტყველებ ყველა ენაზე. ვინაიდან [ამ სხეულის] ნაწილების მთლიანობა ერთად ჟღერს სიყვარულში. ასე მეტყველებს [სხეულის ნაწილების] ერთიანობა ერთნაირად, როგორც მაშინ, სულიწმინდის გარდამოსვლისას მეტყველებდა თითოეული ადამიანი).

ამგვარი ინტერპრეტაცია, დასავლეთში ეკლესიის საყოველთაო ენად ლათინურის ლეგიტიმაციის მცდელობა, ცხადია, მარტო თეორიული დასაბუთებებით არ შემოფარგლულა; ლათინური არა მარტო ეკლესიის ერთიანობის სიმბოლოდ, არამედ უნივერსალური ეკლესიის ინსტრუმენტადაც იქცა; შესაბამისად, რომის საყოველთაო ეკლესიაში შეიქმნა ერთი მხრივ, დომინანტი ენისა (ლათინური) და მეორე მხრივ, ფუნქციურად დიფერენცირებული ენების (ადგილობრივი ნაციონალური ენები) საურთიერთო ველი.

დასავლეთისა და აღმოსავლეთის რელიგიურ სივრცეში განსხვავებული ტენდენციების დამკვიდრებამ (უნივერსალისტური და პარტიკულარისტული) მნიშვნელოვნად განსაზღვრა ენათა ემანსიპაციის, სოციალური და საზოგადოებრივი ფუნქციების მიხედვით მათი განვითარების ბედი. არანაკლებ მნიშვნელოვანი ფაქტორი აღმოჩნდა, უფრო სწორად, ლეგიტიმაციისათვის მნიშვნელოვანი არგუმენტის ფუნქცია შეიძინა ენებისა და ეთნოსების ისტორიის ბაბილონისეულმა ამბებმა. სწორედ საყოველთაო ისტორიის დასაწყისში ენათა, შესაბამისად, ეთნოსთა მონაწილეობის დამადასტურებელ წყაროებს, წმინდა ისტორიის ტოპოსებს, დაეყრდნო შუა საუკუნეებში ნაციონალური ისტორიის, ნაციონალური ენისა და იდენტობის შესახებ შემუშავებული კონცეპტები, რომელთაც ლეთიკურთხეული მეფის საყოველთაოდ გავრცელებულ იდეასთან ერთად⁹⁴ მნიშვნელოვნად განსაზღვრეს შუა საუკუნეებში ამა თუ იმ ენისა და ეთნოსის სალეგიტიმაციო „ტექსტების კორპუსი“.

ქართული ენის, ქართველთა თვითშეგნების, ისტორიისა და მეფობის ლეგიტიმაციის პრობლემატიკა და შესაბამისი ტექსტები საგანგებოდ იქნება განხილული მონოგრაფიის მეორე ნაწილში.

94 ამ იდეის კონცეპტუალური ვერსია, ავგაროზის ლეგენდა, შუა საუკუნეების დასავლური და აღმოსავლური ტრადიციების კონტექსტში საგანგებოდ შეისწავლა ირმა ყარაულაშვილი. იხ. Karaulashvili 2002:85-111; Karaulashvili 2004; Karaulashvili 2007:245-260; ყარაულაშვილი 2010. ლეთიკურთხეული მეფის იდეის, შესაბამისად, მეფობის ლეგიტიმაციის ძველ ქართულ ტექსტზე საუბრისას ვეყრდნობი მის არგუმენტაციას. ავგაროზის ტექსტის ძველი ქართული რედაქციები იხ. ჩხიკვაძე 2007.

ქრისტიანულ ტრადიციაში შემუშავებული რედაქციების დღეისათვის ცნობილი ყველაზე ძველი წყარო ზემოთ დასახელებული ეთიოპური თარგმანით მოღწეული იოზეფების წიგნი ჩანს. სწორედ ამ წიგნის მერვე და მეცხრე თავები გახდა ამოსავალი მომდევნო რეცენზიებისათვის,⁹⁵ რომელთა კლასიფიკაცია, როგორც ითქვას, ა. გუტშმიდის სახელთანაა დაკავშირებული. მის მიერ გამოყოფილი რედაქციებიდან საკვლევი საკითხისთვის ყველაზე მეტად საინტერესოა ორი ჯგუფი:

ა. იპოლიტე რომელისეული რედაქციის შემცველი ნუსხები,

ბ. წყაროები, რომლებიც იულიუს აფრიკანუსისეულ ტექსტს უნდა ეყრდნობოდეს.

სწორედ ამ რედაქციის ტექსტებში გამოიკვეთა ღვთის რჩეული ხალხისა და წმინდა ისტორიის ახლებური ხედვა, რამაც ფაქტობრივად დააკანონა თავდაპირველი ენის შესახებ თვალსაზრისი, რელიგიური ლეგიტიმურობა მიანიჭა წმინდა ისტორიის მონაწილე ენებსა და ეთნოსებს.

ამ ტოპოსის შემცველი მრავალრიცხოვანი ნიმუშებიდან ნაშრომში წარმოვადგენ მხოლოდ იმ წყაროებს, რომლებიც განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია საკვლევი საკითხისთვის.

1. იპოლიტე რომელის რედაქცია

როგორც ზემოთ ვახსენე, დიამერიზმების ის ვერსია, რომელიც იპოლიტე რომელის ქრონიკაშია შემონახული, იულიუს აფრიკანუსის თითქმის თანადროულ ვერსიათან ერთად, დღეისათვის ცნობილი დიამერიზმების სრული ტექსტის არქეტიპად ითვლება. მასში შემონახულია რვავე რუბრიკა, რომელთაც ა. გუტშმიდი დიამერიზმების სტრუქტურის განუყოფელ ნაწილებად მიაჩნევს. მისი სრული სათაურია: Διαμερισμός τῆς γῆς, ἂν τῆς γῆς ὁ διαμερισμός τοῦς τριῖν σὺν τοῦ Νῶε μετὰ τὸν κατακλυσμὸν.

დიამერიზმების სტრუქტურიდან დაწვრილებით განვიხილავ იმ ფრაგმენტებს, იმ რუბრიკებს, რომლებიც უშუალოდ უკავშირდება საკვლევ საკითხს. ესენია: 1) ბიბლიური წარმომავლობის სამოცდათორმეტი ეთნოსის (მათ შორის უფრო ვრცლად იაფეტის შთამომავალთა) ნუსხა, 2) სამწერლო ტრადიციების მქონე ენათა ნუსხა. ამათ გარდა კონკრეტულ შემთხვევებში განვიხილავ სხვა ფრაგმენტებსაც, რომელთა მიხედვით გარკვეულწილად იხსენება, ზუსტდება იბერების იდენტიფიკაციასთან დაკავშირებული ესა თუ ის საკითხი.

ბიბლიური წარმომავლობის სამოცდათორმეტი ეთნოსის ნუსხა:

Αἱ πᾶσαι ἐκ τῶν τριῶν τοῦ Νῶε ὁμοῦ φυλαὶ οἰβ’

Τὰ δὲ ἔθνη, ἃ διέσπειρε κύριος ὁ θεὸς ἐπὶ προσώπου πάσης τῆς γῆς ἐν ταῖς ἡμέραις Φαλὲκ καὶ Ἰεκτὰν τῶν δὺο ἀδελφῶν κατὰ τὰς ἰδίαις γλώσσαις αὐτῶν ἐν τῇ

⁹⁵ ტექსტი იხ. ა. დილმანის დასახელებული გამოცემის მიხედვით გვ. 250-253.

πυργοποιίᾳ ὅτε συιεχύθησαν αἱ γλώτται αὐτῶν ἐστὶ ταῦτα.*⁹⁶

(1) Ἑβραῖοι οἱ καὶ Ἰουδαῖοι,	(39) Ἀσιανοί,
(2) Ἀσσύριοι,	(40) Ἰσαυροί,
(3) Χалδαῖοι,	(41) Λικάονες,
(4) Μηδοί,	(42) Πισίδες,
(5) Πέρσαι,	(43) Γαλάται,
(6) Ἀραβες, πρῶτοι καὶ δεῦτεροι,	(44) Παφλαγόνες,
(7) Μαδιεναῖοι, πρῶτοι καὶ δεῦτεροι,	(45) Φρύγες,
(8) Ἀδιαβηνοί,	(46) Ἕλληνες, οἱ καὶ Ἀχαῖοι,
(9) Ταιηνοί,	(47) Θεσσαλοί,
(10) Σαλαμοσηνοί,	(48) Μακεδόνες,
(11) Σαρακηνοί,	(49) Θράκες,
(12) Μάγοι,	(50) Μυσοί,
(13) Κάσπιοι,	(51) Βεσσοί,
(14) Ἀλβανοί,	(52) Δάρδανοι,
(15) Ἰνδοί πρῶτοι καὶ β',	(53) Σαρμάται,
(16) Αἰθίοπες πρῶτοι καὶ δεῦτεροι,	(54) Γερμανοί,
(17) Αἰγύπτιοι καὶ Θηβαῖοι,	(55) Παννόνιοι, οἱ καὶ Παῖονες,
(18) Λίβυες*πρῶτοι καὶ β',	(56) Νωρικοί,
(19) Χετταῖοι,	(57) Δελμάται,
(20) Χαναναῖοι,	(58) Ῥωμαῖοι οἱ καὶ Λατῖνοι καὶ Κιτῖαι,
(21) Φερεζαῖοι,	(59) Λίγυρες,
(22) Εὐαῖοι,	(60) Γάλλοι οἱ καὶ Κελταῖοι,
(23) Ἀμορραῖοι,	(61) Ἀκυατινοί,
(24) Γεργεσαῖοι,	(62) Βριτανοί,
(25) Ἰεβουσαῖοι,	(63) Σπάνιοι οἱ καὶ Τυρρηνοί,
(26) Ἰδουμαῖοι,	(64) Μαῦροι,
(27) Σαμαρρεῖοι,	(65) Μακυακοί,
(28) Φοίνικες,	(66) Γαίτυλοι,
(29) Σύροι,	(67) Ἀφροι,
(30) Κίλικες καὶ οἱ Θαρσεῖς,	(68) Μάζικες,
(31) Καππάδοκες,	(69) Ταράμαντες οἱ ἐξώτεροι,
(32) Ἀρμένιοι,	(70) Σποράδες,
(33) Ἰβηρες,	(71) Κελτίονες,
(34) Βιβρανοί,	(72) Ταράμαντες ἐσώτεροι, οἱ ἕως τῆς
(35) Σκύθαι,	Αἰθιοπίας ἐκτεινουνσι.
(36) Κόλχοι,	
(37) Σαῖνοι,	
(38) Βοσπορανοί,	

⁹⁶ დიამერიზმში მოხსენიებული ეთნონიმები ორთოგრაფიის თვალსაზრისით მკვეთრ სხვაობებს აჩვენებს. როგორც აქ, ისე სხვა შემთხვევებშიც ვეცადე, ზუსტად გადმომეცა კონკრეტული წყაროს ჩვენებები, რაც ზოგ შემთხვევაში ენიწალმდებება ამა თუ იმ ეთნონიმის ტრადიციულ (მიღებულ) დასახელებას.

Ταῦτα τὰ ἐξῆν, ἃ διέσπειρε κύριος ὁ θεὸς ἐπὶ προσώπου πάσης τῆς γῆς κατὰ τὰς ἰδίαις γλώσσαις αὐτῶν ἐν ταῖς φυλαῖς αὐτῶν καὶ ἐν ταῖς χάραις αὐτῶν καὶ ἐν ταῖς πόλεσιν αὐτῶν.⁹⁷

(ეთნოსები, რომლებიც განყო უფალმა ღმერთმა საკუთარი ენების მიხედვით მთელი ქვეყნიერების პირზე ორი ძმის, ფალეისა და იეკტანის დროს, [ბაბილონის] გოდლის მშენებლობისას, როცა აღრულ იქნა მათი ენები. ესენი არიან: (1) ებრაელები, ანუ იუდეველები, (2) ასირიელები, ქალდეველები, მედიელები, სპარსელები, არაბები, მადიენელები, ადიბენები, ტაიენები, სალამოსენები, სარაცენები, მაგიელები, კასპიელები, ალბანები, ინდოელები პირველნი და მეორენი, ეთიოპელები, პირველნი და მეორენი, ეგვიპტელები და თებელები, ხეთელები, ქანაანელები, ფარეძეველები, ევენები, ამორეველები, გერგესველები, იბუსეველები, იდუმიელები, სამარეველები, ფინიკიელები, სირიელები, კილიკიელები ანუ იგივე თარშები, კაბადოკიელები, სომხები, იბერიელები, ბიბრანები, სკვითები, კოლხები, სანები, ბოსფორელები, ასიანელები, ისავრიელები, ლუკანელები, პისიდები, გალატელები, პაფლაგონიელები, ფრიგიელები, ბერძნები, იგივე აქაველები, თესალიელები, მაკედონიელები, თრაკიელები, მისიელები, ბესიელები, დარდანელები, სარმატები, გერმანები, პანონიელები, იგივე პაიონელები, ნორიკელები, დელმატები, რომაელები, იგივე ლათინები, იგივე კიტიმები, ლიგურიელები, გალები, იგივე კელტები, აკვიტანები, ბრიტანები, ესპანელები, იგივე ტურნები, მავრიელები, მაკვაკები, გეტულიერები, აფრიელები,⁹⁸ მაძიკეველები, გარე [მხრის] გარამანტები, სპორადეველები, შიდა [მხრის] ტარამანტები, რომლებიც ეთიოპიამდე აღწევენ.

ესენი არიან ეთნოსები, რომლებიც განყო უფალმა ღმერთმა მთელი ქვეყნიერების პირზე საკუთარი ენების მიხედვით მათსავე მოდგმაში, მათსავე ქვეყნებსა და ქალაქებში).

ამ ჩამონათვალში იაფეტის შთამომავალთა სახელებთან დაკავშირებული სხვაობების შესახებ ქვემოთ იქნება საუბარი. აქ საგანგებოდ უნდა აღინიშნოს, რომ იპოლიტე რომაელი მომდევნო რუბრიკებში საგანგებოდ აკონკრეტებს იბერების და მათი მეზობელი მონათესავე ეთნოსების გეოგრაფიულ არეალს, საიდანაც უდავოა, ვისაც გულისხმობს თუბალის შთამომავალ იბერებში:

Καὶ Πέραν τῶν Καππαδοκῶν εἰς τὰ δὲξιν μέρη οἰκοῦσιν Ἀρμένιοι καὶ Ἰβηρες καὶ Βηρανοί, εἰς δὲ τὰ ἐκσπύμα μέρη οἰκοῦσι Σκύθες καὶ Κόλχοι καὶ Βοσπορανοί. Σαῦτοι δὲ οἱ λεγόμενοι Σάνιγγες, οἱ ἕως τοῦ Πόντου ἐκτείνουσιν. ὅπου ἐστὶ παρεμβολὴ Ἀψαρος καὶ Σεβαστόπολις καὶ ὁ Ἰσσοῦ λιμὴν καὶ Φᾶσις ποταμός. Καὶ ἕως Τραπεζούντος οἰκοῦσι καὶ παρεκτείνεται ἔξῃ ταῦτα.⁹⁹

(კაბადოკიელთა გასწვრივ/გადაღმა მარჯვენა მხარეს ცხოვრობენ სომხები და იბერიელები და ბერანები, ხოლო მარცხენა მხარეს კი ცხოვრობენ სკვითები, კოლხები და ბოსფორიელები; სანები, რომლებიც სანინგებად¹⁰⁰ იწოდებიან, რომლებიც

97 Bauer 1956: 30-33.

98 იგულისხმება ჩრდილოეთ აფრიკის მცხოვრებნი (იხ. A. Borst 1957: 936).

99 Bauer 1956: 39.

100ტ. ფუტკარაძე (ფუტკარაძე 2005: 123-126) თვლის, რომ მე არასწორად ვათანაბრებ ტერმინებს სანი და სვანი. გაუგებარია, რომელ ვათანაბრებას გულისხმობს ოპონენტი, ან თავად როგორ დაადგინა რელიგიური ისტორიოგრაფიის წყაროების მიხედვით, რომელ ეთნონიმში

განსახლებული არიან პონტომდე, სადამდეც არის აფსაროსი, სებასტოპოლისი, ისუსის ნავსადგური/ქალაქი და მდინარე ფაზისი. ეს ეთნოსები განსახლებულნი არიან ტრაპეზონამდე).

ახლა ვნახოთ ნოეს სამი ძის შთამომავლები და მათი განშტოებები, ამა თუ იმ ეთნოსის მამამთავრები და, რაც ჩვენთვის განსაკუთრებით საინტერესოა, იაფეტის შთამომავალთა ნუსხა:

Υἱοὶ Ἰάφεθ τοῦ τρίτου υἱοῦ Νῶε

Γάμερ, ἀφ' οὗ Καππάδοκες

Μαγῶγ, ἀφ' οὗ Κέλτοι, οἱ καὶ Γαλάται

Μαδαί, ἀφ' οὗ Μῆδοι,

Ἰωσάν, ἀφ' οὗ Ἕλληες, οἱ καὶ Ἴωνες,

Θαβέλ, ἀφ' οὗ οἱ Θετταλοι,

Μισόχ, ἀφ' οὗ Ἰλλυριοί,

Θήρας, ἀφ' οὗ Θράκες,

Χατταῖν, ἀφ' οὗ Μακεδόνες.

υἱοὶ Γάμερ τοῦ υἱοῦ τοῦ Ἰάφεθ τοῦ υἱοῦ τοῦ Νῶε·

Ἀσχανᾶθ, ἀφ' οὗ Σαρმაταί,

Ἑρισφάν, ἀφ' οὗ οἱ Ῥόδιοι,

Θαργαμά, ἀφ' οὗ Ἀρμένιοι,

υἱοὶ Ἰωσάν υἱοῦ Ἰάφεθ τοῦ υἱοῦ τοῦ Νῶε·

Ἑλίσა, ἀφ' οὗ οἱ Σικελοί,

Θαρσεῖς, ἀφ' οὗ Ἰβηρες, οἱ καὶ Τύρρανοι,

καὶ Κίτιοι, ἀφ' οὗ Ῥωμαῖοι οἱ καὶ Λατῖνοι,

Πάντες οὗτοι υἱοὶ Ἰάφεθ τοῦ τρίτου υἱοῦ Νῶε. Ἐκ τούτων ἀφαρίσθησαν νῆσοι τῶν ἐθνῶν. εἰσὶ δὲ καὶ οἱ Κύπριοι ἐκ τῶν Κιτιέων ἐκ τῶν ὠσὶν Ἰάφεθ.

(მოსეს მესამე შვილის, იაფეტის ძენი:

გამერი, რომლისგანაც [იშენენ] კაბადოკიელები,

მაგოგი, რომლისგანაც [იშენენ] კელტები, რაც იგივეა გალატელები,

მადაი, რომლისგანაც [იშენენ] მედიელები,

იოუანი, რომლისგანაც [იშენენ] ბერძნები და იონიელები,

თობალი, რომლისგანაც [იშენენ] თესალები,

მოსოხი, რომლისგანაც [იშენენ] ილურიელები,

თერა, რომლისგანაც [იშენენ] თრაკიელები,

ხატაინ, რომლისგანაც [იშენენ] მაკედონიელები.

ნოეს ძის, იაფეტის ძის, გამერის, ძენი:

ასხენათი, რომლისგანაც [იშენენ] სარმატები,

ერისფანი, რომლისგანაც [იშენენ] როდიელები,

თორგამა, რომლისგანაც [იშენენ] სომხები,

იგულისხმება სვანი და რომელში – ქანი (იქვე). ის, რომ სვანების და საზოგადოდ, III-XVIII საუკუნეების რელიგიური ისტორიოგრაფიის ძეგლებში დასახელებული ეთნონიმები ორთოგრაფიულ სიჭრელს აჩვენებს, ეს ჩემი დასკვნა არაა და ამის შესახებ მიუთითებდი დიამე-როზმების შესახებ აქამდე გამოქვეყნებულ ყველა სტატიაში (დობორჯგინიძე 2005: 190-207; დობორჯგინიძე 2007: 253-266).

ნოეს ძის, იაფეტის ძის, იოვანის, ძენი:

ელისა, რომლისგანაც [იშვნენ] სიცილიელები,

თარშიში, რომლისგანაც იშვნენ იბერიელები, იგივე ტირენები,

და კიტოსი, რომლისგანაც [იშვნენ] რომაელები, იგივე ლათინები.

ყველა ესენი არიან მოსეს მესამე ძის, იაფეტის ძენი. ამთავან განიყო ეთნოსების მოდგმა (*კუნძულები) მიწაზე. კიპრიელებიც არიან კიტელებისგან, იაფეტის ძეთაგან).

ჩვენთვის საინტერესო ფრაგმენტებში იპოლიტე რომაელის წუსხა (ასევე იუ-ლიუს აფრიკანუსის ქრონიკა) განსხვავებულ იკითხვისს აჩვენებს. რელიგიური ისტორიოგრაფიის ტრადიციული თვალსაზრისისგან განსხვავებით, რომელსაც იობელებების წიგნისა და იოსებ ფლავიოსის ისტორიის მიხედვით დაედო სათავე, იპოლიტე რომაელი იბერიელებს მიიჩნევს არა თუბალის, არამედ თარშის შთამომავლებად და გეოგრაფიულ არეალსაც უცვლის მათ – ათავსებს კელტიბერების, ანუ პირინეის იბერების გვერდით. შდრ. *Μαρκεύς, ἐξ οὗ Ἰβήρας οἱ καὶ Τῦροι* (Τυράσιοι). სამაგიეროდ, იოსებ ფლავიოსისეულ თარშის შთამომავლებს, თესალებს, უკავშირებს თუბალს.¹⁰¹ ამასთანავე, იპოლიტე რომაელი ერთმანეთისგან აცალკევებს ტრადიციული წუსხის Ἰβήρας οἱ καὶ Τυράσιοι (იბერები იგივე ტირენები) და იაფეტის შთამომავლების სიაში ორ სხვადასხვა ეთნოსად წარმოადგენს მათ: ტირენები 34-ე ნომრად ჰყავს დასახელებული, ხოლო იბერები 38-ედ, პირინეის იბერების, კელტიბერების შემდეგ (იხ. ქვემოთ იაფეტის შთამომავალთა წუსხა).

ამ და სხვა ტიპის შინაარსობრივი და ორთოგრაფიული ხასიათის სხვაობები წყაროებში მრავლადაა. უპირველეს ყოვლისა, ეს ეხება ნაკლებად ცნობილ ეთნონიმებს და ტოპონიმებს. როგორც ზემოთაც ვთქვი, ენათა და ეთნოსთა წუსხები, იმდროინდელი საისტორიო-გეოგრაფიული ცოდნის გარდა, ხშირ შემთხვევაში ეყრდნობა სხვადასხვა წყაროს არასწორ ინტერპრეტაციას ან კიდევ კომპილაციას.

იაფეტის შთამომავალთა გენეალოგიურ ხეს (ეთნოსები მამამთავართა მიხედვით) კიდევ ერთხელ უბრუნდება იპოლიტე რომაელი და გვთავაზობს იაფეტის მოდგმის ეთნოსების სრულ წუსხას:

Ταῦτα δὲ τὰ τοῦ Ἰαφεθ ἔθνη ἀπὸ Μηδίας ἕως τοῦ ἑσπερίου κατέσπαρται ἄκρᾳ τοῦ βλέποντα πρὸς βορρᾶν¹⁰²

(1) Μῆδοι,

(2) Ἀλβανοί,

(3) Γαργανοί,

(4) Ἑρραῖοι,

(5) Ἀρμένιοι,

(6) Ἀμαζόνες,

(7) Κῶλοι,

(8) Κορζηνοί,

(9) Δευναγεινοί,

(10) Καππάδοκες,

(11) Παφλαγόνες,

(12) Μαριανδανοί,

(13) Τιβαρηνοί,

(14) Χάλυβες,

(15) Μοσσυτοίκοι,

(16) Σαρμάται

(17) Σαυρομάται

(18) Μαιῶται,

(19) Σκύθες

(20) Ταῦροι.

(21) Θράκες,

(22) Βασταρνοί.

¹⁰¹ Mollenhoff 1892: 271; PG 10, 63-94.

(23) Ἰλλυριοί,	(36) Λιγυστινοί,
(24) Μακεδόνες,	(37) Κελτίβηρες,
(25) Ἑλλεινές,	(38) Ἴβηρες,
(26) Λιγύρες,	(39) Γάλλοι
(27) Ἰστροί,	(40) Ἀκυατίνοι,
(28) Οἰξίνιοι,	(41) Ἰλλυρικοί,
(29) Δαυναῖς,	(42) Βάσαντες,
(30) Ἰάπυγες,	(43) Καρτανοί,
(31) Καλαβριοί,	(44) Λυσιτανοί,
(32) Ὀππικοί,	(45) Οὐακκαῖοι,
(33) Λατίνοι οἱ καὶ Ῥωμαῖοι,	(49) Κοιντοί,
(34) Τυρῆνοι	(50) Βρεττανοί, οἱ δὲ ἐν νήσοις οἰκοῦντες.
(35) Γάλλοι οἱ καὶ Κελτοί,	

Οἱ δὲ ἐπιστάμενοι αὐτῶν γράμματα εἰσιν οὗτοι· Ἰβήρες, Λατῖνοι, οἷς χρᾶνται οἱ Ῥωμαῖοι. Σπανοί, Ἕλληνες, Μῆδοι, Ἀρμένιοι.

(ესენი არიან იაფეტის [მოდგმის] ეთნოსები, რომლებიც განსახლებულნი არიან მიდიიდან ვიდრე დასავლეთით ოკეანემდე და ჩრდილოეთის მხრისკენ. მედიელე-ბი, ალბანელები, გარგანები, ერაელები, სომხები, ამაზონები, კოლები, კორძენე-ბი, დენაგენები, კაპადოკიელები, პაფლაგონიელები, მარიანდინები, ტიბარენები, ხალიბები, მოსონიკები, სარმატები, საურომატები, მაიოტები, სკვითები, ტავრიე-ლები, თრაკები, ბასტარნები, ილურიელები, მაკედონიელები, ბერძნები, ლიგიური-ბი, ისტრიელები, ვეენები, დავნიელები, იაპიგელები, კალაბრიელები, ოპიელები, ლათინები, იგივე რომაელები, ტირენები, გალები, იგივე კელტები, ლიგუსტინები, კელტიბერები, იბერები, გალები, აკვიტანები, ილურიელები, ბასანტები, კარტანე-ბი, ლუსიტანები, ვაკაიები, კონები, ბრიტანელები, რომლებიც კუნძულებზე ცხო-ვრობენ).

რაც შეეხება დამწერლობის მქონე/წერა-კითხვის მცოდნე ეთნოსების ჩამონა-თვალს, როგორც აქ, ისე სხვა ავტორების შემთხვევაში, მას სრულად წარმოვად-გენ, ანუ ნოეს სამივე ძის შთამომავალთა მიხედვით.

იპოლიტეს ნუსხის მიხედვით სამწერლო ტრადიციების მქონე ენების ჩამონათ-ვალი ასე გამოიყურება:

Οἱ δὲ ἐπιστάμενοι αὐτῶν γράμματα εἰσιν

[Japhet]:

Ἰβήρες, Λατῖνοι, οἷς χρᾶνται οἱ Ῥωμαῖοι, Σπανοί, Ἕλληνες, Μῆδοι, Ἀρμένιοι.

[Cham]:

Φοίνικες, Αἰγύπτιοι, Παμφύλιοι, Φρύγες.

[Sem]:

Ἑβραῖοι οἱ καὶ Ἰουδαῖοι, Πέρσαι, Μῆδοι, Ἰνδοί, Χαλδαῖοι, Ἀσσυριοί.

(ამათგან ისეთები, რომელთაც დამწერლობა აქვთ /წერა-კითხვა იციან/, არიან:

[იაფეტისგან]:

იბერიელები, ლათინები, რომლებიც რომაელებად იწოდებიან, ესპანელები, ბერძ-ნები, მედიელები, სომხები.

[ქამისგან]:

ფინიკიელები, ეგვიპტელები, პამფილიელები, ფრიგიელები.

[სემისგან]:

იუდეველები, სპარსელები, მედიელები, ქალდეველები, ინდოელები, სირიელები).

როგორც ვთქვი, იპოლიტე რომაელის ამ ქრონიკის ბერძნული ორიგინალი დიდი ხნის განმავლობაში დაკარგულად ითვლებოდა, გასული საუკუნის ორმოცდაათიან წლებში იგი ა. ბაუერმა აღმოაჩინა მადრიდის ნაციონალური ბიბლიოთეკის ბერძნულ ხელნაწერთა შორის (Codex Graec. 121).¹⁰² ამ ქრონიკის მიხედვით ჩამოყალიბებულ ტოპოსს დამწერლობის მქონე თუ მცოდნე ეთნოსების შესახებ III-XVIII საუკუნეების სხვადასხვა ხასიათის ბევრი წყარო იმონმებს. ამ წყაროთა მონაცემები, როგორც ზემოთაც აღვნიშნე, მეტ-ნაკლებად ერთნაირია, თუ არ ჩავთვთვლით რამდენიმე ტერმინოლოგიურ ან ორთოგრაფიულ სხვაობას. აქედან გამომდინარე, ნაშრომში ამ ტოპოსის შემცველი ყველა წყარო (სიძველის მიუხედავად) არ იქნება განხილული; მხოლოდ იმ წყაროებს შევხებით, რომლებიც იბერიელთა იდენტიფიკაციისათვის დამატებით ინფორმაციას შეიცავს, განსხვავებულ რელიგიურ ან გეოგრაფიულ კონტექსტშია შექმნილი და, ამდენად, საინტერესოა ჩვენს კითხვაზე პასუხის გასაცემად: რომელ კულტურულ, გეოგრაფიულ, რელიგიურ არეალში იცნობენ და აღიარებენ იბერიელებს, როგორც დამწერლობის მქონე ან წერა-კითხვის მცოდნე ეთნოსს, რამდენად იცნობს და აღიარებს რელიგიურ კონტექსტში ჩამოყალიბებულ ამ ტოპოსს მსოფლიო გეოგრაფიის ყველაზე მნიშვნელოვანი ძეგლები, საიდან გავრცელდა და როგორ დამკვიდრდა ეს თვალსაზრისი, ჩანს თუ არა იბერიელთა შესაძლო კონტაქტის კვალი იმ არეალთან, რომელშიც ეს წყაროები ინერებოდა ან ითარგმნებოდა, და ა. შ.

აქვე მოკლედ განვიხილავ იმ წყაროებს, რომლებიც იპოლიტესეულ ნუსხას ეყრდნობა. მათგან ყველაზე ძველია 354 წელს შედგენილი ქრონიკა. ბიბლიურ ეთნოსთა და ენათა, ასევე სამწერლო ტრადიციის მქონე ენების ჩამონათვალი ძალიან ახლოს დგას იპოლიტესეულ ტექსტთან, თითქმის უცვლელად იმეორებს ეთნონიმებსა და ტოპონიმებს, ასევე ენათა ჩამონათვალს. ტექსტი ფრაგმენტულადაა მოღწეული, მაგრამ შეიცავს ჩვენთვის საინტერესო რუბრიკას;¹⁰³ განსაკუთრებით საინტერესოა ის, რომ დამწერლობის მქონე / წერა-კითხვის მცოდნე ეთნოსების აღსანიშნავად ამ ვერსიაში განსხვავებული ფრაზა დასტურდება; კერძოდ, სხვა ვერსიებში გავრცელებული ტექნიკური ტერმინი: Οἱ δὲ ἐπιστάμενοι αὐτῶν γράμματα აქ შეცვლილია იმავე მნიშვნელობის მქონე ფრაზით: ἔξ αὐτῶν εἰδότες γράμματα.¹⁰⁴

დიაფერიზმების რამდენიმე ფრაგმენტია (ეთნოსებისა და ეუნძულების ჩამონათვალი) შემონახული ეპიფანე კვიპრელის ანტიერეტტიკულ თხზულებაში Ἀγκυρωτός, რომელიც 374 წელსაა შედგენილი.¹⁰⁵ იპოლიტეს ქრონიკის ყველაზე ძველი ლათი-

¹⁰² ბერძნული ტექსტი პარალელური ლათინური თარგმანებით იხ. ა. ბაუერის გამოცემაში (Bauer 1956).

¹⁰³ ტექსტი სხვა წყაროებთან ერთად იხ. თეოდორე მომზენის გამოცემაში (Mommesen 1850: 547-697, განს. გვ. 595, 638-639).

¹⁰⁴ Gutschmid 1894: 665.

¹⁰⁵ იხ. Holl 1915.

ნური ვერსია, რომლის სახელწოდებაც „Liber generationes, i. e. Divisio terrae tribus filiis Noe“; ა. გუთშმიდის დათარიღებით თარგმნილია არაუადრეს 460 წელს¹⁰⁶ და სიტყვა-სიტყვით მისდევს იპოლიტეს ტექსტს.

მეორე ლათინური ვერსია, რომელიც ასევე მისდევს იპოლიტეს ტექსტს, ცნობილია „Excerpta Latino-barbara Terrae divisiones tres filios Noe-ს“ სახელით. იგი მეშვიდე საუკუნეზე ადრინდელი არ უნდა იყოს. იპოლიტესეული რვა რუბრიკა, რომელთა შესახებ ზემოთ იყო საუბარი, სრულად შემონახულია ე. წ. პასქალურ ქრონიკებში (Chronicon paschale), რომელიც 630 წელსაა შედგენილი.¹⁰⁷ ამავე ტრადიციისაა – ოლონდ ყველა მათგანი ფრაგმენტულია – არნობიუსისეული ვერსია, რომელიც მან 104-ე ფსალმუნის კომენტარში შეიტანა (460 წლის ახლო ხანა),¹⁰⁸ იოვანე ანტიოქიელის 'Ιστορία χρονική (VII ს.), გიორგი სვინკელოსის (792 წ.) 'Εκλογή χρονογραφίας, გიორგი ჰამარტოლის ქრონიკა, რომელიც 866 წელსაა დაწერილი და რომელიც შეიცავს დიამერიზმების მხოლოდ პირველ ნაწილს – ქვეყანათა და კუნძულთა ჩამონათვალს, სვიმეონ ლოლოთეტის ქრონიკა,¹⁰⁹ რომელიც 983 წლის შემდეგაა დაწერილი გიორგი კედრენოსის Σύνοσις ἱστοριῶν, შედგენილი 1057 წელს.¹¹⁰

როგორც ვთქვი, დიამერიზმების ეს ვერსიები იპოლიტეს ტექსტს ემყარება და მცირე ფონეტიკურ-ორთოგრაფიული განსხვავებების მიუხედავად, მთლიანად იმეორებს იპოლიტე რომაელის თეზას ბაბილონის შემდეგ ენებისა და ეთნოსების დაყოფის, შესაბამისად, მათი განსახლების შესახებ.

2. დიამერიზმების იულიუს აფრიკანუსისეული ნუსხა

მეცნიერებაში სამართლიანად უწოდებენ იულიუსს აფრიკანუსს „წარმართულ-ქრისტიანული შედარებითი ქრონოგრაფიის მამას“¹¹¹. იგი იპოლიტე რომაელის თანამედროვე იყო და, როგორც ვარაუდობენ, პირადადაც იცნობდა მას. დღეისათვის აღიარებულად ითვლება თვალსაზრისი, რომ დიამერიზმების ჩვენთვის საინტერესო ვერსია (დამწერლობის მქონე ენების ჩამონათვალით) იპოლიტე რომაელს ეკუთვნის, თუმცა ამის საპირისპიროდ მეცნიერთა ერთი ნაწილი თვლის, რომ იულიუს აფრიკანუსის ქრონიკა ახ. წ. ა. 218 წლის ახლო ხანაშია დაწერილი და შესაბამისად იპოლიტეს დიამერიზმების წყაროც, შესაძლოა, აფრიკანუსის ეს ქრონიკა ყოფილიყო, ყოველ შემთხვევაში, მას ამ ქრონიკით უნდა ესარგებლა.¹¹²

106 Gutschmid 1894: 614.

107 იბ. PG 92; Gutschmid 1894: 614

108 Arnobius, Commentarii in psalmos, in: PL 53: 239-672.

109 Wahlgren 2006: 245-251.

110 ამ ვერსიათა მიმოხილვა, განსაკუთრებით ეთნონიმებისა და ტოპონიმების განსხვავებული იკითხვის თვალსაზრისით იბ. Gutschmid 1894; Mühlhoff 1892.

111 შდრ. „Vater der vergleichenden heidnisch-christlichen Chronographie“ (P. Mühlhoff 1892: 268). იულიუს აფრიკანუსს უდავოდ დიდი გავლენა ჰქონდა შუა საუკუნეების ქრონოგრაფიაზე, როგორც საისტორიო ჟანრზე და ცალკეულ ავტორებზე. ამის შესახებ იბ. Adler 2006: 147-157; Beck 1965: 188-197; Mosshammer 2006: 83-112. Roberto 2006: 3-16; Staab 2006: 61-81; Wacholder 1968: 451-481.

112 Mühlhoff 1892: 268; Broszio 2002: 408.

იოულიუს აფრიკანუსის ქრონიკა უფრო მეტ ინფორმაციას შეიცავს, ვიდრე იპოლიტეს ვერსია. განსაკუთრებით მრავალფეროვანია იგი ნოეს შთამომავალთა კუთვნილი ტერიტორიების გეოგრაფიული დახასიათებისას; აქ უფრო დანვრილებითაა აღწერილი ქვეყნების საზღვრები, მდინარეები, მთები, კუნძულები, კლიმატური ზონები და ა.შ.

ვნახოთ იაფეტის შთამომავალთა ნუსხა:

Υἱὸς Ἰάφεθ τοῦ τρίτου υἱοῦ Νῶε (ἔθνη καὶ οἶκος. φασὶν ἰδ)

Γάμερ, ἔξ οὗ Καππάδοκες

Μαγῶγ, ἔξ οὗ Κέλτοι, οἱ καὶ Γαλάται

Μαδαί, ἔξ οὗ Μῆδοι,

Ἰωάν, ἔξ οὗ Ἑλλήνες, οἱ καὶ Ἰῶνες,

Θαβέλ, ἔξ οὗ Θετταλοὶ,

Μοσὸχ, ἔξ οὗ Ἰλλυριοί,

Θεῖρας, ἔξ οὗ Θράκες,

Χετταεῖμ, ἔξ οὗ Μακεδόνες,

Οἱ υἱοὶ Γάμερ τοῦ υἱοῦ Ἰάφεθ·

Ἀσχανάζ, ἔξ οὗ Ῥηγῖνες,

Ῥιφათ, ἔξ οὗ Σαυρομάται,

Θογαρμά, ἔξ οὗ Ἀρμένιοι,

Οἱ υἱοὶ Ἰωσά·

Ἐλισά, ἔξ οὗ Σικελοί,

Θαρσεῖς, ἔξ οὗ Ἰβηρες οἱ καὶ Τύριοι.

Κίτιοι, ἔξ οὗ Λατῖνοι, οἱ καὶ Ῥωμαῖοι,

Ῥόδιος, ἔξ οὗ Ῥόδιοι.¹¹³

(მოსეს მესამე შვილის, იაფეტის ზენი:

გამერი, რომლისგანაც [იშენენ] კაბადოკიელები,

მაგოგი, რომლისგანაც [იშენენ] კელტები, რაც იგივეა გალატელები,

მადაი, რომლისგანაც [იშენენ] მედიელები,

იოუანი, რომლისგანაც [იშენენ] ბერძნები და იონიელები,

თობალი, რომლისგანაც [იშენენ] თესალიელები,

მოსოხი, რომლისგანაც [იშენენ] ილურიელები,

თეირა, რომლისგანაც [იშენენ] თრაკიელები,

ხეტაიმ, რომლისგანაც [იშენენ] მაკედონიელები.

იაფეტის ძის, გამერის ძენი:

ასხენასი, რომლისგანაც [იშენენ] რეგინები,

რიფათი, რომლისგანაც [იშენენ] საურომატები,

თოგარმა, რომლისგანაც [იშენენ] სომხები,

იოვანის ძენი:

ელისი, რომლისგანაც [იშენენ] სიცილიელები,

თარშიში, რომლისგანაც [იშენენ] იბერები,

კიტისი, რომლისგანაც [იშენენ] ლათინები, იგივე რომაელები,

113 Müllenhoff 1892: 270-271.

როდისი, რომლისგანაც [იშენენ] როდიელები.

როგორც ვხედავთ, ეთნოსების ტრადიციული (იოსებ ფლავიოსის) ნუსხა იუ-
ლოუს აფრიკანუსის ვერსიაშიც თუბალისა და თარშის შთამომავლების თვალსაზრი-
სით შინაარსობრივ სხვაობას აჩვენებს; იპოლიტეს ქრონიკის მსგავსად, აფრიკანუ-
სის ვერსიაშიც ურთიერთშენაცვლებულია თუბალისა და თარშის შთამომავალთა
სახელები. შდრ. იოსებ ფლავიოსი:

Θαβὲλ, ἀφ' οὗ Ἰβηρες, οἱ καὶ Τύρραι, [...]

Θαρσεῖς, ἀφ' οὗ Θετταλοί,

, იპოლიტე რომაელი, იულოუს აფრიკანუსი:

Θαβὲλ, ἐξ οὗ Θετταλοί,

Θαρσεῖς, ἐξ οὗ Ἰβηρες, οἱ καὶ Τύρροι,

როგორც ვთქვი, საისტორიო-გეოგრაფიული ცოდნის თვალსაზრისით აფრი-
კანუსის ვერსია უფრო მდიდარია, ვიდრე წინა ნუსხები, გარდა ეთნონიმებისა და
ტოპონიმებისა, შეიცავს მნიშვნელოვან ცნობებს, აღწერილობებს. ვნახოთ ჩვენთ-
ვის საინტერესო იაფეტის შთამომავალთა ნუსხა:

Omnes isti filii Japhet tertio filio Noe. „Ἐκ τούτων ἀφ᾿ᾧσθησαν νῆσοι τῶν
ἔθνων ἐν τῇ γῇ αὐτῶν, ἕκαστος κατὰ ἑλᾶσσαν αὐτῶν ἐν ταῖς φυλαῖς αὐτῶν κα
ὶ ἐν τοῖς ἔθνεσιν αὐτῶν, ὡς φησιν ἡ γραφή. ὁμοῦ ἔθνη ἔθνη ἐβδόμηκοντα δύο. [...].
Erant ergo de Japhet ad confussionem turris tribnus. Τὰ δὲ τοῦ Ἰάφεθ ἔθνη ἀπὸ Μηδίας
ἕως τοῦ ἑσπερίου Ἰκεανοῦ κατέσπαρται βλέποντα πρὸς βορρᾶν οὕτως·

(1) Μῆδοι,

(24) Βασταρνοί,

(2) Ἀλβανοί,

(25) Ἰλλυριοί,

(3) Γαργανοί,

(26) Μακεδόνες,

(4) Ἑρραῖοι,

(27) Ἑλλენες,

(5) Ἀρμένιοι,

(28) Λιβυρνοί,

(6) Ἀμαζόνες,

(29) Παννόιοι

(7) Κῶλοι,

(30) Ἰστροί,

(8) Κορζηνοί,

(31) Οὐένετοι,

(9) Δειναγιοί,

(32) Δαυნიες,

(10) Γαλάται

(33) Ἰάπυγες,

(11) Καππάδοκες,

(34) Καλαβριοί,

(12) Παφλαγόνες,

(35) Ὀππικοί,

(13) Μαριανδυνοί,

(36) Λατῖνοι οἱ καὶ Ῥωμαῖοι,

(14) Τιβαρηνοί,

(37) Τυρήνοι

(15) Χάλυβες,

(38) Γάλλοι οἱ καὶ Κελτοί,

(16) Μοσσυνοικοί,

(39) Λιγυστῖνοι,

(17) Κόλχοι,

(40) Κελτίβηρες,

(18) Μελάγχλαινοι,

(41) Ἰβηρες,

(19) Σαρμάται, οἱ καὶ Σαυρομάται,

(42) Γάλλοι

(20) Μαιῶται,

(43) Ἀκυατῖνοι,

(21) Σκύθες

(44) Ἰλλυρικοί,

(22) Ταῦροι,

(45) Βάσαντες,

(23) Θράκες,

(46) Σάμιοι

(47) Κυρτανοί,

(48) Λυσिताνοί,

(49) Οὐακκαῖοι,

(49) Κουαῖοι,

(50) Βρεττανικοί, οἱ δὲ ἐν ταῖς νήσοις οἰκοῦντες.

(ამათგან განიყო ეთნოსების მოდგმა (*კუნძულები) მიწაზე თითოეული თავისი ენისა და თავისი მოდგმის მიხედვით, როგორც მოგვითხრობს წერილი.¹¹⁴ სულ სამოცდათორმეტი ეთნოსი იყო. [...] იაფეთის მოდგმისანი განსახლებულნი არიან მიდიიდან ვიდრე დასავლეთით ოკეანემდე და ჩრდილოეთის მხრისკენ ასე [არიან]: მედიელები, ალბანელები, გარგანელები, ერაელები, სომხები, ამაზონები, კოლები, კორძენები, დენაგენები, გალატელები, კაპადოკიელები, პაფლაგონიელები, მარიანდინები, ტიბარენები, ხალიბები, მოსონიკები, კოლხები, მელანხლაინები, სარმატები, იგივე საურომატები, მაიოტები, სკვითები, ტავრიელები, თრაკიელები, ბასტარნიელები, ილურიელები, მაკედონიელები, ბერძნები, ლიბირნიელები, პანონიელები, ისტრიელები, ვენეტები, დავნიელები, იაპიგელები, კალაბრიელები, ოპიელები, ლათინები, იგივე რომაელები, ტირენები, გალები, იგივე კელტები, ლიგუსტინები, კელტიბერები, იბერები, გალები, აკვიტანები, ილურიელები, ბასანტები, სამიელები, კარტანები, ლუსიტანები, ვაკაიები, კუნები, ბრიტანელები, რომლებიც კუნძულებზე ცხოვრობენ).

როგორც ვნახეთ, იაფეტის მოდგმის ეთნოსების იულიუს აფრიკანუსისეული ჩამონათვალი აშკარად არაზუსტია, ზოგ შემთხვევაში იმეორებს ერთსა და იმავე ეთნონიმებს (მაგ. გალები), ან სხვადასხვა სახელით მოიხსენიებს ერთსა და იმავე ეთნოსს (იბერები, ტირენები), არის სხვა შინაარსობრივი უზუსტობებიც.¹¹⁵

რაც შეეხება სამწერლო ტრადიციების მქონე ენების ჩამონათვალს, ამ თვალსაზრისით იულიუს აფრიკანუსის ქრონიკა განსხვავებებს ნაკლებად აჩვენებს, თუ არ ჩავთვლით ფონეტიკურ-ორთოგრაფიული ხასიათის ცვლილებებს:

Υἱοὶ Ἰάφεθ τοῦ τρίτου υἱοῦ Νῶε. [...] Οἱ δὲ ἐπιστάμενοι αὐτῶν γράμματα εἰσιν οὗτοι· Ἰβηρες, Λατῖνοι, οἷς χρῶνται οἱ Ῥωμαῖοι, Σπανοί, Ἑλληγες, Μῆδοι, Ἀρμένιοι. [...] Υἱοὶ Χάμ δευτέρου υἱοῦ Νῶε φυλαὶ [...] Οἱ δὲ ἐπιστάμενοι αὐτῶν γράμματα φοίνικες, Αἰγύπτιοι, Πάμφυλοι, Φρύγες. [...] Ἐκ δὲ τοῦ Σῆμ τοῦ πρωτοτόκου υἱοῦ Νῶε ἔμθη κέ. [...] οἱ δὲ ἐπιστάμενοι αὐτῶν γράμματα Ἑβραῖοι οἱ καὶ Ἰουδαῖοι, Πέρσαι, Μῆδοι, Χалδαῖοι, Ἰνδοί, Ἀσσυριοί.¹¹⁶

(მოსეს მესამე ძის იაფეტის შთამომავლები. [...] მათგან ისეთები, რომელთაც დამწერლობა აქვთ / ნერა-კითხვა იციან: იბერიელები, ლათინები, რომლებიც რომაელებად იწოდებიან, ესპანელები, ბერძნები, მედიელები, სომხები. [...] მოსეს მეორე ძის, ქამის, მოდგმის ეთნოსები. ამათგან ისეთები, რომელთაც დამწერლობა აქვთ / ნერა-კითხვა იციან: ფინიკიელები, ეგვიპტელები, პამფილიელები, ფრიგიელები. მოსეს პირველი ძის, სემის, მოდგმის ეთნოსები. [...] ამათგან

114 მდრ. შესაქმე 10, 5.

115 ამ ჩამონათვალის გენეალოგიის დადგენა, ცხადია, ისტორიკოსების საქმეა. როგორც დასაწყისშივე აღვნიშნე, მე ამ წყაროებს საისტორიო მეცნიერებისთვის სანდო მეთოდოლოგიით ვერ გავაანალიზებ. მე უფრო ამ ტექსტების გარეშის სოციო-კულტურული მხარე მაინტერესებს.

116 Müllenhoff 1892: 271.

ისეთები, რომელთაც დაშენებლობა აქვთ / წერა-კითხვის მცოდნენი არიან: ებრაელები, იგივე ოუდეველები, სპარსელები, მედიელები,¹¹⁷ ქალდეველები, ინდოელები, სირიელები).

როგორც ვთქვი, დიამერიზმების მრავალრიცხოვანი ვერსიებიდან სწორედ ეს სამი – იოსებ ფლავიოსის, იპოლიტე რომაელისა ოულიუს აფრიკანუსის რედაქციები ითვლება ყველაზე მნიშვნელოვნად. ქვემოთ მოკლედ დავახასიათებ ოულიუს აფრიკანუსის ქრონიკიდან მომდინარე ძირითად ნუსხებს.

ეს ვერსია დიამერიზმების არაერთ რედაქციას დაედო საფუძვლად. ყველაზე ადრე მისი კვალი ჩანს ევსები კესარიელის ქრონიკაში (დანერვილი უნდა იყოს ჩვ. წ. ა. 303 წლამდე), უფრო სწორად, ამ ქრონიკის წინ შესავლად მოთავსებულ თხზულებაში, რომლის სათაურია „Exordium chronicorum“.¹¹⁸ მართალია, მის ავტორს ტექსტი მნიშვნელოვნად შეუცვლია,¹¹⁹ მაგრამ აშკარაა, რომ იგი აფრიკანუსისეული ვერსიიდან მომდინარეობს.

ამავე რედაქციისაა დიამერიზმების ტექსტი, რომელიც შემონახულია ევსტათი ანტიოქიელის სახელით მოღწეულ თხზულებაში: *Ἐπίσχυμα εἰς τῆς Ἡερίμερον*.¹²⁰ ეს თხზულება 335 წელსაა დანერვილი და ჩვენთვის საინტერესო ნაწილი ენათა და ეთნოსთა განყოფის შესახებ ოულიუს აფრიკანუსის ტექსტს იმეორებს.

ოულიუს აფრიკანუსის რედაქცია უდევს საფუძვლად დიამერიზმების ჰიერონიმესეულ ვერსიასაც. იგი შემონახულია ჰიერონიმეს თხზულებაში: „Quaestiones Hebraicae in Genesin“.¹²¹ ჰიერონიმეს ტექსტი, ერთი მხრივ, მისდევს აფრიკანუსისეულ რედაქციას, მეორე მხრივ, ზოგიერთი ეთნოსის დასახელებისას მიჰყვება იოსებ ფლავიოსის ჩამონათვალს. იერონიმემ კომენტარები დაურთო ტექსტის ზოგიერთ ადგილს, განსაკუთრებით ნაკლებად ცნობილ ეთნოსთა და გეოგრაფიულ ადგილთა ჩამონათვალს. სწორედ მის სახელს უკავშირდება იოსებ ფლავიოსის, შემდეგ კი, როგორც ს. კრაუსს მიაჩნია,¹²² ოულიუს აფრიკანუსის რედაქციაში შეტანილი ერთი ტექსტუალური ცვლილება, რომელმაც მოგვიანებით საკამათო გახადა დიამერიზმებში მოხსენიებული იბერების იდენტიფიკაციის საკითხი. ეს ცვლილება ეხება ერთ ფრაზას იაფეტის შთამომავალთა ჩამონათვალიდან: *Θάψιλος τοὺς Ἰβήρας* (თუბალისგან - იბერიელები). თუბალის მოდგმის იბერიელებში რომ კავკასიის იბერები იგულისხმებოდა, ჰიერონიმეს წინამორბედი ავტორებისთვის არ ყოფილა სადაო; ეს კარგად ჩანს იმ გეოგრაფიული თუ ისტორიული კონტექსტებიდანაც, რომლებშიც თუბალსა და იბერიელებს ათავსებდნენ იოსებ ფლავიოსი,

¹¹⁷მედიელები ორჯერ მოიხსენიება ოულიუს აფრიკანუსის ქრონიკაში, პირველად იაფეტის შთამომავლებს შორის, მეორედ – სემიტებში. ამასთან დაკავშირებით იხ. Müllenhoff 1892: 266-268.

¹¹⁸A. Gutschmid 1894: 598.

¹¹⁹ავტორს მნიშვნელოვნად შეუცვლია ტექსტის სტრუქტურა, შეუბრუნებია ნოეს შთამომავალთა რიგი: ჯერ სემიტებია ჩამოთვლილი, შემდეგ ქამის და ბოლოს იაფეტის შთამომავლები; ტექსტი ფრაგმენტულადაა მოღწეული, მაგრამ მაინც შეიმჩნევა, რომ იგი ავტორის მხრიდანაც შემოკლებულია. ევსები კესარიელის ვერსიის შესახებ იხ. Gutschmid 1894: 598; Harnack 1897 (1958); Schoene 1875-76; Winkelmann 1991.

¹²⁰იოვანე ანტიოქელის ნუსხის ავთენტურობის, ასევე ოულიუს აფრიკანუსის ნუსხასთან მისი მიმართების შესახებ იხ. Sotiroudis 1989.

¹²¹CCL 72: 1-56.

¹²²Kraus 1906: 43-46.

იულიუს აფრიკანუსი, ევსტათი ანტიოქელი და სხვები. პიერონიმემ არასწორად გაიგო ტექსტი. თუბალის მოდგმის იბერიელები პირენეის იბერებად ჩათვალა და ასეთი კომენტარი დაურთო ტექსტს: Tubal, a quo Iberi, qui vocantur Hispani (თუბალი, რომლისგანაც არიან იბერიელები, რომლებიც ესპანელებად იწოდებიან).¹²³

როგორც ზემოთ, იოსებ ფლავიოსის ნუსხასთან დაკავშირებით ვახსენე, მეორე კომენტარი მან დაურთო ფორმას: οἱ Πυῖνες, რომელიც ფლავიოსისეული რედაქციიდან უცვლელად იყო გადმოტანილი იულიუს აფრიკანუსის ტექსტში. პიერონიმემ ისინი საურომატებთან გააიგივა. როგორც ა. გუთშმიდი ვარაუდობს, პიერონიმეს ეს კომენტარი თავდაპირველად ტექსტის აშიაზე უნდა გაეკეთებინა, დროთა განმავლობაში კი ის ძირითად ტექსტში უნდა გადმოეტანათ. ამ კომენტარის საფუძველი უნდა გამხდარიყო შემდეგი გარემოება: იოსებ ფლავიოსისეული οἱ Πυῖνες არის ასკენასის მოდგმის ეთნოსი; ასკენასის შთამომავლები არიან საურომატებიც. საერთო წინაპრის მქონე ამ ორი ეთნოსის ვინაობა, ჩანს, პიერონიმეს ეპოქაში უკვე მთლად ნათელი აღარ უნდა ყოფილიყო მკითხველისთვის. პიერონიმეს ისინი ერთი და იმავე ეთნოსის განსხვავებული სახელწოდებები ჰგონია და ასეც განმარტავს: Aschenez, a quo Sarmatae, quos Graeci Reginos vocant. (ასკენასი, რომლისგანაც არიან სარმატები, რომელთაც ბერძნები რეგინებს ეძახიან).¹²⁴

იულიუს აფრიკანუსისა და იოსებ ფლავიოსის რედაქციას ეყრდნობა VIII-XII საუკუნეების არაერთი წყარო, რომელთა დიდი ნაწილი ფრაგმენტულადაა ჩვენამდე მოღწეული.¹²⁵ ისინი ძირითადად უცვლელად (ორთოგრაფიულ-ფონეტიკური სხვაობებით) იმეორებენ დიამერიზმების ცნობილ ტოპოსს სამწერლო ტრადიციების მქონე ეთნოსების შესახებ. მათი განსაკუთრებული მნიშვნელობა იმაშია, რომ ზოგიერთი მათგანი აზუსტებს ამა თუ იმ ეთნოსთან, მათ შორის, იბერიელებთან, დაკავშირებულ ისტორიულ-გეოგრაფიულ საკითხებს. ისინი ცალკე იქნება განვიხილული.¹²⁶

3. დიამერიზმები ქრისტიანული აღმოსავლეთის მწერლობაში

როგორც ზემოთ აღვნიშნე, დიამერიზმების დღეისათვის ცნობილი უძველესი რედაქცია (იობელეების წიგნის ეთიოპურ თარგმანში დაცული ვერსია) სწორედ აღმოსავლური წარმომავლობისაა. მართლაც, ენის, იდენტობისა და მეფობის¹²⁷ ლეგიტიმაციის ტექსტები ძალიან პოპულარული იყო აღმოსავლეთის ხალხთა რე-

123 ამ შესწორების შესახებ ქვემოთაც გვექნება საუბარი ს. კრუსთან დაკავშირებით.

124 Gutshmid 1894: 600. პიერონიმეს ეს კომენტარი სხვა ხელნაწერების მიხედვით ასე იკითხება: Aschenez, a quo Regini, qui sunt Sarmatae.

125 ამათაგან შედარებით სრულია შემდეგი ვერსიები: 1. 886 წელს შედგენილი Ἐκλογὴ ἱστοριῶν (Cod. Paris 854, fol. 71), 2. Ἐκλογὴ ἱστοριῶν 1012 წლისა, 3. Χροικόν XII საუკუნისა. ამის შესახებ იხ. Gutshmid 1894: 598-622.

126 ამ თვალსაზრისით საინტერესო ბერძნული და განსაკუთრებით აღმოსავლური წყაროები განხილული იქნება ქვეთავში: იბერიელთა იდენტიფიკაციის საკითხები შუა საუკუნეებში.

127 როგორც ზემოთ აღვნიშნე, ლეტივიკურებული მეფის იდეა სწორედ ედესის მეფის, ავგაროზის ლეგენდიდან იღებს სათავეს და ფართოდ ვრცელდება შუა საუკუნეების ყველა ტრადიციაში. იხ. Karaulashvili 2004; ყარაულაშვილი 2010.

ლიგიურ ისტორიოგრაფიაში. ამის დასტურია სირიულ, კოპტურ, ეთიოპურ, არაბულ, სომხურ, ქართულ და საეკლესიო სლავურ ტრადიციებში დაბადების წიგნის აპოკრიფების, სხვადასხვა რედაქციის დიამერიზმების სრული ტექსტის, ან მისი ცალკეული ტომოსებისა და ავგაროზის ლეგენდის მდიდარი ლიტერატურული გადამუშავება თუ სხვადასხვა ტიპის (ზუსტი, თავისუფალი, ინტერპოლირებული) თარგმანები, ამა თუ იმ ჟანრის თხზულებებში მათი არაერთგზის ციტირება.¹²⁸

ჩემი მიზანი არაა აღმოსავლური ტრადიციის დიამერიზმების გენეალოგიისა და ტექსტუალური პრობლემეტიკის კვლევა, მათი განხილვა ქრონოლოგიური თანამიმდევრობით ან დიამერიზმების სტრუქტურის (რუბრიკები) მიხედვით; მე მხოლოდ ზოგად ტენდენციებზე გავამახვილებ ყურადღებას და შევეხები აღმოსავლური ტრადიციის რამდენიმე წყაროს, რომლებიც დიამერიზმებში მოხსენიებული იბერეების სამწერლო ტრადიციებისა და, საერთოდ, იბერიელთა იდენტიფიკაციისათვის მნიშვნელოვან ინფორმაციას შეიცავს.

სირიული რედაქციები

სირიული ტრადიციის ზოგად ტენდენციებზე საუბრისას მხედველობაში ვიღებ იმ ავტორთა თხზულებებსაც, რომლებიც, მართალია, ბერძნულად წერდნენ,¹²⁹ ან ორენოვნები იყვნენ, მაგრამ ბერძნულთან ერთად, ისინი სირიული ტრადიციის შემქმნელებადაც ითვლებიან. სწორედ მათ განსაზღვრეს ის ძირითადი მიმართულებები, რაც ენათა და ეთნოსთა განყოფისა და, საერთოდ, ენათა მრავალფეროვნების შესახებ ჩამოყალიბდა სირიულ ტრადიციაში. ეფრემ ასურის, ფსევდო-კლიმენტის, სექსტუს იულიუს აფრიკანუსის, თეოდორიტი კვირინელის, იოვანე მალალასა და ანტიოქიის სკოლის სხვა წარმომადგენელთა თხზულებების ზოგადი მიმოხილვაც კი აშკარას ხდის, რომ ბერძნებისგან განსხვავებით, სირიელებს ბევრად უფრო მახვილი „თვლი და ყური“¹³⁰ აღმოაჩნდათ ენათა და ეთნოსთა განყოფის პრობლემების, საერთოდ, თავდაპირველი ენის რაობისა და ენათა ისტორიული განვითარების შესამჩნევად.

ენათა და ეთნოსთა დაყოფის შესახებ შემუშავებული თვალსაზრისები, რომლებიც საუკუნეთა განმავლობაში მეტ-ნაკლები ცვლილებებით აისახებოდა სირიულ და ზოგადად აღმოსავლურ ტრადიციაში, პირველად ჩამოყალიბებული სახით ეფრემ ასურის თხზულებებშია გადმოცემული. ბაბილონის გოდლის მშენებლობისას სამოცდათორმეტად დაიყო ერთიანი ენა და ერთი მოდგმის ხალხი. ეფრემ ასურის აზრით, ეს დაყოფა უფრო ადამიანთა თავისუფალი შეთანხმება იყო – ცხადია,

128სამყაროს შექმნის ამბებისა და, საერთოდ, დაბადების წიგნის ეთიოპური აპოკრიფების სიმრავლესა და სოუფეტურ მრავალფეროვნებას ჯერ კიდევ XIX საუკუნეში შიპტციუს მეცნიერებმა ყურადღება. ამ თვალსაზრისით ევროპელი მეცნიერებისთვის არც ქართული მასალა, ადამის წიგნის ქართული ინტერპრეტაციები, დარჩენილა უცნობი. მათ მიმართ ინტერესი განსაკუთრებით გაიზარდა XX საუკუნის დასაწყისში, როცა ვ. ლუდკემ სცადა ა. ხახანაშვილის გამოკვლევაზე დაყრდნობით გაერკვია ადამის წიგნის ქართული აპოკრიფების გენეალოგია. იხ. Lüdtke 1917: 155-168. რაც შეეხება ბაბილონის ამბების ინტერპრეტაციას ქართულ ტრადიციაში, ამის შესახებ მონოგრაფიის მეორე ნაწილში იქნება საუბარი.

129ზოგიერთმა მათგანმა, განსაკუთრებით სექსტუს იულიუს აფრიკანუსმა, მნიშვნელოვნად განსაზღვრა ბერძნული ისტორიოგრაფიის განვითარების ტენდენციები, რომლებიც სწორედ სირიული, და, საერთოდ, აღმოსავლური წარმომავლობისა იყო. ამის შესახებ იხ. A. Borst 1957: 258-292.

130მდრ. Borst 1957: 258

ღვთის ნებით აღსრულებული – ვიდრე ღვთის რისხვა.¹³¹ ამ მოვლენას მოჰყვა იაფეტის მოდგმის თხუთმეტი, ქამის მოდგმის ოცდაათი და სემის მოდგმის ოცდაშვიდი ეთნოსის წარმოშობა; მათგან ჩამოყალიბდა სხვადასხვა ნიშნით გაერთიანებულ ადამიანთა ჯგუფები. სულნიმინდის გარდამოსვლით კი ხელახლა შეერთდა ენებად და ეთნოსებად დაყოფილი კაცთა მოდგმა.¹³²

ენათა განყოფის მოტივები¹³³ და ჩვენთვის საინტერესო დიამერიზმების ცალკეული ტოპოსები არაერთი სირიელი ავტორის თხზულებაშია დადასტურებული, განსაკუთრებით დაბადების წიგნის ეგზეგეტიკურ კომენტარებში, რელიგიური ისტორიოგრაფიისა და საერთოდ, ძეგლებში, რომლებშიც მსოფლიო ისტორიისა და ისტორიის საწყისის პრობლემებს ამუშავებდნენ. მონოფიზიტმა ჰიმნოგრაფმა, იაკობ სარუგელმა (451-521 წ.), სპეციალური ჰიმნიც უძღვნა ბაბილონის გოდლის ამბებს.¹³⁴ სწორედ სირიული ტრადიციიდან იღებს სათავეს ბაბილონის თემასთან დაკავშირებული ქართული და სომხური მოტივები. მათ საგანგებოდ განვიხილავ. ამჯერად კი მოკლედ შევხებით რამდენიმე წყაროს, რომლებიც შეიცავს ნოეს შთამომავალთა ნუსხებს და ჩვენთვის საინტერესო ტოპოსს დამწერლობის მქონე / წერა-კითხვის მცოდნე ეთნოსთა შესახებ.

ენათა და ეთნოსთა განყოფის ეფრემ ასურისეული ვერსია კანონიკურად იქცა არა მარტო სირიული, არამედ ზოგადად აღმოსავლური წარმომავლობის საისტორიო წყაროებში. მათგან ჩვენთვის განსაკუთრებით საინტერესოა VI საუკუნეში შედგენილი ანონიმური ეგზეგეტიკური თხზულება, „განძთა ქვაბი“, რომლის თარგმანი ლეონტი მროველმა წარუშლევრა თავის თხზულებას და ქართველთა „ნათესავის“ ისტორიის მსოფლიო ისტორიასთან დამაკავშირებელ რგოლად, ჩვენი ისტორიის კონცეპტუალურ შესავლად აქცია.¹³⁵

სირიული ტრადიცია დაედო საფუძვლად ენათა და ეთნოსთა ბიბლიური გენეალოგიის ახლებური ვერსიის შემუშავებას, რომელიც ბიზანტიური მსოფლიო ისტორიოგრაფიის ერთ-ერთ ყველაზე მნიშვნელოვან ფიგურას, ანტიოქიელი იოვანე მალალას სახელს უკავშირდება.¹³⁶ მისი საისტორიო კონცეფცია შემდგომ ეპოქაში არაერთი ისტორიული და გეოგრაფიული თხზულების წყაროდ იქცა. ამ და სირიული წარმომავლობის სხვა ძეგლებში არა მარტო დასტურდება ჩვენთვის საინტერესო ტოპოსი დამწერლობის მქონე ეთნოსთა შესახებ, არამედ ზუსტდება იბერიების იდენტიფიკაციასთან დაკავშირებული პრობლემა.

ამჯერად განვიხილავ იმ წყაროებს, რომლებიც საკვლევი საკითხისთვის – იბერიელთა იდენტიფიკაცია – განსაკუთრებით საინტერესო ცნობებს შეიცავს. IX

131 შდრ. In Genesim commentarius, in: CSCO 153 (SS syri 72), p. 53.

132 შდრ. ამ თვალსაზრისით ა. ბორსიე დანერვილებით განიხილავს საქმე მოციქულთას ტექსტზე ეფრემ ასურის მიერ დართულ კომენტარებს (Borst 1957: 259).

133 ეს საკითხები ცალკე იქნება განხილული ადგილობრივი ნაციონალური ენის ლეგიტიმაციის შესახებ წყაროების მიმოხილვისას.

134 ამ ჰიმნის გერმანული თარგმანი იხ. Landersdorfer 1913: 271-285.

135 „განძთა ქვაბი“ ქართული ვერსიების, „ქართლის ცხოვრებაში“ მისი ადგილისა და დანიშნულების, ასევე ამ ძეგლის ირგვლივ დისკუსიის შესახებ მონოგრაფიის II ნაწილში იქნება მსჯელობა.

136 ბიზანტიური ქრონიკებისა და იოვანე მალალას გენეალოგიური ხის შესახებ იხ. Croke 1983: 116-131; მისივე 1990: 27-54, Jeffreys 1990: 167-216.

საუკუნიდან მოყოლებული სირიული წყაროების დიამერიზმებში იბერიელთა ნაცვლად ეთნიკური ტერმინი Gūrzan (Georgii) გვხვდება. როგორც ქვემოთ ვნახავთ, ამ ტერმინის ფონეტიკური ვარიანტი (Gūrzan, Jarzan) მოგვიანო ხანის სხვა, არაბულენოვან წყაროებშიც გვხვდება. ეს ფაქტი უეჭველს ხდის, თუ ვის გულისხმობდნენ შუა საუკუნეების ავტორები დიამერიზმების იბერიელებში.

დავასახელებ ამგვარ წყაროთა რამდენიმე მაგალითს:

ა) ქრონიკა, რომელიც ეკუთვნის ევტუხი ალექსანდრიელს, ანუ საიდ იზნ ბითრიკს (877-940). ის იყო გაქრისტიანებული არაბი, რომელიც 933 წელს მელქიტების პატრიარქი გახდა. უცნაურია, რომ არაბულად დაწერილ მის ქრონიკაში, რომელიც მსოფლიო ისტორიის საკმაოდ ხანგრძლივ პერიოდს მოიცავს, არაფერია ნათქვამი მისი კონვერტიციამდელი სარწმუნოების, ისლამის, ან მუჰამედის ცხოვრების შესახებ.¹³⁷ ეს ქრონიკა ენათა და ეთნოსების ისტორიის არაერთ ახალ მოტივს, ცალკეული საკითხის დაზუსტებას, ახალ ინფორმაციას¹³⁸ ან ეთნონიმთა განსხვავებულ იკითხვის გეთავაზობს. ეს უკანასკნელი გვხვდება ჩვენთვის საინტერესო რუბრიკაშიც დამწერლობის მქონე / წერა-კითხვის მცოდნე ეთნოსთა, კერძოდ, იბერების, შესახებ:

Qui autem litterati sunt:

[Japhet]:

Graeca, Romana, Armenica, Gu(a)rzanica /Jarzanica/, Hispanica.

[Cham]:

Aegyptiaca, Pamphylica Phrygica.

[Sem]:

Ebraïca, Syriaca, Persica, Indica, Chaldaea, Arabica.¹³⁹

(მათგან ისინი, რომლებიც წერა-კითხვის მცოდნენი არიან:

[იაფეტისგან]:

ბერძნული, რომაული, სომხური, გურდ(ჯ)ანული, ესპანური.

[ქამისგან]:

ეგვიპტური, პამფილიური, ფრიგიული.

[სემისგან]:

ებრაული, სირიული, სპარსული, ინდური, ქალდეური, არაბული).

ტრადიციულისგან განსხვავებულია ევტუხეს ამ წყაროში დასახელებული Ja(u)rzanica/Gu(a)rzanica: ამ ტექსტის ერთ-ერთი პირველი მკვლევარი, ა. გულქშმი-დი თელის, რომ Jarzanica-Gurzanica აქ იბერიული დამწერლობის აღსანიშნავადაა გამოყენებული. იგი იომნებს იაქუტის გეოგრაფიულ ლექსიკონს (Jaquît, Lexicon

137მდრ. Borst 1957: 275.

138სამართლიანად მიიჩნევენ (Borst 1957: 276), რომ ევტუხეს ამ ქრონიკაში მოხდა ენათა და ეთნოსთა ჩამონათვალის ერთგვარი მოდერნიზაცია; ქრონიკის ტრადიციულ ჩამონათვალში ევტუხემ ისლამური ისტორიოგრაფიის არაერთი დეტალი შეიტანა. სემის ოცდახუთ შთამომავალთა შორის მან არაბების, ინდოელების, სირიელებისა და სპარსელების გვერდით ჩინელებიც შეიყვანა. ქამის ოცდათორმეტ შთამომავალთა შორის ეგვიპტელების გვერდით არიან კობტები, აბესინიელები და სხვადასხვა მოდგმის აფრიკელი შავკანიანები. იაფეტის შთამომავალთა შორის სომხების, იბერიელებისა და სლავების გვერდით შეყვანილი არიან თურქები, ხაზარები და მცირე აზიის სხვა ტომები.

139წყაროები დამოწმებულია ს. კრაუსის ნაშრომის მიხედვით. იხ. Krauß 1906: 33-48.

Geographicum, p. 249), რომელშიც დადასტურებულია არაერთი უცხოენოვანი წყარო, რომელთა მონაცემებით Gu(a)rzan-Jarzan ჰქვია იმ მხარეს, სადაც თბილისი მდებარეობს. როგორც გუთშმიდი აღნიშნავს, იაქუტის ლექსიკონში დამოწმებულ წყაროებში Gurzan ზოგჯერ თბილისის აღსანიშნავადაც იხმარება (შდრ. Gurzan = Tiflis, und ersetzt hier die iberische Schrift).¹⁴⁰ კვლევა-ძიების მომდევნო ეტაპებზე არაერთი სირიული და არაბულენოვანი კოპტური წყარო გახდა ცნობილი, რომლებშიც Gûrgan, Georgii მართლაც იხმარება იბერიელთა ამნიშვნელ ტერმინად.

ბ) IX საუკუნეშია შედგენილი სირიული ქრონიკა ეთნოსთა და ენათა განყოფის შესახებ, რომლის ლათინური სათაურია: „*Descriptio populorum et plagarum*“ (ეთნოსთა და ენათა ნუსხა), ან „*De familiis linguarum*“ (ენათა ოჯახების შესახებ). დამწერლობის მქონე / წერა-კითხვის მცოდნე ეთნოსებს ეს წყარო შემდეგნაირად ახასიათებს:

„Rursus, Domini nostri ope scribam qui populi post confusionem linguarum Babylone factam. Šēm et Hām et Japhet. A semine Šēm sunt populi et nationes et linguae viginti duo; inter quas sunt quae litteras sciunt quinque linguae: Syri, Hebraei, Babylonii, Persae, Elamitae. [...] Et filii Hām sunt tredecim populi et nationes et linguae; inter quas sunt quae litteras sciunt quattuor linguae, Aegyptii, Aethiopes, Indi, Phoenices. [...] Et filii Japhet sunt triginta septem populi et nationes et linguae; [...] inter quos sunt qui litteras sciunt sex populi, qui sunt Graeci, Romani, A[mo]r[ae]i, Alani(?), Armeni, Georgii“¹⁴¹

(ისევ, რომელი ეთნოსი გაჩნდა ბაბილონში ენათა აღრევის შემდეგ სემისგან, ქამისგან და იაფეტისგან. სემის მოდგმისგან არის ოცდაორი ეთნოსი, მოდგმა და ენა. მათ შორის ისეთები, რომელთაც წერა-კითხვა იციან, არის ხუთი ენა: სირიელები, ებრაელები, ბაბილონელები, სპარსელები, ელამიტები. [...] ქამის ძეთაგან არის ოცდაათი ეთნოსი, მოდგმა და ენა. მათ შორის ისეთები, რომელთაც წერა-კითხვა იციან, არის ოთხი ენა: ეგვიპტელები, ეთიოპელები, ინდოელები და ფინიკიელები. [...] იაფეტის მოდგმისანი არის ოცდაჩვიდმეტი ეთნოსი, მოდგმა და ენა. მათ შორის ისეთები, რომელთაც წერა-კითხვა იციან, არის ექვსი ენა:¹⁴² ბერძნები, რომაელები, ამორეელები, ალანები (ალბანები?), სომხები, ქართველები).

ტრადიციულისგან განსხვავებული და, ამავე დროს, ბუნდოვანია ამ წყაროში მოხსენიებული ზოგიერთი ეთნოსის ვინაობა. ამჯერად გვულისხმობ იაფეტის იმ შთამომავალთა ჩამონათვალს, რომელთაც წერა-კითხვა იციან. მათ შორის ერთი, ალანები, დღეისათვის ცნობილ არცერთ წყაროში არ მოიხსენიება დამწერლობის მქონეთა / წერა-კითხვის მცოდნეთა რიცხვში. სავარაუდოა, რომ იგი კავკასიის ალბანების აღმნიშვნელი სახელის ფონეტიკური ვარიანტი იყოს; მით უმეტეს, რომ ალბანები VII საუკუნიდან მოყოლებული აღმოსავლური წარმომავლობის არაერთ წყაროში მოიხსენიება ამგვარ ნუსხებში სომხებისა და იბერიელების გვერდით.

გ) არაბულ-ისლამური წყაროებით ამდიდრებს ტრადიციულ თვალსაზრისს

140 Gutschmid 1894: 691.

141 *Descriptio populorum et plagarum (De familiis linguarum)*, in: Brooks, Guidi, Chabot 1955 (CSCO, vol. 6, *Scriptores Syri*, t. VI): 278.

142 დამწერლობის მქონე / წერა-კითხვის მცოდნე ეთნოსთა ნუსხა ამ წყაროს მიხედვით სხვაობას აჩვენებს, კერძოდ, იაფეტის შთამომავალთაგან არა ტრადიციული ხუთი, არამედ ექვსი ენაა დასახელებული.

ენათა და ეთნოსთა განყოფის შესახებ ნესტორიანელთა მიტროპოლიტი ნისიბიდან, XI საუკუნის ცნობილი სირიელი ისტორიკოსი, ელიას ბარ შინაია (975-1049). მის ორენოვან ქრონიკას (სირიულ-არაბული), ყოველ შემთხვევაში, ჩვენთვის ამჟღერად საინტერესო ნაწილში, საფუძვლედ უდევს ერთი მხრივ, იპოლიტე რომაელის წყარო – იგი იმეორებს იპოლიტესეულ რუბრიკას დამწერლობის მქონე / წერა-კითხვის მცოდნე ეთნოსთა შესახებ – და, მეორე მხრივ, მუსულმანი ისტორიკოსის, თაბარის თხზულება.¹⁴³

დ) სირიული ქრონიკებიდან, რომლებიც ბაბილონის ამბებს გადმოგვცემს, ენათა და ეთნოსთა, ასევე სამწერლო ტრადიციის მქონე ენათა ნუსხის თვალსაზრისით საინტერესოა უცნობი ავტორის ისტორიული თხზულება, რომელიც სალადინის მიერ იერუსალიმის ალების შემდეგ (1187 წ.) შედგენილი ჩანს. მასში შერწყმულია იპოლიტე რომაელის, ეფრემ ასურის, „განძთა ქვაბისა“ და სხვადასხვა საუკუნეებში დაწერილი ყურანის განმარტებების მოტივები. იგი მიჰყვება ძველ სირიულ წყაროებს, თუმცა არა სიტყვა-სიტყვით. ავტორი ხშირად მიმართავს ინტერპოლაციას, წყაროთა ინტერპრეტაციას. მაგალითად, თავდაპირველ ენასთან დაკავშირებით ახსენებს ყველა ცნობილ თვალსაზრისს, მაგრამ დაბეჯითებით არცერთს არ იზიარებს (შდრ. ამბობენ, რომ თავდაპირველი ენა ებრაული იყო, თუმცა სხვები ფიქრობენ, რომ თავდაპირველად ებრაულად კი არა, სირიულად, ანუ არამეულად, ლაპარაკობდნენ და იგი არის ყველა ენის გვირგვინი დედამიწაზე).¹⁴⁴

დამწერლობის მქონე ეთნოსთა ჩამონათვალი, როგორც ვთქვი, იპოლიტე რომაელის ნუსხას მიჰყვება, შესაბამისად, ეს ქრონიკა იბერებს ათავსებს იაფეტის შთამომავალთა შორის. რაც შეეხება სხვა ენებსა და ეთნოსებს, ავტორს რამდენიმე უცნაური ცვლილება შეაქვს ტექსტში: მთელი დასავლეთისთვის საერთო ლათინურ-რომაული (Latini, Romei) დამწერლობის სახელს ფრანკულით (Franci) ცვლის. ეს კი, როგორც მიუთითებენ,¹⁴⁵ შესაძლოა, ჯვაროსანთა ლაშქრობის გარკვეულ გავლენაზე მიუთითებდეს:

„Quindecim lingua sunt in mundo, quae sciunt scripturam et litteras. E Semo quinque: Hebraei, Syri, Babylonii, Persae, Elamitae, Arabes. E Iapheto sex: Graeci, Iberi, Franci, Armeni, Medi, Al[ib?]ani. E Chamo quattuor: Aegyptii, Cushitae, Phoenices, Indi“ (Chabot 1952:19).

(მსოფლიოში არის თხუთმეტი ენა, რომელთაც წერა და კითხვა იციან. სემი-სგან ხუთი: სირიელები, ბაბილონელები, ელამიტები, არაბები. იაფეტისგან ექვსი: ბერძნები, იბერები, ფრანკები, სომხები, მედიელები, ალ(ბ)ანები. ქამისგან ოთხი: ეგვიპტელები, ქუშიტები, ფინიკიელები, ინდოელები).

მეორე ცვლილება ეხება იაფეტის შთამომავლად აღიარებულ ალანებს, რომელთაც დიონისეს ქრონიკა, ზემოთდასახელებული სირიული ქრონიკის მსგავსად, წერა-კითხვის მცოდნეთა შორის მოიხსენიებს. XX საუკუნის ბევრი ისტორიკოსი, რომელიც ქრისტიანული ისტორიოგრაფიის ამ ტექსტებს სწავლობდა, ყოველთვის დიდი კითხვის ნიშნით აღადგენდა ამ სიტყვაში ალან-ძირს და გამოთქვამდა აზრს,

143 ამის შესახებ იხ. Borst 1957: 286.

144 Borst 1957: 287.

145 შდრ. Borst 1957: 287.

რომ კავკასიაში მცხოვრები ეს ინდოგერმანული ენა არასოდეს ყოფილა ცნობილი თავისი დამწერლობით ან ლიტერატურული ტრადიციებით და, შესაბამისად, უცნაურია მათი მოხვედრა ამ სიაში. შესაძლოა, წყაროებში არა აღანები, არამედ კავკასიის ალბანები იგულისხმებოდეს, ვინაიდან სწორედ მათი, და არა ალანების, მოხსენიება იქნებოდა ლოგიკური ამ კონტექსტში.

ე) სხვადასხვა ტრადიციის, მათ შორის, ისლამურის, გავლენა თუ კარგი ცოდნა ჩანს მსოფლიო ისტორიოგრაფიის ცნობილი წარმომადგენლის, სირიელ იაკობიტთა პატრიარქის, მიხეილ დიდის (1126-1199) ქრონიკებში. იგი ეკუთვნოდა შუა საუკუნეების სირიული წარმომავლობის იმ პოლიგლოტების რიცხვს, რომლებიც გამორჩეული იყვნენ უცხო ენებისა და უცხოენოვანი წყაროების შესანიშნავი ცოდნით. მიხეილ დიდმა მშობლიური სირიულის გარდა შესანიშნავად იცოდა ბერძნული, ებრაული, არაბული, სომხური და ლათინური ენები, შესაბამისად წყაროები. 1195 წლამდე დაწერილი მისი ისტორია¹⁴⁶ უცხოენოვანი პირველწყაროების, მათ შორის ქართულის, ზედმიწევნით ცოდნას ეყრდნობა. ჯერ კიდევ პ. გელცერმა (1898) შენიშნა,¹⁴⁷ რომ ბაბილონის გოდლის ისტორიის შესახებ ჯუჰანმერის თხზულებაში დაცული სიციხისა და ოქროს დნობის მოტივი (გოდლის მამუნებლები ველარ აგრძელებდნენ მუშაობას წარმოუდგენელი სიციხის გამო, რომელიც ოქროსაც კი ადნობდა!)¹⁴⁸ არქეტიპული ტექსტიდან უნდა მომდინარეობდეს და ტექსტის უძველეს ფენას უნდა ასახავდეს. მანვე გაამახვილა ყურადღება იმაზე, რომ ქართულში შემონახული ეს არქეტიპული ფენა ვარდან არველცის ისტორიაში ამოღებულია და შეცვლილია სტეფანე სივნიელის მონათხრობის მიხედვით შედგენილი ნუსხით, რომელშიც ერთ-ერთ მთავარ ადგილს ყველაზე საუკეთესო ეპითეტებით სომხური იკავებს. ის, რომ ვარდან არველცი, მხითარ აირივენაკი და სხვა სომეხი ისტორიკოსები ნამდვილად სარგებლობდნენ ქართული ვერსიით, ერთმნიშვნელოვნადაა დადასტურებული ცნობილი მეცნიერების, პაულ დე ლაგარდის, არნო ბორსტისა და მარი ბროსეს შრომებში.¹⁴⁹

მიხეილ დიდის ისტორია იმითაც არის ჩვენთვის საინტერესო, რომ იგი არა მარტო ასახელებს იბერებს სამწერლობო ტრადიციის მქონეთა / წერა-კითხვის მცოდნეთა რიცხვში, არამედ სხვადასხვა ადგილას აზუსტებს კიდევ მათ მდებარეობას და იბერის პარალელურად ხმარობს ეთნონიმ გურგანს.¹⁵⁰

ამ ქრონიკაში შეჯამდა სირიული წარმომავლობის მოტივები თავდაპირველი ენისა და, საერთოდ, ენათა დაყოფის შესახებ. მიხეილ დიდი შეეცადა მყარი საისტორიო და ეგზეგეტიკური დასაბუთება ეპოვა სირიულისთვის, რომელიც მან ქალდეველი აბრაამისგან მომდინარედ და, ამდენად, კაცობრიობის თავდაპირველ ენად გამოაცხადა: ადამის ენა მემკვიდრეობით მიიღო აბრაამმა და იგი სწორედ

146აქ და შემდგომში მიხეილ დიდის ტექსტს დავიმოწმებ ფრანგული გამოცემის მიხედვით: Chronique de Michel le Syrien, Jaen-Baptiste Chabot (1899-1910).

147Gelzer 1898.

148ქართული ვერსიები ცალკე იქნება განხილული.

149Borst 1957: 282; Brosset 1869; მისივე 1874; Lagarde 1879.

150შდრ. „Les Arméniens, stimulés par ceux-ci, se constituèrent aussi un empire dans la Grande-Arménie, jusqu'à la mer Caspienne, dans les montagnes appelées Caucase et certaines parties de l'Ibérie, c'est-à-dire de la Géorgie (Chabot 1899 (1963), I: 119.

სირიულშია დარჩენილი. ამით მან გაიმეორა თეოდორიტე კვირინელის თეზა, რომ ებრაული საკმაოდ ახალგაზრდა ენაა, არამეულისგან მომდინარეობს და იგი მოგვიანებით, მხოლოდ წითელი ზღვის გადალახვის შემდეგ, მიიღეს ებრაელებმა. რაც შეეხება ენათა და ეთნოსთა დაყოფას, მიხეილ დიდის აზრით, მას სათავე ნოემ დაუდო, როცა სემს აღმოსავლეთი არგუნა რინოკურურამდე, ქამს – სამხრეთი გადიცამდე, ხოლო იაფეტს კი – ჩრდილოეთი. მაკედონელები, სომხები, მედიელები, ბერძნები, რომაელები (ლათინები) და იბერიელები (რომელთა ადგილსამყოფელი საგანგებოდაა დაზუსტებული), შეადგენენ იაფეტის მოდგმისგან სამწერლობო ნიშნით გამორჩეულ შთამომავლებს.¹⁵¹ მიხეილ დიდის ნუსხაში ენებისა და ეთნოსების რაოდენობა ერთმანეთს არ ემთხვევა, არც ბაბილონია ისტორიის დასაწყისი, ბაბილონში სამოცდათორმეტ ენად გაყოფილი კაცობრიობის ერთიანი ენა მხოლოდ დამატებითი ტვირთი იყო ბაბილონამდე დაყოფილი ეთნოსებისთვის, რომლებიც ჯერ კიდევ ბაბილონის ამბებამდე დაიყო და გოდლის დანგრევის შემდეგ კი ისევ თავის სამკვიდრებლებში დაბრუნდნენ.¹⁵²

აღმოსავლეთის სხვა ტრადიციები

ენათა და ეთნოსთა განყოფის ამბებს, მოსეს ხალხთა დაფებს, დიამერიზმების სრულ ვერსიებს ან მის ცალკეულ რუბრიკებს, არაერთ კოპტურ ან კოპტური ტრადიციიდან მომდინარე არაბულენოვან ქრონიკაში ვხვდებით. ამ თვალსაზრისით კოპტურ-ეთიოპური წყაროები დიდ სიახლოვეს ამჟღავნებენ როგორც ქრისტიანულ (ბერძნულ, სირიულ, სომხურ, ქართულ), ასევე იუდაისტურ და ისლამურ ტრადიციასთან. ძირითადი წყარო მაინც სირიული ქრონიკებია. ბაბილონის ამბები ჩვენთვის საინტერესო რუბრიკებითურთ პირველად VII საუკუნეში დასტურდება. ეს არის კოპტურენოვანი ქრონიკა, რომელიც, როგორც ჩანს, თავიდანვე ბერძნულად და კოპტურად იყო დანერგილი იაკობიტების ეპისკოპოსის იოვანე ნიკიელის მიერ. თითქმის ორიგინალის თანადროულად ითვლება მისი ეთიოპური ვერსია, რომლის მთარგმნელს, როგორც ჩანს, იუდაისტური წყაროებითაც უსარგებლია.

მართალია, კოპტურ ტრადიციას ბაბილონის ამბებთან დაკავშირებით ახალი ვერსიები და მოტივები არ შეუშუშავებია, მაგრამ იგი კარგად იცნობდა და იზიარებდა საეკლესიო ისტორიოგრაფიაში საყოველთაოდ აღიარებულ თვალსაზრისებს ენათა მრავალფეროვნებისა და თხუთმეტი სამწერლო ენის შესახებ. დიამერიზმების ცალკეული ტოპოსები სირიულიდან შემოვიდა და ვრცელდებოდა ფორემ ასურის თხზულებებისა და „განძთა ქვების“ თარგმანებთან ერთად.

მოგვიანო პერიოდის კოპტური ლიტერატურა არაბულენოვანი გახდა. არაბული ძალაუფლებისა და არაბული ენის გავლენამ თანდათან იზოლაციაში მოაქცია კოპტურენოვანი კულტურა. ამის მიუხედავად, იგი მაინც ახერხებდა გლობალური ისტორიისა და ენების ისტორიის პრობლემებზე ყურადღების გამახვილებას. 1259 წელს იაკობიტმა დიაკონმა პეტრე იბნ რაჰიბმა ევტუხეს ქრონიკაზე დაყრდნობით კიდევ ერთი მსოფლიო ისტორია დაწერა.¹⁵³ მასში ჩვენთვის საინტერესო დიამე-

151 შრდ. „Descendants de Japhet: Macédoniens, Arméniens, Médes, Grecs, Latins, Romains, Ibériens (Chabot 1899, I: 15)

152 შრდ. Borsi 1957: 288.

153 Chronicon orientale, CSCO, 46 (SS arabici 2).

რიზმების საკითხები ევტუხეს ქრონიკის და საერთოდ, სირიული ტრადიციის შესაბამის ადგილს იმეორებს.

ამავე პერიოდისა უნდა იყოს არაბულად დაწერილი ფსალმუნთა შესავალი, რომლის ანონიმი ავტორი დავითის მგალობლებზე თხრობისას თავს უყრის სხვადასხვა ტრადიციიდან მისთვის ნაცნობ ისტორიებს ენათა განყოფისა და საყოველთაო ისტორიის დასაწყისის შესახებ.¹⁵⁴ მისი თქმით, დავითის მომღერალთა რიცხვი იყო ოთხჯერ სამოცდათორმეტი, ვინაიდან ბაბილონში სამოცდათორმეტი ენა წარმოიშვა; ამათგან სემის შთამომავალთა ოცდახუთი არასამწერლო და რვა სამწერლო ენა. ქამის შთამომავალთაგან ოცდათორმეტი არასამწერლო და ექვსი სამწერლო ენა; იაფეტის შთამომავალთაგან თხუთმეტი არასამწერლო და ექვსი სამწერლო ენა. ამ წყაროს მიხედვით, ტრადიციულისგან განსხვავებით, დამწერლობის მქონე ენათა რიცხვი ოცამდეა გაზრდილი სწორედ სხვადასხვა წყაროთა კომპილაციური შეჯერების ხარჯზე. დიამერიზმების ტრადიციული იბერიული, ისევე როგორც უმეტეს სირიულ წყაოებში, აქაც შეცვლილია ქართველების აღმნიშვნელი ეთნონიმი: *Gurğani*.¹⁵⁵

კოპტურზე კიდევ უფრო მეტად იზოლირებულ ეთიოპურ საეკლესიო მწერლობაშიც იცნობდნენ და აღიარებდნენ მსოფლიო ისტორიისა და ენების ისტორიის დასაწყისს – ბაბილონისდროინდელ ამბებს. როგორც ზემოთ ვთქვი, ჯერ კიდევ ადრეულ პერიოდში ითარგმნა ეთიოპურად იობელების წიგნი, არაერთი აპოკრიფული თხზულება, ეგზეგეტიკური კომენტარი და „განძთა ქვაბი“, რომელსაც ეთიოპურად ადამის წიგნს ეძახდნენ.¹⁵⁶

სომხები ადრევე დაინტერესდნენ გლობალური ისტორიის საკითხებით; ჯერ თარგმნეს მნიშვნელოვანი მსოფლიო ისტორიები და საეკლესიო ისტორიები, მოგვიანებით კი არაერთი მსოფლიო ისტორია შეადგინეს თვითონაც. ასე რომ, ისინი ადრევე გაეცნენ დიამერიზმების ტოპოსებს და არაერთი ახალი მოტივით გაამდიდრეს ბაბილონის ამბები.¹⁵⁷ VI საუკუნიდან მოყოლებული სასომხეთი გამოე-

¹⁵⁴ამის შესახებ იხ. Borst 1957: 277.

¹⁵⁵ამ წყაროს გავეცანი გ. გრაფის მონოგრაფიის მიხედვით. შდრ. „Laut Kap. 4 richtete David Sängerklassen ein (Vgl. 1. Chr. 15. 16-24) mit je 72 Männer. über die er vier Vorsänger stellte: Āsaf, Nūlīān (Ethan). Sulaimān und 'Abdīt' unān. Die Zahl 72 wurde gewählt mit Rücksicht auf die Zahl der Sprachen, die beim Turmbau von Babel entstanden sind, nämlich von Stamme Sem 25 ohne Schrift und 8 mit Schrift: Syrisch, Arabisch, barbarisch (?Aḡāmī), Hebräisch, Persisch, Chaldäisch, Indisch, Chinesisch; vom Stamme Cham 32 schriftlose Sprachen und sechs Schriftsprachen: Koptisch, Nubisch, Abessinisch, Kilikisch, Palästinisch und Phönizisch; vom Stamme Japhet 15 schriftlose und 6 schriftbesitzende Sprachen: Ionisch (Griechisch), Römisch, Armenisch, Fränkisch, Georgisch (Gurḡanu) und Andalusisch“. იხ. Graf 1947: 460.

¹⁵⁶როგორც ვ. ლუდეკმ აჩვენა, ადამის ცხოვრების ქართული აპოკრიფული ვერსიები ტექსტუალურად ძალზე ახლოს დგას ეთიოპურ ვერსიასთან, რაც საერთო დედნით უნდა იყოს განპირობებული. ამის შესახებ იხ. Lüdtke 1917: 155-168.

¹⁵⁷განსაკუთრებით საინტერესოა ჩანართები, რომლებიც სომხური ისტორიის გლობალურ კონტექსტში განხილვას ისახავს მიზნად. ენათა დაყოფის ამბების გადმოცემისას სომხური ისტორიოგრაფია ცვლის ტექსტის არქეტიპულ ფენას სტეფანე სიენიელის მონათხრობის მიხედვით და ხოტბას ასხამს ენათა შორის ყველაზე გამოჩენილ სომხურს: „ამის შედეგად მრავალი სიკეთე იქმნა, [...] პირველი უხუცესი ენისაგან წარმოიქმნა რბილი ელინთა [ენა], მაგარი რომელთა, მრისხანე პუნთა, მვედრებელი ასურთა, მრავალფეროვანი სპარსთა, ლამაზი აღანთა, სასაცილო გუთთა, ყრუ ეგვიპტელთა, ქლურტულა ჰინდთა, ყოვლად შემკული და სასიამო-

ყო ბერძნულ ორთოდოქსულ სამყაროს და, შესაბამისად, სომხურმა საისტორიო მწერლობამაც აქტიურად დაიწყო საკუთარი ისტორიის დასაწყისის, თვითდამკვიდრებისა და ლეგიტიმაციისათვის გზების ძიება გლობალურ ისტორიაში. ამ მიზეზებს დაერთო ბიზანტიასა და ისლამს შორის მოქცეული ქვეყნის გეოპოლიტიკური, ისტორიული და ნაციონალური საფრთხე, რამაც ცხადია, კიდევ უფრო გაამძაფრა სომხური ისტორიოგრაფიის წადილი, ეპოვა და გაემყარებინა საკუთარი პოზიციები მსოფლიო ისტორიაში. ჯერ კიდევ ადრეულ ხანაში შეიმუშავეს სომხებმა ზღაპრულ-ლეგენდარული ჩანართები მათი წინაპრის, ნოეს შთამომავალი თოგარმას შესახებ, რომელსაც ისინი ბაბილონის შემდგომი პერიოდის სომეხთა ისტორიის მამამთავრად თვლიან. ეს ლეგენდარული საგმირო ეპიზოდები მათ მოხერხებულად ჩართეს¹⁵⁸ ნათარგმნ მსოფლიო ქრონიკებში, მათ შორის იპოლიტე რომაელისა და ევსები კესარიელის თხზულებებში და საკუთარი ისტორია გლობალური ისტორიის საწყისი ამბებიდან – ბაბილონის გოდლის მშენებლობიდან და ენათა და ეთნოსთა განყოფის ცნობილი ისტორიებიდან გამოიყვანეს.

პირველი დიდი სომეხი ისტორიკოსი, მოსე ხორენელი, ბაბილონის ამბების თხრობაში ერთმანეთის გვერდით ათავსებდა იუდაისტურ და ბაბილონურ-სპარსულ მოტივებს. იგი შეეცადა ცნობილი გენეალოგიების გამარტივებას და ქამისა და კრონოსის იდენტიფიკაციას; სომხები საკუთარ თავს წარმოადგენდნენ, როგორც დასავლეთის მკვიდრებს, შესაბამისად, იაფეტის შთამომავლებს. მოსე ხორენელს დიდი სასომხეთის ისტორიის საწყის ნერტილად სწორედ ევროპელთა მამამთავრის, იაფეტის მოდგმა მიაჩნდა. მისი თქმით, სომეხი ხალხის მამამთავარი, ბიბლიური თოგარმას ძე, გოლიათი ჰაიკი, ბაბილონის გოდლის თანამაშენებელი იყო. იგი, 'განურჩევლად ყველა ტირანის წინააღმდეგ მებრძოლი, იყო უძლიერესი და სახელგანთქმული თვით გოლიათებს შორისაც. ჰაიკმა გაათავისუფლა თავისი ხალხი ბელნიმროდის მონობისაგან და წამოიყვანა ზღაპრული სომხეთიკენ. მისი შვილის, არმენაკის, მიხედვით ეწოდა სომეხ ხალხს სახელი.¹⁵⁹

სომხურ ისტორიოგრაფიაში ბიბლიური გენეალოგიის სხვა ვერსიაც არსებობდა. თომა არზრუნის ქრონიკის მიხედვით სომხები სემის და, შესაბამისად, სირიელების მოდგმისა იყვნენ და ეს ძალზე საპატიო წარმომავლობას ნიშნავდა.¹⁶⁰ სამართლიანად ითვლება, რომ სომხურისა და სირიულის შემთხვევაში ყველაზე მჭიდროდაა ერთმანეთთან დაკავშირებული გლობალური ისტორიისა და ნაციონალური ისტორიის საკითხები.¹⁶¹ ამის ერთ-ერთ განმსაზღვრელ მიზეზად, როგორც

ენო სომეხთა" (მოშიაშვილი, კვაჭანტირაძე 2002: 40).

158 მდრ. „სომეხებმა პირველად მაშინ იპოვეს საკუთარი ეროვნული თვითშეგნება და შექმნეს ისტორიული ხასიათის ლიტერატურა, როცა საკმაოდ საშინო სიტუაციაში მოექცნენ ბიზანტიასა და ისლამს შორის. ეს კი (საისტორიო ლიტერატურის შექმნა) არ მომხდარა ზღაპრულ-ლეგენდარული და ტენდენციური ჩანართების გარეშე (Borst 1957: 273).

159 მოსე ხორენელის ისტორიის ფრაგმენტები დამოწმებულია შემდეგი გამოცემის მიხედვით: Lauer 1869: 10-19.

160 Brosset 1874: 5, 17-19.

161 ეს პრობლემატიკა, განსაკუთრებით მშობლიური ენისა და წარმომავლობის ლეგიტიმაცია გლობალურ კონტექსტში, ყველაზე თვალნათლივ ვარდან არეულების მსოფლიო ისტორიაში აისახა. ამ საკითხთა შესახებ ზოგადად, ალმოსავლური ქრისტიანობის კონტექსტში მონოგრაფიის II ნაწილში იქნება საუბარი.

ვთქვი, ბიზანტიასა და ისლამს შორის რელიგიური იზოლაცია ითვლება.¹⁶² ამიტომაც იყო, რომ ყველა სომეხი ისტორიკოსი ლეგიტიმაციისა და თვითდამკვიდრების ამ და მსგავსი არგუმენტებით იწყებდა საისტორიო ხასიათის ნებისმიერ თხზულებას. კათალიკოსი იოვანე VI (835-925) ბოდიშს იხდის მკითხველის წინაშე, რომ მას კიდევ ერთხელ მოუწევს საყოველთაოდ ცნობილი ამბების გამეორება, მაგრამ იგი წინაპრების გზას მიჰყვება და გადმოგვცემს, თუ როგორ დააარსა გოლიათთა შორის უძლეველმა ჰაიკმა ბელნიმროდის დამარცხების შემდეგ ქალაქსომხეთის სამეფო იქ, სადაც ნოეს კიდობანი დაეშვა მიწაზე.

ქრისტიანული აღმოსავლეთის სხვადასხვა ტრადიციის ეს ზოგადი ნიშნები – დიამერიზმებისა და ბიბლიური წარმომავლობის ეთნოსთა ნუსხის არაერთგზის ციტირება, დაბადების წიგნის აპოკრიფებსა და ეგზეგეტიკურ თხზულებებში ნოეს შთამომავალთა გენეალოგიის შესახებ სხვადასხვა ტრადიციის ავტორთა მიერ გამოთქმულ თვალსაზრისებზე აპელირება, საკუთარი ისტორიის ამსახველი უცხოენოვანი (განსაკუთრებით ბერძნული, სირიული) წყაროების კომპენდოუმების შედგენა, თავდაპირველი ისტორიის რეკონსტრუქციის მცდელობა – მიზნად ისახავდა საკუთარი ისტორიის ლეგიტიმაციას, მის დაკავშირებას გლობალურ ისტორიასთან.

რაც არ უნდა საკამათო იყოს გვიანანტიკურობისა და შუა საუკუნეების რელიგიური ისტორიოგრაფიის „მეთოდოლოგია“, ფაქტებისა და მიმართებების საანალიზო „ისტორუმენტი“, ან ორი ურთიერთსაწინააღმდეგო პოლუსის – უნივერსალიზმისა და ისტორიზმის ერთმანეთთან დაკავშირების, „მორიგების“ ცდა, მან უდავოდ დიდი როლი შეასრულა საისტორიო ცნობიერების, ენის, იდენტობის, ზოგადად, კულტურათა შესახებ იდეების ისტორიაში. სწორედ მან შეიმუშავა ორი მნიშვნელოვანი საკლასიფიკაციო სქემა:

ა) უნივერსალური ისტორიის დაყოფისა ეთნიკური და ენობრივი წარმომავლობის მიხედვით (ნაციონალური ისტორიის რეკონსტრუქციის ცდა),

ბ) ენათა და ეთნოსთა დაყოფისა კულტურული ნიშნით (ენათა კლასიფიკაციის ცდა სამწერლობო/არასამწერლობო ტრადიციის მიხედვით).

რელიგიური ისტორიოგრაფია მისი უძველესი ძეგლიდან მოყოლებული (ფლავიოსის კლასიფიკაცია) უნივერსალური ისტორიის პირველივე ფენაში „ათავსებს“ ქართველური წარმომავლობის ტომებს და მათ ენებს; კულტურული ნიშნით პირველივე კლასიფიკაციაში ექცევა ქართველური წარმომავლობის ეთნოსების საერთო-სამწერლო ენა, იბერიული, რომლის იდენტიფიკაციას, კავკასიის იბერებთან მათ გაიგივებას საინტერესო ისტორია აქვს როგორც შუა საუკუნეებში, ასევე მეოცე საუკუნის ისტორიოგრაფიაში.¹⁶³

ისტორიკოსების საქმეა იმის გარკვევა, რა ედო საფუძვლად ამგვარ საყოველთაო კლასიფიკაციებს, კონკრეტულად იბერების შესახებ მსოფლიო ისტორიოგრაფიაში შემუშავებულ თვალსაზრისს, იმ ახსნა-განმარტებებს, რომლებიც ამა თუ იმ ავტორს შეჰქონდა თავის თხზულებაში (ვგულისხმობ იბერების შესახებ სხვადასხვა დროს დიამერიზმებში გაჩენილ დაზუსტებებს), ქართველების აღმნიშვნელი სახე-

162 შდრ. Borst: 1957: 274.

163 ამ დისკუსიის შესახებ საგანგებოდ შეეჩერდები მონოგრაფიის მეორე ნაწილში.

ლის (Iberes, Ġurġani, Gurzani, Georgii) ტერმინოლოგიურ ტრადიციას და, ზოგადად, იბერების იდენტიფიკაციასთან დაკავშირებულ დისკუსიას. როგორც დასაწყისში ვახსენე, მე ეს წყაროები მაინტერესებს უფრო ისტორიული სოციოლინგვისტიკის პერსპექტივიდან, როგორც იმდროინდელი საისტორიო დისციპლინის წარმოდგენა საყოველთაო ისტორიის დასაწყისისა („ერთ ჯმა და ერთ სიტყვა“ ნათესავის დაყოფა) და კულტურული (სამწერლობო) ნიშნით გამორჩეული ენების, მათ შორის იბერიულის, შესახებ. როგორც ირკვევა, ისინი ქართული გახდეს.

აქვე უნდა დავაზუსტო ერთი საკითხი: გვიანანტიკურობისა და შუა საუკუნეების რელიგიური ისტორიოგრაფიაში ვგულისხმობ, შესაბამისად, განვიხილავ იოსებ ფლავიოსის, იპოლიტე რომაელისა და სექსტუს იულიუს აფრიკანუსის მიერ კონცეპტუალიზებულ საისტორიო დისციპლინას, და არა მისგან პრინციპულად განსხვავებულ ბიზანტიურ და მასთან უშუალოდ დაკავშირებულ სლავურ საისტორიო მწერლობას. ცნობილია, რომ ბიზანტიურმა საისტორიო ცნობიერებამ, გასაგები მიზეზების გამო, ვერ „შეამჩნია“ მსოფლიო ისტორია, ეთნოსებისა და ენების განვითარების კანონზომიერებანი და ამოსავალ წერტილად აქცია არა მრავალფეროვნება და საისტორიო განვითარების ლოგიკა, არამედ ბიზანტიის კეისრის, როგორც მსოფლიო მბრძანებლის, იდეა: სულთმოფენობის სასწაული დაგვირგვინდება და ენათა მრავალფეროვნება გადაილახება არა სხვადასხვა ენაზე მეტყველი ეკლესიების ერთობით – ეს იყო პატრისტიკის ამოსავალი თეზა – არამედ „მართლმორწმუნე ბიზანტიის კეისრის მეშვეობით; კეისრის იდეალურ სახეში შეხვდება ერთმანეთს წარსული და აწმყო, რწმენა და ისტორია“.¹⁶⁴

164 Borst 1957: 304.

მეორე ნაწილი

ნაშრომის მეორე ნაწილში მიეუბრუნდები გვიანანტიკურობის რელიგიური ისტორიოგრაფიის იმ კონცეპტებს, რომელთაც დაეყრდნო საქართველოში ენის, ისტორიისა და ქართველთა წარმომავლობის სალევითი ტექსტები; უფრო დანვრებით განვიხილავ წყაროებს როგორც სამწერლობო იბერიულის, ასევე არასამწერლობო ქართველური ენების შესახებ. აქვე შევეხები ზემოთ ნახსენებ დისკუსიას დიამერიზმებში მოხსენიებული იბერების იდენტიფიკაციის შესახებ, რომელიც აქტუალური იყო XIX საუკუნის ბოლოსა და XX საუკუნის დასაწყისის ევროპულ საისტორიო მეცნიერებაში.

ნაშრომის ბოლო თავები დაეთმობა ქართული ენისა და ქართველთა თავდაპირველი ისტორიის ლეგიტიმაციის საკითხებს შუა საუკუნეებში. ეს უკანასკნელი, ლეონტი მროველის მიერ „ჩუენი ნათესავის“ ყოფის ამსახველი თავდაპირველი ამბების რეკონსტრუქცია, განხილული იქნება, როგორც უნივერსალურ ისტორიაში შემუშავებული ეთნოსებისა და ენების საკრალიზებული სქემის კერძო შემთხვევა – როგორ გადმოდგა ქართველთა გენეტიკურმა წინაპარმა პირველი ნაბიჯი ბაბილონის ნანგრევებიდან, ანუ ისტორიის I შრიდან. ენათა ლეგიტიმაციის საერთო აღმოსავლურ კონტექსტში იქნება განხილული იოვანე ზოსიმეს „ქებაჲ და დიდებაჲ ქართულისა ენისაჲ“, როგორც ქართული ენისთვის წმინდა ენების ბადალი სალევითი ტექსტის არგუმენტების გამოძენის მცდელობა. დანართის სახით წარმოვადგენ ძველ ქართულ წერილობით წყაროებში დაცული დიამერიზმების ფრაგმენტებს, ცალკეულ ტოპოსებს.

რელიგიური ისტორიოგრაფია და დისკუსია არასამწარმოო ქართულური ენების შესახებ¹⁶⁵

ენათა სამწერლობო-სალიტერატურო ნიშნით კლასიფიკაცია (Οἱ ἐπιστάμενοι γράμματα, Qui litterati sunt), ისევე, როგორც რელიგიურ ისტორიოგრაფიაში შემუშავებული ბევრი სხვა ენობრივი საკითხი, დიდად განსხვავდება სალიტერატურო ენის თანამედროვე დეფინიციისგან, ის უფრო საკითხის ისტორიისთვისაა საინტერესო.

კულტურული ნიშნით ენების კლასიფიკაცია: "ἡλλήες - βάρβαροι (ელინური, ესე იგი, კულტურული, განათლებული და ყველა დანარჩენი, როგორც გაუნათლებელი, ესე იგი ბარბაროსული), ბევრად უფრო ადრეც არსებობდა, მაგრამ კლასიფიკაცია სალიტერატურო-სამწერლობო ტრადიციების მიხედვით, როგორც ენახეთ, სწორედ გვიანანტიკურობაში ჩნდება, ოღონდ არა ენის შესახებ მოძღვრებაში, არამედ საისტორიო და თეოლოგიურ დისციპლინაში, როგორც „წმინდა ისტორიასთან“ უშუალოდ დაკავშირებული რელიგიური საკითხი.

სამართლიანად მიიჩნევენ, რომ ენათა განვითარებაში ისტორიზმის ხელშეახები ნიშნები პირველად ალექსანდრიის ბიბლიოთეკის წინამძღოლის, აპოლონიოს როდოსელის „არგონავტიკაში“ გამოჩნდა.¹⁶⁶ მანამდე კი, როგორც ცნობილია, ალექსანდრე მაკედონელმა შეამზადა წინაპირობები საამისოდ. ყოველ შემთხვევაში, ძველი ისტორიკოსები, პირველ რიგში, პლუტარქე, სწორედ მაკედონელის სახელს უკავშირებენ ცნობილი ოპოზიციის: "ἡλλήες - βάρβαροι გადაღახვის მცდელობას, უფრო ზუსტად, მისი ისტორიულად გაგების საფუძველს.¹⁶⁷

გრძნული მედეა, რომელმაც მშვენივრად იცის ბერძნული – იაზონს სწორედ ბერძნულად ელაპარაკება – თავის მშობლიურ ენაზე (შდრ. ἐμφύλιος ὁμῆρ)¹⁶⁸ წარმოთქვამს მომავადობებელ ლოცვებს, კოლხურად მიმართავს (შდრ. ἐν Κολχικῷ, Κολχίδα γῆρσις [εἶσα]) თანამემამულეებს, კირკესს, მხედრებს; მართალია, ცდილობს საკუთარი ვინაობა არ გაამჟღავნოს და სახეს მალავს, მაგრამ კირკე იოლად ამოიცნობს პელოოსის შთამომავალს საგვარეულო ნიშნის მიხედვით და სთხოვს მას, დაელაპარაკოს მშობლიურ ენაზე.¹⁶⁹

სწორედ აქ გამოჩნდა პირველად ბერძნულის გვერდით ერთ-ერთი ქართველუ-

¹⁶⁵აქ დისკუსიის შესახებ მასალები, ცალკეული სტატიები იხ. ბოედერი 2005: 196-240; გვანცელაძე 2003: 170-176, მისივე 2004: 191-198; მისივე 2006; გოგლაშვილი 2007: 75-137; დობოჯიჯიძე 2007: 253-266; ფუტყარაძე 2003: 206-227; მისივე 2007: 267-288.

¹⁶⁶შდრ. „Dieser Wille konnte zu einer Art von Historismus werden, wie bei dem Bibliotheksvorstand von Alexandria, Appolonios von Rhodos (ca. 295-215). In seinem Argonauten-Epos führte er die empfindsamen Helden durch alle den Gelehrten bekannten Länder von den Kolchiern, wo die Sonne aufsteigt und darum Helios' Sohn Herrscher ist, bis zu den Libyern und den Kelten“ (Borst 1957: 136).

¹⁶⁷იქვე.

¹⁶⁸ბერძნული ტექსტი დამოწმებულია აკაკი ურუშაძის გამოცემის მიხედვით. იხ. ურუშაძე 1970: 288.

¹⁶⁹შდრ. სიზმრების უსაბოგნო მოგონებამ ალექსანდრე [კირკესს] გული შეუკუმშა. როგორც კი შენიშნა, რომ ქალწულმა თვალები ზევით ასწია, მყისვე მოუწადა მისგან მშობლიური ენა გაეგონა; რადგან პელოოსის მთელი მოდგმა ცხადად გამოსაცნობი იყო. [პელოოსის] ნაშიერები თვალით ციკლით შორს აფრქვევენ ოქროს სიბრწყინვალეს. მრისხანე აიეტის ასულმა კოლხურ ენაზე დაელაპარაკა და შემკითხველს მშვიდად უამბო ყველაფერი“ (ურუშაძე 1970: 289)

რი ენა, მედეას მშობლიური მეტყველება. პოემაში პირდაპირ დაისმის კითხვა – იაზონი ინტერესდება მედეას ენით – და მედეაც პასუხს სცემს ამ კითხვას.

როგორც რელიგიური ისტორიოგრაფიის ზემოთ განხილული წყაროები აჩვენებს, იპოლიტე რომაელის ქრონიკიდან მოყოლებული, ორივე არასამწერლობო ქართველური ენა, კოლხური და სვანური, სალიტერატურო-სამწერლობო იბერიულის გვერდით იკავებს ადგილს გვიანანტიკურობისა და შუა საუკუნეების ენათა ნუსხებში. არასამწერლობო ქართველურ ენებს იცნობს დიამერიზმების თითქმის ყველა ძველი რედაქცია და შუა საუკუნეების ნუსხები, რომლებიც იქმნებოდა ერთმანეთისგან მკვეთრად დაშორებულ კულტურულ-ისტორიულ და გეოგრაფიულ არეალში, ებრაულ, ბერძნულ-ლათინურ, სირიულ, კოპტურ, ეთიოპურ, არაბულ, სომხურ და საეკლესიო სლავურ წყაროებში.

რაც არ უნდა საკამათო იყოს ლინგვისტიკისთვის რელიგიურ კონტექსტში შემუშავებული ამ ტოპოსის ცალკეული საკითხი, ის უდავოდ მნიშვნელოვანია, როგორც გვიანანტიკურობის კონცეფცია ენების შესახებ, მაშინდელი კულტურული სამყაროს წარმოდგენა ენებსა და ეთნოსებზე.

რელიგიური ისტორიოგრაფიის წყაროებში ქართველური ეთნოსები სხვადასხვა სახელით მოიხსენიება: კოლხები, ეგრინები, ეგრიტინები სუანები, სანები, სანიგმები (Κόλχοι, Ἐγρίνες, Ἐγρίνες / Ἐγριτίνας, Σάνοι, Σάνιγμοι, Σάνοι, Σῆανοι); განსხვავებული იყო დიამერიზმების მკვლევართა თვალსაზრისები ამ ეთნოსების იდენტიფიკაციასთან დაკავშირებით. მაგალითად, იპოლიტე რომაელის ქრონიკის ბერძნული ტექსტის გამომცემელი, ა. ბაუერი ფიქრობდა, რომ კოლხების უშუალო მეზობლად მცხოვრები სანები, იგივე სანიგმები, სომხური წარმოშობის ერთ-ერთი ტომი უნდა ყოფილიყო.¹⁷⁰ ვფიქრობ, დიამერიზმების ნუსხებში სანების გეოგრაფიული არეალი, კოლხების გვერდით მათი მოხსენიება და ბიბლიური გენიალოგიის ხეზე საერთო წინაპრის ყოლა ერთმნიშვნელოვნად უჭერს მხარს თვალსაზრისს, რომ სხვადასხვა ტერმინით ან ერთი და იმავე ტერმინის ფონეტიკური ვარიანტებით: Σάνοι, Σῆανοι. Σάνιγμοι, ასევე Κόλχοι, Ἐγρίνες / Ἐγριτίνας, Ἐγρίνες / Ἐγριτίνας ქართველური ეთნოსები, კერძოდ, დასვლეთ საქართველოს მკვიდრი ალინიშნებიან. იპოლიტე რომაელის ნუსხის მიხედვით ქართველურ ეთნოსებს შეადგენენ იბერები (λγ. Ἰβήρες), კოლხები (λζ. Κόλχοι) და სანები, იგივე სანიგმები (λη. Σάνοι). როგორც ზემოთ ვნახეთ, ავტორი საგანგებოდ აზუსტებს სანების ადგილმდებარეობას. შდრ. Κόλχοι καὶ Βοσποράνοι. Σάνοι δὲ οἱ λεγόμενοι Σάνιγγες, οἱ ἕως τοῦ Πόντου ἐκτείνοντες, ὅπου ἐστὶ παρεμβόλῃ Ἀφῆρος καὶ Σεβαστόπολις καὶ ὁ Ἰσθμὸς λιμὴν καὶ φάσις ποταμός.¹⁷¹

როგორც იბერებს, კოლხებსა და პონტოს გასწვრივ ზღვისპირეთში მცხოვრებ ქართველურ ეთნოსებს, ასევე აბაზგებსა და სხვა კავკასიელ ეთნოსებს აღწერს დანერვილებით სხვადასხვა ეპოქაში შექმნილი წყაროები, მათ შორის ზემოთ დასახელებული იოვანე ანტიოქელის ქრონიკა და გიორგი სვინკელოსის ნუსხა (შდრ. სვინკელოსი: „Ἀρμενίαν καὶ Ἰβηρίαν, Πόντον, Κόλχους καὶ τὰς κατόπιν χώρας“; იო-

170 შდრ. Sanner in Armenien (Borst 1957: 934).

171 Bauer 1956: 39. ამ ფრაგმენტის სრული ბერძნული ტექსტი და ქართული თარგმანი დამოწმებულია იპოლიტე რომაელის ნუსხის მიმოხილვისას ნაშრომის I ნაწილის III თავში: ქრისტიანული ტრადიციის ძირითადი რედაქციები.

ვანე ანტიოქელი: „[Ἀρμενίαν καὶ Ἰβηρίαν, καὶ] πάντα τὰ τοῦ Πόντου ἕως ἔς τὸν Βαρσθίνιον, τὸν Δάισον, τὸν Τάιναι τοὺς ποταμοὺς καὶ Κόλχους).¹⁷²

ცნობები ქართველური ენების შესახებ, რომლებიც გვიანანტიკურობისა და შუა საუკუნეების რელიგიურ ისტორიოგრაფიაშია დაცული, საინტერესოა ერთ-ერთი თანამედროვე დისკუსიის კონტექსტშიც, რომელიც წამოიწყო ქართველ ენათმეცნიერთა ორ-ოთხ სამკაცთანაა ჯგუფმა და ამტკიცებს, რომ მეგრული და სვანური ქართველური ენები კი არა, დიალექტებიაო. მათი აზრით, ეს დიალექტები ენებად საბჭოთა სპეცსამსახურებმა გამოაცხადა. ტარიელ ფუტყარაძის მიერ გამოთქმული ეს ახალი თეორია მისმა კოლეგამ, თეიმურაზ გვანცელაძემ რამდენიმე საუკუნით „დააძველა“ და იგი გერმანული წარმოშობის რუს ექიმს, ბუნებისმეტყველსა და მოგზაურს, იმპერატორიცაა ეკატერინე მეორის ემისარს, იოჰან ანტონ გიულდენშტეტს დაუკავშირა.¹⁷³ აქ არ დავინყებ კამათს იმის თაობაზე, რამდენად უადგილო და, რბილად რომ ვთქვა, შეუფერებელია საენათმეცნიერო დისკუსიაში ექიმის, გეოგრაფისა და მოგზაურის, ან თუნდაც ცნობილი საზოგადო მოღვაწის მოსაზრებებით მანიპულირება; არაფერია გასაკვირი იმაში, „ენისა და კილოს საყოველღეო ცნება მეცნიერულისგან“¹⁷⁴ რომ განსხვავდებოდეს, უცნაური და მიუღებელი ისაა, პროფესიით ენათმეცნიერი მეგრულისა და სვანურის, როგორც ენების, განსაზღვრებისას არა მათ იმანენტურ სტრუქტურულ ნიშნებს, არამედ სხვადასხვა პროფესიის ადამიანთა, მათ შორის საზოგადო მოღვაწეების, ემოციური შეფერილობის გამონათქვამებს რომ ეყრდნობა.

მე არავითარ შემთხვევაში არ მოვიხსენიებ აუგად კამათსა და აზრთა სხვადასხვაობას. სხვა საკითხია, ვიზიარებ თუ არა რომელიმე მოსაზრებას თუნდაც ამავე დისკუსიიდან, რაც არ უნდა დაუსაბუთებელი და არამეცნიერული იყოს იგი; მიუღებელი კამათი და განსხვავებული აზრი კი არ არის, საენათმეცნიერო საკითხებით მანიპულირება და პრობლემის პოლიტიზებაა, რასაც ახლავს ამ ჯგუფის აგრესიული დამოკიდებულება იმ მეცნიერების მიმართ, რომელთაც ეს ჯგუფი მოლაღატეობას სწამებს და „საქართველოს დაშლა-დაქუცმაცების მომხრე პრორუსულ იმპერიულ ძალად“ ნათლავს.¹⁷⁵

გვიანანტიკურობისა და შუა საუკუნეების ზემოთ განხილულ წყაროებს ქართველურ ენათა შესახებ თანამედროვე დისკუსიის კონტექსტში არც (თუ სახარბიელო პერსპექტივა აქვს – ისინი ქართველ ენათმეცნიერთა ამ პატრიოტული ფრთის შავ

172 იოვანე ანტიოქელისა და გიორგი სვინკელოსის ფრაგმენტები დამოწმებულია ა. გუთშმიდის (Gutschmid 1891: 629) გამოკვლევის მიხედვით.

173 გვანცელაძე 2003: 171. გიულდენშტეტის მოგზაურობისა აღწერილობების შესახებ იხ. Gmel-denszdt 1834; გიულდენშტეტი 1962: 64.

174 იხ. ბოედერი 2005: 197.

175 ფუტყარაძე 2006(ა): 59. განსაკუთრებით მძიმე აღმოჩნდა ზოგიერთი უცხოელი მეცნიერის მისამართით გამოთქმული ბრალდება. მაგალითად, მაინის ფრანკფურტის უნივერსიტეტის პროფესორს, იოსტ გაიერტს უცხოურ, განსაკუთრებით რუსულ სპეცსამსახურებთან, თანამშრომლობა „არაპირდაპირი“ გზით დაუშვს (იცხვს პატრიოტული ფრთის ენათმეცნიერებმა: პროფესიით ირანისტი იოსტ გაიერტი სლავისტიად და, ამდენად, რუსეთის იმპერიალისტური ინტერესების გამტარებლად გამოაცხადეს. იხ. თ. გვანცელაძის ინტერვიუ (გაზეთი „ახალი თაობა“, 30 აპრილი, 2007). საკითხის პოლიტიზების, საენათმეცნიერო ტერმინებით მანიპულირებისა და საენათმეცნიერო საკითხთა აღრევის ნიმუშია თ. გვანცელაძის მონოგრაფია (გვანცელაძე 2005).

სიაში ხვდებიან: მიზეზი გასაგებია: ქრონოლოგიური, ისტორიულ-გეოგრაფიული თუ რელიგიური სიჭრელის მიუხედავად, ისინი აღიარებენ, რომ მეგრულიც და სვანურიც ენებია (ყოველ შემთხვევაში, მეგრული მაინც). ამ წყაროთა ავტორები არ დაობენ ენათმეცნიერების მარტივ და ძირულ ცნებებზე, რომლებიც, როგორც ვ. ბოედერი წერს ამ დისკუსიის ფარგლებში დაბეჭდილი ერთ-ერთი სტატიის შესავალში, „განსაკუთრებით პრობლემატურია“, ¹⁷⁶ ისინი კმაყოფილებიან ენის შესახებ იმდროინდელ მოძღვრებაში საყოველთაოდ მიღებული სტანდარტული განსაზღვრებებით.

რატომ ვახსენე ეს დისკუსია? ამ მონოგრაფიის ფარგლებში არ ვაპირებ კამათს ენისა და კილოს რაობის შესახებ, მით უმეტეს, რომ ცნობილმა ქართველოლოგმა, ვინფრიდ ბოედერმა ¹⁷⁷ დამაჯერებელი პასუხი გასცა იმ მეცნიერებს, რომლებიც ცდილობენ „ახლებურად განსაზღვრონ ქართველურ ენათა სტატუსი“. ¹⁷⁸ მე მხოლოდ ამ დისკუსიის ერთ, რბილად რომ ვთქვა, „ციდან ჩამოფრენილ არგუმენტთან“ დაკავშირებით მაინტერესებს წყაროთა მონაცემები. ტარიელ ფუტყარაძე ამტკიცებს, რომ „მეგრული ენა“ საბჭოთა იმპერიალისტური ენათმეცნიერების მიერ დამკვიდრებული ცნებაა და სწორედ რუსეთმა გამოაცხადა ქართულის ეს კილო დამოუკიდებელ ენად. ¹⁷⁹ წყაროები, რომელთა შესახებ ზემოთ ვისაუბრე და რომლებიც, როგორც უკვე ვთქვი, ქართველური ენების არსებობას აღიარებს, სულ მცირე ჩვიდმეტი საუკუნით უფრო ძველია, ვიდრე XIX საუკუნის რუსეთის იმპერიული ზრახვები, ან მასზე ოდნავ უმცროსი მარქსისტულ-ლენინური ენათმეცნიერება. ვფიქრობ, „ქართველურ ენათა სტატუსის ახლებურად განმსაზღვრელებს“ ამ შემთხვევაში ნაკლებად გამოადგებათ მათი ჩვეული იარაღი – წმინდა ლინგვისტური პრობლემების პოლიტიზება, წყაროთა ავტორებისთვის დაბრალება, რომ ისინი „იმპერიული სპეცსამსახურების შეკვეთით მუშაობენ“. ¹⁸⁰ ის ფაქტი, რომ III და მომდევნო საუკუნეების ავტორები ქართველურ ენებს იმდროინდელი მსოფლიოს ენებს შორის მოიხსენიებენ, ცხადია, თანამედროვე ენათმეცნიერებაში ან ქართველოლოგიაში ამ ენების სტატუსის განსაზღვრებისას არგუმენტად არ გამოადგება; მე მხოლოდ ამ წყაროების გაგებასა და გააზრებას ვგულისხმობ იმდროინდელი ფილოლოგიური, თეოლოგიური და საისტორიო დისციპლინების კონტექსტში.

დასახელებული წყაროების შესავალში ავტორები საგანგებოდ უსვამენ ხაზს

¹⁷⁶ბოედერი 2005: 196.

¹⁷⁷ბოედერი 2005: 196-240.

¹⁷⁸იხ. ბოედერი 2005:196. აქვე მოკლედ შეგახსენებთ საკითხებს, რომლებსაც ვ. ბოედერი შეეხო თავის ნაშრომში: 1. „კილოს“ და „ენის“ ისტორიული გააზრება, 2. „ენისა“ და „კილოს“ ცნებების გამოყენება ქართულ და ქართველოლოგიურ ტრადიციაში, 3. „ენისა“ და „კილოს“ დღევანდელი სტანდარტული გაგება სოციოლინგვისტიკაში, 4. ამ ცნებათა ირგვლივ დღევანდელი დისკუსია ქართულ ენათმეცნიერებაში.

¹⁷⁹შდრ. [რუსეთის მიერ განხორციელებული რუსიფიკაციის] პროცესის პირველი საფეხური იყო ტერმინოლოგიური დივერსია: ისტორიული ქართული ენის მეგრული კილოს – ერთ-ერთი ქართველური დიალექტის – დამოუკიდებელ ენად გამოცხადება“ (ფუტყარაძე 2006: 10-11).

¹⁸⁰დაუსაბუთებელი, არაეთიკური, არამეცნიერული და ოდენ პოლიტიზებულია თ. გვანცელაძის მოსაზრებები, რომელიც მან ვ. ბოედერის არგუმენტაციის სანინაღმდეგოდ წარმოადგნა. იხ. გვანცელაძე 2005; ასევე, მისი ინტერვიუ (გაზეთი „ახალი თაობა“, 30 აპრილი, 2007). ↵

მათ დამოკიდებულებას ნუსხაში (tabula linguarum) მოხსენიებული ენების მიმართ. შდრ. იპოლიტე რომაელი, სექსტუს ოულოუს აფრიკანუსი: “Τὰ δὲ ἔθνη, ἃ διέσπειρε κύριος ὁ θεὸς [...] κατὰ τὰς ἰδίαις γλώσσαις αὐτῶν ἔν τῃ πυργοποιίᾳ ὅτε συσχεθῆσαν αἱ γλῶτται αὐτῶν”¹⁸¹ (ეთნოსები, რომლებიც განყო უფალმა ღმერთმა საკუთარი ენების მიხედვით ... [ბაბილონის] გოდლის მშენებლობისას, როცა აღრეულ იქნა მათი ენები). „Ἐκ τούτων ἐκάρσθησαν νῆσοι τῶν ἔθνων ἔν τῃ γῇ αὐτῶν, ἕκαστος κατὰ γλῶσσαν αὐτῶν ἔν ταῖς φύλαις αὐτῶν καὶ ἔν τοῖς ἔθνεσιν αὐτῶν (ამათგან განიყო ეთნოსების კუნძულები მინაზე თითოეული თავისი ენისა და თავისი მოდგმის მიხედვით).

ქართველურ ენათა სტატუსის ახლებურად განსაზღვრის მიზნით წამოწყებული ამ დისკუსიის მოდელი რუსული საბჭოთა საენათმეცნიერო დისკურსიდან არის აღებული. XX საუკუნის II ნახევარში პირველად გამოჩნდა რუსული სალიტერატურო ენის შესახებ დისკუსიაში პატრიოტიზმით განმსჭვალული პოლიტიზებული თეორიები, რომელთაც არაფერი ჰქონდა საერთო ენათმეცნიერებასთან და, საზოგადოდ, მეცნიერებასთან.¹⁸² ამ თეორიათა ავტორები ამტკიცებდნენ, რომ არავითარი პეტრეს I-ის რეფორმა, არავითარი დიგლოსია სლავურ საეკლესიო სფეროში, რუსული სალიტერატურო ენა XI საუკუნიდან იწყება, საეკლესიო სლავური სხვა არაფერია, თუ არა პირველი ფიქსირებული წერილობითი რუსული, უფრო სწორად, რუსულის საეკლესიო სტილი.¹⁸³ ამ პატრიოტული მოსაზრების მიმდევრებს არგუმენტებიც საკმაოდ პატრიოტული ჰქონდათ, ძირითადად, შუა საუკუნეების რუსი სასულიერო პირების ემოციური შეფერილობის გამონათქვამები იმის თაობაზე, რომ საეკლესიო სლავური მათი მშობლიური ენაა.¹⁸⁴ სხვა საკითხია, როგორ უყურებენ (აღიქვამენ) მორწმუნე ადამიანები მათი რელიგიის ენას, ამ შემთხვევაში – რუსულთან ახლო მდგომ საეკლესიო სლავურს. საკრალურ ენას რომ რელიგიური ჯგუფი საკუთარ ენად აღიქვამს, ამას გასაგები იდეოლოგიური საფუძველი აქვს, მაგრამ ეს არა საკუთრივ ლინგვისტური, არამედ სოციოლინგვისტური საკითხია და ყოვლად გაუმართლებელია მსგავსი გამონათქვამებიდან ენათმეცნიერული დასკვნების გაკეთება. ამგვარი გამონათქვამები სოციოლინგვისტიკისთვის ან რელიგიის ისტორიკოსისთვის არის ღირებული და არა ენათმეცნიერისთვის, რომელიც ხსენებული წყაროს საფუძველზე შეეცდება ამტკიცოს, რომ რუსული და საეკლესიო სლავური ერთი და იგივე ენაა.

1954 წლიდან მოყოლებული ა. ისაჩენკომ, ბ. უნბეგაუნმა¹⁸⁵ და რუსული სა-

181 Milienhoff 1892: 271.

182 რუსული საბჭოთა ენათმეცნიერების ეს ტენდენციური დისკუსია ბევრი თვალსაზრისით არის საინტერესო; ეს განსაკუთრებით ეხება არასამწერლობო ქართველური ენების სტატუსის ახლებურად განსაზღვრის მიზნით წამოწყებულ დისკუსიას, უფრო ზუსტად, ამ დისკუსიაში წამოჭრილი პრობლემების, თემების გენეალოგიის დადგენას. ეს ვრცელი საკითხია, რომელიც საგანგებო განხილვას მოითხოვს. ამ დისკუსიის ცალკეულ საკითხთა შესახებ იხ. Issatschenko 1975; Issatschenko 1980: 74-79; Успенский 1994.

183 Ефимов 1961: 36.

184 საკრალურ ენასთან მორწმუნე ადამიანის დამოკიდებულების ამსახველ ფრაგმენტებს საეკლესიო სლავური ლიტერატურიდან საგანგებოდ განიხილავს ა. ისაჩენკო (Issatschenko 1980: 74-75).

185 იხ. Issatschenko 1980; Unbegaun 1954: 117-132

ლიტერატურო ენის ისტორიის სხვა მკვლევარებმა მკაცრად გააკრიტიკეს ამგვარი საბჭოური თეორიები და „ელემენტარული საენათმეცნიერო ცნებების აღრევა, რომელიც ლინგვისტური პრობლემების პოლიტიკებას მოჰყვება ხოლმე“.¹⁸⁶

როგორც ხედავთ, სადისკუსიო თემა რუსეთში მართლაც, განსხვავებულია – იქ რუსული ენისა და რელიგიურ სივრცეში დომინანტი ენის მიმართებაზე დაობენ, საეკლესიო სლავეურის ფუნქციონირების საკითხებს აყენებენ ეჭვ ქვეშ, ჩვენში კი – ერთიანი სალიტერატურო-სამწერლობო ენისა და არასამწერლობო ენების საკითხებს. სამაგიეროდ, ორივე შემთხვევაში სადისკუსიო არუმენტები და „ელემენტარული საენათმეცნიერო ცნებების აღრევა“ აშკარად ერთი გვარისაა, „ერთი ციდან“ არის ჩამოფრენილი. რა საფუძველიც არ უნდა ჰქონდეს „პატრიოტ“ ენათმეცნიერთა განზრახვას, ვითომდა ჩვენი ქვეყნის ერთიანობის ინტერესებით გამართლონ საენათმეცნიერო საკითხების იდეოლოგიზება და ფსევდოსტრატეგიული პრობლემებით მანიპულირება, მას არაფერი აქვს საერთო მეცნიერებასთან და მის მთავარ ინსტრუმენტთან, მეთოდოლოგიურ გამართულობასთან.

იმედი მაქვს, ქართველ ენათმეცნიერთა „პატრიოტული ფრთა“ ამჯერად მაინც ვერ დააბრალებს ლენინურ-სტალინური ენათმეცნიერებით გატაცებას, ან კიდევ უცხოური, განსაკუთრებით რუსული, სპეცსამსახურების აგენტობას ახ. წ. ა. III-XVIII საუკუნეების ბერძნულ, ლათინურ, სირიულ, კოპტურ, ეთიოპურ, სომხურ, თვით ლენინურ-სტალინური ენათმეცნიერების ისტორიულ სამშობლოში შექმნილ საეკლესიო სლავეურ წყაროებს, გააანალიზებს მათ ადეკვატურ კონტექსტში და აღიარებს, რომ ეს არის იმდროინელი საისტორიო თუ რელიგიური დისციპლინების წარმოდგენა ბაბილონის გოდლის დანგრევის შემდეგ გაჩენილი ენებისა და ეთნოსების შესახებ.

რაც შეეხება არასამწერლობო ქართველური ენების სამწერლობო ქართულთან მიმართების საკითხს, საკამათო და, მით უმეტეს, იდეოლოგიზებული ვაჭრობის საგანი არასდროს გამხდარა არც მათი სტატუსი და არც ამ ენებზე მოლაპარაკეთა როლი ქართული სახელმწიფოს, მისი კულტურის, საერთო ნაციონალური ენის და ამ ენაზე დოკუმენტირებული ფასეულობების შექმნაში. მონოგრაფიის მომდევნო თავებში სწორედ ამის ჩვენებას ვეცდები – როგორ, რა კონტექსტში ყალიბდებოდა საერთო-სამწერლობო ენისა და ისტორიის კონცეფცია, როგორ წარიმართა მისი ლეგიტიმაციის პროცესი ბერძნულ-ბიზანტიურ სამყაროსა და მის ფარგლებს გარეთ.

დიამერიზმების II რუბრიკის (თხუთმეტი სამწერლო ენის ტოპოსი) შემცველი წყაროები მრავალ საკვლევ პრობლემას და კითხვას სვამს; ამასთანავე, იგი მნიშვნელოვანი დასკვნის გაკეთების უფლებასაც იძლევა: იბერიული სამწერლო ტრადიციების არსებობა ძველ კულტურულ სამყაროში მკაფიოდ ჩამოყალიბებული თვალსაზრისია, რომელიც თითქმის უცვლელად მეორდება III-XVIII საუკუნეების წყაროებში, რელიგიურად, ქრონოლოგიურად და გეოგრაფიულად ერთმანეთისგან საკმაოდ დაშორებულ ტექსტებში.

ამ ტოპოსის შემცველი მრავალრიცხოვანი ნიმუშებიდან ამჯერად მივუბრუნდები სხვადასხვა ეპოქაში შექმნილი ძირითადი რედაქციების იმ ფრაგმენტებს, რომლებიც წერა-კითხვის მცოდნე / სამწერლობო ტრადიციის მქონე იაფეტის შთამომავალთა ნუსხას შეიცავს. ესენია:

1. მესამე საუკუნის იპოლიტესეული ბერძნული რედაქცია;
2. ამ რედაქციის ლათინური გადამუშავება, ადამიანთა მოდგმის წიგნი (*Liber generationis hominum*),
3. დიამერიზმების ნუსხა, რომელიც შემონახულია უცნობი ავტორის მიერ 630 წელს შედგენილ თხზულებაში, რომელიც ალექსანდრიული ქრონიკის, ან პასკალური ქრონიკის (*Chronicon Paschale*) სახელითაა ცნობილი;
4. VI საუკუნის ბერძნული რედაქცია, რომელიც ეპიფანეს საეკლესიო ისტორიას ეყრდნობა;
5. მეშვიდე საუკუნის ლათინური რედაქცია, ე. წ. *Excerpta utilissima Latine conversa ab homine barbaro*, ან *Excerpta latina Barbari*. მისი ანონიმური ბერძნული ორიგინალი ანასტასიოს I-ის (491-518) დროსაა შექმნილი. ლათინური თარგმანი შესრულებულია არაუგვიანეს VII საუკუნისა (მეშვიდე საუკუნისაა ამ ტექსტის შემცველი ყველაზე ძველი ხელნაწერი: Codex Puteanus);
6. IX საუკუნის სირიული ქრონიკა *Descriptio populorum et plagarum* (ეთნოსთა და ენათა ნუსხა), ან *De familiis linguarum*;
7. შედარებით გვიანდელი, XI-XII საუკუნეების რედაქცია, რომელიც კონსტანტინეპოლელ ეპისკოპოსს, ევტუხეს (*Eutychios vel Sa'îd ibn Baïrk*) მიეწერება; ტექსტი არაბული, ბერძნული და ლათინური რედაქციითაა მოღწეული;
8. უცნობი ავტორის სირიული ქრონიკა (*Anonymi auctoris Chronicon*), რომელიც 1187 წლის შემდგევ არის დანერგილი;

ენახოთ იბერების შესახებ კონკრეტული ფრაგმენტები ამ ტექსტებიდან:

(1)

Οἱ δὲ ἐπιστάμενοι αὐτῶν γράμματα εἰσιν

[Japhet]:

Ἰβηρες, Λατῖνοι, οἱς χρᾶνται οἱ Ῥωμαῖοι, Σπανοί, Ἑλληγες, Μῆδοι, Ἀρμένιοι.

[Cham]:

Φοίνικες, Αἰγύπτιοι, Παμφύλιοι, Φρύγες.

[Sem]:

Ἐβραῖοι οἱ καὶ Ἰουδαῖοι, Πέρσαι, Μῆδοι, Ἰνδοί, Χαλδαῖοι, Ἀσσυριοί.¹⁸⁷

(ამათგან ისეთები, რომელთაც დამწერლობა აქვთ /წერა-კითხვა იციან/, არიან: [იაფეტისგან]:

იბერები, ლათინები, რომლებიც რომაელებად იწოდებიან, ესპანელები, ბერძნები, მედიელები, სომხები.

[ქამისგან]:

ფინიკიელები, ეგვიპტელები, პამფილიელები, ფრიგიელები.

[სემისგან]:

იუდეველები, სპარსელები, მედიელები, ქალდეველები, ინდოელები, სირიელები).

(2)

[Japhet]:

Qui autem eorum noverunt litteras, hi sunt: Hiberi, Latini, Hispani, Graeci, Armeni.

[Cham]:

Qui autem eorum sunt litterati, hi sunt: Fenices, Aegyptii, Pamphyli, Fryges.

[Sem]:

Qui autem eorum noverunt litteras, hii sunt: Judaei, Persae, Medi, Chaldei, Indi, Assyrii.¹⁸⁸

[იაფეტისგან]:

ამათგან ისინი, რომელთაც იციან წერა-კითხვა / აქვთ დამწერლობა, ესენი არიან: იბერები, ლათინები, ესპანელები, ბერძნები, სომხები.

[ქამისგან]:

ამათგან ისეთები, რომლებიც განსწავლულები არიან, ესენია: ფინიკიელები, ეგვიპტელები, პამფილიელები, ფრიგიელები.

[სემისგან]:

ამათგან ისეთები, რომელთაც იციან წერა-კითხვა / დამწერლობა, არიან: იუდეველები, სპარსელები, მედიელები, ქალდეველები, ინდოელები, სირიელები).

(3)

[Japhet]:

Qui autem noverunt litteras, hi sunt: Hiberi, Latini, qui vocantur Romani, Hispani, Graeci, Armeni.

[Cham]:

Qui autem eorum sunt litterati, hi sunt: Fenices, Aegyptii, Pamfyli, Fryges.

[Sem]:

Qui autem eorum noverunt litteras, hii sunt: Judaei, Persae, Medi, Chaldei, Indi, Assyrii.¹⁸⁹

[იაფეტისგან]:

ამათგან ისეთები, რომელთაც იციან წერა-კითხვა / დამწერლობა, ესენი არიან: იბერები, ლათინები, რომლებიც რომაელებად იწოდებიან, ესპანელები, ბერძნები, სომხები.

[ქამისგან]:

ამათგან ისეთები, რომლებიც განსწავლულები არიან, ესენია: ფინიკიელები, ეგვიპ-

187Bauer 1956: 15, 21, 29.

188ტექსტი დამოწმებულია ს. კრაუსის მიხედვით (Kraus 1906: 38)

189Treadgold 2007: 340.

ტულები, პამფილიელები, ფრიგიელები.

[სემისგან]:

ამათგან ისეთები, რომელთაც იციან წერა-კითხვა / დამწერლობა, არიან: იუდეველები, სპარსელები, მედიელები, ქალდეველები, ინდოელები, სირიელები).

(4)

Οἱ δὲ ἑπιστάμενοι αὐτῶν γράμματα εἰσιν οὗτοι

[Japhet]:

Ἰβηρὲς οἱ καὶ Τυράνιοι, Λατῖνοι, Σπανοί, Ἑλλήνες, Μῆδοι, Ἀρμένιοι.

[Cham]:

Φοίνικες, Παμφύλιοι, Φρύγες.

[Sem]:

Ἑβραῖοι, Ἰουδαῖοι, Συροὶ, Πέρσαι, Χαλδαῖοι.¹⁹⁰

(ამათგან ისეთები, რომელთაც დამწერლობა აქვთ /წერა-კითხვა იციან/, არიან:

[იაფეტისგან]:

იბერები, რომლებიც ასევე ტირანელებად [ინოდებიან], ლათინები, ესპანელები, ბერძნები, მედიელები, სომხები.

[ქამისგან]:

ფინიკიელები, პამფილიელები, ფრიგიელები.

[სემისგან]:

ებრაელები, სპარსელები, ქალდეველები, ინდოელები, სირიელები.

(5)

Qui autem sapiunt ex ipsis litteris hii sunt

[Japhet]:

Ibiri, Latini, qui utuntur Romei, Spani, Graeci, Midi, Armenii.

[Ham]:

Qui autem ex ipsis sciunt litteras sunt haec:

Fynici, Egyptii, Pamphyli, Frygii.

[Sem]

Qui autem noverunt ex ipsis litteras sunt

Hebrei qui et Judei, Persi, Chaldei, Indii, Assyrii.¹⁹¹

(მათგან ისეთები, რომელთაც დამწერლობა აქვთ /წერა-კითხვა იციან/:

[იაფეტისგან]:

იბერები, ლათინები, რომელთაც წესისამებრ რომაელებს ეძახიან, ესპანელები, ბერძნები, მედიელები, სომხები.

[ქამისგან]:

ფინიკიელები, ეგვიპტელები, პამფილიელები, ფრიგიელები.

[სემისგან]:

ებრაელები, რომლებიც ასევე იუდეველებად იწოდებიან, სპარსელები, ქალდეველები, ინდოელები, სირიელები).

(6)

¹⁹⁰Gutschmid 1894: 612.

¹⁹¹Nestle 1905: 213.

A semine Šēm sunt populi et nationes et linguae viginti duo; inter quas sunt quae litteras sciunt quinque linguae: Syri, Hebraei, Babylonii, Persae, Elamitae. [...] Et filii Hām sunt tredecim populi et nationes et linguae; inter quas sunt quae litteras sciunt quattuor linguae, Aegyptii, Aethiopes, Indi, Phoenices. [...] Et filii Japhet sunt triginta septem populi et nationes et linguae; [...] inter quos sunt qui litteras sciunt sex populi, qui sunt Graeci, Romani, A[mo]rrhaei, Alani(?), Armeni, Georgii¹⁹² (სემის მოდემისგან არის ოცდაორი ეთნოსი, მოდგმა და ენა. მათ შორის ისეთები, რომელთაც წერა-კითხვა იციან, არის ხუთი ენა: სირიელები, ებრაელები, ბაბილონელები, სპარსელები, ელამიტები. [...] ქამის ძეთაგან არის ოცდაათი ეთნოსი, მოდგმა და ენა. მათ შორის ისეთები, რომელთაც წერა-კითხვა იციან, არის ოთხი ენა: ეგვიპტელები, ეთიოპელები, ინდოელები და ფინიკიელები. [...] იაფეტის მოდემისანი არის ოცდაჩვიდმეტი ეთნოსი, მოდგმა და ენა. მათ შორის ისეთები, რომელთაც წერა-კითხვა იციან, არის ექვსი ენა:¹⁹³ ბერძნები, რომაელები, ამორრეველები, ალანები (ალბანები?), სომხები, ქართველები) 7.

Qui autem litterati sunt:

[Japhet]:

Graeca, Romana, Armenica, Gu(a)rzanica /Jarzanica/, Hispanica.

[Cham]:

Aegyptiaca, Pamphylica Phrygica.

[Sem]:

Ebraica, Syriaca, Persica, Indica, Chaldaea, Arabica¹⁹⁴

(მათგან ისინი, რომლებიც წერა-კითხვის მცოდნენი არიან:

[იაფეტისგან]:

ბერძნული, რომაული, სომხური, გურდ(ჯ)ანული, ესპანური.

[ქამისგან]:

ეგვიპტური, პამფილიური, ფრიგიული.

[სემისგან]:

ებრაული, სირიული, სპარსული, ინდური, ქალდეური, არაბული).

(8)

*Quindecim lingua sunt in mundo, quae sciunt scripturam et litteras. E Semo quinque: Hebraei, Syri, Babylonii, Persae, Elamitae, Arabes. E Iapheto sex: Graeci, Iberi, Franci, Armeni, Medi, Al[bi?]ani. E Chamo quattuor: Aegyptii, Cushitae, Phoenices, Indi*¹⁹⁵ (მსოფლიოში არის თხუთმეტი ენა, რომელთაც წერა და კითხვა იციან. სემისგან ხუთი: სირიელები, ბაბილონელები, ელამიტები, არაბები. იაფეტისგან ექვსი: ბერძნები, იბერები, ფრანკები, სომხები, მედიელები, ალ(ბ)ანები).

თუ ზემოთ დასახელებულ ფრაგმენტებს გადავაღებთ ნოეს ძის, იაფეტის,

192 Brooks, Guidi, Chabot 1955: 278.

193 დამწერლობის მქონე /წერა-კითხვის მცოდნე ეთნოსთა ნუსხა ამ წყაროს მიხედვით სხვაობას აჩვენებს, კერძოდ, იაფეტის შთამომავალთაგან არა ტრადიციული ხუთი, არამედ ექვსი ენაა დასახელებული.

194 დამონშეხულია ს. კრაუსისა და ე. ნესტლეს ნაშრომების მიხედვით. იხ. Krauß 1899: 1-14; Nestle 1905: 210-213; Krauß 1900: 38-43.

195 Chabot 1952: 19.

შთამომავლების მიხედვით, დაშენებლობის მქონე ხალხთა ჩამონათვალი ასეთი იქნება:

1. Ἰβηρες, Λατίνοι, οἱς χῤῡνται οἱ Ῥωμαῖοι, Σπανοί, Ἑλληγες, Μῆδοι, Ἀρμένιοι.
2. *Qui autem eorum noverunt litteras, hi sunt: Hiberi, Latini, Hispani, Graeci, Armeni.*
3. *Qui autem noverunt litteras, hi sunt: Hiberi, Latini, qui vocantur Romani, Hispani, Graeci, Armeni.*
4. Ἰβηρες οἱ καὶ Τυρδίνοι, Λατίνοι, Σπανοί, Ἑλληγες, Μῆδοι, Ἀρμένιοι.
5. *Ibiri, Latini, qui utuntur Romei, Spani, Graeci, Midi, Armeni.*
6. *Graeci, Romani, A[m]o[r]rrhaei, Alani(?), Armeni, Georgii.*
7. *Graeca, Romana, Armenica, Gu(a)rganica /Jarzanica/, Hispanica.*
8. *Graeci, Iberi, Franci, Armeni, Medi, Al[b?]ani.*

დასახელებულ წყაროებს უნდა დავამატოთ სხვადასხვა კონტექსტში შექმნილი ძეგლები, რომლებიც სამწერლობო ტრადიციის მქონედ / ნერა-კითხვის მცოდნედ მოიხსენიებენ იბერებს სხვადასხვა ეთნონიმით: Ἰβηρες, Georgii, Gurzani. ესენია:

- მონოგრაფიის პირველ ნაწილში განხილული დიამერიზმების ნუსხა, რომელიც XIII საუკუნის კოპტური ტრადიციის არაბულენოვან ფსალმუნთა განმარტებაშია შემონახული. როგორც ვნახეთ, მასში იაფეტის შთამომავალი იბერები (Ἰβηρες, Iberi) ჩანაცვლებულია ქართველების აღმნიშვნელი ეთნონიმით Ġurġani.

VII-VIII საუკუნის ებრაული წყარო, დავით ბეთ რაბანის ნუსხა, რომელშიც ეთნოსთა, მათ შორის სამწერლობო ტრადიციების მქონეთა, ჩამონათვალი აშკარად ქრისტიანული ტრადიციის მიხედვითაა შედგენილი. როგორც ე. ნესტლემ აჩვენა, ამ ნუსხაში კავკასიის იბერები ტრადიციულად ნერა-კითხვის მცოდნეთა შორის მოიხსენიება.¹⁹⁶

XIV საუკუნეში შედგენილი ანონიმური კომპილაცია, ე.წ. *Midrash ha-Gadol* (מדרש הגדול), რომელიც XIX საუკუნის ბოლოს იქნა აღმოჩენილი იემენში.¹⁹⁷

სამართლიანად შენიშნავდა მკვლევარი ს. კრაუსი, რომ დიამერიზმების ამ რუბრიკების მკაფიოდ ჩამოყალიბებული სტრუქტურის გამო ერთმანეთისგან ქრონოლოგიურად და გეოგრაფიულად დაშორებული ტექსტები თითქმის უცვლელად იმეორებს ერთხელ შემუშავებულ მოსაზრებას: „როგორც ჩანს, მართლაც არსებობდა რაღაც ძველი კანონი, რომლის მიხედვითაც¹⁵ სამწერლო ენის არსებობა უნდა ყოფილიყო მიღებული. ეს არის გარკვეულ დროს შემუშავებული სქემა, რომელიც შენარჩუნებულ იქნა მას შემდეგაც, რაც ამ სქემის ჩამომავალი ძეგლები დამოკიდებულებები შეიცვალა“.¹⁹⁸

დიამერიზმების ტექსტები, უპ. ყოვლისა, სწორედ მათი კულტურულ-ისტორიული პერსპექტივებითაა საინტერესო, როგორც გარკვეულ დროს შემუშავებული თვალსაზრისი ენების, მათ შორის სამწერლობო ტრადიციის მქონე ენების, შესახებ. როგორც ჩანს, ყველაზე პოპულარული მაინც ნაკლებად ცნობილი ეთნოსების

196 Nestle 1905: 210-213. ებრაული ტექსტი იხ. Lagarde 1879.

197 ს. ფიშის მიერ გამოცემულ ებრაულ ტექსტსა (Fish 1957) და მის ინგლისურ თარგმანზე (Fish 1940) ხელი არ მიმიწვდებოდა. ტექსტს გაეცანი ს. კრაუსის სტატიის მიხედვით (Kraus 1906: 33-48).

198 Kraus 1906: 43.

იდენტიფიკაცია იყო.

XX საუკუნის დასაწყისში საკმაოდ აქტუალური ჩანს დისკუსია იბერების ენისა და სამწერლობო ტრადიციის შესახებ.¹⁹⁹ ცნობილმა მეცნიერებმა, გ. მოულენჰოფმა, ა. გუთშმიდმა, ს. პოზნანსკიმ, ს. კრაუსმა, ზ. ბერგერმა, ვ. ბახერმა, მ. შტაინშნაიდერმა, საგანგებო ნაშრომები უძღვნეს ამ საკითხებს. მათი თვალსაზრისები იბერიული დამწერლობის ასეთი სიძველის შესახებ საკმაოდ წინააღმდეგობრივია; ერთნი თვლიდნენ, რომ დიამერიზმებში მოხსენიებული იბერებისა და კავკასიის იბერების, იმ პერიოდისათვის ამ ნახევრად ველური ხალხის, იდენტიფიკაცია შეუძლებელია:

„ისეთი ძველი კულტურის ხალხებს, როგორიცაა ებრაელები, ბერძნები, რომაელები, სირიელები და სხვები, რომ საკუთარი დამწერლობა აქვთ, ამის ნაკითხვა ძველ წყაროებში ჩვენთვის არანაირ საკვირველებას არ წარმოადგენს, მაგრამ როგორ ხვდებიან დამწერლობის მქონეთა ნუსხაში მესამე საუკუნის წყაროების მიხედვით ისეთი ნახევრად ბარბაროსული ხალხები, როგორებიც არიან იბერები, ფრიგიელები და სხვები, რომელთა იდენტიფიკაცია იმ პერიოდის კულტურულ სამყაროში საკმაოდ ჭირს“.²⁰⁰

ამ მოსაზრების ავტორები იმასაც მიუთითებდნენ, რომ ამ წყაროების ავტორები ეთნონიმებით *Ἰβηρες, Ibirii (Iberii)* არც ესპანეთის იბერებს გულისხმობენ; იაფეტის შთამომავლებად მიჩნეული ესპანელები (*Hispani*) მოსდევს იბერებს და თუ დავაკვირდებით, წყაროებში ისინი სხვადასხვანაირად, მაგრამ მაინც გარჩეულია ერთმანეთისგან.²⁰¹

იბერების იდენტიფიკაციასთან დაკავშირებით სრულიად საპირისპირო თვალსაზრისიც გამოითქვა; ძველი აღთქმის ცნობილმა მეკლევარმა, ს. კრაუსმა, საგანგებოდ შეისწავლა ცნობები იბერებისა და მათი დამწერლობის შესახებ როგორც ქრისტიანულ, ასევე იუდაისტურ ტრადიციაში და დამაჯერებლად აჩვენა, რომ იბერებისა და მათი სამწერლობო-სალიტერატურო ტრადიციის მოხსენიება ასე ადრეულ ტექსტებში სრულიად კანონზომიერი იყო. კრაუსი თვლიდა, რომ, მედიევისტიკაში განსწავლულობის მოუხდავად, მისმა კოლეგებმა ბევრი არაფერი იცოდნენ ამ ნაკლებად ცნობილი ეთნოსების, მათ შორის იბერების, სამწერლო ტრადიციების შესახებ და ამიტომ მათი მოხსენიება ასე ძველ წყაროებში საკვირველებად მიაჩნდათ. იბერებთან დაკავშირებით იგი წერდა:

„დიამერიზმების ანბანურ დამწერლობათა კატალოგებში იბერიული დამწერლობა არსად არ აკლია და სრულიად გამართლებულია, რომ თალმუდში მედიური-სა და ელამურის გვერდით იბერიული დამწერლობაც მოიხსენიება. საყურადღებოა ისიც, რომ ბიბლიურ 70 თუ 72 რესპექტულ ენათა 15 დამწერლობას შორის იბერიული ყოველთვის პირველ ადგილასაა ნახსენები. ჩვენ რატომღაც ძალიან გვაკვირვებს, რომ იბერები, რომელთაც კავკასიაში მცხოვრებ ველურ ხალხად წარმოვიდგენთ, ასე ადრეულ წყაროებში კულტურულ ხალხთა შორის მოიხსენიება.

199ამ პრობლემატიკის შესახებ იხ. დობოჯგინიძე 2005: 190-206.

200იხ. Kraus 1906: 41.

201პირენეის იბერებისა და კავკასიის იბერების დასახელება წყაროების მიხედვით საკმაოდ განსხვავებულია. მათი ანალიზი, რომელიც საინტერესო კანონზომიერებებს აჩვენებს, ცალკე მსჯელობის საგანია.

ჩვენი წარმოდგენა სიძველეთმცოდნეობის შესახებ საკმაოდ ღარიბი და ნაკლები ყოფილა, თუკი ამგვარი რამ მოულოდნელობად გვეჩვენება. სხვას ყველაფერს რომ თავი დაეანებოთ, ჩვენ მიერ მიმოხილული წყაროები იმდენად სანდოა, რომ გაუმართლებელი ხდება ყოველგვარი ეჭვი იბერების დამწერლობის ირგვლივ".²⁰²

აქვე საგანგებოდ მინდა ყურადღება მივაქციო ერთ გარემოებას: დამწერლობის მქონე ეთნოსები დიამერიზმებში მოხსენიებულია შემდეგი ფრაზებით: Οἱ δὲ ἔτι ἰσθάνεσθαι αὐτῶν γράμματα, ... Qui autem eorum noverunt litteras, Qui autem sapiunt ex ipsis litteras, Qui eorum litterati sunt, quae sciunt scripturam et litteras, quae litteras sciunt. ეს გამოთქმები შეიძლება აღნიშნავდეს ხალხს, რომელთაც საკუთარი ანბანური დამწერლობა აქვს, ან კიდევ ხალხს, რომლებიც მშობლიურ ენაზე ავითარებენ სამწერლო ტრადიციებს, რომელთა ჩანერა მაინცადამაინც ორიგინალური დამწერლობის მეშვეობით კი არ ხდება, არამედ შესაძლებელია სხვა რომელიმე ცნობილი დამწერლობითაც. ეს არის ძველ კულტურულ სამყაროში კარგად ცნობილი ალოგლოტოგრაფიის მეთოდი, რომლის მეშვეობითაც წინაქრისტიანულ ხანაში საკმაოდ მალალ დონეზე განვითარებული ქართული სამწერლო ტრადიციების არსებობას ვარაუდობს თ. გამყრელიძე. იგი არც ქრისტიანობამდელი ორიგინალური დამწერლობის არსებობას უარყოფს, ოღონდ ეს დამწერლობა არ უნდა ყოფილიყო აშკარად ქრისტიანული ეპოქის ასომთავრული.²⁰³

სხვა საკითხებთან ერთად ამ კონტექსტში ეს კითხვაც დაისმის: ხომ არ არის შესაძლებელი, ამ მრავალრიცხოვანი ბერძნული, ლათინური, სირიული და ებრაული წყაროების მიხედვით უფრო მიახლოებით განისაზღვროს, რომელი ჯგუფის წევრად მიიჩნევა ძველი კულტურული სამყარო იბერებს: საკუთარი ანბანური დამწერლობის თუ ზოგადად სამწერლო ტრადიციების მქონედ? იმ წყაროების მიხედვით, რომლებზედაც მე ხელი მიმიწვდება, ერთმნიშვნელოვანი პასუხის გაცემა ძნელია. დიამერიზმების რუბრიკები მართლაც კანონიკური სიზუსტით იმეორებს ერთხელ შემუშავებულ თვალსაზრისს ერთხელ საგანგებოდ შემუშავებული ფორმით და არ აკონკრეტებს ჩვენთვის საინტერესო საკითხს.

ქრისტიანული ისტორიოგრაფიის ეს ტოპოსი, რომელიც მეტ-ნაკლები სიზუსტით მეორდება III-XVIII საუკუნეების წყაროებში, იუდაისტურ ისტორიოგრაფიაშიც საყოველთაოდ გაზიარებული თვალსაზრისი ჩანს. როგორც კვლევა-ძიებამ აჩვენა,²⁰⁴ თალმუდის ტექსტის მინაწერებსა და კომენტარებში ცალკეულ ეგზეგეტიკურ პრობლემებთან დაკავშირებით არაერთგზის მოიხსენიებენ ქრისტიანული ისტორიოგრაფიის ამ ტოპოსს – ეთნოსებს, რომელთაც ანბანური დამწერლობა აქვთ / წერა-კითხვა იციან.

ბიბლიური ეთნოსების რიცხვმა (70 თუ 72) აშკარად განსაზღვრა ზოგიერთი ეგზეგეტიკური კანონი, რომლებიც გარკვეულ ვითარებაში შემუშავდა თორას ინტერპრეტაციასთან დაკავშირებით. თალმუდურ-მიდრაშული ტრადიცია თვლის, რომ თორა შესაძლებელია ითარგმნოს (ორივე მნიშვნელობა იგულისხმება: ა.

202 Krauß 1906: 43-44.

203 შტრ. გამყრელიძე 2001: 420-429; მისივე 1998: 88-90.

204 გარდა ს. კრაუსისა და ე. ნესტლეს ზემოთქცხლებული გამოკვლევებისა ამის შესახებ იხ. Mommsen 1892: 78-140.

დედნის ენიდან სხვა ენებზე თარგმნა, ბ. განმარტება) სამოცდაათწლიად.²⁰⁵ ამ თვალსაზრისმა თანაბრად ეპოქაში ეგზეგეტიკური კანონის სახე მიიღო და მოსაზრებები თორას გრაგნილების ნამდვილი წაკითხვის შესახებ თალმუდის ბევრ კომენტარსა და მინაწერში აისახა. როგორც ს. კრაუსმა აჩვენა, თორას თარგმანისა თუ ინტერპრეტაციის ერთ-ერთ სახეობად იბეროლიც იხსენიება საკმაოდ ძველ, მესამე-მეოთხე საუკუნის ებრაულ წყაროებში (Sefarim, 1, 8; Soferim, 1, 7).²⁰⁶ თორას გრაგნილების შესაძლო ინტერპრეტაციასთან დაკავშირებით აქ ნათქვამია: „რომელ ენაზეც, რომელი დამწერლობითაც არ უნდა იყოს შესრულებული თორას გრაგნილები, იქნება ეს კობტური, მედიური, ელამური, ბერძნული, იბეროლი (აზური).“²⁰⁷

თალმუდურ-მიდრასული წყაროების ეს ადგილები, რომლებშიც თორას ინტერპრეტაციის ერთ-ერთ ენად და დამწერლობად აზური-ა დასახელებული, ჯერ კიდევ მეცხრამეტე საუკუნის ბოლოს იყო აქტუალური კამათის საგანი. ვ. ბახერი, რომელმაც ერთ გამოკვლევაში მოუყარა თავი ამ ინფორმაციის შემცველ ყველა ცნობილ ციტატას, ვარაუდობდა, რომ შესაძლოა აზური ყოფილიყო აზური-ის მცდარი დანერვილობა, რომლითაც არაბული დამწერლობა აღინიშნებოდა.²⁰⁸ ს. კრაუსი, რომელიც შესანიშნავად იცნობდა დიამერიზმების ტექსტებსა და ქრისტიანული ისტორიოგრაფიის ამ ტომოსს დამწერლობის მქონე (თუ მცოდნე) ეთნოსების შესახებ, მაშინვე გამოეხმაურა ვ. ბახერის ამ ვარაუდს (იმავე ჟურნალში, რომელშიც ვ. ბახერის სტატია დაიბეჭდა) და ორი არგუმენტის გამო შეიტანა მასში ეჭვი:

1. არ იყო მოსალოდნელი აზური-ისგან აზური-ის მიღება,
2. ეგვიპტური დამწერლობა სხვა ფორმით იყო მოხსენიებული დასახელებულ ციტატებში.²⁰⁹

ს. კრაუსმა საგანგებოდ მოიძია მასალა ახლა უკვე ოუდაისტურ ტრადიციაში და საკმაოდ დამაჯერებლად ამოიკითხა აზური-ში იბერების აღმნიშვნელი სიტყვა. მის არგუმენტს სირიული წყაროებიც უჭერდა მხარს:

„თუ გავითვალისწინებთ ინტერდიალექტურ სხვაობას, სირიულში იბეროლის ორთოგრაფია იგივე იქნება, რაც ჩვენს მაგალითშია: ა-ს მაგიერ გვექნება ჩ. სწორედ ამ ფორმით – აზური ანუ ინტერდიალექტური სხვაობით, არაერთგზის დასტურდება სირიულ წყაროებში ეს სიტყვა (შდრ. Paune Smith. Thesaurus Syriacus, col. 20: აზური; ibid. col. 136: აზური). სხვადასხვა კონტექსტში (ამავე ფორმით) ნახსენებია იბერთა ქვეყანა, იბერიის ზღვა, იბერიის თბილი წყლები. [...] სხვადასხვა ეპოქაში შექმნილ დიამერიზმების ნუსხებში იბეროლი, როგორც ვნახეთ, არსად არ აკლია და სრულიად კანონზომიერია ის, რომ მედიურისა და ელამურის გვერდით თალმუდის მინაწერში იბეროლიც მოიხსენიება. [...] დიამერიზმების თხუთმეტი დამწერლობიდან თალმუდში სულ მცირე ხუთია დადასტურებული. [...] ყველაზე დიდ მნიშვნელობას მე მაინც იმ ფაქტს ვანიჭებ, რომ ქრისტიანული და ოუდაისტური

205 ამის შესახებ იხ. Krauß 1904; Lagarde 1891; მისივე 1879: 244-249.

206 ამ წყაროების შესახებ იხ. Krauß 1906: 42-46.

207 ებრაული წყაროს თარგმანი მოტანილია ს. კრაუსის დასახელებული გამოკვლევის მიხედვით (Krauß 1906: 43-44). შდრ. Waren sie (Thora-Rollen) geschrieben koptisch, medisch, აზური, elamisch, griechisch, ... war sie in welcher Sprache immer, in welcher Schrift (გვ. 42-43).

208 იხ. Bacher 1902.

209 Krauß 1904: 102.

წყაროების მონაცემები ამ შემთხვევაში ემთხვევა ერთმანეთს".²¹⁰

ს. კრაუსისავე სახელს უკავშირდება ჩვენი ისტორიოგრაფიისათვის ერთი მეტად საინტერესო მოკვლევა: მან საგანგებოდ გააღვენა თვალი უცხოენოვან წყაროებში იბერების ადგილს ბიბლიური გენეალოგიის ხეზე და დააფიქსირა ის მომენტი, როცა მოხდა აღრევა კავკასიის იბერებსა და ესპანეთის იბერებს შორის. იოსებ ფლავიოსის ისტორიის Tubal, a quo Hiberi, რომელშიც, საყოველთაოდ გაზიარებული აზრის თანახმად, ნამდვილად კავკასიის იბერები იგულისხმება, ჯერ კიდევ პიერონიმემ გაიგო არასწორად და მასში ესპანეთის, ანუ პირენეის იბერები დაინახა. აქედან მოყოლებული უკვე გაჭირდა ერთი სახელის მქონე ამ ორი ეთნოსის იდენტიფიკაცია.²¹¹

ამ დისკუსიისას ს. კრაუსმა საგანგებოდ მოუყარა თავი XIX საუკუნის ევროპულ სითვლელთმცოდნეობაში იბერების შესახებ არსებულ ინფორმაციას და წყაროების საფუძველზე დაასაბუთა, რომ იბერების მოხსენიება სამწერლობო ნიშნით გამორჩეულ კულტურულ ერებს შორის სრულიად კანონზომიერი იყო. ქართული ისტორიოგრაფიისთვის, ვფიქრობ, საინტერესო იქნება მის მიერ მოკვლეული მასალის გაცნობა, მით უმეტეს, რომ ს. კრაუსისა და ამ დისკუსიის მონაწილე სხვა ევროპელი მეცნიერების არგუმენტაცია ქართულ სამეცნიერო ლიტერატურაში არსად დასტურდება.

„იბერები ბიბლიური დავით მეფისგან წარმოშობილად ითვლებიან. სომეხი ავტორები მათ ნაწილობრივ ნოეს შთამომავლებთან, ნაწილობრივ ნაბუქოდონოსორის მიერ ექსპორტირებულ ებრაელებთან აკავშირებენ.²¹² ბიბლიური გენეალოგიის ხეზე იბერები თუბალთან არიან დაკავშირებული (ეს იოსებ ფლავიოსისგან მოდის). სამართლიანად მიიჩნევა გუთშმიდი, რომ ფლავიოსი სწორედ ქართველ იბერებს გულისხმობს.²¹³ მაგრამ ჯერ კიდევ პიერონიმემ გაიგო იგი არასწორად და ამ [ეთნონიმში] ევროპელი, ესპანეთის იბერები, დაინახა. ისიდორე აგრძელებს ამ შეცდომას შემდეგი განმარტებით: Tubal, a quo Iberi, [qui et Hispani], licet quidem ex eo et Italos suspicentur (IX, 2, 29).

იბერები ადრევე გაქრისტიანდნენ. უკვე 401-402 წლებში რუფინუსი ყვება ლეგენდას წმინდა ნონნეს მიერ მათი გაქრისტიანების შესახებ.²¹⁴ შემდეგ, დაახლოებით 440 წელს, სოკრატესი მოგვითხრობს იბერების ამბებს. იბერების გაქრისტიანების შესახებ საინტერესო ცნობებს გვაწვდიან სომეხი ავტორები. ანასტასიოსის თხზულებაში²¹⁵ იბერები და ინდოელები მოხსენიებულები არიან, როგორც ეთნოსები, რომელთაც დიდი სურვილით მიიღეს ქრისტიანობა. ამავე წყაროს მიხედვით

210 იხ. Krauß 1906: 43, 44, 46.

211 იქვე.

212 აქ ს. კრაუსი იმონებს კონსტანტინე პორფიროგენეტის თხზულებას: *De Administrando Imperio*. იხ. Krauß 1906: 44.

213 მდრ. „Er meint, wie Gutschmid (p. 601) richtig sagt, die georgischen Iberer“ (Krauß 1906: 44).

214 ს. კრაუსი (იქვე) იმონებს რ. ბასეტის მიერ (Basset 1894) გამოცემულ ეთიოპურ აპოკრიფს, რომელშიც იბერთა გაქრისტიანების შესახებ მსგავსი ლეგენდა დასტურდება.

215 იგულისხმება ანასტასიოსის მიერ ეპიფანეს საეკლესიო ისტორიიდან ამოკრებილი ფრაგმენტები.

უკვე IV საუკუნეში იბერიულ ენაზე.²¹⁶ არსებობდა სახარებების თარგმანი. თუ ჩვენ მიერ გაანალიზებული თალმუდის მინაწერები იბერების შესახებ სწორია, მაშინ ბიბლიის ვერსია იბერიულ ენაზე უნდა არსებულებოდა უფრო ადრეც, II საუკუნეში. რეალურად, იბერების მახლობლობაში ადრეული პერიოდიდან ცხოვრობდნენ ებრაელები²¹⁷ და ეს არის წინაპირობა, რომ მართლაც არსებულებოდა იბერიულად ბიბლიის ვერსია. არ უნდა გაგვაკვიროს იმ ფაქტმა, რომ ეპიფანე იბერებს და სკივთებს სემიტური წარმომავლობის ეთნოსებად თვლის. 406 წლის ახლო ხანაში იბერებს ვხედავთ ედესაშიც. ეს წყაროები ნამდვილად იმსახურებენ დავიჯეროთ, რომ იბერებს მართლაც ჰქონდათ საკუთარი დამწერლობა”.²¹⁸

როგორც ზემოთაც აღვნიშნე, მთლიანად დიამერიზმები და განსაკუთრებით ნაკლებად ცნობილ ხალხთა და ენათა იდენტიფიკაციის საკითხი ქრისტიანული ისტორიოგრაფიის ერთ-ერთი ყველაზე პოპულარული სადისკუსიო თემა იყო და, როგორც ყველა პოპულარული თემა, ესეც ვერ ასცდა კურიოზებს. ზოგი მეცნიერი ვარაუდობდა, რომ Hiber (იბერი) და Heber (ებრაელი) სიტყვები ეტიმოლოგიურად მონათესავე უნდა ყოფილიყო.²¹⁹ ამ პოპულარულ დისკუსიაში სხვა არასერიოზული თემებიც გამოჩნდებოდა ხოლმე, თუმცა ისინი ვერანაირად ვერ ჩრდილავდა წმინდა მეცნიერული თვალსაზრისით საინტერესო საკითხებს, რომელთა ანალიზსაც გვთავაზობდნენ მეცხრამეტე საუკუნის ბოლოსა და მეოცე საუკუნის დასაწყისის ევროპელი მეცნიერები.

სწორედ ამ დისკუსიის მასალების შესწავლის საფუძველზე გამოიკვეთა, ერთი მხრივ, სირიულ-არაბულ და, მეორე მხრივ, ბერძნულ-ლათინურ წყაროებში არსებული ტერმინოლოგიური სხვაობა *Ἰβηρες, Ibirii Hiberi – Georgii, Gurğani, Gurzani*. ეს უკანასკნელი კი – აღმოსავლურ (სირიული, არაბული, კოპტური) ტრადიციაში ეთნონიმ *Ἰβηρες, Ibirii Hiberi* ნაცვლად გამოყენებული სახელები *Georgii, Gurğani* – დამაჯერებელ პასუხს სცემს კითხვას, თუ ვის გულისხმობდნენ შუა საუკუნეების ავტორები დიამერიზმების იბერებში.

ამ ტერმინოლოგიურ სხვაობასთან დაკავშირებით ანგარიშგასასწავლია ორი გარემოება:

I. დიამერიზმების გავრცელების ქრონოლოგიური არეალი იმდენად დიდია (III-XVIII საუკუნეები), რომ ბუნებრივად იყო მოსალოდნელი, ამ ტოპოსის სოციალ-კულტურული თუ ისტორიული კონტექსტი დროთა განმავლობაში ბუნდოვანი გამხდარიყო; ყოველ შემთხვევაში, შედარებით გვიანდელ წყაროებში მაინც მოსალოდნელი იყო ეთნონიმების, განსაკუთრებით ნაკლებად ცნობილი ენებისა და

216 სწორედ ამ წყაროს მონაცემებს ეყრდნობა, უფრო ზუსტად, მასში დაცულ ინფორმაციას იმეორებს XIX საუკუნის ბოლოს და XX საუკუნის დასაწყისში გამოცემული ენციკლოპედიური ლექსიკონები: ა. Swete, *Introduction to the Old Testament in Greek* (1900: 120), ბ. *Realencyklopädie für protestantische Theologie* (1897: 161).

217 ს. კრაუსი (1906: 44) საუბრობს იბერებისა და ებრაელების მჭიდრო კონტაქტისა და, უფრო მეტიც, მათი ნათესაობის ვერსიის შესახებ, რომელიც არაერთგზის გამოითქვა XIX საუკუნის ბოლოს. შდრ. „Nach einem Artikel von Ripley über die Anthropologie der Juden, aus dem „Globus“ reproduciert in „Österreichische Wochenschrift“ 1899, No. 40, S. 736.

218 Krauß 1906: 45.

219 შდრ. „Curios ist die Behauptung Ewalds (Gesch. I, 381), „Hebräer“ und „Hiberer“ seien namensverwand“ (Krauß: 1906: 45).

ეთნოსების, განმარტება, დაზუსტება. ამდენად, შუა საუკუნეების სირიული და კოპტურ-არაბული წყაროების ჩვენება მოსალოდნელი იყო.

II. ასე მრავალფეროვან ენობრივ თუ კულტურულ არეალში – სირიული, კოპტური, არაბული, ეთიოპური, ბერძნულ-ლათინური, სომხური, საეკლესიო სლავური, იუდაისტური წყაროები – შესაძლოა, თავიდანვე განსხვავებული ტერმინოლოგიური ტრადიცია არსებობდა. იბერები რომ ქართველების აღმნიშვნელი ერთადერთი ტერმინი არ ყოფილა უცხოურ წყაროებში, ეს ცნობილი იყო, მაგრამ სხვადასხვა ტრადიციას ქრონოლოგიური გარემო განსაზღვრავდა თუ კულტურულ-ისტორიული, ეს ძნელი სათქმელია.

ზემოთ განხილული სირიული და კოპტურ-არაბული წყაროების მიხედვით (IX საუკუნის სირიული ქრონიკა *Descriptio populorum et plagarum*, ეტუხე პატრიარქის ქრონიკა, ფსალმუნთა ეგზეგეტიკური განმარტება) ირკვევა, რომ საკითხი, რომელიც ასეთი ინტენსიური კამათისა და დავის საგანი იყო XIX საუკუნის ბოლოსა და XX საუკუნის დასაწყისის ევროპულ ისტორიოგრაფიაში, ქართული სამეცნიერო საზოგადოება კი საერთოდ არ ჩარეულა ამ დისკუსიაში, IX-XIII საუკუნეების საისტორიო თუ რელიგიური დისციპლინებისათვის, ყოველ შემთხვევაში, სირიულ, კოპტურ და არაბულენობრივ არეალში, ერთმნიშვნელოვნად ცხადი იყო: ეს წყაროები წერა-კითხვის მცოდნე თუ დამწერლობის მქონე ენების ნუსხაში იაფეტის შთამომავალ იბერებს და მათ ენას ჩაანაცვლებს კავკასიის იბერების – ქართველების – აღმნიშვნელი ტერმინებით: *Georgii, Gurgani, Gurzani*.

Ἰβηρες. Iberes (Iburi, Iberi) - Georgii, Gurgani, Gourzàn / Gurgan სხვაობას, შესაძლოა, ორი საფუძველი ჰქონდეს:

ა) **ქრონოლოგიური.** III-XI საუკუნეების ჩემთვის ცნობილი ნუსხები ტერმინოლოგიური თვალსაზრისით ერთიანია: თუბალის შთამომავალი ხალხი მოიხსენიება ტერმინით: *Ἰβηρες, Iberes (Iburi, Iberi)*; მოგვიანებით კი, როცა ამ ტექსტების კულტურულ-ისტორიული კონტექსტი ბუნდოვანი გახდა, შესაძლოა, დაიწყეს მისი განმარტება, ან უფრო გასაგები ტერმინებით: *Georgii, Gurgani* ჩაანაცვლება.

ბ) **კულტურულ-არეალური.** შესაძლებელია, რომ იმ კულტურულ არეალში, რომელშიც ზემოთ განხილული წყაროები იქმნებოდა, ტერმინოლოგიური ტრადიცია განსხვავებული ყოფილიყო; ანუ, უფრო ადრინდელი *Ἰβηρες, Iberes (Iburi, Iberi)* მოგვიანებით კი არ იცვლება ტერმინით: *Georgii, Gurgani*, ეს უკანასკნელი ტერმინოლოგიური ტრადიცია: *Georgii, Gurgani* იყო გავრცელებული თავიდანვე გარკვეულ კულტურულ არეალში, ჩემთვის აქამდე ცნობილი წყაროების მიხედვით – არაბულ და კოპტურენოვან სამყაროში.

მასადაამე, რა საფუძველიც არ უნდა ჰქონდეს *Ἰβηρες, Iberes - Georgii, Gurgani* განსხვავებულ ტრადიციას, ტერმინოლოგიური თუ კულტურულ-არეალური, დიამერიზმების ასე ადრეულ ნუსხებში მოხსენიებული იბერების იდენტიფიკაციისთვის ამ განმარტებას უდავოდ დიდი მნიშვნელობა აქვს; ეს არის საკმაოდ დამაჯერებელი პასუხი იმ მეცნიერთათვის, რომლებიც ეჭვ ქვეშ აყენებდნენ დიამერიზმების თავდაპირველ ნუსხებში კავკასიის იბერების, მათი სიტყვებით რომ ვთქვათ, „იმ პერიოდისთვის ამ ნახევრად კელური ხალხის“ მოხსენიებას სამწერლობო ტრადიციის მქონე ენებს შორის.

სხვადასხვა ტრადიციის წყაროთა თუნდაც ნაწილობრივი შესწავლა ცხადყოფს,

რომ დიამერიზმების ასე ადრეულ რედაქციებში მოხსენიებული იბერების იდენტიფიკაციასთან დაკავშირებით ამ ეტაპზე საკვლევი საკითხები ბევრად მეტია, ვიდრე პასუხგაცემული კითხვები. მომავალში აღმოსავლური თუ დასავლური ტრადიციების წყაროთა დეტალური ანალიზის საფუძველზე, ვფიქრობ, ამ პრობლემასთან დაკავშირებული არაერთი საკამათო საკითხი გაირკვევა.

ამ თვალსაზრისით განსაკუთრებით საინტერესო ჩანს სომხური წყაროების შესწავლა. დიამერიზმების ყველაზე ძველი, იპოლიტე რომაელის ვერსია, ადრევე ითარგმნა სომხურად. ეს უკანასკნელი იპოლიტეს თხზულების სხვა ძველ თარგმანებთან ერთად ა. ბაუერმა დაბეჭდა ქრონიკის პარალელურ ტექსტად. სომხური ვერსია სრული არაა, შეიცავს მხოლოდ პატრიარქთა გენეალოგიას და არა ჩვენთვის საინტერესო ნაწილს ნოეს შთამომავალთა განყოფისა და, ზოგადად, ენებისა და ეთნოსების ისტორიის დასაწყისს.

შუა საუკუნეების სომხურენოვანი მსოფლიო ისტორიები, ვარდან არველიცი, სამოელ ანელი, მხითარ აირივანელი, განსხვავებული, ზოგჯერ ურთიერთგამორიცხავი, ვერსიებით წარმოადგენენ ენათა და ეთნოსთა განყოფის ამბებს.²²⁰ მათი მთავარი ინტერესი ნაციონალური ისტორიის უნივერსალურ ისტორიასთან დაკავშირება და მშობლიური ენისა და წარმომავლობის საკრალიზაცია, ბიბლიურ წარმომავლობასთან დაკავშირებაა. როგორც სომხური საისტორიო მწერლობის მკვლევრები მიიჩნევენ,²²¹ სწორედ სომხურ ტრადიციას, ჯერ სტეფანე სივნიელს (VIII ს.) და შემდეგ კი ვარდან არველცს შემოაქვს ბაბილონის ისტორიაში, შესაბამისად, ენათა თეოლოგიაში, განსაკუთრებული ღირსებებით გამორჩეულ ენათა ათეული, თავდაპირველი ენის დაშლის შედეგად გაჩენილი ათი ენა, რომელთა ჩამონათვალს აგვირგვინებს საუკეთესო ეპითეტებით შემკული ავტორის მშობლიური ენა, სომხური:

„ამის შედეგად (თავდაპირველი ენის დაშლა იგულისხმება) მრავალი სიკეთე იქმნა, [...] პირველი უხეში ენისაგან წარმოიქმნა რბილი ელინთა [ენა], მაგარი რომაელთა, მრისხანე ჰუნთა, მედრებელი ასურთა, მრავალფეროვანი სპარსთა, ლამაზი ალანთა, სასაცილო გუთთა, ყრუ ეგვიპტელთა, ჟღერტულა ჰინდოთა, ყოვლად შემკული და სასიამოვნო სომეხთა.“²²²

220ამ თვალსაზრისით განსაკუთრებით გამოირჩევა მხითარ აირივანელის 1190 წელს დაწერილი მსოფლიო ისტორია, რომელიც, როგორც მიუთითებენ, ისტორიკოსებს ბევრ თავსატეხ კითხვას, უფრო ზუსტად, ენებისა და ეთნოსების სრულიად განსხვავებულ გენეალოგიას სთავაზობს. განსაკუთრებით რთულია მის მიერ გამოყენებული წყაროების იდენტიფიკაცია. მხითარ აირივანელის აზრით, „კაცობრიობის პირველი და უკანასკნელი ენა არის არაბული. ბიბლიურ ნოეს მეოთხე შვილიც კჳაჲდა, სახელად მანითონი, რომელიც ბრეტონების მამამთავარი გახდა. ნოემ თავის შვილებს ოცდაოთხ ნაწილად გაუყო სამკვიდრებელი. მის შთამომავლებს უნდოდათ სამოთხეში შეეღწიათ, მაგრამ ზღვა არ აძლევდა მათ ამის საშუალებას. მერე ცაში ასეღა გადაწყვიტეს და გოდლის მშენებლობა დაიწყეს. სამოცდათორმეტი მთავარი აგებდა კოშკს. სათავეში, მწვერვალზე იდგა სომეხთა მამამთავარი პაიკი. მათი განზრახვა ჩაიშალა და ისინი განეცევენ ერთმანეთს; ასე წარმოიშვა სამოცდათორმეტი ენა, მათგან სემის ოცდახუთი, ქამის ოცდათორმეტი და იაფეტის თხუთმეტი ენა“. სომხური ისტორიოგრაფიის ამ მოტივის შესახებ იხ. Borst 1957: 282-285. სომხური ტრადიციების სხვა ქრონიკები იხ. Brosset 1869: 31-34; მისივე 1874.

221Borst 1957: 282.

222ციტატა დამონებულია ქართული თარგმანის მიხედვით; იხ. კვაჭანტირაძე, შოშიაშვილი (მთარგმნელ-რედაქტორები) 2002: 40.

სომხური მსოფლიო ისტორიებისა და სომხურად შემონახული დიამერიზმების ფრაგმენტთა გამოწვლილვით შესწავლა საინტერესო იქნება²²³ Iberes _ Georgii, Ġurġani განსხვავებული ტერმინოლოგიური ტრადიციის თვალსაზრისითაც. მოსალოდნელია, რომ სირიულ და კოპტურ-არაბულენოვანი ძეგლებისთვის დამახასიათებელი ტერმინოლოგიური ჩანაცვლება (Georgii, Ġurġani) ასახულიყო სომხურშიც, რომელიც პირდაპირ უკავშირდებოდა სირიულ, ზოგადად, აღმოსავლურ ტრადიციას.²²³ ამ თვალსაზრისით მე არ მიკვლევი სომხური წყაროები. აქამდე ჩემთვის ცნობილი სომხურენოვანი წუხსები, განსაკუთრებით ენათა ჩამონათვალი, ეთნონიმ იბერის სხვადასხვა ფონეტიკურ ვარიანტს იყენებს. ამ წუხსათაგან ყველაზე მნიშვნელოვანია XII საუკუნის ვერსია. იგი იბერებს მოიხსენიებს ამ ეთნონიმის სომხური დანერვილობით: Viric.²²⁴

223 ამ თვალსაზრისით განსაკუთრებული მნიშვნელობისა უნდა იყოს მიხეილ დიდის სირიული ქრონიკის სომხური თარგმანი, რომლის კრიტიკული გამოცემა ახლა მზადდება ანდრეა შმიდტის მიერ. სომხური ვერსიის შესახებ იხ. Schmidt 1996: 299-319; მისივე 1998: 359-371.

224 სომხურად შემონახული ენათა ეს წუხსა დაბეჭდილია ა. ბორსტის მონოგრაფიაში (Borst 1957: 939-943). შდრ. „Viric: Iberer (armenischer Name für sie). Borst 1957: 941.

III თავი

დიამერიზების ფრაგმენტთა ფუნქციისათვის ძველ ქართულ ტრადიციაში

განხილულ კონტექსტში, სხვებთან ერთად, ბუნებრივად ჩნდება ორი კითხვა:

ა. რამდენად იცნობდნენ ძველ საქართველოში დიამერიზმების ტექსტს?

ბ. რატომ გამორჩათ მხედველობიდან ქართველებს მეოცე საუკუნის ევროპულ მეცნიერებაში მიმდინარე ეს საკმაოდ პოპულარული კამათი იბერების იდენტიფიკაციის შესახებ?

შევეცდები პასუხი გავცე ამ კითხვებს. დიამერიზმების სრული ტექსტი (რვავე რუბრიკით) ძველ ქართულ წყაროებში არ ჩანს, მხოლოდ ცალკეული ფრაგმენტი, ან ამა თუ იმ ტრადიციაში შემუშავებული ვერსიებია შემონახული რამდენიმე ძეგლში. ესენია:

1. ექვთიმე ათონელის კომპილაციური ვერსია²²⁵,
2. გიორგი ჰამარტოლის ვერსია (არსენ იყალთოელისეული თარგმანი),²²⁶
3. ფრაგმენტები იპოლიტე რომაელის ქრონიკებიდან (მეფეთა გენიალოგიის ფრაგმენტი),²²⁷
4. დიამერიზმების ლეონტი მროველისეული ვერსია, რომელიც წამძღვარებული აქვს მარიამისეულ „ქართლის ცხოვრებას“. იგი ეყრდნობა სირიულ, კერძოდ, ეფრემ ასურისეულ, რედაქციას.²²⁸
5. ჯუანშერის თხზულებაში შემონახული ეპიზოდი ბაბილონის გოდლისა და ენათა განყოფის შესახებ.²²⁹

ყველა დასახელებული ძველი ქართული წყარო ე.წ. „მზინდა ისტორიის“ (historia sacra), ანუ სამოცდათორმეტი ბიბლიური ეთნოსის, კონტექსტში იმონებს დიამერიზმების ფრაგმენტებს²³⁰ და არა ანბანური დამწერლობის, ან სამწერლობო ტრადიციის მქონე ენათა ტოპოსის მიხედვით. როგორც ჩანს, ძველი ქართული ტრადიცია არ იცნობს დიამერიზმების მთლიან ტექსტს, უფრო ზუსტად, არ იცნობს დიამერიზმების მეორე რუბრიკას, სამწერლობო ენათა ჩამონათვალს; ძველი ქართველი ავტორები თარგმნიან ცალკეულ ფრაგმენტებს იქ და იმ კონტექსტში, სადაც და რა კონტექსტშიც პოულობენ მას ორიგინალში. მართლაც, არცერთი წყარო, რომელსაც ექვთიმე ათონელი, ლეონტი მროველი, ჯუანშერი ან არსენ იყალთოელი ეყრდნობოდა (თარგმნიდა), გასაგები მიზეზების გამო, არ შეიცავს ჩვენთვის საინტერესო მეორე რუბრიკას დამწერლობის მქონე თუ წერის მცოდნე ხალხების შესახებ: გიორგი ჰამარტოლი მეფეთა ბიბლიური გენიალოგიების შესახებ წერდა და, ცხადია, იყენებდა სათანადო ტოპოსს დიამერიზმებიდან და არა მთელ

225 ექვთიმე ათონელისეული ტექსტი იხ. კეკელიძე 1956: 168-182.

226 ხრონოგრაფი გიორგი მონაზონისა, იხ. ყაუხჩიშვილი 1920: 17-20.

227 იპოლიტე რომაელის ქრონიკონის ძველი ქართული ვერსია იხ. აბულაძე 1961: 223-243.

228 ლეონტი მროველი, „თარგმანი დაბადებისათვის ცისა და ქუეყანისა და ადამისათვის“, რომელიც წამძღვარებული აქვს მარიამ დედოფლისეულ „ქართლის ცხოვრებას“. ამის შესახებ იხ. კეკელიძე 1980: 436-439; მისივე 1979: 10-31; თაყაიშვილი 1906; ქურციკიძე 2007.

229 სარჯველაძე 2008: 174-175.

230 დიამერიზმების ძველი ქართული ფრაგმენტები დამატების სახით ერთვის ნაშრომს.

ტექსტს. არსენ იყალთოელი გიორგი ჰამარტოლის თხზულებას თარგმნიდა და მისთვის ეს ტოპოსი გიორგი ჰამარტოლის თხზულების ნაწილი იყო. იგივე შეგვიძლია გავიმეოროთ ლეონტი მროველის შემთხვევაში: მას აინტერესებდა ქვეყნიერების ისტორიის დასაწყისი, ბიბლიური ანთროპოლოგია და ქართველთა ნათესავის ამ ისტორიასთან უშუალოდ დაკავშირება. ამ მიზნით იგი იყენებდა შესაბამის სირიულ წყაროებს, მხოლოდ ამ კონკრეტული პერიოდისთვის საინტერესო ნაწილს დიამერიზმებიდან, და არა მთელ ტექსტს, ან ჩვენთვის საინტერესო მეორე რუბრიკას.

როგორც ჩანს, ძველი ქართული საისტორიო ტრადიცია სწორედ „წმინდა ისტორიასთან“ „ჩუენი ნათესავის“ დაკავშირებით, ბიბლიური ლეგიტიმაციით იყო დაინტერესებული და დიამერიზმებიდან სწორედ ამ ფრაგმენტებს, „ჩუენი ნათესავის“ ლტოლნიკი წარმომავლობის კანონიზაციას ესწრაფოდა. რაც შეეხება ენის ლეგიტიმაციას, ამისათვის მან სხვა, უფრო მყარი არგუმენტი აირჩია, რომლის მიხედვითაც ქართული სამი წმინდა ენის ბადალი, ბერძნულის ტოლფასი, მისი ნამდვილი „და“ გამოდიოდა.²³¹

ქართველ მეცნიერთა შორის აზრთა სხვადასხვაობას იწვევს საკითხი, თუ რა ფუნქცია ჰქონდა ძველი ქართული ისტორიოგრაფიისთვის დიამერიზმებს, ზოგადად, უნივერსალური ისტორიის ტოპოსებს. დიამერიზმების კონცეპტუალურად ყველაზე მნიშვნელოვან ნაწილს, ჩვენი წინაპრის უნივერსალურ ისტორიასთან დამაკავშირებელ ტექსტს, პირველად კორნელი კეკელიძემ,²³² ექვთიმე თაყაიშვილმა²³³ და განსაკუთრებით სიმონ ყაუხჩიშვილმა²³⁴ მიაქციეს ყურადღება. ის, რომ ქვეყნიერების გაჩენის ამბავი მისი სხვადასხვა ვერსიით წამძვარებული აქვს „ქართლის ცხოვრების“ მარიამისეულ და მარტინისეულ რედაქციებს, კორნელი კეკელიძემ სამართლიანად მიიჩნია საქართველოს ისტორიის სისტემატიზატორის, ლეონტი მროველის კონცეპტუალურ ჩანაფიქრად.²³⁵ მართლაც, „განძთა ქუაბის“ სახელით ცნობილი აპოკრიფი, რომელიც მარიამისეული „ქართლის ცხოვრების“ ერთგვარი შესავალია, საქართველოს ისტორიის თავდაპირველი ამბების რეკონსტრუქციასა და უნივერსალურ ისტორიასთან მის დამაკავშირებას ისახავს მიზნად. ეს კარგად ჩანს სათაურიდან, რომელშიც, რელიგიური ისტორიოგრაფიის ძირითად ტოპოსებთან ერთად, საგანგებოდაა გამოყოფილი ეს მიზანდასახულობა. შდრ. „თარგმანებია დაბადებისათვის ცისა და ქუეყანისა, და ადამისთვის, ვითარ მიცვალეს გუამი

231 ქართული ენის ლეგიტიმაციის საკითხები, იოვანე ზოსიმეს ტექსტში ასახული ტენდენციები ქრისტიანული აღმოსავლეთის ლიტერატურაში ასახული მსგავსი ტენდენციების ფონზე საგანგებოდ იქნება განხილული.

232 კეკელიძე 1979: 10-32.

233 თაყაიშვილი 1906.

234 ყაუხჩიშვილი 1955, განსაკუთრებით გვ. 010-015.

235 შდრ. „ეს ასეც უნდა ყოფილიყო, ლეონტიმ განიზრახა დაენერა უძველესი ისტორია თავისი ერისა. ამ ისტორიას ის ვერ დაიწყებდა, როგორც იტყვიან, ex abrupto, მისთვის საჭირო იყო ისეთი ნაწარმოები, რომელიც მას ზოგიერთ უმთავრეს დებულებებს მისცემდა და თან ქართულთა ისტორიას მსოფლიო ისტორიას დაუკავშირებდა. ასეთია სწორედ დასახელებული აპოკრიფი, რომელიც, როგორც გამამართლებელი და დამამტკიცებელი მისი ისტორიული შრომისა, მისი, ასე ვთქვათ, შესავალი და პროპედევტიკული ნაწილი, თვით ლეონტიმ გადმოთარგმნა და მკითხველი საზოგადოებისათვის ხელმისაწვდომი გახადა, რათა ეჩვენებინა, რომ საქართველოს ისტორია არის ნაწილი მსოფლიო ისტორიისა.“ (კეკელიძე 1979: 23).

მისი და დამარხეს გოლგოთას; და ცვალებად ნათესავთა, ვითარ ეპოვეთ ნათესავობა ქრისტესი წორციტა, ვითარცა წერილ არს სახარებასა ლუკას თავსა, ადამისითგან, ყოველთა მამისა, ვიდრე ქრისტესამდე, უფლისა და ღმრთისა ჩუენისა".²³⁶

სიმონ ყაუხჩიშვილმა ამ ტექსტის მიზანდასახულობა „ქართლის ცხოვრების“ ორგანულ, შესაბამისად, ლეონტი მროველის თხზულების ავთენტურ ნაწილად გამოაცხადა და სამართლიანად განიხილა ქვესათაურით: „ქართლის ცხოვრება“ და მსოფლიო ისტორია.²³⁷ შდრ. „ის გარემოება, რომ მარიაშვილ ნუსხაშიც და მარია-ბლისეულშიც „ქართლის ცხოვრება“ ლეონტი მროველის თხზულებით კი არ იწყება, არამედ მოთხრობით ქვეყნის გაჩენაზე, შემთხვევითი არ შეიძლება იყოს. ამ ორი ნუსხის დასაწყისში მოთხრობილი თქმულებები წარმოადგენენ მსოფლიო ისტორიას, სადაც ისტორიის სახელმძღვანელოს რედაქტორი გადმოსცემს მკითხველს ქვეყნის გაჩენის ამბავს, ამის მომდევნო პირველ მამათა ისტორიას, ისრაელთა თავგადასავალს და ა.შ. იგი „ქართლის ცხოვრების“ ხელნაწერებში შემთხვევითი კი არ არის მოხვედრილი, არამედ იმთავითვე მოიპოვებოდა „ქართლის ცხოვრებაში“, როგორც მისი შესავალი ნაწილი“.²³⁸

ექვთიმე თაყაიშვილი ეჭვქვეშ აყენებდა „განძთა ქვების“ ლეონტი მროველისეული თხზულების ორგანულ ნაწილად განხილვის საკითხს, თუმცა ამ აპოკრიფს ისიც „ქართლის ცხოვრების“ ერთგვარ შესავლად თვლიდა. ამ დაეჭვების მთავარ არგუმენტად მას მიაჩნდა ის გარემოება, რომ „განძთა ქვაბი“ შინაარსობრივად არ ებმის „ქართლის ცხოვრების“ თხრობას.²³⁹

დიამერიზმების ფართო კონტექსტის, განსაკუთრებით აღმოსავლეთის ქრისტიანულ ტრადიციაში ნაციონალური ისტორიის ლეგიტიმაციის მიზნით გამოყენებული კონცეპტების სპეციფიკა, მათი ტიპოლოგია, მაფიქრებინებს, რომ ეს არგუმენტი,²⁴⁰ ალბათ, ნაკლებად გამოდგება კორნელი კეკელიძის მოსაზრების უარსაყოფად. საქმე სწორედ პირიქითაა: ლეონტი მროველისთვის ეს აპოკრიფი მართლაც არის უნივერსალურ ისტორიასთან დამაკავშირებელი სახელმძღვანელო ტექსტის, დიამერიზმების, ერთ-ერთი ვერსია, რომელიც თავისი სპეციფიკური

236ამ აპოკრიფის ტექსტს აქვს და შემდგომშიც ვიძინებ ც. ჟურციკიძის გამოცემის მიხედვით (ქურციკიძე 2007: 43).

237ასე დაასათურა „ქართლის ცხოვრების“ კრიტიკული გამოცემის ავტორმა შესავლის მეოთხე პარაგრაფი. ამავე სათაურით მას ადრე სტატიაც ჰქონდა გამოქვეყნებული. იხ. ყაუხჩიშვილი 1947: 1-7.

238ყაუხჩიშვილი 1955: 011.

239შდრ. „თქმა არ უნდა, რომ ეს აპოკრიფი მართლაც წარმოადგენს ერთგვარ წინასიტყვაობას ლეონტი მროველის თხზულებისას, მაგრამ მის ორგანულ ნაწილად გამოცხადება ცოტა გაზვიადებულად მეჩვენება, ვინაიდან ეს აპოკრიფი ერთი სიტყვითაც არაა გადაბმული ლეონტის ისტორიასთან“ (თაყაიშვილი 1953: 26).

240ამ თვალსაზრისით გამოყენებული მრავალრიცხოვანი სირიული, კოპტური, ეთიოპური თუ სხვა ტრადიციის საისტორიო კონცეპტების ზოგადი მიმოხილვაც კი ცხადს ხდის, რომ არ არის აუცილებელი, ეს პროპედევტიკული ნაწილი უშუალოდ „გადაბმული“ იყოს ძირითადი ისტორიის თხრობასთან. როგორც მონოგრაფიის | თავში ვნახეთ, ეს კონცეფცია ზოგჯერ არა საისტორიო, არამედ საერთოდ სხვა ჟანრის, ეგზეგეტიკურ თხზულებაშიც კი შეიძლება შეგვხვდეს. გულისხმობ ჩვენი ისტორიისთვის მეტად მნიშვნელოვანი ცნობის შემცველ კოპტური ტრადიციის არაბულენოვან ფსალმუნთა განმარტებას (იხ. | ნაწილი III, 3. დიამერიზმები ქრისტიანული აღმოსავლეთის მწერლობაში).

მიზანდასახულობით – სირიულის, როგორც კაცობრიობის თავდაპირველი ენის ლეგიტიმაციის მცდელობა²⁴¹ – გადმოვიდა ლეონტი მროველის საისტორიო კონცეფციაში.

ამ თვალსაზრისით ექვთიმე თაყაიშვილს უფრო სარწმუნოდ მიაჩნდა არა მარიამისეული, არამედ მაჩაბლისეული „ქართლის ცხოვრების“ შესავალი აპოკრიფის, როგორც „ქართლის ცხოვრების“ შინაარსთან უშუალოდ დაკავშირებული თხრობის, განხილვა ტექსტის ორგანულ ნაწილად. შდრ. „სულ სხვაა აპოკრიფი, რომელიც წინ მიუძღვის მაჩაბლის ნუსხას, რომელიც მართლა მჭიდროდ არის დაკავშირებული და გადამხული ლეონტი მროველის თხზულებასთან და ნამდვილად წარმოადგენს მის ორგანულ ნაწილს. საქმე ის არის, რომ როგორც ცნობილია, ლეონტი მროველის „ქართლის ცხოვრება“ იწყება ნოეს შთამომავლის, თარგამოსისაგან, რომელიც ამ შთამომავლობის მეოთხე თაობას ეკუთვნოდა: ნოე შვა იაფეტ, იაფეტ შვა ავანან, ავანან შვა თარიშის, თარიშის შვა თარგამოს, ესე თარგამოს იყო მამა სომეხთა და ქართველთა, და რანთა და მოვაკანელთა, ჰერთა და ლექთა, მეგრელთა და კავკასიელთა. ამ სიტყვებით უკავშირდება მაჩაბლისეული ხელნაწერის აღნიშნული აპოკრიფი ლეონტი მროველის ისტორიას“.²⁴²

მეცნიერი სწორედ ამ შემაკავშირებელ რგოლს, უფრო სწორად, ფრაზას, წინადადებას, უწევს ანგარიშს, როცა გამოთქვამს ვარაუდს, რომ შესაძლოა, ეს აპოკრიფი სპეციალურად იყოს შედგენილი ქართველის მიერ.²⁴³ თუმცა, უნდა აღინიშნოს, რომ ამგვარი შესავლები დამაკავშირებელი წინადადებით, ფრაზით გავრცობილი, ან მის გარეშე, გვიანანტიკურობისა და შუა საუკუნეების საისტორიო დისციპლინის ზოგადი ტენდენციაა: ქრისტესთან ხორციელი ნათესაობის დადასტურებით, „წმინდა ისტორიაში“ უშუალო მონაწილეობის დამადასტურებელი გენეალოგიით იწყებდა ყველა ისტორიკოსი საკუთარი ქვეყნის ისტორიული წარსულის რეკონსტრუქციას, და, ამდენად, უფრო საზოგადო ტენდენციის ნიშანია, ვიდრე საკუთრივ ქართულის.

რაც შეეხება მაჩაბლისეული „ქართლის ცხოვრების“ შესავალს, სარწმუნო ჩანს მოსაზრება, რომ იგი გვიანდელი, XVII-XVIII საუკუნეების ტრადიციის ანარეკლია; მაგრამ გაუმართლებელი მგონია ამ ჩანართთან დაკავშირებით გამოთქმული მოსაზრება, რომ ქართველთა ისტორიის მსოფლიო ისტორიასთან დაკავშირება პირ-

241 იქედან მოყოლებული, რაც III საუკუნეში იოლიტე რომაელის ქრონიკაში მკაცრად ნორმირებული სტრუქტურით ჩამოყალიბდა დიამერიზმების საისტორიო კონცეფცია, სხვადასხვა ეპოქის კონკრეტული ავტორი საკუთარი, სპეციფიკური მიზანდასახულობით იმეორებდა თუ განავრცობდა ამა თუ იმ პონცეპტს. ვფიქრობ, ნაშრომის დამატებაში გადმოზეჭდილი ფრაგმენტის მიხედვითაც კი აშკარაა სირიული ორიგინალიდან გადმოყოლილი მიზანდასახულობა, რაც უცვლელად გადმოვიდა ქართულ თარგმანში. „განძთა ქვაბის“ სრული ტექსტი იხ. ქურციკიძე 2007: 43-173. იხ. აგრეთვე ქურციკიძე 1990 (1): 49-64; მისივე 1993 (3-4): 109-122.

242 თაყაიშვილი 1953: 27.

243 შდრ. „საშუალო საუკუნეთა გაგებით ერის შთამომავლობა უნდა იწყებოდეს ადამიდან და ევადან, ხოლო ზიბლოური თქმულებით ადამი და ევა ხომ მას შემდეგ გააჩნა, რაც მან ეთაშიც შექმნა ცა და ქვეყანა. ამიტომ აპოკრიფი ჯერ მოგვითხრობს ქვეყნის გაჩენის ამბავს, შემდეგ ადამისა და ევას წარმოშობას, მათ მიერ ცოდვის ჩადენას, სამოთხიდან მათ გამოდევნას და შემდეგ მათ შთამომავალთა გენეალოგიას [...] ამ მიზანდასახულობის მიხედვით საფიქრებელია, რომ ეს საყურადღებო აპოკრიფი სპეციალურად უნდა იყოს შედგენილი ქართველის მიერ“ (იქვე).

ველად არა ლეონტი მროველმა, არამედ სწორედ გიორგი მაჩაბელმა სცადა.²⁴⁴

თუ შევადარებთ ლეონტი მროველის, როგორც „ჩუენი ნათესავის“ თავდაპირველი ისტორიის რეკონსტრუქციისა და საერთოდ, ქართველთა ერთიანი საისტორიო კონცეფციის შემქმნელის მიზანდასახულობას²⁴⁵ გვიანანტიკურობისა და შუა საუკუნეების ზემოთგანხილულ ტრადიციას, რთული არ იქნება მათ შორის ტიპოლოგიური პარალელების გამოვლენა. მომდევნო თავში საგანგებოდ მივუბრუნდები ლეონტი მროველის საისტორიო კონცეფციას, მაგრამ ამთავითვე აღვნიშნავ, რომ იგი აღმოსავლეთ ქრისტიანული (და არა ბიზანტიური)²⁴⁶ საისტორიო მწერლობის ორგანული ნაწილია და მას მეტ-ნაკლებად ახასიათებს ყველა ის ნიშანი, რაც იკვეთება სირიულ, კოპტურ, ეთიოპურ და სომხურ ტრადიციებში.

მე საგანგებოდ არ მიკვლეია „განძთა ქვაბის“ ტექსტოლოგიური თუ მთარგმენლობითი პრობლემატიკა, ამიტომ ვერაფერს ვიტყვი მისი წარმომავლობისა და მთარგმნელის შესახებ კორნელი კეკელიძის, ჟან პიერ მავსა და ციალა ჟურციკიძის განსხვავებულ თვალსაზრისებთან დაკავშირებით;²⁴⁷ რაც შეეხება „განძთა ქვაბის“

244 მდრ. „ქართველთა ისტორიის მსოფლიო ისტორიასთან დაკავშირების მიზნით „ქართლის ცხოვრების“ ხელნაწერის დასაწყისში მსოფლიო ისტორიის ტექსტის შეტანა, ჩვენი აზრით, გაცილებით გვიანდელი მოვლენაა და ამ მხრივ პირველი ცდა გიორგი მაჩაბლის სახელს უკავშირდება, რომელმაც არჩილ მეფის ნაქონ, იმავე მარიამისეული ქართლის ცხოვრებიდან გადმოწერილ ტექსტს ჩამოაცილა „განძთა ქვაბისა“ და „შემოქმედ-მართალთას“ აპოკრიფები და წარუძღვარა მართლა მსოფლიო ისტორიის შემცველი ფსევდოპოტეს ქრონოგრაფის ტექსტი“ (ჟურციკიძე 2007: 19).

245 ც. ჟურციკიძე არ ეთანხმება ლეონტი მროველის მიზანდასახულობის ამგვარ გაგებას და არ-გუშენტად ასახელებს მარიამისეულ „ქართლის ცხოვრებაში“ მეორე აპოკრიფის არსებობის ფაქტს, რომელიც, მისი აზრით, ეჭვქვეშ აყენებს ლეონტი მროველის ისტორიისთვის „განძთა ქვაბის“ დანიშნულებას იმ გაგებით, როგორც ეს კ. კეკელიძესა და ს. ყაუხჩიშვილს წარმოედგინათ. მკვლევარი იმონშებს ქრონოგრაფის სტრუქტურის შესახებ ო. ტვროგოვის თვალსაზრისს (Творогов 1976), რომ „ქრონოგრაფში შექმნილად სხვადასხვა წარის თხზულებები და მათ ისე ანაწილებდნენ, რომ მათში მოთხრობილი ამბები ქრონოლოგიურ შესაბამისობაში ყოფილიყო ძირითად ტექსტთან მოთხრობილ შინაარსთან“ (ჟურციკიძე 2007: 18). ამგვარი, ან მისი მსგავსი კონცეფცია მოსეს ხალხთა წესებისა და, ზოგადად, დიამერიზმების შესახებ არსებულ მრავალრიცხოვან სამეცნიერო ლიტერატურაში ვერსად ვიპოვე, უფრო ახლოს რომ გავცნობოდი ამ ტენდენციას. ამდენად, ჩემთვის გაუგებარი დარჩა, რას ეყრდნობა ტვროგოვის თვალსაზრისი და რა კავშირშია ის გვიანანტიკურობისა და შუა საუკუნეების უნივერსალური ისტორიის კონცეფციასთან. ც. ჟურციკიძე წერს: „ქრონოგრაფის ამ თავისებურებათა გათვალისწინების შემდეგ (იგულისხმება ქრონოგრაფში შეტანილ თხზულებათა ქრონოლოგიური შესაბამისობა ნ. დ.) სავესებით გასაგებია „ქართლის ცხოვრების“ ხელნაწერისათვის აღნიშნული ორი აპოკრიფის ერთმანეთის მომდევნოდ წამძღვარების ფაქტი: ეს ორი აპოკრიფი „ქართლის ცხოვრების“ ხელნაწერს წინ წარუძღვარეს მხოლოდ და მხოლოდ იმის გამო, რომ მათში მოთხრობილი ამბები ქრონოლოგიურად წინ უსწრებენ ქართველ მეფეთა ცხოვრების ისტორიას. სავესებით მიზანშეწონილი იქნება, თუ ვიფიქრებთ, რომ მეორე აპოკრიფი გადმოჰყვა პირველს იმ წყაროდან, სადაც ისინი ერთმანეთის მომდევნოდ იყვნენ მოთავსებული“ (ჟურციკიძე 2007: 19).

246 მონოგრაფიის I ნაწილში საგანგებოდ გავუსვი ხაზი იმას, რომ კონტექსტი, რომელშიც დიამერიზმები შეიქმნა და განვითარდა, პრინციპულად განსხვავდებოდა ბიზანტიური და მასთან უშუალოდ დაკავშირებული სლავური საისტორიო კონცეფციისგან, რომელიც დაეყრდნო ბიზანტიის კეისრის, როგორც მსოფლიო მბრძანებლის, იდეას.

247 კ. კეკელიძე თვლის, რომ თხზულება ბერძნულიდანაა გადმოღებული ლეონტი მროველის მიერ (კეკელიძე 1979: 23), ხოლო ჟან-პიერ მავს კი ქართული თარგმანი დღეისათვის დაკარგული არაბული ვერსიიდან მომდინარედ მიაჩნია (Mahé 1992: XXXIII-XXIV).

დანიშნულებას, ვფიქრობ, დიამერიზმების ტიპოლოგია, ზოგადად, გვიანანტიკურობისა და შუა საუკუნეების საისტორიო კონცეფცია, უნივერსალური ისტორიის ზემოთ განხილული რედაქციები, პრინციპულად ენიშნაღმდეგება ბოლო დროს ამ საკითხთან დაკავშირებით გამოთქმულ თვალსაზრისს. შდრ. „რაც შეეხება „განძთა ქვების“ ქართულ ენაზე მთარგმნელის ვინაობასა და გადმოთარგმნის დროს, ძნელია, დავეთანხმოთ კორნელი კეკელიძის მიერ გამოთქმულ მოსაზრებას და ეს თხზულება XI საუკუნის ისტორიკოსის, ლეონტი მროველის მიერ საგანგებოდ „ქართლის ცხოვრებისათვის“ თარგმნილ ძეგლად ჩავთვალოთ, რადგან, ჩვენი აზრით, ლეონტი მროველს, სწორედ როგორც ისტორიკოსს, არ შეიძლება, არ სცოდნოდა, რომ „განძთა ქვები“ აპოკრიფია თავისი ტყუილ-მართალი შინაარსით და არა ისტორიული თხზულება, და რომ ის ამის გამო საქართველოს ისტორიის მსოფლიო ისტორიასთან დასაკავშირებლად ნამდვილად არ გამოდგებოდა“.²⁴⁸

დიამერიზმები და იმ დროის საისტორიო კონცეფცია, ვფიქრობ, სწორედ სანინაღმდეგოს ამტკიცებს: უნივერსალურ ისტორიასთან და ბიბლიურ წარმომავლობასთან კავშირი სწორედ აპოკრიფული, ეგზეგეტიკური ან სხვა რომელიმე ჟანრის ძეგლებით, გარკვეულ რელიგიურ კონტექსტში შემუშავებული ტოპოსებით იყო ლეგიტიმირებული; „განძთა ქვების“ ფუნქციურ დატვირთვასთან დაკავშირებით გამოთქმული თვალსაზრისი შუა საუკუნეების რელიგიურ ისტორიოგრაფიაზე თანამედროვე საისტორიო მეცნიერების კონცეპტის გადატანას უფრო ჰგავს, ვიდრე ლეონტი მროველის საისტორიო კონცეფციის აღდგენის ცდას.

„ქართლის ცხოვრების“ შესავალი პოლიტიკური და კულტურული იდენტობის ჩამოყალიბების კონტექსტში საფუძვლიანად შეისწავლა ლელა პატარიძემ. მკვლევარმა შესავალი განიხილა, როგორც „ქართველ მეფეთა ისტორიის ქრისტიანულ ქრონოტოპში კონტექსტუალიზაციის“ მიზნის მქონე ტექსტი.²⁴⁹ იგი დაეყრდნო შესავლის წყაროთმცოდნეობითი და ლიტერატურულ-ისტორიული კვლევის შედეგად მიღებულ დასკვნებს²⁵⁰ და გააანალიზა ამ შესავალში ჩამოყალიბებული კონცეპტუალური სურათი ეთნოკულტურული იდენტობის კვლევის თვალთახედვით;²⁵¹ შეადარა იგი ძველი სომხური და ძველი რუსული საისტორიო კრებულების ტიპოლო-

248 ქერციციძე 2007: 24. ამ საკითხთან დაკავშირებით ც. ქერციციძის დაეჭვებას იწვევს ის ფაქტიც, რომ მარიამისეულ „ქართლის ცხოვრებას“ სხვა აპოკრიფიც აქვს ნამძღვარებული, კერძოდ, აპოკრიფი გიმნოსოფისტების, ანუ როგორც ძველ ქართულ ტრადიციაში მოიხსენიება, „შიშველმართალთა“ შესახებ. იხ. კეკელიძე 1972: 108-129.

249 შდრ. „დასაწყისიდან ფარნავაზის ცხოვრებამდე მე ვუწოდებ „ქართლის ცხოვრების“ შესავალს, რადგან ფუნქციურად მდინარსობრივად ეს არის „მეფეთა ცხოვრების“, ანუ საკუთრივ ქართლის სამეფოს ისტორიის „პრეისტორიული და გეოგრაფიულ-ეთნოლოგიური სურათი, რომელიც შუა საუკუნეების ავტორმა თავისი დროის ლიტერატურულ-ჟანრული და მსოფლმხედველობრივი მოთხოვნილების შესაბამისად წარუძღვარა მეფეთა ისტორიის ნეროლობით ტრადიციას“ (პატარიძე 2009: 132).

250 მამულია 1987; კეკელიძე 1979: 10-32. Rapp 1997; Rapp 2008; ყაუხჩიშვილი 1955; ჯავახიშვილი 1977.

251 პატარიძე 2009: 133. „შესავალი ასახავს ავტორის თვალსაზრისში არსებულ ცოდნას ხალხთა წარმომავლობისა და განსახლების შესახებ, მაგრამ იმადროშულად ამ ცოდნისა და საკუთრივ „მეფეთა ცხოვრების“ მონაცემებიდან გამომდინარე, ავტორი ორიგინალურ კონცეფციას ქმნის. ეს გახლავთ საკმაოდ ამბიციური პროექტი, რომელიც მიზნად ისახავს არც მეტი არც ნაკლები, ქართველი ხალხის წარმომავლობის მითის ჩამოყალიბებას და ამით ქართული ცნობიერების (იდენტობის) ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი საყრდენის შექმნას“.

გიას, მათში გამოვლენილ ბიბლიურ-ქრისტიანული ისტორიის პარადიგმას. განსაკუთრებით უნდა აღინიშნოს მისი არგუმენტაცია „ქართლის ცხოვრების“ შესავლის ფუნქციასთან დაკავშირებით. შესავლის საისტორიო, გეოგრაფიული თუ ეთნოგენეზისის საკითხთა კვლევის საფუძველზე ლ. პატარიძემ დამაჯერებლად აჩვენა თავის მონოგრაფიაში, თუ როგორ „მოხაზა ლეონტი მროველმა დრო-სივრცული კონტექსტი, [...] დროისა და მოვლენების თანამიმდევრული უწყვეტობა კაცობრიობის დასაწყისის ნერტილიდან ქართლის სამეფოს დასაწყისის ნერტილამდე“.²⁵² იგი შეეცადა აეხსნა განსხვავება იბერების გენეალოგიურ ხესთან დაკავშირებით და იბერების თარშის შთამომავლებად გამოცხადება ლეონტი მროველის სახელს, შესაბამისად მის მიზანდასახულობას, კერძოდ, სომეხთა და ქართველთა წინაპრების ძმებად წარმოჩენის სურვილს, დაუკავშირა.²⁵³

ლეონტი მროველისეული კავკასიური ერთობის ეს მიზანდასახულობა, საერთო ეთნიკურ წარმომავლობაზე დამყარებული კავკასიის კონცეფცია, ანგარიშგასანევი მოტივი ჩანს და მის ინტერპრეტაციას, სხვადასხვა პოზიციიდან ადეკვატურად შეფასებას, ვფიქრობ, რელიგიური ისტორიოგრაფიის წყაროთა გამონვლილვით შესწავლა უდავოდ შეუწყობს ხელს. მით უმეტეს, რომ ამა თუ იმ ეთნოსის, მათ შორის, იბერების, დაკავშირებას განსხვავებულ შტოსთან, დიამერიზმებში საკმაოდ მრავალფეროვანი ტრადიცია აქვს.

ლ. პატარიძესვე ეკუთვნის „ქართლის ცხოვრების“, უფრო ზუსტად, მის შესავალში ქართლის სამეფოსა და კავკასიის რეგიონის ეთნო-გენეტურ სქემასთან დაკავშირებით გამოთქმული უმნიშვნელოვანესი ვარაუდი: „შესავალს ეტყობა, რომ იგი არ არის არც წინაქრისტიანულ, არც ადრექრისტიანულ ხანაში შეთხზული ძეგლი, ყოველ შემთხვევაში, იმ სახით, რა სახითაც მან ჩვენამდე მოაღწია. ამის საბუთად გამოდგება თუნდაც მისი აშკარად ქრისტიანული წარმომავლობის წყაროები, ეპონიმ-ეთნონიმები და სხვა. რჩება ერთადერთი შესაძლო ვარიანტი: ავტორი გარკვეულ უცხოურ წყაროებზე დაყრდნობით, და, რაც მთავარია, ადგილობრივი ისტორიოგრაფიული ტრადიციის („მეფეთა ცხოვრება“) და სხვა ზეპირი ან წერილობითი ტრადიციის საფუძველზე ახდენს, მისი აზრით, უძველესი ხანის ისტორიული და ტერიტორიულ-ეთნიკური სურათის რეკონსტრუქციას“.²⁵⁴

სწორედ რელიგიური ისტორიოგრაფიის ზემოთგანხილული ვერსიები – ნაშრომის I ნაწილში ამ წყაროთა მხოლოდ ერთი ნაწილი, უფრო სწორად, ორი ძირითადი რედაქცია (იპოლიტერომაელისა და სექსტუს ოულიუს აფრიკანუსისა), იყო წარ-

252 პატარიძე 2009: 136.

253 მდრ. „იპოლიტე რომაელის „ქრონიკაში“ იბერთა ასეთი გენეალოგიაა: იაფეთი, იუფანი, თარსისი, იბერები. სომხურ თარგმანში ასეთი: და თაშიშ, რომლისგანაც მოდიან ვირქ [იბერები] ტურენაიკში. თუ ქართლის ცხოვრების შესავლის ავტორმა სწორედ ეს იბერები მიიჩნია ქართველების აღმნიშვნელად, აქედან გაჩნდებოდა თარგამოსის გენეალოგიაში „ძე თარშისი“, მაგრამ ასეთ შემთხვევაში რატომ მან იბერთა გენეალოგია პირდაპირ არ გადმოიტანა წყაროდან და ის სომეხთა ეპონიმს პაოსს და მის მამას თოგარმას დაუკავშირა? როგორც ჩანს მას სურდა, რომ სომეხთა და ქართველთა ეპონიმები ძმები ყოფილიყვნენ, ამიტომ თოგარმა/თარგამოსი არა გამერის ზედ, არამედ „თარშის“- თარსისი/თაშიშ (ბიბლიური თარშში) ძედ გამოაცხადა, ხოლო ქართლოსი და პაოსი ორივე თარგამოსის შვილებად, და, შესაბამისად, ძმებად წარმოაჩინა“ (პატარიძე 2009: 141). იხ. აგრეთვე პატარიძე 2008ა; მისივე 2008ბ.

254 იქვე.

მოდგენილი – მესახება ლეონტი მროველის იმ სავარაუდო ნყარობად, ორიენტირად, რომელთა შესახებ მართებულად მიუთითებს ლ. პატარიძე და რომელთა სხვადასხვა პერსპექტივით კვლევა ჩვენი ისტორიოგრაფიის გადაუდებელ ამოცანად მიმაჩნია.

დიამერიზმების სხვა ძველი ქართული ფრაგმენტებიდან განსაკუთრებით საინტერესო ჩანს ჯუანშერისა და ექვთიმე ათონელის ვერსიები. ეს უკანასკნელი იბერების იდენტიფიკაციასთან დაკავშირებით გეთავაზობს მეტად საინტერესო განმარტებას, უფრო ზუსტად, სათარგმნი ტექსტის ინტერპრეტაციულ ეკვივალენტს: ორიგინალის იბერებს (Ιβηρες) ის თარგმნის ეთნონიმით: ქართუელნი. ამავე ფუძეს იყენებს იგი პირენეის იბერების სათარგმნელად: ქართუელნი დასავლისანი.²⁵⁵ როგორც ჩანს, მას კარგად აქვს გააზრებული ამ ტექსტის ფუნქცია და, ამასთანავე, იცნობს იბერების შესახებ ძველ მწერლობაში არსებულ მითითებებსა და ტერმინოლოგიურ ტრადიციას.

კორნელი კეკელიძის აზრით, ექვთიმე იყენებს იპოლიტე რომაელის ნუსხას, ოღონდ არა უშუალოდ იპოლიტესგან, არამედ ეპიფანე კვიპრელისგან მომდინარე ვერსიას.²⁵⁶ მართალია, ექვთიმესული თარგმანი ჰგავს ორივე დასახელებულ ბერძნულ ნყაროში შემონახულ ნუსხებს, მაგრამ მათ შორის მაინც მნიშვნელოვანი სხვაობაა, რომელსაც კ. კეკელიძე ექვთიმეს თავისუფალი თარგმანის სტილს მიაწერს, რაც უფრო ნინასნარ დასკვნას ჰგავს, ვიდრე არგუმენტაცია.²⁵⁷

დიამერიზმების, განსაკუთრებით ბაბილონის ლეგენდის განვითარების, თვალსაზრისით უაღრესად მნიშვნელოვანია ჯუანშერის თხზულებაში შემონახული ეპიზოდი, რომელიც შეიცავს თხრობას უშუალოდ გოდლის დანგრევის მიზეზთა შესახებ. როგორც ზემოთ ვახსენე, ლეგენდა, რომ მშენებლები სიმაღლეზე ველარ მუშაობდნენ წარმოდგენილი სიცხის გამო, რომელიც ოქროსაც კი აღნობდა,²⁵⁸ არის არქეტიპული ტექსტიდან მომდინარე მოტივი და ტექსტის უძველეს ფენას ასახავს. იგი სწორედ ჯუანშერის თხზულებაში დასტურდება პირველად და აქედან გადადის როგორც სომხურ, ასევე სირიულ ტრადიციაში.²⁵⁹

ერთი მხრივ, დიამერიზმების სტრუქტურისა და ტიპოლოგიის, მეორე მხრივ კი, ქართულ ისტორიოგრაფიაში დაცული ფრაგმენტებისა და დიამერიზმების ფუნქციის შესახებ გამოთქმული თვალსაზრისების მოკლე მიმოხილვიდანაც კი შესაძლებელია დავასკვნათ შემდეგი: დიამერიზმები საყოველთაო ისტორიის დასაწყისის კანონიკური ტექსტია; მისი მიზანი იყო არა მარტო ეთნიკური, ენობრივი, და ტერიტორიული, არამედ სხვა, უფრო უმნიშვნელო ფაქტორების „კანონიზაცია“.

255 კეკელიძე 1956: 177. სრული ტექსტი წარმოდგენილი იქნება დანართში.

256 იქვე, გვ. 173.

257 ში არ მიკვლევა ქართული ვერსიების ბერძნულ ნუსხებთან ტექსტოლოგიური მიმართების საკითხები, მაგრამ დიამერიზმების სხვადასხვა რედაქციის ტექსტების გაცნობა მაფიქრებინებს, რომ ექვთიმეს ვერსიას უფრო ახლო წყარო შეიძლება დაეძებნოს, ვიდრე ეპიფანე კვიპრელის ნუსხა. ყოველ შემთხვევაში, ქართული ფრაგმენტების წარმომავლობის საკითხი გარკვეულად ვერ ჩაითვლება.

258 ზღ. და ენება, რათა აღვიდეს ცად და იხილნეს მყოფნი ცისანი. ხოლო ვითარცა განვლო საზღუარი პაერისა და შევიდა საზღუარსა ვარსკულავთასა, ვერლარა უძლებდეს საქმედ მოქმდნი, რამეთუ დადნებოდა ოქრო და ვეცხლი“ (ყაზხჩიშვილი 1955: 162).

259 Borst 1957: 282.

როგორც ეს დიამერიზმების სტრუქტურულიდან ჩანს: ქალაქების, მთების, ზღვების, დიდი მდინარეების, თვით კლიმატური ზონების ლეგიტიმაცია და მათი გამოცხადება „წმინდა ისტორიის“ ნაწილად.

დიამერიზმების რვა რუბრიკიდან, შესაბამისად, ლეგიტიმაციისა და საკრალიზაციის იმ ტექსტებიდან, რომლებიც გვიანანტიკურობისა და შუა საუკუნეების რელიგიურ ისტორიოგრაფიაში ჩამოყალიბდა, ყველაზე მნიშვნელოვანი იყო:

ა) კაცობრიობის თავდაპირველი ისტორიის უშუალო მონაწილე ბიბლიური წარმომავლობის სამოცდათორმეტი (სამოცდაათი) ენისა და ეთნოსის ნუსხა (*tabula linguarum et populorum*), რომელიც I საუკუნიდან დასტურდება,

ბ) ამ სამოცდათორმეტიდან კულტურული ნიშნით (სამწერლობო ტრადიციების ქონა, წერა-კითხვის ცოდნა) გამორჩეული თხუთმეტი სამწერლობო ენის ნუსხა (*οἱ ἑξαστάμειροι γράμμαται; qui litterati sunt*), რომელიც III საუკუნიდან (235 წ.) იკიდებს ფეხს და XVIII საუკუნის ჩათვლით ვრცელდება კულტურული, გეოგრაფიული თუ რელიგიური თვალსაზრისით ერთმანეთისგან მკვეთრად დაპირებულ რეგიონებში.

შუა საუკუნეების ქართული ისტორიოგრაფია ბერძნული, სირიული, ეთიოპური და სომხური წარმომავლობის სხვადასხვა რედაქციით იცნობს და საკუთარი წარსულის რეკონსტრუქციის მიზნით მოხერხებულად იყენებს პირველ ტოპოსს – ბიბლიური წარმომავლობის სამოცდათორმეტი (სამოცდაათი) ეთნოსისა და ენის ნუსხას. რაც შეეხება II ტოპოსს, სამწერლობო ტრადიციების მქონე ენების, მათ შორის, იბერიულის, შესახებ, იგი ძველ ქართულ წყაროებში ჯერჯერობით არ დასტურდება.

ფართო კონტექსტის, ანუ III-XVIII საუკუნეების ბერძნულ, ლათინურ, სირიულ, ებრაულ და არაბულ წყაროებში მკაფიოდ ჩამოყალიბებული ტოპოსის, გათვალისწინებით არც XX საუკუნის ქართულ ისტორიოგრაფიაში გამხდარა თხუთმეტი სამწერლობო ენის ტოპოსი განსჯის საგანი. ყველა ისტორიკოსი, რომელიც იკვლევდა დიამერიზმების ცალკეულ ფრაგმენტებს და მათ გავლენას ქართულ ისტორიოგრაფიაზე, ეხებოდა დიამერიზმების მხოლოდ ერთ რუბრიკას: ბიბლიური წარმომავლობის ენებისა და ეთნოსების ნუსხას.²⁶⁰ კორნელი კეკელიძე ერთგან იმონებს დიამერიზმების სირიულ ვერსიას, როგორც ცნობას ძველი ქართული სამწერლობის შესახებ, მაგრამ იგი მისთვის კონკრეტულ ძეგლში დაცული ცნობაა და არა გვიანანტიკურობისა და შუა საუკუნეების კანონიკური ტოპოსი.²⁶¹ სიმონ

260 ვგულისხმობ ზემოთდასახელებულ წამოშვებს, კორნელი კეკელიძის, ექვთიმე თაყაიშვილის, სიმონ ყაუხჩიშვილისა და ლელა პატარიძის სტატიებს; განსაკუთრებით უნდა აღვნიშნო ლელა პატარიძის მონოგრაფია (პატარიძე 2009), რომელშიც ყველაზე სრულადაა გაანალიზებული დიამერიზმების I ტოპოსი და მისი მნიშვნელობა ქართული ისტორიოგრაფიისთვის.

261 მდრ. „მეხუთე-მეექვსე საუკუნეში ქართული მწერლობის არსებობის დამამტკიცებლად უფრო მნიშვნელოვანია უცხოელთა მონმობა, რომელიც გვჩვენებს, რომ ქართველთა მნიშვნელობა ამ დროს არ იყო შინაური, ოჯახური მოვლენა და ფაქტი, არამედ მას იცნობდნენ სხვებიც, მახლობელი თუ დაშორებული ერებიც. ამ შემთხვევაში, პირველ ყოვლისა, უნდა დავასახელოთ მეხუთე საუკუნის გასულის ცნობა, რომელიც დაცულია ასურულ თხზულებებში „ნიცე ერთა და ქვეყანათათვის“. ამ თხზულებაში ეკითხულობთ: სემის, ქამის და იაფეტისგან წარმოიშვა სამოცდაცამეტი ერი, ტომი და ენა. მათ შორის არიან ისეთებიც, რომელთაც იციან წერა-კითხვა. თხუთმეტი ერია ასეთი. სხვები კი არ განირჩევიან ევლურებისაგან და დაძრწიან, როგორც უგუზურნი პირუტყვი. ნიგნის მცოდნენი არიან: ასურელნი, ებრაელნი, ბაბილონელნი, სპარსნი, ელამიტელნი, მეგვიპტელნი, კუმიტები, პინდონი, ფინიკიელნი, იო-

ყაუხჩიშვილმა თარგმნა და „გეორგიკის“ პირველ ტომში დაბეჭდა იპოლიტე რომაელის ქრონიკების ლათინური ვერსია VI-VII საუკუნეებისა. იგი ამ კონკრეტულ ფრაგმენტს განიხილავს, როგორც ჩვენი ისტორიისთვის საინტერესო ცნობას და არა როგორც დიამერიზმების ერთ-ერთი ყველაზე მნიშვნელოვან ტოპოსს ანბანურ დამწერლობათა შესახებ. ბატონი სიმონი რომ საგანგებოდ არ ჩერდება VI-VII საუკუნეების ამ ვერსიაზე, სრულიად ბუნებრივია, ქართული დამწერლობის შესახებ ამაზე ბევრად ადრინდელი და მნიშვნელოვანი ცნობებიც არსებობს. მასთანავე, 1936 წელს, როცა სიმონ ყაუხჩიშვილმა გეორგიკის I ტომი დაბეჭდა, იპოლიტე რომაელის ქრონიკის ბერძნული ტექსტი საერთოდ არ იყო ცნობილი და ვარაუდობდნენ, რომ ლათინური ვერსია არასწორად მიეწერებოდა იპოლიტე რომაელს. როგორც ზემოთ ვთქვი, ბერძნული ტექსტი გაცილებით გვიან, 1956 წელს, იოვან და გამოაქვეყნა ალან ბაუერმა. ამ გამოცემას იცნობდა ილია აბულაძე, და, როგორც თავის სტატიაში²⁶² წერს, მან ერევანში ყოფნისას საგანგებოდ შეუდარა იპოლიტე რომაელის ქრონიკების ძველი ქართული ვერსია (ზემოთ დასახელებული მეფეთა გენეალოგია) ბაუერის მიერ გამოცემულ ბერძნულ ტექსტს. ილია აბულაძე არ ახსენებს ჩვენთვის მნიშვნელოვან მეორე რუბრიკას. ეტყობა, მას აინტერესებდა არა მთლიანი ტექსტი და მისი რუბრიკები, არამედ მხოლოდ ქართულად შემონახული გენეალოგია და მისი უშუალო წყარო, იპოლიტეს სომხური ვერსია, შესაბამისად, გაეცნო მხოლოდ მეფეთა გენეალოგიის კონკრეტულ ფრაგმენტებს და არა სრულ ტექსტს, შესაბამისად, მასთან დაკავშირებულ დისკუსიას.

როგორც ზემოთაც ვახსენე, თემატიკიდან გამომდინარე (ნაკლებად ცნობილ ხალხთა იდენტიფიკაცია), ეს დისკუსია საკმაოდ პოპულარული იყო. ის, რომ გარკვეულ პერიოდში კონკრეტული საკითხი მეცნიერებაში პოპულარულია, შესაძლოა, სულაც არ მიუთითებდეს მისი სერიოზულობის ხარისხზე. როგორც წესი, პოპულარული თემატიკიდან სერიოზული და იმ პერიოდის მეცნიერებისთვის მნიშვნელოვანი ხდება ხოლმე ლექსიკონებსა და ენციკლოპედიებში. სწორედ აქედან გამომდინარე შეიძლება ვილაპარაკოთ იმის შესახებ, რამდენად იცნობდნენ და როგორ აფასებდნენ კავკასიის იბერებისა და დიამერიზმებში მოხსენიებული იბერების იდენტიფიკაციის საკითხს ის მეცნიერები, რომლებიც თავად არ მონაწილეობდნენ ამ დისკუსიაში. ამ პერიოდის ორი ენციკლოპედიური ლექსიკონი, ერთი – ლაიფციგში და მეორე კემბრიჯში გამოცემული, თანამიმდევრულად იმეორებს ამ დისკუსიაში გამოთქმულ თვალსაზრისებს იბერების უძველესი სამწერლო ტრადიციების შესახებ.²⁶³ ეს კი პირდაპირი ნიშანია იმისა, რომ იბერების შესახებ დისკუსია მართლ პოპულარული არ ყოფილა.

და ბოლოს, რომ შევაჯამოთ, რით არის საინტერესო დიამერიზმების ანბანურ დამწერლობათა ჩამონათვალი ჩვენთვის: მას უდავოდ დიდი მნიშვნელობა აქვს

ნელნი, ამორელნი, ალანნი, რომაელნი, სომეხნი, ტაონი, ქართველნი“ (ეპეკლიძე 1980: 38). უნდა აღინიშნოს, რომ არაზუსტია ამ წყაროს მიჩნევა მესხეთ საუკუნის ძეგლად, თუმცა აქ მთავარი ისაა, რომ მეცნიერი მას განიხილავს არა დიამერიზმების ფართო კონტექსტში, არამედ როგორც ერთ კონკრეტულ ძეგლში შემონახულ ცნობას.

262 აბულაძე 1961: 225.

263 Realenzyklopädie für protestantische Theologie, 3. Auflage, Sonderausgabe. Leipzig 1997. გვ. 161, სტატიის სათაურია: Urtext und Uebersetzungen der Bibel; Swete, Introduction to the Old Testament in Greek, Cambridge 1900: 120.

ზოგადად კულტურის ისტორიის თვალსაზრისით; რაც (არ) უნდა საკამათო იყოს III-XVIII საუკუნეების რელიგიურ კონტექსტში შემუშავებული ეს ტოპოსი, იგი ორი მნიშვნელოვანი დასკვნის გაკეთების უფლებას მაინც იძლევა:

1. III საუკუნიდან მოყოლებული ორიგინალური იბერიული დამწერლობა ან ალოგლოტოგრაფიის გზით არსებული იბერიული სამწერლო ტრადიციები ძველ საეკლესიო ისტორიოგრაფიაში, კერძოდ, ბერძნულ, ლათინურ, სირიულ, კოპტურ, არაბულ, სომხურ, ასევე იუდაისტურ წყაროებში, ერთ-ერთი ყველაზე ნათლად ჩამოყალიბებული ტოპოსია და იგი იმდროინდელი კულტურული სამყაროსთვის კარგად ცნობილ რეალობას ასახავს;
2. ის, რომ დიამერიზმების ასე ადრეულ ნუსხებში კავკასიის იბერები სამწერლობო ტრადიციის მქონე კულტურულ ხალხად მოიხსენიება, XX საუკუნის მეცნიერთა შორის აზრთა სხვადასხვაობას იწვევდა. შუა საუკუნეების რელიგიური ისტორიოგრაფიის წყაროთა შესწავლამ დაადასტურა, რომ ძველ კულტურულ სამყაროში ეს საკითხი საკამათო სულაც არ ყოფილა. IX-XIII საუკუნეების სირიული, კოპტური და არაბული წყაროები ერთმნიშვნელოვნად უჭერს მხარს დიამერიზმების იბერებისა და კავკასიის იბერების გაიგივებას: ეთნონიმ Ἰβηρες, Iberes ისინი ცვლიან კავკასიის იბერების, ანუ ქართველების აღმნიშვნელი ტერმინებით: Georgii, Gurgani, Gurzani.

როგორც უკვე ვთქვი, ძველი კულტურული სამყაროს ყველა მნიშვნელოვანი რეგიონის ისტორიოგრაფიაში მეტ-ნაკლები ინტენსივობით აისახა ენათა და ეთნოსთა დაყოფის, ანუ უნივერსალური ისტორიის კონცეპტები. ჯერ იოსებ ფლავიოსის, შემდეგ კი იპოლიტე რომელისა და სექსტუს იულიუს აფრიკანუსის ქრონიკებიდან მოყოლებული, დიამერიზმებმა შეიძინა ისტორიის საკრალიზებული სქემის ფუნქცია, რომლის კვალბაზე²⁶⁴ ხდებოდა მომდევნო ეპოქებში ამა თუ იმ ეთნიკური თუ რელიგიური ჯგუფის ისტორიის რეკონსტრუქცია. ბიბლიური გენეალოგიის ხეზე საკუთარი ადგილის ქონა, ანუ „საკრალიზებულ ისტორიაში“ მონაწილეობა, ზემოთნახსენები „მცირე დაბადების, ანუ იობელებების წიგნის“ (οι Ἰσραηλιῖται, ἡ λεπτὴ Γένεσις) კონცეფციის ჩამოყალიბების შემდეგ იქცა როგორც იუდაისტური, ასევე ქრისტიანული საისტორიო თხზულებების კანონიკურ ნაწილად, ერთგვარ შესავლად; მასში გადმოიცემოდა ამბები იმის შესახებ, როგორ გადმოდგა ამა თუ იმ ეთნოსის გენეტიკურმა წინაპარმა პირველი ნაბიჯი ბაბილონის ნანგრევებიდან, ანუ ისტორიის I შრიდან.

როგორც ვნახეთ, ამ კონცეფციას ეყრდნობოდა ძველი ქართული ისტორიოგრაფიაც. ლეონტი მროველის საისტორიო კონცეფციის, მისი „კავკასიური პროექტის“ შესახებ არაერთი საინტერესო მოსაზრება გამოითქვა.²⁶⁴ დ. მუსხელიშვილმა, რ. გორდეზიანმა, ზ. ალექსიძემ, ზ. კიკნაძემ, მ. ჩხარტიშვილმა, ლ. პატარიძემ სხვადასხვა თვალთახედვით შეისწავლეს „ქართლის ცხოვრების“ გეოგრაფიული, საისტორიო, ეთნოგენეალოგიური, სოციალური თუ რელიგიური კონცეპტები.²⁶⁵ მიუხედავად იმისა, რომ მეცნიერებს შორის აზრთა სხვადასხვაობაა შესავლისა და ტექსტის ძირითადი ნაწილის სტრუქტურულ ერთიანობასთან დაკავშირებით,²⁶⁶ ყველა მათგანი იზიარებს თვალსაზრისს, რომ „ქართლის ცხოვრების“ შესავალ ნაწილში დასტურდება ისტორიის ქრისტიანული კონცეფცია;²⁶⁷ იგი „კავკასიური მასშტაბისაა“ და კავკასიის ხალხთა გენეტიკური ერთიანობის იდეის დამკვიდრებას ემსახურება.²⁶⁸

264 ლეონტი მროველის კონცეფციის საერთო-კავკასიური იდეა საფუძვლიანად დაამუშავა ზ. ალექსიძემ (ალექსიძე 1991: 79-83). სამწუხაროდ, ამ იდეის კვლევა არაერთგზის გასცდა მეცნიერულ, საერთოდ, ეთიკის ფარგლებს და ფსევდოპატრიოტულ, აშკარად იდეოლოგიურ ზეზულ კამათს დაემსგავსა, რომელსაც არაფერი ჰქონდა საერთო მეცნიერებასთან. განსაკუთრებული აგრესიულობით გამოირჩეოდნენ ზ. ალექსიძის ოპონენტები (ძირითადად, არასპეციალისტები), რომელთათვისაც მიუღებელი აღმოჩნდა მეთოდოლოგიურად გამართულ საფუძველზე დამყარებული ზ. ალექსიძის თვალსაზრისი და მას არგუმენტაციის მაგიერ ფსევდოეროვნული, სინამდვილეში კი შოვინისტური „ლოგიკით“ დაუპირისპირდნენ.

265 ი. ალექსიძე 1991: 79-83; გორდეზიანი 1993; კიკნაძე 2009; მუსხელიშვილი 1977; მისივე 1980; მისივე 1999; მისივე 2003; ჩხარტიშვილი 2009.

266 ეს განსხვავებული თვალსაზრისები შეჯამებულია ლ. პატარიძის გამოკვლევაში (პატარიძე 2009: 133-134).

267 იქვე.

268 მდრ. „მიუხედავად სომხური წყაროების აშკარა გათვალისწინებისა, ლეონტი მროველის თხზულება ძირითადად სხვა ტრადიციას ეფუძნება. მისი ხალხთა წუსხა ორიენტირებულია თარ-

ისტორიკოსების საქმეა იმის გარკვევა, რა საფუძველი აქვს ლეონტი მროველის ეთნოგენეზურ კონცეფციას, თარგამოსის შთამომავალთათვის უფროს-უმცროსობის სქემის შემუშავებას და ამ სქემის რეალურ (ფუნქციურ) თუ სიმბოლურ დატვირთვას;²⁶⁹ იმის დადგენას, მართლაც ედო თუ არა საფუძვლად საქართველოს ისტორიის უძველესი ეპოქის რეკონსტრუქციის მროველისეულ იდეას თარგამოსის გაბიბლიურებისა და ლეგენდარული ურარტუს „რეპრეზენტატორთან“ მისი გაიგივების ტენდენცია,²⁷⁰ მიაწინებებს თუ არა ლეონტი მროველის ეთნიკური წარმომავლობის დადგენის, ეთნოსთა მსოფლიო ოჯახში საკუთარი ადგილის დამკვიდრების მცდელობა „ეთნოკულტურული იდენტობის ფორმირების“ ახალ ეტაპზე გადასვლას და კონკრეტულად როდის უნდა მომხდარიყო ეს.²⁷¹

საერთო წარმომავლობის მითი ლეონტი მროველის საისტორიო კონცეფციის, როგორც ამბობენ, მისი „კავკასიური პროექტის“ მხოლოდ ერთი ნაწილია და იგი სისხლხორცეულად არის დაკავშირებული ქართველთა თვითშეგნების მაკონსტრუირებელ მეორე მითთან. ესაა ქართველთა ენა. ამ უკანასკნელის ფუნქციისა და მისი, როგორც ეროვნული თვითშეგნების მარკერის, შესახებ ლეონტი მროველის „პროექტი“ კიდევ უფრო რთულ გამოცანას წარმოადგენს. ნიშანდობლივია ისიც, რომ პირველისგან (საერთო წარმომავლობის მითი) განსხვავებით, ლეონტი მროველისეული ქართველთა ენის კონცეფცია ნაკლებადაა დამუშავებული სამეცნიერო ლიტერატურაში.²⁷² გამონაკლისს წარმოადგენს ვინფრიდ ბოედერის არგუმენტაცია. ლეონტი მროველისეული ენის მითი მან რამდენიმე საფეხურად დაყო და ზუსტი ტიპოლოგიური პარალელებით დაახასიათა ეს საფეხურები. სწორედ ვ. ბოედერმა მიაგნო მროველისეული ენის კონცეფციის საკმაოდ რთულ სქემაში ქართულის, „როგორც ეროვნული სუვერენიტეტის სიმბოლოს“ არსებით როლს. ეს წარმოჩნდა ფარნავაზის საქმიანობის ლეონტი მროველისეულ შეფასებაში. შდრ. „იგი (ანუ ლეონტი მროველი) თავის ქრონიკაში საქართველოს ისტორიის ერთ არსებით მომენტს ეხება, კერძოდ, ენის, როგორც ეროვნული სუვერენიტეტის სიმბოლოს, არსებით როლს. ერთიანი ქართული სახელმწიფო როგორც ეთნიკური, ისე ენობრივი თვალსაზრისით შედგება ისტორიული პროცესისა, რომელიც სამ ეტაპად მიმდინარეობს: ჯერ ტომობრივი, ტერიტორიული და ენობრივი ერთობა, მერე ტომობრივი, ტერიტორიული და ენობრივი განყოფა, და ბოლოს, ახალი ტერიტო-

გამოსზე, როგორც კავკასიელ ხალხთა მამამთავარზე და არა პაოსზე. „ქართლის ცხოვრებას“ ანტერესებს წარმოაჩინოს კავკასიაში მცხოვრებ ხალხთა თავდაპირველი გენეტიკური ნათესაობის იდეა, მაშინ როცა ეს მომენტი სომხურ ტრადიციაში საესებით უწყურადღებოდ არის დატოვებული“ (გორდენზიანი 1993: 9).

269 „ქართლის ცხოვრების“ ამ მონაკვეთის მიხედვით ზ. ალექსიძემ (ალექსიძე 1991: 79-83) გამოწვლილვით გააანალიზა ლეონტი მროველის მიერ აგებული კოსმოგრაფიული სურათი და ყურადღება გაამახვილა მის თანამიმდევრულ, ლოგიკურ ხასიათზე, რომელიც მამის საკუთრების უფროს შვილზე გადასვლაში გამოიხატება: მამის სამეპყიდრო, შესაბამისად, უდიდეს და საუკეთესო ნაწილს იკავებენ უფროსი ვაჟები: პაოსი, თარგამოსის უფროსი ვაჟი, მცხეთოსი, ქართლოსის უფროსი ვაჟი და უფლოსი, მცხეთოსის უფროსი ვაჟი.

270 გორდენზიანი 1993: 6-10.

271 პატარიძე 2009: 162.

272 ამ თვალსაზრისით ქართველ მეცნიერთა შრომები, ძირითადად, რეფერატული ხასიათისაა და ნაკლებად აანალიზებს ლეონტი მროველისეულ საერთო ენის კონცეფციას.

რიული და ენობრივი ერთობის შექმნა, კერძოდ, ქართლისა და მისი ენის. ტერიტორიული ერთობა შედეგია იმისა, რომ სხვადასხვა ხალხები ქართლში მოიყრიან თავს. ენობრივი ერთობა ხორციელდება, ჯერ, ასე ვთქვათ, ბუნებრივად, სპონტანურად, სხვადასხვა ხალხების ერთობლივი ქმედებით (გაუგონარი მოვლენა, რომელიც არც ერთ სხვა გადმოცემაში არ შემხვედრია!), შემდეგ – სახელმწიფო ძალაუფლების მიერ, რომელიც საერთო ენაში სახელმწიფოს ერთიანობის მნიშვნელოვან გარანტს დაინახავს და აღარ დაუშვებს პრობლემატურ მრავალენოვნებას, როგორც ეს პოლიგლოტი მეფეების (და დედოფლების!) დროს იყო ფარნავაზამდე²⁷³.

ლეონტი მროველის კონცეფციაში ამ ისტორიულ პროცესს აგვირგვინებს „ჩუენი ნათესავის“, ანუ ეთნიკურად ერთიანი ჯგუფის, ჩამოყალიბება ენით შეკავშირებულ ერთობად. ამის აშკარა გამოხატულებას ხედავს ვ. ბოედერი ნახევრად სპარსული წარმოშობის მეფის, მირიანის, ქართველთა კანონიერ მეფედ აღიარების ლეგენდაში.²⁷⁴

ამ კონტექსტში ბუნებრივად დაისმის კითხვა: ბიბლიური წარმომავლობის წინაპრის ცხოვრების რომელ ეტაპებს ხედავს, უფრო ზუსტად, გამოყოფს, ლეონტი მროველი? შესაბამისად, როგორ მთარგმნის მან რელიგიურ ისტორიოგრაფიაში შემუშავებული მოდელი „ჩუენი ნათესავის“ თავდაპირველი ყოფის ამსახველ ამბებს და ეტაპობრივად აღწერა წინაპრის თავგადასავალი ბაბილონის გოდლიდან თანადროულ (XI ს.) ეპოქამდე.²⁷⁵

ვფიქრობ, ტექსტის ტიპოლოგია იძლევა საშუალებას, გამოიყოს სამი მნიშვნელოვანი ეტაპი, რომლებზეც ლეონტი მროველი საკუთარი წინაპრის ყოფას აფიქსირებს:

ა. „ნათესავით ქართველი“ უნივერსალური ისტორიის საფეხურზე. ლეონტი მროველი აღადგენს ქართველთა ისტორიის დასაწყისი მოვლენების ფართო კონტექსტს, ანუ წინაპრის ყოფის ამსახველ „სურათებს“ უნივერსალური ერთობის დონეზე. მისი თქმით, ჩვენი ისტორია უნივერსალური ისტორიის განუყოფელი ნა-

273 ბოედერი 1998: 70-71.

274 მდრ. „ის, რომ ენა ამიერიდან ქართველებთან კავშირის ნიშანია, იქიდანაც ჩანს, რომ უფრო მოგვიანო მეფე, რომელიც ნახევრად სპარსული და ნახევრად ქართული წარმოშობისაა, თავის პატივისცემას ფარნავაზის, როგორც ქართული სამწერლობო ენის „შემოქმედის“ მიმართ და თავის სიყვარულს ქართველებისადმი ენის გამოცვლით გამოხატავს, და ეს მაშინ, როცა სპარსული ცეცხლთაყვანისმცემლობა სწამდა, რომელიც არავითარ რელიგიურ საფუძველს არ იძლეოდა სხვებისგან, ვთქვათ, სპარსელებისგან გასამიჯნად: და აღიზარდა მირიან მსახურებასა მას შინა შუდთა მათ კერპთასა და ცეცხლისასა. ხოლო შეიყუარნა ქართველნი და დაივინა ენა სპარსული და ისინა ენა ქართული. და მამაჲ შემოკბა კერპთა და ბომონთა, კეთილად იყრნა ქურუმნი კერპთანი, და ყოველთა მეფეთა ქართლისათა უმეტეს აღასრულებდა მსახურებასა მას კერპთასა და შეამკო საფლავი ფარნავაზისი. ხოლო ესე ყოველი ქართველთა სათნოებისათვის ქმნა და კეთილად იყრნა ქართველნი ნიჭითა და ყოვლითა დიდებითა. და შეიყუარეს იგი ყოველთა ქართველთა უმეტეს ყოველთა მეფეთასა (ყაუხჩიშვილი 1955: 65). ეს მეფე თავისი ქართველობის ტომობრივ და რელიგიურ „არაერთმნიშვნელოვნებას“ „ერთმნიშვნელოვან“ ენობრივ ლოიალობას უპირისპირებს, რაც მას ქართველთა კანონიერ მეფედ ამტკიცებს“ (ბოედერი 1998: 71).

275 აქ იგულისხმება არა საისტორიო მწერლობის დასაწყისი, რომელიც გაცილებით ადრინდელი ჩანს, ვიდრე ლეონტი მროველის ქრონიკა, არამედ XI საუკუნეში ლეონტი მროველის მიერ ნაციონალური ისტორიის დასაწყისი ამბების რეკონსტრუქცია და ნათესავის ისტორიის, როგორც უნივერსალური ისტორიის ორგანული ნაწილის, კონცეპტუალიზაცია.

წილია: თარგამოსი, თარშის ძე, იაფეტის ძმისწული და ნოეს შვილიშვილი, ბაბილონის ამბების უშუალო მონაწილეა; გოდლის დანგრევისა და ენათა განყოფის შემდეგ თარგამოსი წამოვიდა და დამკვიდრდა ორ მთას, არარატსა და მასისს შორის. შდრ. „და იყო ესე თარგამოსი კაცი გმირი. და შემდგომად განყოფისა ენათასა, ოდეს აღაშენეს ბაბილონს გოდლოი, და განეყვნეს მუნ ენანი და განიზნინეს მუნით ყოველსა ქუეყანასა. და წარმოვიდა ესე თარგამოსი ნათესავითურთ მისით, და დაემკდრა ორთა მთათა შუა კაცთშეუვალთა, არარატსა და მასისსა“.²⁷⁶

ამ თვალსაზრისით ლეონტი მროველის კონცეფცია, ისევე როგორც ძველი სომხური საისტორიო მწერლობა, სრულად თავსდება რელიგიური ისტორიოგრაფიის ზოგად ჩარჩოში, თუმცა აქცენტები, რომელთა გამოყოფასაც ეს ორი ტრადიცია ცდილობს, მაინც განსხვავებულია: სომხური ისტორიოგრაფიისთვის უფრო მნიშვნელოვანი ჩანს ისტორიის შორეული, თავდაპირველი საფეხური, ქართული-სთვის კი – უფრო ახლობელი, კავკასიური ერთობის საფეხური. მოსე ხორენელი, შესაბამისად სომხური ისტორიოგრაფია, ცდილობს უნივერსალური ისტორიის კიდევ უფრო ღრმა ფენიდან დაიწყოს საკუთარი წინაპრის ამბის თხრობა და ამით ლეგიტიმურობის მყარი საფუძველი იპოვოს. იგი ბაბილონის ნანგრევებში კი არ „აფიქსირებს“ პირველად სომეხთა მამამთავარს, არამედ მშენებლობის პროცესში. მისი თქმით, სომეხი ხალხის მამამთავარი, ბიბლოური თოგარმას ძე, გოლიათი ჰაიკი, ბაბილონის გოდლის გამორჩეულად ბევრით თანამაშენებელი იყო. ჰაიკმა გაათავისუფლა თავისი ხალხი ბელნიმროდის მონობისაგან და ნამდვილი სამშობლოსკენ წამოიყვანა. მისი შვილი, არმენაკი, სომეხი ხალხის სახელმძღვანელია.²⁷⁷

სიღრმისეული ისტორიის ეს საფეხური, ანუ ჰაიკისგან წარმოშობილი ხალხისა და მათი ენის განხილვა ეთნოსების ბიბლოური დაყოფისა და ბაბილონში ენათა წარმოშობის კონტექსტში იყო ის საფუძველი, რომელსაც ახალ დრომდე ეყრდნობოდა სომხური ისტორიოგრაფია და ამტკიცებდა, რომ „გოლიათმა ჰაიკმა სასომხეთის სამეფო იქ დააარსა, სადაც წარღვნის შემდეგ ნოეს კიდობანი დაეშვა მიწაზე, ამდენად, სომხურმა კაცობრიობის მამამთავრის, ნოეს ენა შემოინახა“.²⁷⁸

რაც შეეხება ლეონტი მროველს და ზოგადად, ქართულ ისტორიოგრაფიას, მისთვის, როგორც ჩანს, სწორედ ზემოხსენებული საერთო-კავკასიური იდეა იყო ძალიან მნიშვნელოვანი; შესაბამისად, ქართველთა ისტორიის სისტემატიზატორი მეტი გულმოდგინებით, უფრო დანერჩილებით, ეთნიკური, ტერიტორიული და ენობრივი მახასიათებლებით, აღწერს ქართველთა ყოფის ამსახველ ამბებს მომდევნო საფეხურზე.

ბ. უნივერსალურის შემდეგ ლეონტი მროველი აღადგენს მომდევნო, შედარებით ვიწრო, რეგიონალურ კონტექსტს, ანუ აღწერს საერთო გენეტიკური წინაპრის შვილთა და შვილიშვილთა განსახლებას და „ყოფას“ კავკასიის მასშტაბით. შდრ. „და იყო ნათესავი მისი დიდი და ურიცხვ, რამეთუ ესხნეს ცოლმრავალ ძენი და ასულნი, და შვილნი და შვილისშვილნი ძეთა და ასულთა მისთანი, რამეთუ ცხოვნდა იგი ექუსას წელ და ვერლარა იტევდა ქუეყანა არარატისა და მასისისა. [...]“

276 ყაუხჩიშვილი 1955: 15.

277 ამგვარი ტენდენციების შესახებ ქრისტიანული აღმოსავლეთის ხალხთა ისტორიაში იხ. დო-ბორჯინიძე 2007გ: 92-100

278 იხ. Charnich 1827: 4-10.

ხოლო ქუეყანა იგი, რომელი წილით ხდომოდა, ესე არს საზღუარი ქუეყანისა მისი-
სა: აღმოსავლით ზღუა გურგენისა, დასავლით ზღუა პონტოსა, და სამხრით ზღუა
ორეთისა, და ჩრდილოთ მთა კავკასია²⁷⁹.

თარგამოსის შთამომავალთა შორის რვა გამორჩეულ გმირს ასახელებს ლეონ-
ტი მროველი: ჰაოსი, ქართლოსი, ბარბოსი, მოვაკანი, ლეკი, პეროსი, კავკასი და
ეგროსი.²⁸⁰ საერთო წარმომავლობის ეს ეთნოსები, ლეონტი მროველის აღწერილო-
ბის მიხედვით, ენობრივად ჭრელია, ანუ კავკასიაში მცხოვრებთა „რეგიონალური
იდენტობა“ ოდენ საერთო წინაპრით და ტერიტორიით არის მარკირებული: მამა
ერთი ჰყავთ და ერთ რეგიონში ცხოვრობენ. ამ საერთო რეგიონალურ დონეზე ეს
ეთნოსები გასაოცარი ენობრივი ნიჭით, უფრო სწორად, პოლიგლოტობით, ახერ-
ხებენ კომუნიკაციას. სულ მცირე ექვს ენაზე მეტყველებენ: სომხური, ქართული,
ხაზარული, ასურული, ებრაული და ბერძნული. „ესე ენანი იცოდეს ყოველთა მე-
ფეთა ქართლისათა, მამათა და დედათა“.²⁸¹

3) და ბოლოს, ლეონტი მროველი აღადგენს უშუალო წინაპრის, „ქართველთა
ნათესავის“ ყოფის ამსახველი ისტორიის დასაწყისს (ფარნავაზის ეპოქა), რომლის
მაკონსტრუირებელი ახალი ელემენტი არის საერთო ქართული ენა მეორე, ძველ
ელემენტთან – საერთო ეთნიკურ წარმომავლობასთან ერთად.²⁸² შდრ. „ესე ფარ-
ნავაზ იყო პირველი მეფე ქართლსა შინა ქართლოსისა ნათესავთაგანი. ამან გა-
ნავრცო ენა ქართული და არღარა იზრახებოდა სხუა ენა ქართლსა შინა თვნიერ
ქართულისა“.²⁸³

მე ისტორიკოსი არ ვარ და ლეონტი მროველის მიერ მოთხრობილი ამბების
იდენტიფიკაციას არ ვაპირებ შესაბამისი საისტორიო მეთოდოლოგიით, მე მაინტე-
რესებს ის სავარაუდო კონცეფცია, რომელიც მის ისტორიას უდევს საფუძვლად.
ვფიქრობ, უნივერსალური ისტორიის მოდელის გათვალისწინებით შესაძლებელია
გამოიყოს სამი სხვადასხვა დონე, რომლებზეც ხდება ქართველთა ისტორიის, რო-
გორც ბიბლიური საკრალიზებული ისტორიის ორგანული ნაწილის, გააზრება, ქარ-
თველთა წინაპრის ისტორიული ყოფის „დაფიქსირება“, შესაბამისად, მისი ლეგი-
ტიმაცია:

- ა. ადამიანთა საყოველთაო ერთობაში, ანუ უნივერსალური ისტორიის დონეზე,
- ბ. საერთო ეთნიკური ნიშნით გამოყოფილ ერთობაში, ანუ რეგიონალური
ისტორიის დონეზე,
- გ. საერთო ეთნიკური და ენობრივი ნიშნით ფორმირებულ ერთობაში, ანუ ნა-

279 ყაუხჩიშვილი 1955: 3.

280 „ხოლო შვილთა შორის მისთა გამოჩნდეს კაცნი რვანი, გმირნი ძლიერნი და სახელოვანნი,
რომელთა სახელები ესე არს: პირველსა ერქუა ჰაოსი, მეორესა ქართლოსი, მესამესა ბარბოსი,
მეოთხესა მოვაკანი, მეხუთესა ლეკი, მეექვსესა პეროსი, მეშვიდესა კავკასი, მერვესა ეგროსი.
ესე რვანი იყვნეს გმირნი. ხოლო ჰაოს უმეტეს გმირი იყო ყოველთასა, რამეთუ ეგევითარი
არაოდე ყოფილ იყო, არცა წყლის-რლუნის წინათ, და არცა შემდგომად ტანითა, ძალითა და
სიმკნითა“ (იქვე).

281 ყაუხჩიშვილი 1955: 16.

282 ნაციონალური ენის ამ გამორჩეული ფუნქციის შესახებ პირველად მიუთითა ბ. ბოედერმა:
„ნათესაობა ლეონტი მროველისთვის ერთიანობის მხოლოდ ერთ, კერძოდ, ძველ ფორმას
ასახულებს, „საერთო ენა“ კი უფრო მტიკიების ახალი ფორმაა“ (ბოედერი 1998: 70).

283 ყაუხჩიშვილი 1955: 26.

ციონალური ისტორიის დონეზე.

სხვა საკითხია, რამდენად ასახავს, ან ეხმიანება ლეონტი მროველის მონათხრობი რეალობას, მაგრამ საკუთარი ისტორიის ამგვარი გააზრება, აშკარად ჰგავს იმ დროს საყოველთაოდ გავრცელებულ მოდელს, რომელიც უსათუოდ უნდა სცოდნოდა ლეონტი მროველს და, როგორც ჩანს, გამოიყენა კიდევ ნათესავით ქართველთა ისტორიის რეკონსტრუქციისთვის.

ისტორიკოსების საქმეა იმის გარკვევა, რა წყაროებს ეყრდნობოდა ლეონტი მროველი, მაგრამ საისტორიო კონცეფცია, რომლითაც ის ხელმძღვანელობს ქართველთა „ნათესავის“ თავდაპირველი ყოფის რეკონსტრუირებისას, აშკარად ჰგავს გვიანანტიკურობისა და შუა საუკუნეების ბერძნულ-ლათინურ, სირიულ, სომხურ, კოპტურ საისტორიო ტრადიციის ცნობილ საისტორიო კონცეფციას:

- 1) საყოველთაო ისტორიაში უშუალო მდნაწილეობის საფეხური, ო
- 2) გარდამავალი საფეხური, რეგიონალური ერთობა,
- 3) და ბოლოს, საერთო ეთნიკურ წარმომავლობასა და საერთო ენობრივ საფუძველზე დამყარებული ერთობა.

ახალი წ.ა. I საუკუნიდან მოყოლებული, ვგულისხმობ იოსებ ფლავიოსის „Ιστορικὴ Ἀρχαιολογία-ს“, რომელშიც უნივერსალური ისტორიის ეს კონცეფცია საბოლოო სახით ჩამოყალიბდა, XVIII საუკუნის ჩათვლით, ეს მოდელი იქცა ნებისმიერი დონის ერთობის მაკონსტრუირებელ ტოპოსად. როგორც ზემოთ ვახსენე, ამ ტოპოსში, ამ ტექსტში მთავარი იყო ის, რაც მოსეს რელიგიის უმთავრეს საფუძველს წარმოადგენდა: მთელი სამყარო, ყველა ენა და ყველა ეთნოსი, ერთი ადამიანის შთამომავლები არიან; ეს ადამიანი არის ნოე და იგი იაპვემ აკურთხა.²⁸⁴ რაც შეეხება სხვადასხვა ტრადიციის რელიგიურ ისტორიოგრაფიას, თითოეული მათგანისთვის უმნიშვნელოვანესი იყო, რამენაირად მორგებოდა ისტორიის ამ უნივერსალურ სქემას, დაემტკიცებინა, რომ მისი „ნათესავი“ ისტორიის თავდაპირველი ფენის, ბიბლიაში საკრალიზებული მოვლენების (ცვალებადი ნათესავთა) უშუალო მონაწილეა (მდრ. „ქართლის ცხოვრების“ შესავალი: „ვითარ ვპოვეთ ნათესავობაჲ ქრისტესი ჴორცითა“) და ამ გზით დაეკანონებინა საკუთარი ადგილი ბიბლიური გენეალოგიის ხეზე.

ქართული ენის ლეგიტიმაციის საკითხი შუა საუკუნეებში (იოვანე ზოსიმეს „ქება და დიდება ქართულისა ენისაჲ“)²⁸⁵

როგორც ზემოთ აღვნიშნე, შუა საუკუნეებში ქართველთა კულტურული, რელიგიური და ნაციონალური იდენტობის საფუძვლების შექმნის²⁸⁶ მიზნით მიმდინარე პროცესები დასრულდა ქართული ენის ორმაგი ლეგიტიმაციით: ერთი მხრივ, პოლიტიკური ლეგიტიმაცია ნაციონალური ისტორიის რეკონსტრუქციით (ლეონტი მროველი) და, მეორეს მხრივ, რელიგიური ლეგიტიმაცია ე. წ. „წმინდა ისტორიაში“ ქართულისთვის „ღირსეული“ ადგილის გამოძენით (იოვანე ზოსიმე). ამჯერად ენის რელიგიური ლეგიტიმაციის საკითხს შევხებით, უფრო ზუსტად, ამ საკითხის „სახელმძღვანელო“ ტექსტს.

იოვანე ზოსიმეს „ქება და დიდება ქართულისა ენისაჲ“ ძველი ქართული სახოტო პოეზიის ერთ-ერთ ყველაზე „თავსატეხ“ ძეგლად ითვლება. ამ თხზულების საკმაოდ გაუგებარი ქვეტექსტები და ალეგორიები ფილოლოგიური ძიების მეტად საინტერესო საგანი იყო წლების განმავლობაში. ამჯერად მე არც ამ მრავალრიცხოვანი ლიტერატურის მიმოხილვას ვაპირებ და ვერც ამ პიმნის გაუგებარ ქვეტექსტებზე და ალეგორიებზე ვისაუბრებ. მე შევეცდები, მოკლედ აღვწერო ის საერთო-აღმოსავლური კონტექსტი, რომელშიც ეს ხოტბა უნდა შექმნილიყო და რომლის გათვალისწინებაც, ჩემი აზრით, გარკვეულწილად მაინც ხსნის „ქებასთან“ დაკავშირებულ ზოგიერთ საკითხს.

წანარმოებები, რომელთაც ამ კონტექსტში განვიხილავ, როგორც ქრონოლოგიურად, ისე გეოგრაფიულად საკმაოდ დაშორებულია ერთმანეთს; მათ არც ურთიერთგავლენის კვალი ეტყობა; ამ ტიპის სირიულ, კოპტურ, ქართულ, სომხურ თუ საეკლესიო სლავურ ძეგლებს სხვა რამ აერთიანებს: როგორც ჩანს, ისინი ინერგობდა ერთი და იმავე მიზნით, კონკრეტულ „ბრალდებაზე“ საპასუხოდ: ადგილობრივი ნაციონალური ენის რელიგიური ლეგიტიმაციის, შესაბამისად, ბერძნულთან მათი გატოლების, გათანაბრების მცდელობით. ეს იყო ქრისტიანული აღმოსავლეთის ნაციონალურენოვანი ტრადიციების პასუხი ბერძენთა შეფასებაზე, რომელიც ანტიკურობისა და შუა საუკუნეების ყველაზე ტიპური ოპოზიციის სახელითაა ცნობილი: *ἡλληνας - βαρβαρος*. ეს ოპოზიცია არაქართო ბერძენების საყოველთაოდ აღიარებული კულტურული აღმატებულობის სიმბოლო იყო, არამედ ბერძნულთან შედარებით ამ ენების ფუნქციური დიფერენცირების საფრთხესაც ქმნიდა. მით უმეტეს, რომ ამის პრეცედენტი უკვე არსებობდა ქრისტიანულ დასავლეთში, სადაც ჯერ კიდევ ქრისტიანობის შემოღებამდე კულტურისა და ურთიერთობის ენად აღიარებული ლათინური უმტკივნეულოდ, ყოველგვარი „გარეგანი“ ძალდატანების გარეშე იქცა დასავლეთის ერთიანი ეკლესიის უნივერსალურ ენად. ლათინურის ამგვარმა პრიმატმა, ანუ როგორც მას სამართლიანად უწოდებ-

285 ამ თავში წარმოდგენილი საკითხები სტატიის სახით (ქება და დიდება ქართულისა ენისაჲ ქრისტიანული აღმოსავლეთის სახოტო პოეზიის კონტექსტში) დაიბეჭდა ჟურნალში „სემიოტიკა“, იხ. დობოჯგინიძე 2007 გ 92-100.

286 როგორც შესავალში ვთქვი, ეს საკითხები ცალკე მონოგრაფიაშია დაბეჭდებული. იხ. Doborjginidze 2009.

ბენ, „ლათინურის სპირიტუალურმა იმპერალიზმმა და საკრამენტულმა კულტმა“²⁸⁷ კი მნიშვნელოვნად შეაფერხა ადგილობრივი ნაციონალური ენების ემანსიპაციის პროცესი, მათი ქცევა სამწერლობო ტრადიციის ენებად.

როგორც ცნობილია, ენათა ამგვარ ფუნქციურ დიფერენცირებას ლეგიტიმურობას ანიჭებდა ლათინურ პატრისტიკაში შემუშავებული სამი წმინდა ენის, ანუ ტრილინგვიტას თეორია, რომელიც კაცობრიობის თავდაპირველ ენას, ებრაულს, სიბრძნისა და მეცნიერების ენას, ბერძნულს და დასავლეთ რომის იმპერიის საყოველთაო ენას, ლათინურს, გამორჩეულ სტატუსს ანიჭებდა ე. წ. „წმინდა არგუმენტების“ მოშველიებით. პირველი არგუმენტი თანაბრად ეხებოდა სამივე ენას და გახლდათ ის, რომ ქრისტეს ჯვრის ცნობილი წარწერა ებრაულად, ბერძნულად და ლათინურად იყო შესრულებული.²⁸⁸

მეორე არგუმენტი განსხვავებული იყო თითოეული ენის შემთხვევაში:

- ასაკი, რეჟული (*Leges, aetas*) – ებრაულისთვის
- სიბრძნე და მეცნიერება (*Sapiens*) – ბერძნულისთვის
- რომაელთა საყოველთაო ძალაუფლება (*Imperium Romanum*) – ლათინურისთვის.²⁸⁹

ბერძნულ-ლათინური პატროლოგია ეჭვქვეშ აყენებდა ებრაული და ლათინური ენების „წმიდაობის“ საბუთებს. იგი სამართლიანად თვლიდა, რომ ლათინური ახალგაზრდა და ღარიბი ენაა,²⁹⁰ ებრაული კი საკმაოდ ვიწროდ შემოსაზღვრული

287მდრ. Gerl 1985: 327-336, აქ გვ. 327.

288ებრაულის, როგორც კაცობრიობის თავდაპირველი ენის, ლეგიტიმაცია ჯერ კიდევ პიერონიმესთან გვხვდება. იგი მიიჩნევს, რომ „ებრაული ყველა ენის დედა“ (*Hieronimus, Commentarii in prophetas minores*, in *Sophoniam*. იხ. CCCL 76: 708), რომ ბაბილონის გოდლის მშენებლობამდე, ანუ ენათა ბუნებრივი ისტორიის დასაწყისამდე, მხოლოდ ებრაულ ენაზე ლაპარაკობდნენ (მდრ. *Hieronimus, Opera exgetica I/1: Hebraicae quaestiones*, იხ. CCCL 72: 14). რაც შეეხება ებრაულის, ბერძნულისა და ლათინურის, როგორც წმინდა ენების ლეგიტიმაციას ქრისტეს ჯვრის სამეწოფიანი წარწერის მიხედვით, წყაროებში იგი VI საუკუნიდან ჩნდება. პირველი ძეგლი, რომელიც სამი წმინდა ენის პრიმატს აღიარებს, არის ისიდორე სევილელის თხზულება „ეტიმოლოგიები“ (*Reydellet 1984: 33*): „*Tres sunt autem linguae sacrae: hebraea, graeca, latina, quae toto orbe maxime excellunt. His enim tribus linguis super crucem Domini a Pilato fuit causa eius scripta. Vnde et propter obscurationem Sanctarum Scripturarum harum trium linguarum cognitio necessaria est, dum ad alteram recurritur dum siquam dubitationem nominis uel interpretationis sermo unius linguae adtulerit*“ (არსებობს სამი წმინდა ენა, ებრაული, ბერძნული და ლათინური, რომლებიც მთელ მსოფლიოში ყველაზე მეტად გამორჩეულია. სწორედ ამ სამ ენაზე იქნა დაწერილი პილატეს მიერ უფლის ჯვარზე მისი განაჩენი. ამის გამო, ისევე როგორც წმინდა წერილის გამომხატველობით საშუალებათა მიფარულების გამო, აუცილებელია ამ სამი ენის ცოდნა, რათა მეორე ენას მიმართო, თუკი ერთ ენაზე გამოთქმა და ინტერპრეტაცია საეჭვო ჩანს).

289მდრ. „*Hae quippe tres linguae ibi praeceteris eminebant: hebraea propter Iudaeos in Dei Lege gloriantes; graeca propter Gentium sapientes; latina propter Romanos multis ac pene omnibus iam tunc gentibus imperantes* [ეს სამი ენა იქ აღმატებული იყო ყველა სხვა დანარჩენზე, ებრაული, იმიტომ რომ ებრაელებისთვის საამაყოა რეჟულის ქონა [ებრაულ ენაზე], ბერძნული, ვინაიდან ბერძნებს [ბრძენი ადამიანები ჰყავთ], და ლათინური, ვინაიდან რომაელები უკვე მაშინ ძალიან ბევრ, თითქმის ყველა ხალხზე ბატონობდნენ]. *Augustinus, In Iohannis Evangelium*, CCCL 36, გვ. 653.

290ლათინურის ფაქტობრივი ძალაუფლების მიუხედავად, შუა საუკუნეების ლათინურენოვან პატრისტიკაში საკმაოდ მყარია აზრი იმის შესახებ, რომ ებრაულთან და ბერძნულთან შედარებით საკმაოდ ახალგაზრდა ლათინური სემანტიკურ-გამომხატველობითი საშუალებების მიხედვით ღარიბია. მდრ. (*Hieronimus, Epistulae LXXI-CXX, CSEL 55, გვ. 395*) „*Tibi enim meum*

ერთობის, იუდაიზმის, იდენტობის სიმბოლოა და არა ქრისტიანული უნივერსალიზმის. ამ კონტექსტში იგი შეიძლება აღქმული ყოფილიყო, როგორც ქრისტეს გზით გადაღებული წარსულის პატივსაცემი რელიქტი და ამდენად, მას წმინდა ენის არა რეალური, არამედ საპატიო „ტიტული“ უნდა რგებოდა;²⁹¹ ერთადერთი ენა, რომელსაც ძალუძს სრულყოფილად გამოთქვას ამ რელიგიის საიდუმლო, არის ბერძნული, წერდა ბასილი დიდი თავის 214-ე ეპისტოლეში: „Περὶ δὲ τοῦ, ὅτι ὑπόστασις καὶ οὐσία οὐ ταυτὸν ἔστι, καὶ αὐτοί, ὡς νομίζω, ὑπέστησαντο οἱ ἀπὸ τῆς Δύσεως ἀδελφοί, ἐν οἷς τὸ στενὸν τῆς ἑαυτῶν γλώττης ὑπόρασμενοι, τὸ τῆς οὐσίας ὄνομα τῇ Ἑλλάδι φανῇ παραδεδῆκασιν.“²⁹²

ამგვარი კონკურენციის პირობებში, როცა თვით ებრაულსა და ლათინურსაც კი უჭირდათ ბერძნულის რეალური კულტურული ავტორიტეტის გვერდით დამკვიდრება, განსაკუთრებით მწვავედ იდგა აღმოსავლეთ ქრისტიანობის ნაციონალურ ენათა ბერძნულთან თანასწორობის საკითხი. ის ფაქტი, რომ ადგილობრივი ენები, კოპტური, ეთიოპური, ქართული, სომხური, საეკლესიო სლავური, მისიონირებასთან ერთად სამწერლობო ტრადიციების, შესაბამისად, ლიტურგიისა და ბიბლიის ენებად იქცნენ, ზოგადად, სახელმწიფოებრივი ცხოვრების ნებისმიერ სფეროში დამკვიდრდნენ, კონკურენციას ვერ უწევდა ბერძენთა კულტურულ აღმატებულობას, შესაბამისად, ვერ ანეიტრალებდა ოპოზიციას: “Ἡλλυες - βάρβαροι. ἰμ ὠδιδεσι კულტურული ნახტომის მიუხედავად, რასაც დამწერლობის შექმნა და სალიტერატურო ტრადიციების დანყება ჰქვია, რეალურად ეს ენები ურთულესი პრობლემის წინაშე იდგნენ – მათ, შედარებით ნაკლები გამოცდილების მქონე ენებს, სრულყოფილად და, რაც მთავარია, ორიგინალის „ხატად და მოქცევად“ (ეფრემ მცირე) უნდა გადმოეღოთ ფილოსოფიასა და რიტორიკაში განაწულ ბერძნულ ენაზე შექმნილი ტექსტები.

ამგვარ პირობებში თვითდამკვიდრებისა და ლეგიტიმაციისათვის ეს ენები ორ უმთავრეს გზას ირჩევდნენ:

1. ისინი არ უარყოფდნენ, რომ მათი ენა ღარიბია, „უღონოა“,²⁹³ მაგრამ ეს „აღიარება“ ენის ფუნქციური სფეროების შეზღუდვას კი არ ნიშნავდა, როგორც ეს ქრისტიანულ დასავლეთში,²⁹⁴ პირიქით, სწორედ მშობლიური ენის სიღარიბე განაპირობებდა მწერალ-მთარგმნელთა სწრაფვას, ღარიბი მშობ-

sudaui ingenium et facundiam Graecam Latinae linguae uolui paupertate pensare. Neque vero, ut disert interpretes faciunt, uerbum uerbo reddidi nec adnumeravi pecuniam, quam michi per partes dederas, sed pariter appendi, ut nihil desit ex sensibus, cum aliquid desit ex uerbis (მენტოის დაევერი და მსურდა, რომ ბერძნული ენის სიმდიდრე ღარიბ ლათინურ ენაში მომეთავსებინა).

291 ამ და სხვა საკითხების ანალიზი შესაბამისი ბერძნულ-ლათინური წყაროების მიმოხილვით იხ. Hille-Coates 2000: 129-147.

292 Basilii Caesariensis, Epistula CCXIV: Terentio comiti, 4 (PG 32: 789).

293 მდრ. ერთ-ერთ თარგმანზე დართული კომენტარი: „შეისწავე, რამეთუ ორსახე არს ბერძულად სახელი სულისა: ფსიქი, რომელი უმეტესსა ადგილსა სამშველელისა წილ დადებულ არს პავლესა შინა, და კუალად – პნევმა, რომელი-ესე თვთ თავადის სულისა არსებასა უწოდიან და წმიდისათჳს იგივე ითქუმის. ზოლო ქართველთა უღონოებისაგან ერთი სახელი აქუს სულისა.“ (ხელნაწერი A. 217, 322.r).

294 ამის შესახებ იხ. Doborjiniidze 2003b: 119-140.

ლოური ენა ინტენსიური სალიტერატურო-მთარგმნელობითი საქმიანობით „ბერძულისადა მიეყვანათ“ (ეფრემ მცირე).

2. ეს ენები ცდილობდნენ, საკუთარი ისტორიული წარსულიდან გამოეძებნათ წმინდა ენების ბადალი არგუმენტები და ამით მათი ლეგიტიმურობა, ბერძნულთან მათი თანასწორუფლებიანობა დაემტკიცებინათ.

როგორც უკვე ვახსენე, ლეგიტიმაციის პირველი გზა – ერთი მხრივ, ქართულის ფუნქციური სფეროების გაფართოება, მისი ქცევა, ლიტურგიის, სამწერლობო ტრადიციის, ფილოსოფიის, თეოლოგიის, ზოგადად, სახელმწიფო ენად (ფუნქციური ლეგიტიმაცია), და, მეორე მხრივ, თარგმანის მეშვეობით ნაციონალური ენის გამომსახველობით საშუალებათა გამდიდრება, სამეცნიერო ენის, ტერმინოლოგიის შექმნა, ღარიბი ენის ქცევა „გონიერთა ხედვათა მომმარჯვე“ ენად²⁹⁵ (თეიმურაზი ლეგიტიმაცია) – ამ ნაშრომის წინა ეტაპი და მონოგრაფიულადაა დამუშავებული.²⁹⁶ ამჯერად შევხები მეორე გზას – ენის რელიგიურ ლეგიტიმაციას, ბერძნულთან საკრალური არგუმენტებით გატოლების მცდელობას. ეს უკანასკნელი არის სწორედ ის საერთო ნიშანი, რომლის მიხედვითაც ქრისტიანული აღმოსავლეთის ზემოთ დასახელებულ ტექსტებს ერთ სიბრტყეზე განვიხილავ.

ამ თვალსაზრისით ყველაზე მეტი სათქმელი სირიელებს ჰქონდათ, და ვინაიდან აღმოსავლეთის სხვა ხალხებთან ერთად ისინიც ოპოზიციის: ἡλληνας - βάρβαροι მეორე ნაწილში იგულისხმებოდნენ, ბუნებრივია, აქტიურად კამათობდნენ წმინდა ენების განსაკუთრებული მდგომარეობის შესახებ და სირიულისთვისაც ასახელებდნენ ამავე რანგის არგუმენტებს.

სირიელთა მთავარი სამიზნე იყო სამი წმინდა ენის პირველი სალეგიტიმაციო ფაქტორი, ქრისტეს ჯვრის სამენოვანი წარწერა: „იესო ნაზარეველი მეფე იუდეველთა“. ზემოთ არაერთგზის ნახსენები თხზულება „განძთა ქუაბი“, რომელიც ეფრემ ასურს მიეწერება და შემონახულია სირიული და არაბული ვერსიებით, ეჭვქვეშ აყენებს ამ არგუმენტს და თვლის, რომ ებრაულად, ბერძნულად და ლათინურად შესრულებული ეს წარწერა სულაც არ მეტყველებს ამ ენების სასარგებლოდ, პირიქით, იგი არის ნიშანი იმისა, რომ ამ ხალხებს წილი მიუძღვით მესიის ჯვარცმას: ამას განასახიერებს ჰეროდე ბერძენი, კაიფა ებრაელი და პილატი რომაელი. სამართლიანია, რომ სირიული ენა არაა მათ შორის, ვინაიდან სირიელებს არავითარი ბრალი არ უდევთ ამ ტრაგედიაში. ამის მოწმეა ედესის მეფე ავგაროზი, რომელსაც სურდა შესულიყო იერუსალიმში და დაეგვრია იგი იმ მიზეზით, რომ ებრაელებმა ჯვარს აცვეს მესია.²⁹⁷

295 მდრ. „და აღვიბურვე ტომისათჳს გუართა ჩემთასა მე მიდმოობაჲ ენისაჲ გალექსებული და მესხუე მდაბიორთაგან“ (ყაუხჩიშვილი 1940: 107, 220).

296 იხ. Doborjginidze 2000: 169-184; Doborjginidze 2003a: 149-170; Doborjginidze 2003b: 119-140; დობორჯგინიძე 2007a: 161-176; დობორჯგინიძე 2007b: 145-163; Doborjginidze 2008: 193-212; დობორჯგინიძე 2009a: 13-29; Doborjginidze 2009.

297 მდრ. „Und warum schrieb Pilatus kein Wort Syrisch darauf? Deshalb, weil die Syrer keinen Anteil hatten an dem Blute des Messias. [...] Er wollte nicht eine Lüge schreiben, wie ungerechte Richter tun, sondern er tat, wie es geschrieben steht im Gesetze des Moses: Die, so die Gerechten verdammen (Sprüche 17, 15); nach ihrem Namen als Mörder Gottes sollten eben sie zuerst daselbst Hand an ihn legen. Und Pilatus schrieb es und heftete es oberhalb von ihm (dem Messias) an: Den getötet haben Herodes, der Grieche, und Kaiphas, der Jude, und Pilatus, der Römer. Die Syrer aber haben keinen Anteil an seinem

სირიელები ებრაული ენის სინმინდის არგუმენტსაც (ებრაული თავდაპირველი ენაა) უწევდნენ კონკურენციას და ამტკიცებდნენ, რომ არა ებრაული, არამედ სწორედ სირიულია უპირველესი ენა. ამ საკითხებს დაწერილებით მიმოიხილავს მეექვსე საუკუნის აღმოსავლეთ მესოპოტამიელი უცნობი ავტორის თხზულება, „ენათა და ხალხთა ისტორიის დასაწყისი: „პირველი ენა, რომლითაც ღმერთი ადამის მოდგმას ელაპარაკებოდა, იყო სუფთა და დახვეწილი სირიული. ებრაული არ ეუთვნის ბაბილონის გოდლის მშენებლობის შემდეგ განყოფილ სამოცდაათ იდიომტა რიცხვს, ვინაიდან იგი პირველად აბრაამს შემოიტანა, როგორც არამეულისა და ქანაანურისაგან შექმნილი იდიომა“. ამიტომაც ვამბობთ ჩვენ, რომ ებრაული სხვადასხვა ენებისაგან შედგენილი ხელოვნური ენაა. რაც შეეხება საკუთრივ ღმერთის ენას, იგი, რა თქმა უნდა, სირიული არ ყოფილა, არამედ ზეადამიანური იდიომა იყო, ენა, რომლითაც ღმერთი ანგელოზებს ელაპარაკებოდა“.²⁹⁸

თვალსაზრისი, რომ სწორედ სირიულია კაცობრიობის თავდაპირველი ენა, კარგად იყო ცნობილი აღმოსავლეთის ხალხთა,²⁹⁹ მათ შორის ქართველების, რელიგიურ ისტორიოგრაფიაში. ზემოთ ნახსენები ჯუანშერის თხზულება „ცხოვრება ვახტანგ გორგასლისა“ დაწერილებით აღწერს ბაბილონის გოდლის ამბებს და თავდაპირველი ენის დამლას:

„და იქმნა ყოველი კაცი თვით ნათესავი მეტყუელ თვით ენასა და არღარა ერჩდეს ურთიერთას პირსა მოყუსისა თვისისა და წარვიდეს. და დაუტევეს ყოველთა ქალაქი და წარვიდეს. და დაუტევნა ჰინდურად მზრახვალნი ჰინდოეთს, სინდნი – სინდეთს, პრომნი – პრომს, ბერძენნი – საბერძნეთს, აგ და მაგუგ – მაგუგეთს, სპარსნი – სპარსეთს. ხოლო პირველი ენა ასურებრი იყო“.³⁰⁰

„განძთა ქუაბის“ ძველი ქართული ვერსია, ანუ „ქართლის ცხოვრების“ შესავალი ბიბლიური სამოცდათორმეტი ენის კონტექსტში ახსენებს სირიულს, როგორც კაცობრიობის თავდაპირველ ენას. შდრ. „შემოკრბეს ყოველნი ტომნი ნოესნი და შვილნი, სემ ქამ და იაფეთ და არფაგსად და ფალეგ და იოვათ [...] და იყო სიტყუა მათი ერთ და /ერთსა/ ენასა ზრახვიდეს ადამისითგან ვიდრე მუნ დღემდე, ენასა ასურულსა ფრიად ვრცელსა [...] და არს იგი მეფე ყოვლისა ენისა. [...] ხოლო დღეთა ებერასთა, რაჟამს ალაშენეს გოდოლი ბაბილოვანს, მუნ შეირივნეს ენანი და განიბნინეს ყოველნი პირსა ქუეყანისასა. და ეწოდა ამისთვის ადგილსა მას ბაბილოვანი. და შემდგომად განყოფასა ენათასა მოკუდა ებერა... და დაფლეს ძეთა

Tode; dafür ist Abgar, der König von Edessa, Zeuge, der nach Jerusalem heraufziehen wollte, um es zerstören, darum, dass die Juden den Messias gekreuzigt hatten“ (Bezold 1981: 70).

298 Bezold 1981: 29, 71.

299 აღმოსავლეთ ქრისტიანული სამყაროს ადგილობრივი ენების დამკვიდრებისა და ბერძნულთან მათი ურთიერთობის საკითხებს უმნიშვნელოვანესი შრომები უძღვნა ვ. ბოედერმა. აქ დავასახელებ ზოგიერთ მათგანს: Boeder 1983: 85-95; Boeder 1994: 66-84; Boeder 1997: 183-209; Boeder 1998: 68-81. ამ შრომებით დიდად დავალებულია ყველა ქართველი ავტორი, ვინც მეტნაკლებად შეეხო ამ საკითხებს. სწორედ მის შრომებში წამოჭრილმა პრობლემატიკამ, მის მიერ დასმულმა უაღრესად საინტერესო კითხვებმა განაპირობა ჩემი დაინტერესება ამ პრობლემებით. წლების განმავლობაში მასთან ნაყოფიერი თანამშრომლობის, ძველი ქართული ტექსტების თარგმნასა და ინტერპრეტაციაში უანგარო დახმარებისთვის მინდა გულწრფელი მადლობა გადავუხადო ბატონ ვინფრიდს.

300 ჯუანშერი, ვახტანგ გორგასლის ცხოვრება, იხ. ყაუხჩიშვილი 1955: 162-163.

მისთა რაგავ და სეჟორა სოფელსა, რომელსა ეწოდა მეხლინ, და მიერთვან იქმნა ქუეყანა სამოცდაათ ენათა და სამოცდაათ მთავრად. და ყოველსა ენასა დაადგინეს მეფე".³⁰¹

სირიელები არც მეცნიერებითა და სიბრძნით წმინდა ენად აღიარებულ ბერძნულთან დარჩენილან „ვალში“ და ამაყად აცხადებდნენ, რომ ბერძნებმა სიბრძნისა და მეცნიერების თავი და თავი – ანბანი – ფინიკიელებისაგან ისწავლეს, ე.ი. გარკვეულწილად სწორედ სირიელებისაგან არიან დავალებულნი.³⁰² მათი თქმით, ამ არგუმენტების მიხედვით სირიული უფრო წმინდაც კია, ვიდრე ებრაული, ბერძნული ან საკმაოდ საეჭვო და არაპრესტიჟული არგუმენტით (Imperium Romanum) გამორჩეული ლათინური.

ისტორიული და რელიგიური არგუმენტებით თავისი გამორჩეულობის დამტკიცებას ცდილობდნენ აღმოსავლეთ ქრისტიანობის სხვა ენებიც, მათ შორის, კობტური, სომხური, ქართული და საეკლესიო სლავური. ის ფაქტი, რომ მთელ არაბულ სამყაროში ქრისტიანობა არა ადგილობრივ არაბულ ენებზე, არამედ კობტურად გავრცელდა, მას მნიშვნელოვნად განასხვავებდა საერთო აღმოსავლური მოდელისგან. კობტურმა ამ სივრცეში ლათინურის მსგავსი რელიგიის „საყოველთაო“ ენის ფუნქცია შეასრულა, რითაც იგი მისიონერების თავდაპირველ წესს აგრძელებდა. კობტურის მსგავსად სლავურ სამყაროში საყოველთაო რელიგიის ენის ფუნქცია ჰქონდა საეკლესიო სლავურსაც, რომელიც ბევრითად ცდილობდა დაეცვა საკუთარი უფლება, ყოფილიყო ბიბლიის თარგმანის, ლიტურგიისა და საერთოდ, რელიგიის ენა.³⁰³

მშობლიური ენის განსაკუთრებულობისა და სინამდის არგუმენტებს დიდი ყურადღებით ეკიდებოდნენ სომეხი ავტორებიც. მოსე ხორენელს დიდი ხალხმეტის ისტორია ბაბილონის გოდლის მშენებლობიდან და ენათა და ხალხთა განყოფის ამბებიდან გამოჰყავს. მისი თქმით, სომეხი ხალხის მამამთავარი, ბიბლიური

301 თაყაიშვილი 1906: 812-813.

302 შდრ. „Vor allem aber stellt sich die Frage, warum die Volkssprache über die verständliche, wenn auch am lateinischen Westen gemessen keineswegs selbstverständliche Praxis hinaus ein solches Gewicht bekam: Was bringt z. B. Theodoret am Antiocheia im 5. Jh. dazu, zu betonen, dass die Wahrheit nicht nur bei den Hellenen, sondern auch bei den Barbaren zu suchen sei? Was veranlaßt ihn, die besondere Dignität des Orients historisch abzuleiten? Z.B. festzustellen, dass die Griechen das Alphabet schließlich von den Phöniziern haben, also gewissermaßen aus Syrien, und vor allem: dass das Syrische und nicht etwa das Hebräische die älteste und erhabenste Sprache der Menschheit sei“ (Boeder 1983: 91).

303 შდრ. სლავი ხალხის მისიონერების, კონსტანტინესა და კირილეს ცხოვრებაში აღწერილი ეპიზოდი, თუ როგორ გაჩერდა რომში მიმავალი კირილე ვენეციაში. მასთან შეიკრიბნენ ეპისკოპოსები, მღვდელთმთავრები და ბერები. სასულძრო პირებმა კირილეს უსაყვედურეს იმის გამო, რომ მან სლავებს საკუთარი ანბანი და ლიტურგია შეუქმნა, მაშინ როცა მხოლოდ სამ ენაზე – ებრაულად, ბერძნულად და ლათინურად – იყო ლეგიტიმირებული ლიტურგიის ჩატარება. სლავების მოციქულს გაუკვირდა მათი პრეტენზია და მიუგო მათ: როგორ არ გრცხვენიათ, მართო სამ ენას რომ აღიარებთ და სხვა ხალხებს აიძულებთ, ყრუები და ბრმები იყვნენ? რა, გგონიათ, რომ ღმერთი არ შეიძლო მათთვის ეს ეჩუქებინა? თუ ფიქრობთ, რომ ღმერთი შურიანი და ვერ გაიმეტებდა სლავებისთვის ამას (იგულისხმება ბიბლიის თარგმანი და ლიტურგია ადგილობრივ ენაზე)? ჩვენ ვიცნობთ ბევრ ხალხს, რომელთაც სამწერლობო ტრადიციები აქვთ ღმერთს ადგდებენ საკუთარ ენაზე. ესენი არიან: სომეხები, სპარსელები, აბაზგები, იბერები, ზუგდები, გოთები, ავარები, ტურსიელები, ხაზარები, არაბები, ეგვიპტელები, სირიელები და მრავალი სხვა. იხ. Schmitz (Hg.) 1985: 71-72.

თოგარმას ძე, გოლიათი ჰაიკი, ბაბილონის გოდლის თანამაშენებელი იყო. ჰაიკმა გაათავისუფლა თავისი ხალხი ბელნიშროდის მონობისაგან და ნამდვილი სამშობლოსკენ წამოიყვანა. მისი შვილი, არმენაკი, სომეხი ხალხის სახელმძღვანელოა. მოსე ხორენელის ამ სიუჟეტს დაბეჭდვით იმეორებს მომდევნო პერიოდის სომხური საისტორიო მწერლობა და მას არაერთ საინტერესო ისტორიას უმატებს. IX-X საუკუნეების სომეხი მწერალი, კათოლიკოსი იოვანე VI (835-925), XII საუკუნის ცნობილი სომეხი ისტორიკოსი, ვარდან არველცი, სომხური ენის წარმოშობას უშუალოდ უკავშირებენ ბაბილონში თავდაპირველი ენის დაშლას და ზოტას ამხამენ მას, როგორც კაცობრიობის ენათა გვირგვინს:

„ამის შედეგად (თავდაპირველი ენის დაშლა იგულისხმება) მრავალი სიკეთე იქმნა, [...] პირველი უხეში ენისაგან წარმოიქმნა რბილი ელინთა [ენა], მაგარი რომაელთა, მრისხანე ჰუნთა, მვედრებელი ასურთა, მრავალფეროვანი სპარსთა, ლამაზი ალანთა, სასაცილო გუთთა, ყრუ ეგვიპტელთა, ჟღერტულა ჰინდოთა, ყოვლად შემკული და სასიამოვნო სომეხთა.“³⁰⁴

სომხეთისა და სომხური ენის განხილვა ბიბლიური „წმინდა ისტორიისა“ და თავდაპირველი ენის ბუნებრივ ენებად დაყოფის კონტექსტში იყო ის საფუძველი, რომელსაც ახალ დრომდე ეყრდნობოდა სომხური ისტორიოგრაფია და საკუთარი ენის გამორჩეულობის არგუმენტად ასახელებდა: „გოლიათმა ჰაიკმა სომხეთის სამეფო იქ დააარსა, სადაც წარღვნის შემდეგ ნოეს კიდობანი დაეშვა მიწაზე, ამდენად, სომხურმა კაცობრიობის მამამთავრის, ნოეს ენა შემოინახა“.³⁰⁵ ამ არგუმენტით იგი ისეთივე გამორჩეული და წმინდაა, როგორც ებრაული, ბერძნული ან ლათინური.

აქ კიდევ მრავალი არგუმენტის დამონება შეიძლებოდა ძველი ბულგარულისა თუ საეკლესიო სლავურის ისტორიიდან იმ საერთო აღმოსავლურ-ქრისტიანული კონტექსტის საჩვენებლად, რომელშიც უნდა შექმნილიყო იოვანე ზოსიმეს „ქებაჲ და დიდებაჲ ქართულისა ენისაჲ“, ან ვარდან არველცის სომხური ენის ქება.³⁰⁶

იოვანე ზოსიმეს მიერ ქართულის სასარგებლოდ „ქებაში“ გამოთქმული არგუმენტის უაღრესად საინტერესო ინტერპრეტაციას გვთავაზობს ვ. ბოედერი ზემოთ დასახელებულ სტატიაში „ქართველთა ენა და ვინაობა“. მართლაც საკმაოდ მარჯვედ და მოხერხებულად გამოიყურება ის გზა, რაც ზოსიმემ აირჩია: მან წმინდა ენების ბადალი არგუმენტი ქართულისათვის საქართველოს და, შესაბამისად, ქართული ენის ისტორიიდან კი არ მოიტანა, არამედ ესტატოლოგიური მომავლიდან: თუ თავდაპირველობა ებრაულისთვის მისი სინმინდის არგუმენტია, ქართულისთვის ამის ბადალ არგუმენტად უნდა ჩაითვალოს ის, რომ სწორედ ქართული იქნება განკითხვის და, შესაბამისად, კაცობრიობის უკანასკნელი ენა. თუ თავისი პირველი სიტყვა კაცობრიობამ ებრაულად წარმოთქვა და ამით ეს ენა წმინდაადა აღიარებული, უკანასკნელი ენა სწორედ ქართული იქნება.³⁰⁷ ცოტა უხეშად რომ ვთქვათ,

304 ვარდან არველცი, *მსოფლიო ისტორია*. იხ. კვაჭანტირაძე, შოშიაშვილი 2002: 40.

305 შდრ. Chamich 1827: 4-10.

306 რორიკ მათვანს ეხება თ. გამყრელიძე. იხ. გამყრელიძე 2001: 420-429; ასევე ბოლქვაძე 2005: 74-89.

307 შდრ. აშკარაა, ჯერ ერთი, ის, რომ ქართული ენა სპეციფიკურ სარწმუნოებრივ კონსერვაციას იღებს – რადგან განკითხვის დღის ენა ხდება და საღმრთო (?) საიდუმლოთა მა-

ეს არგუმენტი საკმაოდ დაცულია და მოუხელთებელი; მართალია, მსჯელობით მისი დასაბუთება ვერ მოხერხდება, მაგრამ სანამ დამტკიცება ვერ მოხერხდება, მისი უარყოფაც შეუძლებელია.

როგორც უკვე ვთქვი, ნაციონალური ისტორიის რეკონსტრუქცია ენის პოლიტიკური ლეგიტიმაციის აუცილებელი პირობა იყო. შესაბამისად, ქართული ტრადიცია ბაბილონისდროინდელ ამბებთან უშუალო კავშირში განიხილავს ამ საკითხებს. იგი თარგმნის ბიბლიური გენეალოგიის კანონიკურ ტექსტებს, დიამერიზმების სირიულ თუ ბერძნულ ვერსიებს, ქართულ ისტორიოგრაფიაში ამკვიდრებს კაცობრიობის ისტორიის დასაწყისის, როგორც ლეონტი მროველი ამბობს, „ნათესავთა ცვალების“ ოფიციალურ ვერსიას და ლეგიტიმურობას ანიჭებს ქართველთა მოდგმისა და მათი ენის ღვთაებრივი წარმომავლობის იდეას: „ვითარ ეპოვეთ ნათესავობაჲ ქრისტესი ჭორცითა“ (განძთა ქუაბი). ენის საკრალიზაცია, კონკურენტულ ენობრივ გარემოში (ბერძნული – ქართული) მისი ფუნქციური და თვისობრივი ლეგიტიმაცია, აღმოსავლეთ ქრისტიანული სამყაროს დომინანტ ენასთან მისი გატოლება, ეთნიკური წარმომავლობის კანონიზაციასთან ერთად, შუა საუკუნეებში „ჩუენი ნათესავის“ თვითშეგნების მაკონსტრუირებელ ელემენტებს ქმნის. სწორედ ენის გზით ერთობა აქცევს ეთნიკურად და ტერიტორიულად შეკავშირებულ ნათესავს „ჩუენ ნათესავად“.³⁰⁸

სამართლიანად მიიჩნევს ქართული კოლექტიური კულტურული იდენტობის მკვლევართა ჯგუფი,³⁰⁹ რომ X-XI საუკუნეებში ჩამოყალიბდა „მტკიცე შიდა სოციალური შეჭიდულობის მქონე საქართველო-კოლექტივი, ანუ პრემოდერნული ქართული ნაცია, ხოლო XIX საუკუნეში ამ უკანასკნელს დაეფუძნა მოდერნული ქართული ნაცია“.³¹⁰ მართალია, საკამათოა ამ ჯგუფის ზოგიერთი არგუმენტაცია,³¹¹ მაგრამ ეთნოსიმბოლი-

ტარებელი – ფუნქციას, რომელიც იოვანე ზოსიმეს აზრით, ქართულს ბიბლიური წინასწარმეტყველებით დაჰკისრებია. ქართულის ბოლო ენად გამოცხადება შებრუნება ხშირად გამოთქმული აზრისა ამა თუ იმ ენის პირველობის და საწყისობის შესახებ. ატრიბუტი, რომელითაც ზოსიმემ ქართული ძნელ კონკურენციაში მოახვედრა წმინდა ენებთან – ებრაულსა, ბერძნულსა და ლათინურთან. მეორე – ქართული ანბანი თამაშობს მნიშვნელოვან როლს (თუმცა მსჯელობა ცალკეული ასო-ნიშნის შესახებ მთლად გასაგები არაა) – ზუსტად იმ ვარაუდების შესატყვისის, უადრესი ხანის შესახებ რომ გამოთქმეთ. მესამეც, სიმდაბლე და „დანუნებულობა“ ქართულისა იმ პრობლემატიკის ერთ ნაწილად წარმოგვიდგება, რომელიც ამ უჩვეულო ლიტერატურული ძეგლის მთავარი მოტივი უნდა იყოს, თუმცა არ ვიცით, რა სახის დამდაბლება-დაჩაგვრას გულისხმობს ზოსიმე“ (ბოედერი 1998: 66).

308 მდრ. „ჩუენ-ჯგუფის“ ფორმირების როლი ნაციონალური იდენტობის ჩამოყალიბებაში. ქართულთა კოლექტიური კულტურული იდენტობის შესახებ იხ. პატარიძე 2009: 105-131, ჩხარტიშვილი 2009: 23-34.

309 ამ ჯგუფის ჩამოყალიბება გაფორმდა სამეცნიერო ნაშრომთა სერიის დაარსებით: „ქართული ერთობა და მისი იდენტობა: იდეები, სიმბოლოები, პერსექუციები“. ამ სერიის პირველი პროექტი პროფესორ ლელა პატარიძის ხელმძღვანელობით განხორციელდა. კოლექტიური კულტურული იდენტობის კვლევის შედეგები ჯგუფმა სამი მონოგრაფიით წარმოადგინა იხ. პატარიძე 2009; ჩხარტიშვილი 2009; კიკნაძე 2009.

310 ჩხარტიშვილი 2009: 9.

311 ეს განსაკუთრებით ეხება მ. ჩხარტიშვილის არგუმენტაციას სხვადასხვა საკითხთან დაკავშირებით, რომელთაგან განსაკუთრებით საკამათო მგონია მისი მოსაზრებები „მოქცევაჲ ქართლისაჲს“ თავდაპირველი ვერსიის შექმნის ქრონოლოგიური ჩარჩოს შესახებ, წმინდა ნინოს ეპითეტის მიხედვით იოვანე ზოსიმეს „ქებაჲს“ დათარიღებასთან დაკავშირებით; ასევე მისი მოსაზრება, რომ ქართული იდენტობის გამოკვეთის შესაფერისი დრო შეიძლება IV საუ-

სტური პარადიგმის ჩარჩოებში ეთნიკ ქართლის, როგორც კოლექტიურ კულტურულ იდენტობაზე დაფუძნებული ერთობის, განხილვა,³¹² სამეფო ხელისუფლების ნიაღში შექმნილი ისტორიოგრაფიული ტრადიციის, კერძოდ, „ქართლის ცხოვრების“ იდეოლოგიური დანიშნულებისა და მისი, როგორც „ახალი ყამის“ შესახებ აპოლოგეტური ტექსტის კვლევა,³¹³ ქართული ისტორიოგრაფიის სრულიად განსხვავებული, ყოველ შემთხვევაში, აქამდე ნაკლებად ნაცადი, პერსპექტივაა და იგი მართლაც იძლევა ქართული იდენტობის მრავალპლანიანი სურათის ახლებურად გააზრების საშუალებას.

პრემოდერნული ქართული ერთობის ტექსტური კორპუსის კვლევის კონტექსტში გამოწვევით უნდა იქნეს შესწავლილი არა მარტო ენის, ეთნიკური წარმომავლობის, ისტორიის რეკონსტრუქციისა და ლეგიტიმაციის ოფიციალური ვერსიები, არამედ მთლიანად რელიგიური ისტორიოგრაფიის კონცეპტუალურ ტექსტებში, დიამერიზმების რუბრიკებში, კანონიზებული ელემენტები თუ ფაქტორები (კუთვნილი ტერიტორიების, დიდი ქალაქების, მთების, ზღვების, მდინარეების, კლიმატური ზონების ლეგიტიმაცია).

ნაციონალური ენის საკრალიზაციისა და რელიგიური ლეგიტიმაციის მნიშვნელოვანი ატრიბუტი იყო მისთვის ღვთაებრივი მფარველის, პატრონის დაცანონება. ამ თვალსაზრისით ყველაზე გავრცელებული და კარგად დოკუმენტირებული ტრადიცია ღვთისმშობელს უკავშირებს ქართული ენის მფარველობას; ეს უკანასკნელი კი სასწაულებში ვლინდება.³¹⁴ ამგვარი პატრონაჟი ლეგიტიმურობის კიდევ უფრო მაღალ ხარისხს ანიჭებს ენას. „იოვანეს და ექვთიმეს ცხოვრებაში“ ეს პატრონაჟი კულმინაციას აღწევს: ღვთისმშობელი არა მარტო ანიჭებს „განრღვეულ“ ექვთიმეს ქართულად მეტყველების უნარს, თავადაც საუბრობს ქართულად:

„ანცა წარმომიდგა ვინმე დიდებული დედოფალი და მრქუა მე, ვითარმედ: რაა არს, რაა გელმის, ეფთვემ? ხოლო მე ვარქუ: მოგკუდები, დედოფალო. და ვითარცა ესე ვთქუ, მომეახლა და მიპყრა ჴელსა და მრქუა: არარაა არს ვნებაჲ შენთანა, აღდეგ, ნუ გეშინინ და ქართულად ჴსნილად უბნობდი. და აჰა, ესერა, ვითარცა მხედავ, ყოვლადვე არლარაა მელმის. და იტყოდა ნეტარი იოვანე ვითარმედ: მუნ უამადმდე ძნიად უბნობნ ქართულად, და ფრიად მნუხარე ვიყავ ამის პირისათჳს, ხოლო მიერიტგან დაუყენებულად“.³¹⁵

ქართულ წყაროებში ღვთისმშობლის ამ განსაკუთრებულ მისიას ხანგძლივი ტრადიცია აქვს.³¹⁶ „გიორგი მთაწმიდლის ცხოვრებაში“ ღვთისმშობელი მარტო ენის კი არა,

კუნე ყოფილიყო (ჩხარტიშვილი 2009), თუმცა უნდა აღინიშნოს, რომ ამ საკითხებზე ერთიანი აზრი არც თავად ამ ერთობლივი პროექტის მონაწილეებს აქვთ.

312 ჩხარტიშვილი 2009.

313 პატარიძე 2009; კიკნაძე 2009.

314 ამ ტრადიციას პირველად ვ. ბოედერმა მიაქცია ყურადღება. შდრ. „ენის სარწმუნოებრივი კონსერვაცია ამ ტექსტში საღმრთო წერილზე დაყრდნობილი მსჯელობით კი აღარ ხდება, არამედ უშუალოდ საღმრთო წარგზავნით ღვთისმშობლის „ს გამოცხადებისას“ (ბოედერი 1998: 67). „Die besondere Fürsorge der Gottesmutter besteht darin, dass sie die Gabe verleiht, Georgisch zu sprechen und zwar gut zu sprechen Boeder 1998: 69).

315 ჯავახიშვილი 1946: 28.

316 შდრ. ექვთიმესა და გიორგის სახელზე შეკვეთილი ხატი ღვთისმშობლის სწორედ ამ მისიას წარმოადგენს: ჩვენი ნათესავის განსაზღვრულად მოღვაწე ღვთისმშობელი ადიდებს ექვთიმეს

ზოგადად ქართველთა მფარველია, მათი საქმეების შემწეა, განსაკუთრებით, როცა საქმე თარგმნას და, ამდენად, ჩვენი ენის ნაკულუღვანების შეესებას ეხება:

„[გიორგი] კუალად მოძღურისავე თჳსა მოიქცა და ესრეთ ყოვლითურთ სრულქმნილსა საღმრთოჲ ესე ტალანტი ჴელთ-უდგა, რომელ არს თარგმანება ნიგნთა საღმრთოთაჲ ბერძულისაგან ქართულად. ხოლო ესე ნეტარი არა თავს-იდებდა, არამედ ესრეთ იტყოდა, ვითარმედ: შეუძლებელ არს ესე ჩემგანო და ესევეითართა განღმრთობილთა კაცთა შუენის, ვითარცა იყო წმიდაჲ მამაჲ ჩუენი ეფთჳმი. ხოლო ბერი ეტყოდა, ვითარმედ: შვილო, რომელმან წმიდაჲ იგი [ეფთჳმი] სიკუდილისაგან იჴსნა, და ქართული ენაჲ განუმარტა, იგივე [ე.ი. ღმრთისმშობელი] შემძლებელ არს შენდაცა შენეწად, რამეთუ მას დიდად ეწყალის და უყუარს ნათესავი ჩუენი“.³¹⁷

ქრისტიანულ აღმოსავლეთში ადგილობრივი ნაციონალური ენების ლეგიტიმაციისა და საკრალიზაციის არგუმენტების სიმრავლეს რელიგიის დომინანტ ბერძნულთან მათი უთანასწორო კონკურენცია განაპირობებდა. ეს პრობლემატიკა სხვა მონოგრაფიის თემაა,³¹⁸ ამჯერად მოკლედ შევეხები მხოლოდ ნაციონალური ენების განვითარების საერთო-რეგიონალურ ტენდენციებს, რომელთა მიხედვითაც შუა საუკუნეების ქრისტიანული აღმოსავლეთი მკვეთრად განსხვავდება დასავლეთისგან. ეკლესიათა ერთობა, რელიგიური ზენაციონალიზმი, ქრისტიანულ აღმოსავლეთშიც ენის გზით გამოიხატებოდა, მაგრამ ზენაციონალურობის აღმოსავლური სიმბოლო რადიკალურად განსხვავდებოდა დასავლურისგან – რომის ეკლესიის კოინესგან. ქრისტიანული აღმოსავლეთი აღიარებდა უნივერსალური ენის არსებობას, ენისა, რომელიც ყველა ქრისტიანისთვის საერთო და გასაგები იყო. მაგრამ, დასავლეთისგან განსხვავებით, ეს „პრივილეგია“ სხვადასხვა არგუმენტების მოშველიებით წმინდად შერაცხილი რომელიმე ადამიანური ენისა კი არ იყო, არამედ ზეადამიანური „სულის ენისა“, რომელიც თანაბრად გასაგები იყო ყველა ქრისტიანისთვის მათი ენობრივი და ეთნიკური სხვადასხვაობის მიუხედავად.

ძველ ქართულ ლიტერატურაში, ისევე როგორც ქრისტიანული აღმოსავლეთის სხვა ტრადიციებში, აღწერილია არაერთი სასწაულებრივი ეპიზოდი,³¹⁹ როგორ აგე-

და გიორგის: „და ხატიცა დაწერად სცეს ყოვლად წმიდისა ღმრთისმშობელისაჲ, და ამიერ და იმიერ ორნივე მამანი – წმიდაჲ მამაჲ ეფთჳმი მარჯუნით და მამაჲ გიორგი ერთეგრძო, მეუღრებულად და მეოხად ჩვენთს მდგომარენი წინაშე წმიდისა ღმრთისმშობელისა. (39) და ესე წმიდაჲ ხატი წარმოგ ზაგნეს მთაწმინდას და დაუსვენეთ სამარხოსა ზედა წმიდისა მამისა ჩუენისა გიორგისსა [...] (40) და რამეთუ ესრეთ ჯერ-იყო: რომელმან-იგი ადიდნის მადიდებელნი თჳსნი წმიდამან ღმრთისმშობელმან განათლებად ნათესავისა ჩუენისა; ერთსა მას სიმრთელე მიანიჭა და ენაჲ კითხლად მეტყუელი ქართულად, ხოლო მეორესა სიბრწნე და მეცნიერება“ (ლოლაშვილი 1994: 257).

317ლოლაშვილი 1994: 190.

318Doborjginidze 2009.

319ამ კუთხით ვ. ბოედერი (ბოედერი 1998: 60-81) განიხილავს ერთ ეპიზოდს „იოვანესა და ეფთჳმეს ცხოვრებიდან“, რომელშიც მოთხრობილია ორი სასულიერო პირის, ქართველი ბერის, გაბრიელისა და იტალიიდან ათონზე ჩამოსული მამის, ლეონის, ურთიერთობის ეპიზოდი. ავტორი საგანგებოდ უსვამს ხაზს იმ გარემოებას, რომ არც ერთმა მათგანმა არ იცის მშობლიურის გარდა სხვა ენა. ამის მიუხედავად ისინი საათობით ელაპარაკებიან ერთმანეთს იმ ენაზე, რომელიც ყველა ქრისტიანისთვის გასაგებია. შდრ. „ღირსსა მღელსა გაბრიელს ქართველსა და ამაჲ წმიდასა ბერსა დიდსა ლეონს პროშსა ფრიადი სიყუარული აქუნდა სულიერი და, ოდესცა მოვიდის ხილვად მამათა, მახლობლად სენაკსა გაბრიელისასა აქუნდა სენაკი და მუნ დაყენის დღენი იგი. და თჳსისა ენისაგან კიდევ არცა მან იცოდა, არცა მან.

ბინეგენ ერთმანეთს ადამიანები, რომელთაც ერთმანეთის ენა არ იციან. „ასურელ მამათა ცხოვრებაში“ ქართველი ავტორი დანვრილებით გვიამბობს იმის შესახებ, როგორ ალაპარაკდა ქართლში ჩამოსული იოვანე ქართულად, იმ ენაზე, რომელიც არათუ იცოდა მანამდე, არც კი სმენოდა. ავტორი დანვრილებით აღწერს, როგორ „მოეცა მას ენა ქართულად მეტყველი“ და როგორ დაელაპარაკა უცნობ ქართველ მამებს:

„აქა დამაყენა მე სიტყუამან მოთხრობად თქუნდა საკრველებისა დიდისა, თუ ვითარ ღირსმან კათალიკოსმან და ნეტარმან იოვანე ისწავნეს ერთმანერთისათვის და სახელი თითოეულისა და კუალად ვითარ მოეცა იოანეს ენა ქართულად მეტყველი ყოვლად დაუბრკოლებელი. ეჰა, საკრველებასა შენსა, ქრისტე ღმერთო, ვითარ ადიდებ მადიდებელთა შენთა. ესე სასწაული, ძმანო, მისგაგებულ არს სიონს გარდამოსლვასა სულისა წმიდისასა და წმიდათა ზედა მოციქულთა და განყოფასა მას ენათასა ცეცხლისათა. ჭეშმარიტად საკრველ არს ღმერთი შორის წმიდათა მისთა, რომელმან სულითა წმიდითა წამსა შინა ალატყუა სიტყვთა ზრახვად იოვანე, რომელი არცა ოდეს ასმოიდა, ართუ ესწავა. ესე ვისმცა არა დაუკვირდა, ვისიმცა ცნობაჲ არა განცვიბრდა, რომელნი მაშინ მუნ იყვნეს და რომელთა ესმა უცხო ესე სასწაული, ყოველნი განკრვებულნი და ზარ-განვიდლინი ადიდებდეს ღმერთსა, მოქმედსა საკრველებათასა“.³²⁰

მართალია, ქრისტიანულ აღმოსავლეთშიც აღიარებდნენ წმინდა ენების, განსაკუთრებით ბერძნულის, თვისებრივ უპირატესობას, მაგრამ ფუნქციური თვალსაზრისით ამ რელიგიური სივრცის ყველა ენა თანასწორუფლებიანი იყო; გამომხატველობითი საშუალებებით, კრეატიულობით, ქართული რომ ბევრად ჩამოუვარდებოდა ფილოსოფიაში, რიტორიკასა და თეოლოგიაში განაფულ ბერძნულს, ეს კი არ აფერხებდა ქართულის ემანსიპაციის პროცესს, პირიქით, სწორედ ენის სიღარიბე, ბერძნულთან შედარებით თვისებრივი ჩამორჩენა იქცა მასტიმულირებელ ფაქტორად, რათა ადგილობრივი ნაციონალური ენა „გონიერთა ხედვათა მომმარჯუე“ (იოვანე პეტრინი) ბერძნულს გაჭლოებოდა.

ქართული ენის ფუნქციური და თვისებრივი ლეგიტიმაციისა და, შესაბამისად, ბერძნულთან მისი კონკურენციის ამსახველი ტექსტების³²¹ მიხედვით აღმოსავლეთ ქრისტიანულ სამყაროში შესაძლებელია გამოიყოს ენათა ფუნქციონირების ორი სიბრტყე. ერთი, რომელზეც ენათა თანასწორობის იდეა მოქმედებს, მეორეზე კი – ენათა დიფერენცირების. სხვადასხვა სიბრტყეზე ნაციონალური ენის განსხვავებული მდგომარეობა გარკვეულწილად მის ორმაგ – პოლიტიკურსა და რელიგოზურ – ლეგიტიმაციაშიც ვლინდება. ეს უკანასკნელი, „დაბადების“ მეათე და მეათერთმეტე წიგნებში ასახული ენათა ისტორიის დასაწყისი, შუა საუკუნეების ენის თეორიის მიხედვით, ღმერთის განგების (οἰκονομία) აღსრულებაა. III საუკუნიდან

და ვითარცა შეზნელდის, გამოვიდინ თვსთა სენაკთაგან და ლოცვა-ყვიან და დასხდიან და ვიდრე ცისკრისა რეკამდე უზნობდიან სიტყუათა საღმრთოთა და ვიდრე წარსლვადმდე ამას ესრეთ ჰყოფდიან ყოველსა მწუხრსა. (ჯავახიშვილი 1946: 31)

320 აბულაძე 1955: 82.

321 ეს ტექსტები წარმოდგენილია ნინა მონოგრაფიაში (Doborjginidze 2009). მათში ტექნიკურ (ტირმოლოგიის) და იმპლიციტურ (მეტაფორების მეშვეობით) დონეზე გაანალიზებულია ქართველ მთარგმნელთა კულტურული იდენტობის საკითხები, განსაკუთრებით მთარგმნელთა პოლიტიკური მოტივაცია (გვ. 93-1209).

მოყოლებული იგი ბიბლიური ისტორიოგრაფიის კანონიკური თეზა და ცალკეულ ტრადიციაში ენის, წარმომავლობისა და ეთნოსის თვითშეგნების „სალეგიტიმაციო კორპუსში“ იყრის თავს, კონკრეტულ შემთხვევებში სასწაულის სახით ვლინდება და მთლიანობაში ქმნის ლეგიტიმაციის თეორიულ საფუძვლებს.

რაც შეეხება ენის ლეგიტიმაციის პრაქტიკულ მხარეს, იგი ძირითადად ორ მიზანს ისახავდა:

- იმდროინდელი კულტურული სამყაროს ძირითადი წიგნების თარგმნა და ჩვენი ენისთვის მათი „მოპოვნება“ (შდრ. „ხოლო ენასა ამას ჩუენსა ქართულსა არავინ სადა პოვნილ იყო აქამომდე, რათამცა გამოეხუნნეს წმიდანი ესე წიგნნი, თარგმანებანი წმიდისა სახარებისანი, არამედ საბერძნეთისა ეკლესიანი და პრომისანი სავსე იყვნეს ამათგან, ხოლო ჩუენისა მის ქუეყნისანი – ნაკლულევან, და არა ესე ოდენ წიგნნი აკლდეს ენასა ჩუენსა, არამედ სხუანიცა მრავალნი“),³²²

ენის გამომხატველობით საშუალებათა გამდიდრება, ძველი თარგმანების დახვეწა და ბერძნულთან მაქსიმალურად დაახლოება, სპეციალური ტერმინოლოგიის შექმნა, „გონიერთა ხედვათა მომპარჯვე“ ბერძნულთან გატოლება (შდრ. „გადმოტყფრვა ჩუენსა ენასა ზედა“, „დატევენა ჩუენსა ენასა ზედა“, ბერძნულის „ხატი და მოქცევი“ თარგმანის შექმნა, [ექვთიმემ] გამოუცხადა ქართველთა ენასა; ღმერთმან მოჰმადლა [ესე თარგმანი] ქართველთა ენასა, მოჰმადლა ღმერთმან წმიდაჲ ესე თარგმანი ნათესავსა ჩუენსა).³²³ ო

ამით დასრულდა შუა საუკუნეებში ენის ლეგიტიმაციის საბოლოო ეტაპი: ქართული უკვე აღარ იყო ღარიბი და „უღონო“ ენა, მას შეეძლო გამოეხატა ყველაფერი ის, რასაც აღმოსავლეთ ქრისტიანობის ნაციონალურ ენათა მისაბაძი ბერძნული გამოხატავდა. ქართულმა მოახერხა შეექმნა ერთიანი საურთიერთო სივრცე: ქართული – ბერძნული, და, რაც მთავარია, შეენარჩუნებინა წონასწორობა კულტურული, რელიგიური, და, საერთოდ, სახელმწიფოებრივი ცხოვრების ყველა სფეროში.

ეს შეჯიბრების, გატოლების ტენდენცია, ცხადია, შუა საუკუნეებისთვის ტიპური არგუმენტაციით, ეროვნული ცნობიერების მნიშვნელოვან საფუძვლად არის მიჩნეული და სიმბოლურად სწორედ ენასთან მიმართებაში აისახება ყველაზე ხელშესახებად.³²⁴ მართალია, ეს პროცესები შუა საუკუნეების აღმოსავლეთში არ დაგვირგვინებულა ნაციების დაბადებით, როგორც ეს რამდენიმე საუკუნით გვიან მოხდა დასავლეთში, მაგრამ ისინი არანაკლებ შთამბეჭდავია, ვიდრე ნაციონალიზმის თეორეტიკოსების³²⁵ მიერ აღწერილი საფუძვლები.

322 მზ. შანიძე და სხვები 1996: 13.

323 თარგმანის აღმნიშვნელი ეს ფრაზები სხვადასხვა წყაროდან მოდის. იხ. A. 92, 280r; A. 24, 4r, რაფაია 1976: 66; გაუხჩიშვილი 1940: 122; ხელნ. Ath. 18, 238 (თვალთვაძე 1997: 198).

324 Doborjginidze 2009; დობორჯგინიძე 2009ა: 13-29.

325 გელნერი 2004; ანდერსონი 2005.

ლიამერიზმების ფრაგმენტები ქველ ქართულ ტრადიციაში

1. ლეონტი მროველი, „თქმული წმიდისა მამისა ჩუენისა ეფრემისი: თარგმანება დაბადებისათჳს ცისა და ქუეყანისა, და ადამისთჳს, ვითარ მიცვალეს გუამი მისი და დამარხეს გოლგოთას; და ცვალებად ნათესავთაჲ, ვითარ ეპოვეთ ნათესავობად ქრისტესი წორცითა, ვითარცა წერილ არს სახარებასა ლუკას თავსა, ადამისითგან ყოველთა მამისა, ვიდრე ქრისტესამდე, უფლისა და ღმრთისა ჩუენისა“³²⁶

(პირველად ხოლო ესე თარგმნა წმიდამან მამამან ჩუენმან ეფრემ) და შობად მამათმთავართაჲ ადამისითგან ვიდრე ქრისტესამდე, მაცხოვრისა და ღმრთისა.

[...] და დღეთა ფალეგისთა შემოკრებს ყოველნი ტომნი ნოესნი და შვილნი: სემ, ქამ და იაფეთ და არფაგსად და ფალეგ და იოვთა და წარვიდეს აღმოსავლით და პოვეს ველი ქუეყანასა დაღუარულსა და დაეშენნეს მუნ. და იყო სიტყუად მათი ერთ და ერთსა ენასა ზრახვიდეს ადამისითგან ვიდრე მუნ დღემდე, ენასა ასურთასა ფრიად ვრცელსა ვიდრე სომხითამდე. და არს ენაჲ იგი მეფე ყოველსა ენასა ზედა.

და მიერთგან განეყო წერილი პირველ, რომელსა წერდეს, და ებრაული შეერთო, ხოლო ენაჲ, რომელიცა არს ქუეყანასა ზედა, ასურთა გამო ისწავეს; არამედ იგი სძლევს ყოველსა ენასა, დაწერილი ასურთაჲ და სარკინოზთაჲ მარჯუენით დაიწყებს და მარცხენით დაესრულებს. ხოლო ბერძენთა და პრომთა წერაჲ წაღმართ არს და ემსგავსების მარჯუენესა ღმრთისასა, რათა იყენენ ძე მალლისა მარჯუენისა და არა მარცხენისა.

ხოლო დღეთა ებერისთა, რაჟამს აღაშენეს გოდოლი ბაბილონს, მუნ შეირინეს ენანი და განიზნინეს ყოველნი პირსა ქუეყანისასა. და ეწოდა ადგილსა მას ამისთჳს ბაბილოვანი. და შემდგომად განყოფისა ენათაჲსა მოკუდა ებერ გულისკლებასა შინა დიდსა, რამეთუ დღეთა მისთა ერი განიზნია. და დაფლეს ძეთა მისთა რაგავ და სეჟორ და ნაჟორ სოფელსა, რომელსა ეწოდა მეხლინ, რომელი მას აღეშენა.

და მიერთგან იქმნა სამეოცდაათი ენაჲ და სამეოცდაათი მთავარი. და ყოველსა ენასა დაადგინეს მეფე.

და იყო ნათესავისაგან იაფეთისა ოცდაჩუდმეტი ენაჲ და მეფე, რომელთა სახელები ესე არს: ამმა, ამინონ, ოცია, მისაქ, იარედ და შკლნი მათნი. ავენანა, აშქანან, რიფანინ, აკრამა, ბატანა, პავნა, შითქულიმ, პანაია, ფაზარაია, კალანა, შატიმია, ასბა, ბარსიქ, ვარსემ, ზარაშიმ, ფესლია, ბარკაია, მიქაია, ალგადა, სანაბია, ოლვაჰაიან, ლატუკაია, ლაიჰ, კალა, ბარაშქა, სალაშ, თრაშეს, შბრაულ, ლამაია, შაბრალოს, ალალოვია, ლამასჰანი – ესე იაფეთისნი არიან მპყრობელნი საზღუართა აღმოსავლეთისათანი მთითგან ნუდიასაჲთ, რომელი შედგმულ არს აღმოსავალსა ვიდრე ტიგრისამდე და დასავლეთ ნებრისითგან ვიდრე ლოდარისამდე.

შვილნი ქამისნი: მეგუპტელნი, შაბაშნი და შინდონი, ანაბნი და ლაბდაკინნი და ლუვანნი და ლავდინნი და არფანნი და სამზადნი.

და ძენი სემისნი: მპყრობელნი სპარსეთისანი აღმოსავლითგან ვიდრე ზღუად-

მდე ჰავრისა და დასავლით. იგინი არიან შუა ქუეყანასა და ჯელმნიფობით მეფობენ და ქუეყანასა იპყრობენ.

2. იოსებ ფლავიოსი, მოთხრობანი იუდაებრივისა ძუელსიტყუაობისანი³²⁷

ხოლო ნოხოხ, ცხოვნებული შემდგომად წელითრლუნისა სამას ორმეოცდაათ-თა წელთა და ყოველსა ჟამსა მისსა კეთილბედნიერობით წარმვლელი, აღესრულა, ცხორებული რიცხუსა წელთა ცხრაას და ორმეოცდაათსა. [...]

ხოლო ნოხოხს ყრმანი სამნი: სიმას და იაფეთას და ხამას, ასითა წლითა უნი-ნარეს წელითრლუნისა ქმნილნი, პირველად შთამოსრულნი მათათაგან ვაკეთა მიმართ, ამათ შინა დამკვიდრებულ იქმნეს და სხუათაცა, ფრიად შეშინებულ-თა მდაბალთა ქუეყანათაგან წელითრლუნისა ძლით და მოშიშებით მქონებელთა მაღალთა ადგილთაგან შთამოსლვისათეს, არწმუნეს, მინდობილთა მსგავსად მათსა ყოფად ქმნაჲ. და ქუეყანაჲ, რომელი პირველ დაიმკდრეს მათ, იწოდების სენაარად.

ხოლო ღმერთმან უბრძანა მათ, რაჲთა, უკუეთუ განმრავლდენ, გარდაისახლე-ბოდიან, რაჲთა არა მბრძოლ იყვნენ ურთიერთას, არამედ მოქმედნი მრავალსა ქუეყანასა, უზუად მიიღებდენ ნაყოფთაგან. ხოლო იგინი უმეცრებისა მიერ ურჩ-ექმნეს ღმერთსა და ამისთვის, განსაცდელთა შთაერდომილნი, მგრძნობ იყვნეს ცოდვისა. და ვინაჲთაგან ყუაოდეს სიმრავლითა სიჭაბუკისაჲთა, კუალად ღმერთ-მან განაზრახა მათ ქმნაჲ გარდამკვდრებისაჲ. ხოლო იგინი, არა სახიერებისა მის-ისაგან მგონებელნი ქონებად კეთილთა, არამედ ძალსა მათსა მიზეზად თჳსისა ღონიერებისად მეჭუელნი, არა ირწმუნებდეს. ხოლო შესძინეს მერმეცა ურჩ-ქმ-ნად მცნებასა ღმრთისასა და განზრახვად გონებასა შინა, ვითარმედ განზრახვით ანუეეს მათ გარდამკვდრებისა მიმართ, რაჲთა, განყოფილნი, ადვილად ჯელპყრობ-ილ იქმნენ.

ხოლო მიიზიდნა იგინი გინებისა მიმართ ღმრთისა და შეურაცხოფისა ნევრო-დის, შვილისშვილად ვიდრე მყოფმან ხამოხს, ნოხოხ ძისაგან, კადნიერად მან და ჯელითა მწნემან, რომელმანცა არწმუნა მათ არა ღმრთისა მიჩემებაჲ მის მიერისა კეთილბედნიერებისაჲ, არამედ მეჭუელობად თჳსისა სათნოებისა მიერ მინიჭები-სა ამათსა და მცირედ-მცირედ დაადგინებდა მძლავრობისა მიმართ საქმეთასა, მხოლოდ ესრეთ მეჭუელი განყენებასა კაცთასა შიშისაგან ღმრთისა, უკუეთუ მჭუემველ ძალისა მათისა იყვნენ. ხოლო შურისგებად ღმრთისად მიმოქადულობდა, მგულბელისა კუალად წარლუნად ქუეყანასა, რამეთუ იტყოდა გოდლისა აღშენე-ბასა მაღალსა, რაოდენ არა შემძლებელ იყოს წყალი აღსლვად, ხოლო ზღვევად პირველშობილთაცა წარწყმედასა.

და სიმრავლე უკუე ერისაჲ გულსმოდგინე იყო შედგომად განწესებათა ნევრო-დისთა, მონებად შემრაცხელი დამორჩილებასა ღმრთისასა. და გოდოლსა აშენებ-დეს, არარას მომაკლებელნი მოსწრაფებისაგან, არცა მოქმედებასა მიმართ მცო-ნარებით მქონებელნი. ხოლო მოიღებდა მაღიად სიმაღლესა ვიდრე მოგონებისა ვისისაჲ მრავალჯელობისა მიერ. და სისქე ესოდენ ძლიერ იყო, ვიდრე და შემცი-რებადცა მის მიერ მხედველთათეს სიერცესა. ხოლო იშენებოდა მცხერისა ალიზისა

მიერ, წუნწუბისა თანა შეკრულისა, რაითა არა განირღუეოდის. და ესრეთ უკუე მათმან აღმორიგებულად მხედველმან ღმერთმან წარწყმედაი ვიდრემე ყოვლითურთ არა საჯა, რამეთუ არცა პირველად წარწყმედილთა მიერ გონიერქმნილ იყვნეს, არამედ წინააღდგომასა ურთიერთარსსა შთაყარნა იგინი, სხუა ენად მოქმედმან მათმან და მრავალწმობისა მიერ უგულისწმისყოფელმან მათმან. ხოლო ადგილი, რომელსა შინა გოდოლი აღაშენეს, ან ბაბლოვნად იწოდების შერევისათჳს ენათა მიერისა, რამეთუ ებრაელნი შერეენასა ვაველად უწოდენ.

ხოლო გოდლისა ამისთჳს და სხუაწმობისა კაცთასა მოიწესნებს სივლელცა, მეტყუელი ესრეთ: „ყოველთა კაცთა ერთწმობასა გოდოლი აღაშენეს ვიეთმე მალალო, ვითარ ცად მიმართ აღმავალთა მის მიერ. ხოლო ღმერთთა, მომვლენელთა ქართასა, შთაარღვეს გოდოლი და თჳსაგან თითოეულსა წმია მისცეს. და ამისთჳს ბაბლონად წოდებამე შეემთხვა ქალაქსა“. ხოლო ქუეყანისათჳს, სახელდებულისა სენაარად, ბაბლონისა სოფელსა შინა, მოიწესნებს ესტეოს, მეტყუელი ესრეთ: „ხოლო მღდელნი, ცხოვნებელნი მბრძოლისა, დიოხსნი მიმღებელნი სამღდლოთანი, სენაარად ბაბლონისად მოვიდეს“.

და ამიერ უკუე განიბნინეს სხუენაობისა მიერ, გარდამკვდრობისა მოქმედნი ყოველთა ადგილთა. და თითოეულნი მიიწეოდეს ქუეყანასა დამთხუელსა და რომლისა მიმართ მიიყვანებდა მათ ღმერთი, ვიდრელა აღესებად მათ მიერ ყოველსა წმელეთსა და ზღესპირსა. ხოლო არიან ვიეთმე, რომელთაგანცა, განმწიანებელთა ნავით, ჭალაკნი დაიპყვიდრნეს. და ნათესავნი რომელნიმე დაიცვნა მაშენებელთა მიერ დადებულსა წოდებულსა, ხოლო რომელთამე და გარდაუცვალესცა, ხოლო სხუათა, საჩინო-ყოფისათჳს თანამკვდრთასა, ცვალებამე მიიღეს. ხოლო ელლინნი არიან ამისი მიზეზქმნილნი, რამეთუ, განძლიერებულთა შინა ჟამთა, განითჳსეს ძუელი დიდებამე, შემამკობელთა წარმართთა სახელთა მიერ გონიერებისა მათისათჳს და მოქალაქეობისა სამკაულსა დამდებელთა, ვითარ მათგან ქმნილთაგან.

ხოლო იყვნეს ნოხოჲს ყრმათა ძენი, რომელთა პატივისათჳს სახელნი მათნი ნათესავთა უწოდეს ადგილსა რომელსავე მიწეწილთა. ხოლო იაფეთოჲს უკუე, ნოხოჲს ყრმისა, იყვნეს ძენი შვდნი. და მკვდრ არიან ესენი ტავროჲს და ამანოჲს მათათაგან დამწყებელნი და შთამოვლენ ასიად ვიდრე მდინარედმდე ტანაჲსა, ხოლო ევრუბეს შინა – ვიდრე ლადირთადმდე. მიწეწულნი ქუეყანასა, რომელი დაემთხვა და არავიეთისა მკვდრობისათჳს, წარმართნი სახელითა მათითა უწოდნეს, რამეთუ ან ელლინთა მიერ ღალატად წოდებულნი, ხოლო ღომარად სახელდებულნი. [...] მაღლოგნი დაამკვდრნა, ხოლო სკვთას მის მიერ სახელდებულნი. და იაფეთოჲს უკუე ყრმათაგან – იოვანოჲსა და მადოჲსა, მადოჲს ვიდრე მიერ მადელნი იქმნებიან წარმართნი, რომელნიცა ელლინთა მიერ მიდად იწოდებიან, ხოლო იოვანოჲსგან – იონიად და ყოველნი ელლინნი იქმნებიან.

დაამკვდრეს უკუე თოვილოსცა თოვილთასა, რომელნი ან ივირად იწოდებიან. ხოლო მესქინნი, მესხოჲს მიერ აღშენებულნი, ან კაპადაღუკად იწოდებიან და რამეთუ დასაბამითგანისა სახელისა მათისა მერმეცა ნიში იჩუენებვის, რამეთუ ქალაქი არს მათ შორის და ანცა მაზაკაჲ, ცხადმოყოფელი გულისწმის-ყოფად შემძლებელთაჲ ესრეთ. ოდესმე სახელისდებასა ყოვლისა ნათესავისასა. ხოლო თირას თირად უწოდა, რომელთა ემთავრა, ხოლო ელლინთა თრაკად გარდასახელნეს იგინი. და ესოდენნი ვიდრემე ნათესავნი იაფეთოჲს ყრმათაგან დაემკვდრებიან.

ხოლო ღომაროსიგან, სამთა ძეთა ქმნილთა, ასხანაზოს ვიდრემდე ასხანაზნი დაამკდრნა, რომელნი ან რიგინად ელლინთა მიერ იწოდებიან, ხოლო რიფათის – რიფათელნი, პაფლაღონად სახელდებულნი; და თორღამის უკუე – თორღამელნი, რომელნი თნებისაგან ელლინთაჲსა ფრკად იწოდეს. ხოლო იოჯანოსგან, იაფეთოსგან, მის მიერცა სამთა ყრმათა ქმნილობასა, ელისას ვიდრემე – ელისელ, რომელთა ემთავრა, ხოლო ან ეოლნი არიან; ხოლო თარსოს – თარსთა, რამეთუ ესრეთ იწოდებოდა ძუელთად კილიკია და მომასნაველელ უკუე ესე, რამეთუ თარსოდ მათ მიერ ქალაქთა უპატოონესი იწოდების, დედაქალაქად მყოფი გარდამღებელთაგან თარისათა წოდებისა მიმართ თანისა; ხოლო ქეთიმოს ქეთიმას ჭალაკი დაიპყრა. ესე იწოდების ან კპრედ და ამის მიერ ჭალაკნი ყოველნი და უმრაველსნი ზღვსპირთანი ქეტიინად ებრაელთა მიერ სახელდებულნი.

ხოლო მონამე ჩემდა სიტყვსა – ერთი კერძოს ქალაქთაგანი, შემძლებელი დაცვად სახელსა, რამეთუ კიტიდ გარდამომავლინებელთა მიერ იწოდების იგი, არცა ესრეთ განლტოლვილი ქეთიმოს სახელისაგან. იაფეთოს უკუე ყრმათა და შვილის-შვილთა / ესოდენნი დაიპყრეს ნათესავნი. ხოლო რომელი ელლინთა მიერ ნუუკუე და უცნაური იყო, ამისი წინანარმეტქუმელი მივიქცე მოთხრობისა მიმართ მათისა, რომელნი დაუტევნ. რამეთუ სახელნი შუენიერებისათჳს წერილისა გარდაელლინებულ არიან და სიტკბოებისათჳს მიმთხუელთაჲსა, რამეთუ არა ჩუეულება ჩუენდა ესევეთარი სახე მათი, არამედ ერთგუარი მათი და დასასრულიცა ერთვე. ნოხოს უკუე ნოედ იწოდების და ამის სახესა ყოვლისა ზედა მცველობს გუარისა.

ხოლო ხამოს იყრმათა დაიპყრეს ქუეყანაჲ სკრიათგან და ამანოთ და მთათათგან ლიბანისათა, მიძლებელთა მისთა, რაოდენი ზღვსა მიმართ განფენილ იყო და ვიდრე უკანაროსამდე ყოველი განითვისეს. და რომელთანიმე სახელისდებანი ყოვლად უჩინო-იქმნეს და სხუათანი, გარდაცვალებულნი და თანშერებულნი სხვანანი, ძნელსაცნობელ იქმნეს. ხოლო მცირენი არიან დამცველნი სრულთა სახელთანი, რამეთუ ოთხთა ყრმათა, ხამოსაგან ქმნილთა, ხუსონს ვიდრემე არაჲ ავნო წელიწადმან, რამეთუ ეთიოპელნი, რომელთა ემთავრა, მერმე და ანცა მათ მიერ და ასიას შინათა ყოველთაგან ხუსნი იწოდებიან. ხოლო დაცულ არს მესტრელთათჳსცა სახელისდებისაებრი წსენებაჲ, რამეთუ ეგვპტესა მესტრად და მესტრალად ეგვპტელთა ყოველნი მის შინანი უწოდენ.

ალაშენა უკუე და ფუტიცა ლივვაჲ, ფუტელად მის მიერ ადგილისათა მწოდებელმან. ხოლო არს მდინარეცა მაერიონთა სოფელსა შინა ამის სახელსა მქონებელი, რომლისა ძლით სახილველ არს უმრაველსთა წიგნთა შინა ელლინთასა და მოთხრობათ-მწერალთასა მოწსენებაჲ და მის თანა მდებარისა სოფლისაჲ, ფუტად სახელდებისაჲ. ხოლო გარდაცვალა, რომელი ან არს სახელი მისი, მესტრამოსს ძეთაგანმან, ლივვოდ სახელდებულისმან. არა შემდგომად უკუე მრავლისა ვთქუათ მიზეზიცა, რომლისათჳს მას აფრიკად სახელისდებაჲ შეემთხვა.

ხოლო ხანანოს, მეოთხემან ყრმამან ხამოსმან, ან იუდეად წოდებულისა დამკდრებულმან, მის მიერ ხანანად სახელ-სდვა. და იქმნებიან უკუე მათგან ყრმანი: ხუსოსგან ვიდრემე ექუსნი, რომელთაგანმან სავას ვიდრემე საველნი, ხოლო ევილატოს ევილელნი ალაშენნა, რომელნი ან ეგვპტელად ითქუმიან; და სავათას – სავათინელნი, ხოლო სახელ-იდებიან ასტავარიად ელლინთა მიერ; ხოლო რელმოს

რელმელნი დაამკვდრნა და ესხნეს ორნი ყრმანი, რომელთაგანმან იუდადას იუდაელთა, ეთიოპებრივისა ნათესავისა დასავლეთისათა დამამკვდრებელმან, თანამოსახელობაი თჳსი დაუტევა, ხოლო საველნი – სავას. ხოლო ნევროდის, ხუსოის ძე, დადგრომილი ბაბულონელთა შორის, ემძლავრა მათ, ვითარ წინანარცა ცხადქმნილ არს ჩემ მიერ.

ხოლო მესტრეოსა რვათა ყრმათა, ქმნილთა ყოველთა ღაზითგან ვიდრე ეგვიპტემდე, ქუეყანაი დაიპყრეს. და მხოლოდ უკუე ფილისტინოის ადგილმან თანამოსახელობაი თჳსი დაიცვა, რამეთუ ელინნი პალესტინად კერძოსა მისსა უწოდენ. ხოლო სხუათაგან ღვემოისა და ენამასა და ლუვიმოისა მხოლოდ დამკვდრებულისგან ღვკიდასა შინა ადგილსა მის მიერ ეწოდა, ხოლო ნედემოისთჳს და ფითროსიმოისა და ქესლგმოისა გარეშე სახელთაისა არა რომელსა მეცნიერ ვართ, რამეთუ ეთიოპურმან ბრძოლამან, რომლისათჳს ცხად-ვყოთ უკუნაისკნელ, დაუდგრომელ ყვნა ქალაქნი მათნი.

ხოლო იქმნნეს ხანან/ეოსდაცა ყრმანი: სიდონ, რომელმანცა ქალაქიცა თანამოსახელე აღაშენა ფჳნიკიას შინა, სიდონიად უკუე ელინთა მიერ იწოდების. ხოლო ამათუსანი ამათინოსმან დაამკვდრნა, რომელი არს და ანცა მსოფლიოთაგან ამათად წოდებული, ხოლო მაკედონელნი ერთისა შობილთაგანისა მიერ ებიფანად სახელ-სდებენ. ხოლო არადეოსს არადოჲ ჭალაკი აქუნდა და არუკიოსს უკუე – არაკი ლივანოის შინაი. ხოლო სხუათა შვდთათჳს: ევეოისა, ქეტგეოისა, იევუსეფოისა, ამორეოისა, გერგესეოისა, ევდეოისა, სინნეოისა, სამარეოისა – თვნიერ სახელთა საღმრთოთა წერილთა შინათაისა არარაჲ გვსწავიეს, რამეთუ ებრაელთა აღჰმართნეს ქალაქნი მათნი, ესევითარისა მიზეზისაგან განსაცდელთა შინა ქმნილნი.

ნოხოხ, შემდგომად წყლითრლუნისა ქუეყანაი რაჲ დადგა ბუნებასა თჳსსა ზედა, საქმეთა მიმართ მიმართა და დაჰწერგნა მას შინა ეენაჳნი. და რაჟამს ნაყოფი სრულ-იქმნა და ჟამეულად შეკრიბა და იყო ღვნოჲ საჰმარებისა მიმართ, შემწირეული, შუებასა შინა იყო, ხოლო დამთრვალი ძილად შთავარდა და განშიშულებული უშუერად მდებარე იყო. და მიხილველმან უკუე მისმან უჭაბუკესმან ყრმათამან ძმათა, მბასრობელმან, უჩუენა იგი, ხოლო მათ დაფარეს მამაი მათი. და ნოხოხ, მგრძნობელმან, სხუათა ვიდრემე ყრმათა კეთილბედნიერობაჲ ულოცა, ხოლო ხა-მოს ნათესავობისათჳს ვიდრემე არა დააწყევა იგი, არამედ მისგან შობილნი. და სხუათა ლტოლვილობასა წყევისგანცა, ხანანოის ყრმათა ზედა მიიღო ღმერთმან წყევა. და ამათჳს შემდგომთა შორის ვთქუათ.

ხოლო სიმასა, ნოხოხს მესამისა ძეთაგანისა, ხუთნი იქმნებიან ყრმანი, რომელნი მკჳდრ არიან ასიასა ვიდრე ჰინდოეთამდე ევფრატით დასაწყისსა მოქმედნი. და ელამოს უკუე ელამელნი, სპარსთა მთავარნი, დაუტევენ; ხოლო ასურას ნინოსი ქალაქი დაამკვიდრა და ქუეშემდამორჩილებულთა ასკრიოს სახელ-სდგა, რომელნი ფრიად კეთილბედნიერობენ; და არფაქსადი, ან ქალდეველად სახელდებულთა, არფაქსადად სახელ-სდგა, მთავრებულმან მათ ზედა; ხოლო არამელნი არამოსს აქუნდეს, რომელთა ელინნი სვრად სახელ-სდებენ; ხოლო რომელთა ან ღვდად უწოდენ და მამინ ლუდად, ლუდას აღაშენა.

და არამოსს უკუე ყრმათა ოთხთაგანმან – უსოს ვიდრემე აღაშენა ტრახონიტი და დამასკოჲ, ხოლო საშუალი არს ესე პალესტინისა და ლელისა ასურეთისაჲ, და ულოს ვიდრემე – სომხეთი და ლათეროს – და ვაკტრიანოსნი; ხოლო მისას –

მისანეოსნი და აწინდელთაგან იწოდების პასიწოსა ხარაკი. და არფაქსადის უკუე ყრმაჲ იქმნების სალოს და ამისგან ევეროს, რომლისა მიერ იუდეელთა დასაბამითგან ებრაელად უწოდენ. ხოლო ევეროს იუკტან და ფალეკონ შვა. ხოლო იწოდა ფალეკოდ, ვინაჲთგან განყოფასა შინა სამკვდრებელთასა იშვა, რამეთუ ფალეკ განყოფასა უწოდენ ებრაელნი. ხოლო იუკტას, ევეროს ყრმათაგანისა, იყენეს ძენი: ელმოდამოს, სალეფოს, აზერმოთის, იერახოს, ედორამოს, უზალის, დაილიეს, ივალოს, ევმმაილოს, / საფას, სოფირას, ევილას, იოვილოს. ესენი კოფიოთ, მდინარით ჰინდოეთისაჲთ, და მის მიერ რომელსამე სკრიახასა მკვდრ არიან. ესენი უკუე სიმაჲს ყრმათათჳს მოითხრობოდენ.

3. მაქსიმე აღმსარებელი, ნეტარისა თალასეს მიმართ ზუცისა და მამასახლისისა მრავალთა მონასტერთაჲსა სიტყუათათჳს, რომელთა განმარტებაჲ ეთხოა ნეტარისა მაქსიმესგან³²⁸

(ექვთიმე ათონელის თარგმანი)

29-ე კითხვა:

ამას ადგილსა იტყვან უღმრთონი მანიქეველნი, ვითარმედ არასამართლად ქმნა ღმერთმან, რამეთუ მოიხუეჭა ქუეყანა იგი ქანანეველთაგან და მისცა იგი ისრაიტელთა და მკვდრნი იგი მის ქუეყანისანი მოსწყდნა და განასხნა. რაჲ უკუე ჯერ-არს თქუმად უკეთურთა მათ მიმართ?

მიგებაჲ:

მეტყუელთა მათ გმობისათა და მაბრალბელთა ღმრთისათა დაიყავნ პირი მათი, რათა არა იტყოდინ სიცრუესა, რამეთუ ზე ღებულ არს ჯორჯი მათი, ენითა მათითა ზაკუენ, საჯენ იგინი ღმერთმან! ხოლო ჩუენ ესრეთ ვეტყვთ უგუწურთა მათ და ცოფთა, ვითარმედ ღმერთი ჩუენი მართალ არს და სიმაართლე უყუარს და საშჯელითა მართლითა ყოველსავე აღასრულებს და მრავალთა საქმეთა საიდუმლონი ჩუენგან დაფარულ არიან, ხოლო წინაჲ მისსა ცხად არიან განკითხვანი მათ საქმეთანი. და არა უკმს კაცთა გამოძიებაჲ განკითხვათა მისთაჲ, რამეთუ უფსკრულ მრავალ არიან, ვითარცა იტყვს მოციქული, ვითარმედ „შენ ვინ ხარ, კაცო, რომელი სიტყუას უგებ ღმერთსა, პრეტუასამეა ქმნულმან შემოქმედსა – რაისათჳს ესრეთ შემქმენ? და შემდგომი ამისი.

ხოლო წინამდებარისა ამის პირისათჳს არცა ჩუენ გლახკნი ესე და უნდონი უმეტარ ვართ, ვითარმედ სამართლად და განკითხვითა ჭეშმარიტითა უყო ღმერთმან ქანანელთა მათ და ესე ესრეთ გულისხმა ყავ: მართალი ნოვე ნეშტად ნათესავისა კაცთაჲსა დაშთა სოფელსა ამას შინა შემდგომად წყლით რლუნისა და მოსწრაფე იყო სწავლად ძეთა მისთა წესსა ღმრთისმსახურებისასა, და კრძალულებისასა, რათა არა შთავარდენ უწესოებათა მათ, რომელთა შინა იყო ნათესავი იგი პირველ წყლით რლუნისა, რომლისათვის მოვიდა მათ ზედა რისხეაჲ ღმრთისაჲ. ამისთჳსცა არა სიტყვთ ხოლო ასწავლიდა მათ წესიერებასა, არამედ ფიცითა მოჰჳდა, რათა კაცად-კაცადმან მშკდობაჲ და სიყუარული დაიცვას ძმისა თჳსისა მიმართ. და გა-

328 მაქსიმე აღმსარებლის თხზულების (Questiones ad Thallasium) ექვთიმესეული თარგმანი შეიცავს 100 კითხვა-მიგებას, ამათგან დიამერიზმებს ეხება 29-ე. შემონახულია შემდეგ ხელნაწერებში: A 636; ჯრუჭი 4. მარტე. 1 (PG 90, 244-785; CPG III, 7688).

ნუყო სამთა მათ ძეთა მისთა ყოველი სოფელი წილგდებით და განანესა, რათა თვთოეულსა აქუნდეს თჳსი წილი ნათესავითი ნათესავად და არა მიიხუეჭოს ნაწი-
ლისაგან სხუათა ძმათასა.

იქმნა უკუე ნაწილი სემ, პირმშოისა ძისა, სპარსეთით ჰინდოეთამდის სივრცით, ხოლო სივრცით ვიდრე რინოკურურადმდე; ხოლო რინოკურურაჲ არს შორის ეგვპ-
ტისა და პალესტინისა, დამართებით ზღვსა მენამულისა. ხოლო ქამს, მეორესა მას
ძესა, რინოკურურაჲთგან ვიდრე მათაჲ მათ ლადერონთა, სამხრით კერძო. ხოლო
იაფეთს, მესამესა ძესა, ქუეყანათ უტიკათით ვიდრე ლადერონადმდე და რინოკუ-
რურადმდე, ჩრდილოით კერძო.

ესხნეს უკუე სემს შვილნი და შვილისშვილნი ვიდრე განყოფადმდე ენათა, და
მიერთგან განიყვნეს ენანი, ტომნი და მთავრობანი. და სახელები ნათესავთა მათ
ესე არს: პირმშო ძე სემისი ელამ, რომლისაგან იქმნნეს ელამელნი, რომელ არიან
სპარსნი; მეორე – [ა]სური, რომლისაგან იქმნნეს ასურასტანელნი, მესამე არფაქ-
სად, რომლისაგან არიან ქალდეველნი, მეოთხე არამ, რომლისაგან [არიან] ასურნი;
მეხუთე ლუდ, რომლისაგან ლუდელნი; მეექუსე ებერ, რომლისაგან ებრაელნი; ზ
ტომთაგან სემისთა ჰინდონი, ჭ ლაკონნი, თ ლასაფენელნი, ი მასინელნი, ია მაღია-
ნელნი, იბ ბაქტრიანელნი, იგ არაბნი, იდ კედონელნი იე კამიალნელნი, ივ მარდო-
ნელნი, იზ კერდუსელნი, იძ არამიელნი, ით გუთნი, კ ირკანელნი, კა ქართველნი,
კბ შიშველ-მართალნი, კგ მეჭურელნი, ოცდამეოთხენი პეონელნი, ოცდამეხუთენი
პართნი, ოცდამეექუსენი სომეხნი, ოცდამეშვდენი გერმანელნი, ოცდამერვენი ბაბი-
ლონელნი, ოცდამეცხრენი კორდუნელნი, ოცდამეათენი შუევამდინარელნი, ოცდა-
მეთერთმეტე პალესტინელნი, ოცდამეთორმეტე ფინიკელნი, ოცდამეცამეტე კჳრი-
ნელ-ასურნი, ოცდამეთოთხმეტე ლეკომიგელნი, ოცდამეთხუთმეტე აღ[ი]პბინელნი,
ოცდამეთექუსმეტე ელამასელნი, ოცდამეჩვდმეტე სარკინოზნი, ოცდამეთვრამეტე
მავსურელნი, ოცდამეცხრამეტე დელემიტელნი, მეორმოცენი ქიონელნი, ორმოც-
დამეერთე მალუსელნი, ორმოცდამეორე ასპურაგნელნი, ორმოცდამესამე კილი-
კელნი, ორმოცდამეოთხე კაბადუკელნი, ორმოცდამეხუთე პონტოელნი, ორმოცდა-
მექუთსე პერნი, ორმოცდამეშვდე ოსნი, ორმოცდამეათე ჯიქნი, ორმოცდამეცხრე
აფხაზნი, ორმოცდამეათე მეგრელნი.

ეგრეთვე ქამს ესხნეს შლნი და შლისშლნი და განეთესნეს ერნი და ნათე-
სავნი. პირმშო ძე მისი ქანაან და ქუშე და ეთიოპ. ამან ქუშე შვა ნებროთ გმირი,
მონადირე, რომელმან მოიპოვა პირველ მოგობა და ვარსკულავთმრიცხველობაჲ და
დაიპყრა მეფობაჲ ბაბილონისაჲ. მეოთხე ძე ქამისი მე[ს]ტრაენ, რომლისაგან არიან
მეგაპტელნი; მეხუთე ფუთ, რომლისაგან არიან ფუთელნი, რომელ არიან ლიბიელ-
ნი. ხოლო ქანაანისაგან არიან ქანანელნი და ქეთელნი და გერგესეველნი და ამო-
რეველნი. იყვნეს სხუანი ძენი ქუშისნი რაგა და ევილა და საბათა და რებამა და ბა-
სიმ, რომლისაგან იქმნეს საბეანელნი, რომელ არიან ეთიოპელნი და ქეტულოსნი
და ანგეველნი. და მე[ს]ტრაენისაგან ლოდიმელნი და ელამიტელნი და საბიმიელნი
და ნეფთალემელნი და პატრუსიმელნი და ქასიპომისელნი და ფილისტიმელნი, ფი-
ნიკელნი, მარმარიდელნი კარელნი, მოსინელნი, მაქედ[ი]ონნი, სვრტინელნი, ლეპ[ტ]
იტელნი, მეკარვენი, ლიკელნი, მარიანდონელნი, პანფილელნი, პისიდელნი, ავღალ-
ელნი, კრიტელნი, მაგარდელნი, ნუმიდელნი, აფრიკელნი, ნასამონელნი, ფასგი-
ნელნი, მარზიკენი, კარამელნი, გეტულელნი, ვლემიონნი, აქსუმიტელნი, რომელთა

დაუპყრობეს ეგვპტით ვიდრე უკიანომდე.

ამათ ტომთა ქამისთა ჰქონან ჭალაკნიცა: კურსული, როპალუსა, ლავლო, როდო, მელიტონ, ნენედო, იმბრო, იასო, სამო, კოონი, კერკრა, მინისი, სარდონა, გორტენე, კრიტი, პავლო, თირა, კარანთე, ასტეპალი, ქიო, ლესვო, კინდე, ნისურა და დიდი კვიპრე.

ხოლო იაფეთს ესხნეს ეგრეთვე შლნი გამერ და მაგოგ, მადამ და იოვან, და ელისა და თობელ და მოსუქ და თირას და შვილისშვილნი მათნი. ამათგან განიყვნეს ჭალაკნი და ნათესავნი ენად-ენადი ტომებსა მათსა და ნათესავსა მათსა. პირველად უფიკნი, გარბანელნი, ლეკნი, სომეხნი ქუენანი, არეველნი, ამაზონელნი, კოლონელნი, კორზინელნი, ბენეაქნი, ფებლადონელნი, გალათელნი, მარიანდელნი, ტიბრანელნი, ქალიბელნი, მოსკნიკელნი, კოლქელნი, სავრუმატინელნი, გერმანელნი, სარმატელნი, მეოტელნი, რუსნი, სკთელნი, ნათესავნი ჩრდილოელნი, რომელთა ეწოდა უკუანასკნელ თურქი პენინაკ, ხაზარელნი, თრაქნი, ვასტანელნი, რომელთა ეწოდა ბორღალ, ილირიკელნი, კარტენელნი, ლუსიტანელნი, მაკედონნი, ელინნი, რომელ არიან ბერძენნი, ფრიგიელნი, პანონელნი, უენელნი, იანპიგნი, კალავრელნი, ეპიკელნი, პრომნი, გალიელნი, კელტნი, ლიბისტინელნი, ფრანგნი, კამპანელნი, კელტქართველნი დასავლისანი, სპანნი, აკვიტანელნი, ილირიანნი, ვასანტნი, კვრტანელნი, უაკელნი, ბრეტანელნი, [ს]კო[რ]ტელნი.

ხოლო ამათ ნათესავთა ჭალაკნი არიან: პირველი ბრეტანია, დიდი იგი ჭალაკი, მეორე სიკილია, მესამე ევრიპო, მეოთხე როდონიონ, მეხუთე ლესბო, მეექვსე ზაკითო, მეშვიდე კკთირიან, მერვე კეფალინია, მეცხრე ითაკი, მეათე კერკუნა.

ხოლო სახელები ამათ ნათესავთა უკუეთუ რომელთაზე ან არა ესრეთ ეწოდების, ვითარცა აქა წერილ არს, ნუ გიკვრნ, რამეთუ ჟამთა სიგრძემან სახელნი მრავალნი შეცვალნა, ანუ ანგაპარებისაგან კაცთასა მრავალნი ნათესავნი და ჭალაკნი აოჭრდეს და მკვდრნი მათნი სხუად ქუეყანად მიიცვალნეს. ხოლო ჩუენ აღვწერეთ, ვითარცა პირველითგან იწოდნეს და აღიწერნეს. ამათ მრავალთა ნათესავთა არა თუ ყოველთა თვისი ენა აქუს, არამედ მრავალნი ერთითა ენითა ზრახვენ, ხოლო ტომად-ტომადნი და ნათესავ-ნათესავნი აღწერილ არიან.

ესე ნათესავნი და ტომნი იშვნეს ძეთაგან ნოესთა და განიყვნეს ყოველი ქუეყანა ნილგდებისაებრ ნოესისა, რომელმან სულითა წინასწარმეტყუელებისათა განუყო მათ სოფელი და ფიცი მოჰადა, რათა არავინ მიიხუეჭოს ნანილისაგან სხუათა ძმათასა, ხოლო რომელი გარდადეს ფიცსა მას და შეუღდეს ნანილსა ზედა ძმისასა, აიჯოცენ იგი ქუეყანისაგან.

ვინათგან უკუე ქამს ნანილად ხუდა ეგვპტე და ყოველი სამხრით კერძო, რომელ არს ბლუარი, და იყო ქანაან, ძე ქამისი, კაცი ანგაპარი, მიზეზ ყო, ვითარმედ ნანილი იგი მისი ქუეყანა ცხელ არს და ხორმაჲ და მიიხუეჭა ბრძოლითა და დაიპყრა ქუეყანა პალესტინისა, რომელ-იგი იყო ნანილისაგან სემისა. ხოლო ღმერთი სულგრძელ-ექმნა და მისცა ჟამი სინანულისა, რათა, უკუეთუ შეინანონ და უკუსცენ ძეთა სემისთა ქუეყანა თვისი, ყოს წყალობა და არარაჲ ძკრი აჩუენოს. ხოლო მათ არარაჲ შეიგონეს, არცა ქმნეს სამართალი. ამისთჳს ეტყოდა ღმერთი აბრაჰამს, ვითარმედ არღა აღსრულებულ არიან ცოდვანი ამორეველთანი.

შეა უკუე ქანაან ამორეველი და გერგესეველი და იობოსელი და ფერეზელი

და ვეელი და არუევეელი და ესენეველი და არადიელი და სიდონელი. და გარდაჲ-
დეს წელი იგი სულგრძელებისა ღმრთისანი და არა შეინანეს ნათესავთა მათ
უსამართლობა იგი თჳსი. ხოლო ღმერთი შურისმძიებელი არს ჭეშმარიტებისაჲ,
ამისთვის შემდგომად ათრვამეტისა ნათესავისა შური იძია ფიცისა მისთვის, რომელი
იყო შორის მათსა, და აღიოცა თესლი ქანანისი სიტყვასა მისებრ, რომელ დაედვა
ნოვეს. და მიიღო თესლმან სემისმან თჳსი ქუეყანაჲ.

ესე რაჲ ესრესახედ იქმნა, არარაჲ უსამართლოჲ შეამთხვა მათ ღმერთმან, არამედ
უფროსად სამართალი საჯა სახიერმან მან და მართლმსაჯულმან მან. ცუდად უკუე
და ამოდ აბრალობენ ღმერთსა ურჯულონი იგი მანიქეველნი, – დაიყვენ პირი მათი
და გჳსენინ ზუენ უფალმან მათისა მის უკეთურებისაგან, – რამეთუ ბოროტნი არიან
და საძაგელნი. ვივლტოდით მათგან და ვადიდებდეთ მართლმადიდებლობით მამასა
და ძესა და სულსა წმინდასა, ერთარსებასა მას და სამგუამოვნებასა წმინდასა სამე-
ბასა, რომელსა ადიდებენ ყოველნი ძალნი ცათანი.

4. აპოკრიფული თხზულება, რომელიც წინ უძღვის „ქართლის ცხოვრების“ მაჩაბლისეულ ხელნაწერს³²⁹

ხოლო აქათგან იწყეს განმრავლება ნათესავთა კაცთამან ქუეყანად და
განიტესნეს ყოველთა პირთა ზედა ქუეყანისათა, და იცოცხლა ადამ ყოველ-
ნივე წელი ცხოვრებისა მისისანი ცხრა ას ოცდაათი და მიკუდა მასვე დღესა,
რომელსაცა გარდაჲდა ბრძანებასა უფლისასა, და დაუტენა ძენი ოცდა ცამეტნი
და ასულნი ოცდა შვიდი, და კაცი იგინი მის ჟამისანი შთასცვივდეს ბოროტსა და
უკეთურსა გულის თქუმასა და საქმეთა და ურწმუნოებათა და ცდომათა, დიდებასა
და ამპარტავენებასა ესოდენ, რამეთუ დაუტევეს სარწმუნოება ჭეშმარიტისა მის
ღმთისა, და იწყეს თაყუანისცემად კერამთა, ზოგთა მზესა და ზოგთა მთოვარეს,
ზოგთა ვარსკვლავთა, ზოგთა ქუეყანასა, ზოგთა ნათელსა, ზოგთა წყალთა, ზოგთა
ხეთა, ზოგთა კლდეთა და ლოდთა, ზოგთა თვითო ფერთა პირუტყვთა.

ხოლო მას ჟამსა შინა იყო ერთი შვილის შვილთაგანი სეითისა სახელდებული
ნოე. და ესე იყო ყოველთავე სიკეთითა სრულიად უნაკლულო და მოძულე ყოვ-
ლისავე უკეთურებისა და უსამართლობისა, და მტოლვარე ყოვლისავე ცოდვისა და
უკეთუ ვინმე იხილის უტყუარად მქცევი დაუსჯელად, ჰყვედრიდის და ამხილის მას
უკეთურება იგი მისი. და იყო მაიძულებელ მისდა, რათა მოიზიდოს იგი შიშსა და
კრძალვასა ღმრთისასა, და ვინაჲთგან ვერღარა უძლი მოქცევად მათდა, ამისათვის
რამეთუ ეშმაკსა მას ჰყუანდა ბირებულ იგინი მისდა და რწმუნებულ ყოვლისავე
ნესიერებისა მისსა ზედა.

და განიზრახა ნოე გულსა მისსა ესრეთ, რათა განაშოროს მათგან, აღდგა და
განეშორა და დაუტევა მამისა მამული იგი მისი და ნარვიდა და განეშორა მათგან,
და ესრეთ იტყოდა, რამეთუ უმჯობეს არს ჩემდა ყოფად უცხოთა და უმეცართა
ქუეყანათა, ვიდრე ყოფად უღთოთა და უკეთურთა და უსჯულთთა კაცთა თანა.
მამინ იხილა ღმერთმან მიუდრეკელი იგი გუნება მისი. რამეთუ არა მიდრეკების

329 აპოკრიფის სრული ტექსტი შეისწავლა და პირველად გამოაქვეყნა ექვთიმე თაყაიშვილმა. იხ.
თაყაიშვილი 1953 (XVII b): 25-47.

უკეთურებასა ზედან. მოუვლინა ანგელოზი მისი და პრქუა ნოეს ესრეთ: რამეთუ ჰნებაეს უფალსა ესრეთ აღწოცად ყოველთავე ნათესავთა კაცთასა. ხოლო ან შენ განმზადენ ულტოლველნი და მაგარნი და შემზადე კიდობანი და იყოს სივრცე მისი სამას წყრთა, ოცდაათ – სიმაღლე და უქმენ კარნი გვერდით კერძოვე და ქმენ ძირით კერძო სახლნი ორ რიგნი და სამ რიგნი და შევედ შენ და ცოლი შენი და ძენი შენნი და ცოლნი ძეთა შენთანი და ყოველთაგან საცხოვართა პირუტყვთა და ნადირთაგან და ყოველთავე ჴორციელთა, რაოდენიცა არიან ქვეყანათა ზედა ოროლნი მამალნი და დედალნი, შეიყვანე შენ თანა და გამოზარდენ იგინი. ხოლო შენ იზრუნე და შეიკრიბე საზღელი მათთვის.

და იწყო ნოე სიტყვისაებრ ანგელოზისა მის. დაიწყო შენობა კიდობნისა მის და სრულ ყო მესამესა წელსა. ხოლო ესეოდენსა წელსა შენება კიდობნისა მის სხვა არარაჲ გარნა ამისა ვინ უწყის უკეთუ შეინანონ კაცთა მათ უშჯულოვებათა მათგან ხედვითა მისითა. ხოლო ოდესცა ჰკითხვიდეს ნოესა მას კაცი, გინათუ რაჲსათვის აშენებს მას, მიუგებდა და ეტყოდა მათ, რამეთუ საძულველ იქმნა წინა[შე] ღთისა უშჯულოება ერისა ამის და უნებს უფალსა, რათა მოავლინოს წყლით რლუნა და ახოცოს პირისაგან ქვეყნის ყოველნივე კაცი და პირუტყენი. და მკითხველნი იგი იკითხვიდეს და ემღერდეს სიტყვათა ნოესთა.

და ოდესცა აღასრულა ნოე კიდობანი იგი, მაშინ უბრძანა ლემრთმან ნოესა: შევედ შენდა ცოლი შენი და ცოლნი ძეთა შენ თანა და ძენი და შვილნი ძეთა შენ თანა და ყოველთაგან ნადირთა და პირუტყვთა და ცხოველთა და ყოველთავე ჴორციელთა ორ-ორნი მამალნი და დედალნი შეიყვანენ შენ თანა. აჲა შეიდ დღეთა არს და იწყებს წვიმა საშინელი ორმოც დღე და ორმოც ღამე. და ყო ნოე ბრძანებოსაებრ უფლისა და შევიდა კიდობანსა მას იგი და ცოლი მისი და სამნი ძენი მისნი სემ, ქამ და იაფეთ, სამნი ცოლნი ძეთა მისთანი და წულნი მათნი და თანა შეიყვანეს ყოველივე თესლადისა ცხოველსა ორ-ორნი მამალნი და დედალნი.

და დახურა კარი კიდობანისა მის ნოე და განრისხნა უფალი გულის წყრომითა მისითა უშჯულოებასა მას კაცთასა და განაღო საქონელი ცისა და ყოველნივე წიაღნი უფსკრულისანი. და გარმოცემოდა წყალი იგი ვითარცა ზღვა ორმოც დღე და ორმოც ღამე და განმრავლდა წყალი იგი და ზე აღიღო კიდობანი ქუეყანით და იყო კიდობანი ზედა წყალთა და დაფარნეს წყალთა ყოველნი მთანი, ბორცენი ქუეყანისანი. და აღდგეს წყალნი იგი მთ[ასა] უმაღლესად, ვიდრე ათხუთმეტ წყრთა ოდენ, და მოსწყდენ ყოველნივე ჴორციელნი. რაოდენიცა იყო ქვეყანათა ზედან, ფრინველი და პირუტყენი, ნადირნი, მჴეცნი და ყოველნი კაცი. და ყოველნივე რომელსაცა აქენდა სული ცხოველი.

და აღიწოცნეს სრულიად ყოვლისაგა[ან] პირისა ქვეყანისა კაცთაგან მიპირუტყვათმდე მჴეცნი და მფრინველნი ცისანი. ხოლო კიდობანი იგი დადგა მთასა ერთსა, რომელსაცა ეწოდების არარაჲ და ოდესცა დასცხრა სიმრავლე იგი წყალთა მათ, განაღო ნოე კიდობანი იგი და განუტევა ყორანი ერთი, რათა იუნყოს მის მიერ უკეთუ დასცხრა სიმრავლე იგი წყალთა მათ. ხოლო ყორანი იგი ვითარცა წარვიდა და ჰპოვა დამრჩეალთა მათ კაცთა და პირუტყთა მძოვრი, არლარა უკუნ იქცა მისდა, რათა აუნყოს მას რამეთუ დასცხრა წყლით რლუნა იგი, და შემდგომად ამისა იხილა ნოე რამეთუ არლარა მოიქცა ყორანი იგი მისდა, განაღო კვალად კიდობანი იგი და განუტევა სხვადა ერთი ყორანი რათა მოიქცეს მისდავე. და მო-

ართვას მას ნიშანი რამე, უკეთუ დასცხრა წყლით ღრღუნა იგი. ხოლო არცა იგი მოიქცა მისდა დაითმინა სხვათა შვიდი დრე ნოე კიდობანსა მას.

და კვალად განაღო კიდობანი იგი დღესა მას მეშვიდესა და განუტევა ტრედი ერთი და წარვიდა, ხოლო ტრედი იგი ვინათგან წმინდა არს და უმანყო არა სათნო იჩინა დაჯდომა ტალახთა და მიიღო პირით მისით რტო ერთი ზეთის ხილისა და მიიქცა კვალად მუნეე კიდობნად. და მეყუსეულად სცნა ნოე, რამეთუ დასცხრა წყლით ღრღუნა იგი, და ესრეთ გამოვიდა ნოე კიდობნისა მისგან ცოლითურთ და ძეთა მისთათ და ყოველითურთ სახლუელით მისით და გამოვიდეს ცხოველიცა იგინი, რომელნიცა შესრულ იყვნეს მისთანა კიდობანსა მას ყოველთაგან თესლთა ქუეყანისათა. და მოიღო ნოე შესანიშნავი ღვინის და შესწირა მას.

და იხილა უფალმან შესანიშნავი ნოესი და აკურთხა ღმერთმან კვალად ბუნება-ნი კაცთანი და ცხოველთანი. ესრეთ აღორძინდებოდა და განმრავლდებოდა ყოველსა პირსა ქუეყანისსა. და იყო წყალნი გარდაჴდომილად მისგან. ვიდრე წყლით ღრუნამდე ორიათას ორას ორმოცდა ორი. ხოლო ჟამსა იყვნეს შვილის შვილთ-აგანი ნოესთა: და გამოსჩნდეს გმირნი და გონება მაღალნი მესრემ და ნებროთ. ხოლო იყო სხვაცა ძის ძე ნოესი: ავნან, რომელნი შვა იაფეთ ძემან ნოესმან, და ავნან შვა თარიშის და თარიშის შვა თარგამოზ. და ესე თარგამოზ იყო მამა სომეხთა და ქართველთა და რანთა და მოვაკანელთა, პერთა და ლექთა, მეგრელთა და კავკასიელთა. და იყო კაცი გმირი და შემდგომად განყოფისა ენათასა, ოდეს აღაშენა ნებროთ ბაბილოვანსა გოდოლი და განუყენეს მუნ ენანი და განიბნივნეს ყოველსა ქუეყანასა, ადამს აქეთ ჩლჳს წელს უკან იყო ნებროთ.

5. ხრონოგრაფი გიორგი მონაზონისაჲ³³⁰

[ნოცსოვს.]

ხოლო ნოე იქმნა რაჲ ხუთასი წლის, შვა სემ, ქამ და იაფეთ. ხოლო შემდგომად ასისა წლისა სამთა მათ ძეთა შობისა შევიდა იგი კიდობნად, იყო რაჲ წლისა ექუსასისაჲ, და მოინია წყლით-რღუნაჲ; და შემდგომად წყლითრღუნისა ცხოვნდა სამას ორმოც და ათ წელ და მოკუდა ცხოვრებული ყოველითურთ ცხრაას ორმოც და ათ წელ.

ხოლო წყლითრღუნაჲ რაჲ მოინეოდა ორმოცთა დღეთა, ყოველი ქუეყანაჲ დაიფარა ასოცისა დღისა ჟამთა, რამეთუ ყოველთავე მათა მაღალთა ათხუთმეტითა წყრითა ზეშთა აღემატა წყალი: ვინაჲცა კიდობნისა მის ნეშტნი დასამტკიცებლად მაშინ ქმნილისა მის იხილვებიან ვიდრე დღესამომდე მთასა ზედა არარატისასა, საშუალ სომეხთა და პართთა სოფლებისა და დიავინთა ქუეყანასა, ვინათგან ძელთაგან ულპოლველთა, ესე იგი არს ნაძესათაჲ, შემზადებულ იყო. რამეთუ იტყვს: „და თქუა უფალმან ღმერთმან: არა დაადგეს სული ჩემი კაცთა ამათ ზედა, რამეთუ არიან იგინი ჴორც; ხოლო იყვნენ დღენი მათნი ას ოც წელ“.

და ზედა-დაპრთავს წერილი ვითარმედ „ჰრქუა ღმერთმან ნოეს: ჟამი ყოვლისა კაცისაჲ მოინია წინაშე ჩემსა, რამეთუ აღივსო ქუეყანაჲ უსამართლობითა მათგან: და აჰა მე განეხრნნე იგინი და ქუეყანაჲ“. გარნა დაღათუ ასოცთა წელიწადთა შინა

შესაზღვრნა ჟამნი ცხოვრებისა მათისა დღეთანი, არამედ იხილა რაჲ აღორძინებულად და განმრავლებულად ცოდვაჲ, არღარა დროოსცა აღსრულებასა მათსა, არამედ შეამოკლა პაემანი და მესესა წელსა ყოველთა ზედა მოჰყადა წყლით-რღუნაჲ რომლისათვისცა იტყჳს ვითარმედ „ქმენ თავისა შენისა კიდობანი მოთხვილი ძელთაგან ულპოლველთა, ბუდედ-ბუდედ ჰქმნა და მოჰკირო იგი კირითა შინათ და გარეთ და ესრეთ ჰქმნა კიდობანი სამას წყრთა სიგრძე მისი და ერგასის წყრთა სივრცე და ოც და ათ წყრთა სიმაღლე. შემრეცად ჰქმნა და წყრთასა ზედა შესრულო იგი ზედა კერძო. ხოლო კარი გუერდით კერძო მისსა და ორსართულად და სამსართულად ჰქმნა იგი.

გარნა წარმართთაგანთა ვითმე საეჭუელ მყოფელთა ამის სიტყჳსათა თქუეს, ვითამედ უღონო იყო დატევნად კიდობნისა მისგან, ვინათგან მხოლოდ სამასი წყრთაჲ იყო სიდიდე მისი, ესოდენ მრავალ სახესა და აღურიცხველსა ნათესავსა ცხოველთასა. და ვერ აგრძნეს რეცა ბრძენთა მათ უგულსიწმოებით მსმენელთა უსწავლელობით გამომეძიებელთა საღმრთოთა სიტყუათასა, ვითარმედ აღმწერელი ნიგნისაჲ ამის ქუეყნისმზომელ იყო, რამეთუ თქუმულ არს ვითარმედ „განისწავლა მოსე ყოვლითა სიბრძნითა მეგჳპტელთათა“. ამისთვის ქუეყნისმზომელობითი წყრთაჲ თქუა, ესე იგი არს მჯარი ერთი. რამეთუ ქუეყნის მზომელობისასა უპირატეს მეგჳპტელთაგან იტყჳან მოპოვნებასა, რომელთაგან დაისწავეს ნათესავთა სხუათა. რომლისთვისცა ფრიად ცნობილად და ბრძნად იწოდნეს იგინი საკრეველისა მისთვის კელოვნებისა და სიბრძნისა.

და ამას თანა არს სხუაჲცა ნამებაჲ კეთილად გამომაჩინებელ წყლით-რღუნისათვის, ვითარცა იტყჳს იოსაჲ. „რამეთუ ვიდრე აქამომდე მათა ზედა მაღალთა და ძნიად სავალთა ქუეყანასა და ზღვსათა ნიშანნი იპოებიან კობლითა და ომიდთა და სხუათა ეგევითართანი მქადაგებელნი საშინელისა მის და მსოფლიოჲსა ნავთდანთქმულებისანი“.

[სემ ქზ ნელ]

ხოლო სემ შემდგომად ორისა წლისა მოწვეწულისა მის წყლითრღუნისა იქმნა რაჲ წლისა ას და ორისაჲ შვა არფაქსად; და მერმე ცხოვნდალა ხუთას ნელ და მოკუდა ცხოვრებული ყოვლითურთ ექუსას და ორ ნელ.

[არფაქსად ფლჳ ნელ]

ხოლო არფაქსად იქმნა რაჲ ნელთა ას ოცდაათორმეტთა, შვა კაინან და შემდგომად ამისსა ცხოვნდა ოთხას და სამ ნელ და მოკუდა ცხოვრებული ყოვლითურთ ხუთას ოც და ათერამეტ ნელ.

[კაინანა უფზ ნელ]

ხოლო კაინან იქმნა რაჲ წელიწადთა ას ოცდაათშედეტთა შვა სალა; და ცხოვნდა შემდგომად ამისსა სამას ოც და ათ ნელ და მოკუდა ყოვლითურთ ოთხას სამეოც და შუდ ნელ.

[სალა ფლგ ნელ]

ხოლო სალა იქმნა რაჲ წელიწადთა ას ოცდაათთა შვა ევერ; და ცხოვნდა შემდგომად ამისსა ოთხას და სამ ნელ და მოკუდა ცხოვრებული ყოვლითურთ ხუთას ოც და ათსამეტ ნელ.

[ებერისთვის.]

ებერ იქმნა რაჲ წლისა ას ოცდაათობმეტისაჲ, შვა იეკტან და ფალექ. რომლი-სა-ზე ერთხმა იყო ნათესავი კაცთაჲ, ვითარცა იტყვს იოსიპოს. ამისთვის შეკრებს ერთსა ადგილსა სენარად სახელდებულსა და ვიდრე ცადმდე გოდლისა აღშენებამოიგონეს. რომელთა საქმე უსრულად დაშთა, ვითარცა ამაოდ ჴელმყოფელთა ოცნებასა ზეცად აღსლვისასა. ხოლო ნავით-მავლობამო უფსკრულთა ზედა ნოწს კიდობნისაგან ისწავეს კაცთა.

ხოლო რომელთა იგი გოდლისა და ქალაქისა შენებად ჴელ-ყვეს, მთავრად აქუნდეს კაცი სამოც და ათნი, რომელთასა მხოლოდ ებერ ოდენ არა თანა-შეერთო პირუტყულსა მას განზრახვასა. ამისთვისცა ყოველთავე მათ შეთქუმულ-თანი შეირინეს რაჲ ენანი, და სამოც და ათორმეტ ენად განიყვნეს რიცხვსაებრ წინამძღუართა მათთაჲსა. მხოლოდ იგი ოდენ არა დააკლო ღმერთმან პირველთა-განისა მის მამულისა ხმისაგან, რომლისათვის ებრაელად სახელ ისხნეს პირველსა მას ენასა ზედა დაშთომილნი ნათესავსა ზედა ებრაელთასა წოდებულისა მის სახ-ელისაებრ. რომელნიცა სახელმამულობით და სეხნაობით ებრაელად სახელდებულ იქმნნეს, ხოლო რამეთუ ებრაული ენამოქალაქობდა ადამისითგან, ცხად არს და აბრაჰამისგანცა და ნათესავთა მისთა, ხოლო უფროსლა მეორისა ადამისგან უფლისა იესუ ქრისტესსა, ვითარ იგი სხუასა ყოველსავე პირველისა ადამისსა ეგრეთვე ენასაცა მისა მიმთუალველსა და ებრაულად მოუბნარისაგან, ვითარ იგი ვითარმედ „ეფფათა, და ტალითა ყუმ, და ლიმა სავახთანი“, და ესე ვითართაგან; ამასთანა ძუელთაცა სახელთაგან ბერეულთა და აღურიცხველთა.

რამეთუ არა რომლითა სხუთა ენათა შესაძლებელ არს ძალისაებრ მათისა შემოხუზამო მათი, ვითარ იგი ადამ და მსგავსი მისნი ებრაულნი სახელნი არა ითარგმ-ნებიან სხუთა რომლითავე ხმითა თვნიერ ხოლო ებრაულისა. დაღათუ ვიეთნიმე უსწავლელობით წინააღმდეგობობენ და იტყვან, ვითარმედ არა ებრაული, არამედ ასურული არსო პირველი ენამო. რომელთა ისმინედ მთარგმნელობამო უფროსად ბრძნისა და მრავალ სწავლეულისა ორიგენისი განმარტებასა შინა მართლისა იობის წიგნისასა, სადა იგი წერილ არს ვითარმედ „ესე ითარგმნა წიგნისაგან ასურები-სა“, რამეთუ იტყვს ვითარმედ „ასურებად ებრაულსა სიტყუასა უნესს, ვინამთგან ასურეთი არს ჰურიასტანიცა და ასურცა სახელ სდებდეს ძუელნი პალესტინელთა.

ესრეთ უკუე ორმოც წელ აღშენებული გოდოლი უსრულად დაშთა შემდგო-მად შერევისა ენათაჲსა. ხოლო ღმერთმან ქარითა საშინელითა-დაარღვა იგი, და არს შორის ასურეთისა და ბაბილოვნისა ჯეროცა დამცველი ნეშტსა რასმე ნაკუ-ლევათა თვსათასა.

6. ცხორებამო ვახტანგ გორგასლისა მშობელთაჲ და თვთ მის დიდისა და ღმრთის-მსახურისა მეფისაჲ, რომელი უმეტესად სხუათა განთქუმულად გამოჩნდა ყოველთა მეფეთა ქართლისათა³³¹

ხოლო თქუნენ, მკვდრნი ქართლისანო, რომელნი დღეს მთავრობასა ზედა დადგინებულ ხართ ჩუენ მეფეთაგან, რომელნი ვართ ნათესავნი ნებროთ გმირი-სანი, რომელი უწინარეს ყოველთა მეფეთა ქუეყანისათა გამოჩნდა ქუეყანასა ზედა,

331 ყაუხჩიშვილი 1955: 162-163.

რომელი ლომსა ძალითა, ვითარცა თიკანსა, მოიყვანებდა, კანჯართა და ქურციკთა ქუეითი იპყრობდა. რამეთუ ეზომ განდიდნა ძალი მისი, რომელ დაემორჩილნეს ყოველნი ნათესავნი ნოესნი, ვიდრემდის შეუძლო ქალაქი ქმნად, რომლისა ქვად შექმნა ოქროსა და ხარისხად ვეცხლი, და გარემოს მისა მოიქმოდა აგურიითა და კირითა. ხოლო ქუდნი კართა და სარკუმელთანი იაკინთისა და ზურმუხტისანი შექმნა, რამეთუ მათისა ნათლისაგან ვერ შეუძლებდა ღამე დაბნელებად.

და ქმნა მას შინა ტაძრები და კოშკები, რომელი ვერ შესაძლებელ არს გაგონებად თქუენდა. მოუგონებელ არს თვთუელსა სიბრძნე მისი, რომელი მიეცა მას, ვიდრემდის აღმართა სამისა დღისა სავალსა, რომელი ექმნა აღსავლად ხარისხად ზღუდეთა ზედა და ენება, რაითა აღვიდეს ცად და იხილნეს მყოფნი ცისანი. ხოლო ვითარცა განელო საზღვარი ჰაერისა და შევიდა საზღვარსა ვარსკვლავთასა, ვერლარა უძლებდეს საქმედ მოქმედნი, რამეთუ დადნებოდა ოქროსა და ვეცხლი, რამეთუ მუნიტგან ვინამე არს ჳელმნიფება ცეცხლისა ეთერისა მის, რომელი ეგზეების მძაფრად სამყაროსა ქცევისაგან. და ესმა მუნით საზრახავი შდთა გუნდთა ზეცისათა, რომლისაგან შესულბეს ადამიანნი, და იქმნა ყოველი კაცი – თვთო ნათესავი – მეტყუელ თვთოსა ენასა და არლარა ერჩდეს ურთიერთას, პირსა მოყუსისა თვისასა, და წარვიდეს.

ხოლო ნებროთს ენითა სპარსულითა ჰრქუა: „მე ვარ მიქაელ ანგელოზი, რომელი დადგინებულ ვარ ღმრთისა მიერ მთავრობასა ზედა აღმოსავლისასა. განვედ ქალაქით მაგით, რამეთუ ღმერთი დაჰფარავს მაგას ვიდრე გამოჩინებადმდე სამოთხისა, რომელი, ესერა, დგას მახლობელად ნაშენებსა მაგას შენსა, რომელსა შორის არს მთაი ესე, რომლისაგან აღმოვალს მზე და გამოვლენ ორნი მდინარენი: ნილოსი და გეონი; რამეთუ გეონს გამოაქუს სამოთხით ხე სულნელი და თივაი, რომელი შეეზავების მუშაკსა. ან წარვედ შენ და დაჯედ ორთავე მდინარეთა შორის ეფერატსა და ჯილასა და განუტევენ ნათესავნი ესე, ვითარცა ვინ ინებოს, რამეთუ წარუვლინებიან უფალსა.

ხოლო მეფობაი შენი მეფობდეს ყოველთა ზედა მეფეთა. არამედ ჟამთა უკუნაისკენელთა მოვიდეს მეუფე ცისაი რომლისაი შენ გნებაეს ხილვაი მისი, ერსა შორის შეურაცხსა. შიშმან მისმან განაქარენეს გემონი სოფლისანი: მეფენი დაუტეობდენ მეფობასა და ეძიებდენ სიგლახაკესა. მასინ გიხილოს შენ ჭირსა შინა და გიჴსნეს.

და დაუტევეს ყოველთა ქალაქი და წარვიდეს. და დაუტევენა ჰინდოურად მზრახვალნი ჰინდოეთს, სინდნი – სინდეთს, პრომნი – პრომს, ბერძენნი – საბერძნეთს, აგ და მაგუგ – მაგუგეთს, სპარსნი – სპარსეთს. ხოლო პირველი ენა ასურებრი იყო. და ესე არიან შდნი ენანი, რომელ ნებროთისამდე ზრახვიდეს. ამისთჳს მოგითხარ, რომელ მამათა ჩუენთა ფარულად ეპყრა წიგნი ესე, ხოლო მე შურმან საღმრთო მან მაიძულა თქუმად ესე.

LANGUAGE, IDENTITY, AND HISTORICAL CONCEPTS

(An attempt to interpret sources of religious historiography)

This work is an attempt to look into the genealogy of the “guiding” texts that were written in the eleventh and twelfth centuries and that gave shape to the idea of the language, history, and self-awareness of the Georgians. It analyzes the sources of religious historiography of the Late Antiquity written in foreign languages and the reception of these sources in the foreign and Georgian medieval historiography.

These sources reflect the Georgian language, or more precisely Iberian, as one of the languages with ancient literary traditions and the life of the Georgian “kin” as an inseparable part of universal history. They are presented in this work from the viewpoint of historic sociolinguistics, not palaeography or historiography. I am not experienced and competent enough to look into the likely features of the writing system of the Caucasus Iberians, which the sources of religious historiography, or more precisely, the universally recognized *topoi* and *diemerismos* of the universal history of the Late Antiquity and the Middle Ages, mention from 235 AD as one of the first among 15 literary languages of the world (Cf. οἱ ἐπιστάμενοι γράμματα; *qui literati sunt*). I don't attempt to put under scrutiny the letters it consisted of, the well-known writing system it was based on or related to (from the paleographic point of view), how authentic these sources were, what methods are to be used to verify their reliability, and to what extent these *topoi*, which took shape in the religious context reflect reality, etc. As stated before, I am interested in them from the point of view of general history of culture, or more precisely, of historic sociolinguistics. Therefore, the work discusses the following issues:

The assessment of the problems of interrelationship between language and nation by the authors of these sources and the religious context, or, to be more correct, the criteria on the basis of which they confer the status of being culturally distinguished on languages and nations, placing them within the scope of “the sacred history” (Cf. *historia sacra*);

The cultural and historic reality the texts are related to and trends their compilers were trying to reflect;

The sources about the Iberians that religious historiography of the Late Antiquity and the Middle Ages plausibly relies on;

The historic, cultural, and religious environment, where the *topoi* of universal history were elaborated, and reflection of the latter in the Georgian historic literature;

The principles and models, which the process of the legitimization of Georgian as a language having a special and universal mission was based on;

The manner of legitimization of the initial stories as inseparable parts of universal history reflecting the life of Georgians and the principles, which Leonti Mroveli's concept (that of universal history, the idea of a divinely blessed king, the idea of

being allotted to the Virgin Mary, the idea of the distinction of the language, and so forth) is based on.

These issues are one part of the problems, which have become outlined in Georgian sources in various aspects (historical, philological, religious, and so forth) on the basis of the discussion of raised questions in a broad context and, correspondingly, the topological analysis of Georgian material. The latter is based on the concepts elaborated for related problems in the historiography of the Late Antiquity and the Middle Ages.

A comprehensive research in the problems aimed at studying hitherto unknown or little known Greek, Latin, Syrian, Coptic, and Armenian sources of religious historiography of the Late Antiquity and the Middle Ages, as well as at finding and studying viewpoints expressed and shared around these sources in European historical discussions (mostly on the verge of the nineteenth and twentieth centuries).

The results of the study are presented in this work in two parts. The first part mostly deals with the theoretic concepts elaborated by the religious historiography of the Late Antiquity and the Middle Ages on the problems of interrelationship between language and nation. It also analyzes the main opposition of religious historiography - universalism and historical method, which the concept of universal history is directly linked to: *diamerismos* and Moses' tablets of nations. i.e. the formation of the *topoi* of 72 sacred ethnic groups and languages (according to some traditions, there were 70 of them).

The work also deals with the structure and typology of *diamerismos* as texts and their reception in various cultural, historical, and religious traditions. The work deals with the main sources of Judaic and Christian historiography, which shaped in universal history the *topos* of 72 ethnic groups of Biblical origin and 15 groups distinguished among them with their culture and, correspondingly, language (the Ethiopian Apocrypha, the so-called *Little Genesis*, *Antiquities of the Jews* by Josephus Flavius, *Chronicles* by Hippolytus of Rome and versions deriving from it, *Chronicles* by Sextus Julius Africanus and sources directly based on this work, and the Syrian, Coptic, and Armenian versions of the oriental tradition).

The second part of work deals with the texts legitimizing the identity of the Georgian language and history. It also presents the major redactions of the Greek *diamerismos* texts (to be more correct, the rubrics relevant to the issues addressed) with Georgian translations.

The point of view on peoples with writing or knowledge, taking shape in a definite theological context, namely in Classical times and in medieval church historiography, is preserved in ancient catalogues or *diamerismos* on the division of peoples and languages (*Διαμερισμός τῆς γῆς εἰς τοὺς τρεῖς υἱοὺς τοῦ Νῶε*, *Terrae divisiones tres filios Noe*, or *Divisio terrae tribus filiis Noe*). The oldest recension of *diamerismos* survives in the Chronicle of Hippolytus of Rome, whose complete title is *Συναγωγή χρόνων καὶ ἐτῶν ἀπὸ κρίσεως κόσμου ἕως τῆς ἐνεστῶσης ἡμέρας*. The Greek original of this Chronicle of Hippolytus (235-238 A.D.) was for a long time believed lost. It was discovered by A. Bauer among the Greek manuscripts of the National Library of Madrid (For the Greek text with parallel Latin translations see: A. Bauer, *Die Chronik des Hippolytos im Matrinensis 121*, in: *Hippolytus, Werke*, Bd. IV (GCS 36), Leipzig). Only a Latin translation, more precisely a Latin adaptation of Hippolytus' *diamerismos*, the so-called *Liber generationis*, was known.

This view on the fifteen peoples possessing or with knowledge of writing found reflection in Judaistic historiography as well; beginning with the 3rd century, while discussing various exegetic issues, in commentaries on the text of the Talmud, scholia to manuscripts and marginal notes evidence occurs repeatedly on peoples possessing writing, including the Iberians. Along with Christian, I shall touch briefly upon Talmudic-midrashic sources. Here I shall introduce to the reader one of the fairly popular discussions in early-twentieth century European scholarship, dealing with questions regarding of the identification of the peoples (especially of little-known peoples) and their scripts, named in this and other sources. The Iberians and their writing turned into a subject of intensive and controversial debate. Papers reflective of this discussion were published in the theological journal *Zeitschrift für die alttestamentliche Wissenschaft*.

The sources, presented in the work, will be discussed from sociolinguistic and generally culturological positions: What concrete cultural-historical reality do these texts reflect or echo and in what religious context, more precisely, according to what features are languages and peoples awarded the status of chosenness are accorded a place in „holy history“ (cf. *Historia sacra*). As is known, in interpreting the events of Babylonian times, religious historiography divided the world's peoples into two parts: into the true children of history or seventy-two (according to some sources seventy) peoples involved in “Holy history” and the remaining world, whom Western scholars, fond of justice and equality, call the “stepchildren of history” (A. Borst).

The lists of the biblical division of peoples and languages, or diamerismos, described the developments of Babylonian times in a clearly-defined framework. The list of the descendants of Noah's three sons, or tablets of Moses' peoples, surviving according to chapter 10 of Genesis and respectively the Book of Chronicles (I, 4-24), paved the way in the early period to the rise of numerous recensions. The diamerisms created in the 3rd-18th centuries have a more or less common structure. These are chronicles with eight headings; in the present work I shall touch upon two subtitle of the second heading:

- a. the general list of the peoples of the descendants of Shem, Ham, and Japheth,
- b. the list of the peoples of the descendants of Shem, Ham, and Japheth, who have alphabetic writing.

Created in a religious context, this topos turned into the most interesting part of the diamerismos about the fifteen written languages, spreading almost unaltered in 3rd-18th centuries sources as a universally accepted point of view.

The sources containing this heading raise many problems of our interest. Here I shall single out one question that allows us to make an important conclusion from the sociolinguistic, and generally culturological, point of view: the existence of traditions of the Iberian script or Iberian written traditions is a clearly defined and accepted view in the ancient cultural world, reiterated almost unaltered in the 3rd-18th centuries Christian as well as Judaistic sources, in texts remote from one another religiously, chronologically and geographically.

Of the numerous specimens containing this topos, by way of an example, I shall present four recensions created in different periods.

1. Hippolytus' Greek recension of 235-238, whose full title is Τῆς γῆς ὁ διαμερισμὸς τοῖς τρισὶν υἱοῖς τοῦ Νῶε μετὰ τὸν κατακλυσμὸν ἐγένετο τῷ Σήμ, τῷ Χάμ καὶ τῷ 'Ιάφεθ.

2. The 6th century Greek recension, based on the Church History of Epiphanius.

3. The 7th century Latin recension, the so-called *Excerpta utilissima Latine conversa ab homine barbaro*, known under the name of *Excerpta latina Barbari*. Its anonymous Greek original was compiled in the time of Anastasius I (491-518). The Latin translation was made not later than the 7th century (the oldest manuscript containing this text of the 7th century: *Codex Puteanus*)

4. Comparatively later, an 11th-12th centuries recension, ascribed to Eutychios vel Sa' id ibn Batrik; the text has survived in Arabic, Greek and Latin recensions.

Here are the fragments of our interest in the text:

1.

Οἱ δὲ ἐπιστάμενοι αὐτῶν γράμματα εἰσιν

(From Japheth):

'Ιβηρες, Λατῖνοι, οἷς χρῶνται οἱ Ῥωμαῖοι, Σπανοί, Ἕλληνες, Μῆδοι, Ἀρμένιοι.

[Cham]:

Φοίνικες, Αἰγύπτιοι, Παμφύλοι, Φρύγες.

[Sem]:

'Εβραῖοι οἱ καὶ Ἰουδαῖοι, Πέρσαι, Μῆδοι, Ἰνδοί, Χαλδαῖοι, Ἀσσυριοί,

(of these, those that's have a script /are literate/ are:

[from Japheth]:

Iberians, Latins, called Romans, Spaniards, Greeks, Medes, Armenians)

2.

Οἱ δὲ ἐπιστάμενοι αὐτῶν γράμματα εἰσιν οὗτοι

[Japheth]:

'Ιβηρες οἱ καὶ Τυράνιοι, Λατῖνοι, Σπανοί, Ἕλληνες, Μῆδοι, Ἀρμένιοι.

[Cham]:

Φοίνικες, Παμφύλοι, Φρύγες.

[Sem]:

'Εβραῖοι, Ἰνδοί, Συροί, Πέρσαι, Χαλδαῖοι.

(of those who have a script /are literate/ are:

[from Japheth] :

Iberians, who are also [called] Tirannians, Latins, Spaniards, Greeks Medes, Armenians).

3.

Qui autem sapient ex ipsis litteris hii sunt

[Japheth]:

Ibiri, Latini, qui utuntur Romei, Spani, Graeci, Midi, Armenii.

(of these, those who have a script /are literate:

[from Japheth]

Iberians, Latins, usually called Romans, Spaniards, Greeks, Medes, Armenians)

4

Qui autem literati sunt:

[Japheth]:

Graeca, Romana, Armenica, Gu(a)rzanica/Jarzanica/, Hispanica.

(of these, those who are literate

[from Japheth] :

Greek, Roman, Armenian, Gurdz(i)anian, Spanish).

In the first place, several notes should be made in connection with the sources:

a) The Ἰβηρες οἱ καὶ Τυράννοι («Iberians or the same Turannoï»), mentioned in the 6th century Greek recension (here number two): this is how the Caucasian Iberians¹ are referred to in ancient sources, unlike the Iberians of the Iberian peninsula, known to historians under various names: Celtiberians, Gauls or Iberians. cf. Κέλτοί, Γάλλοι, οἱ καὶ Κελτίβηρες (see Gutschmid).

b) The Ja(u)rzanica/Gu(a)rzanica, mentioned in the source of Eutychios: one of the first students of this source, A. Gutschmid, believes that Jarzanica-Gurzanica is used here to denote the Iberian script. He quotes (Jâqû't's Lexicon Geographicum, p. 249), which refers to numerous foreign-language sources according to whose evidence, Gu(a)rzan-Jarzan is the name of the region where Tbilisi lies. In Gutschmid's words, in these sources Gurzan is occasionally used to denote Tbilisi as well (cf. Gurzan = Tiflis, und ersetzt hier die iberische Schrift).

Therefore the literate peoples of the descendants Japheth are:

1. Ἰβηρες, Λατῖνοι, οἷς χρῶνται οἱ Ῥωμαῖοι, Σπανοί, Ἕλληνες, Μῆδοι, Ἀρμένιοι.
2. Ἰβηρες οἱ καὶ Τυράννοι, Λατῖνοι, Σπανοί, Ἕλληνες, Μῆδοι, Ἀρμένιοι.
3. Ibirii, Latini, qui utuntur Romei, Spani, Graeci, Midi, Armenii
4. Graeca, Romana, Armenica, Gurzanica, Hispanica.

S. Kraus noted correctly that, owing to the clearly defined structure of the headings of the diamerismos, texts greatly distanced from one another chronologically and geographically repeat, almost unaltered, the view once established. „Some old law does seem to have existed according to which, the existence of 15 literary languages must have been accepted. This is a scheme worked out at a definite time, which was preserved even after the relations on whose basis the scheme was drawn had changed”.

The texts of the diamerismos are primarily interesting for their cultural-historical perspectives. Determination of the names of little-known peoples and their identification appears to have been most popular.

Early in the 20th century discussion of the language and writing of the Iberians seems to have been topical enough. The well-known scholars G. Müllenhof, A. Gutschmid, S. Poznanski, S. Kraus, S. Berger, W. Bacher, M. Steinschneider devoted special studies to these questions. Their views on the antiquity of Iberian writing is conflicting: some believed it impossible to identify the Iberians mentioned in the diamerisms with Caucasian Iberians

- a semi-barbarian people at that time. Cf. „Reading in ancient sources that peoples of such ancient culture, as Hebrews, Greeks, Romans, Syrians, and others have their own writing is no surprise to us, but how do such semi-barbarian peoples as Iberians, Phrygians and others, whose identification in the cultural world of that period is rather hard to understand, enter the list of peoples having their writing according to the sources of the third century”.

The authors of this view point out also that the Ἰβηρες (Ibirei, Iberii) of these sources do not imply the Iberians of the Iberian peninsula either; the Spaniards (Hispani), considered to be descendants of Japheth, are listed after the Iberians and, on close observation, they are variously distinguished from each other.

An absolutely opposed view has also been put forward in connection with the identification of the Iberians; the well-known researcher S. Kraus, making a special study of the evidence on the Iberians and their writing both in Christian and Judaistic tradition, showed convincingly that the mention of the Iberians and their script in such early texts was quite legitimate. Kraus believed that, notwithstanding their erudition in medieval studies, his colleagues did not know much about the little-known peoples, including the writing traditions of Iberians, hence their mention in such ancient sources seemed curious to them. In connection with the Iberians he wrote:

“In the catalogues of diamerisms of alphabetic scripts the Iberian script is not missing anywhere, and it is noteworthy that in the 15 scripts of the biblical 70 or 72 respective languages Iberian is always mentioned in the first place. We are for some reason accustomed to imagine the Iberians inhabiting the Caucasus to have been a savage people, hence we are surprised at the fact that in such early sources they [the Iberians] are mentioned among the 15 distinguished cultural peoples. Our studies of ancient sources appear to be rather meager and deficient if we consider the evidence of such sources [in this case the evidence on Iberia writing] to be a puzzle and wonder. Laying all other things aside, the sources reviewed by us are so trustworthy that all doubts around the writing of the Iberians is unjustified.”

Here I wish to draw attention to the fact that in the diamerisms the peoples having their own script are referred to in the following phrases: Οἱ δὲ ἐπιστάμενοι αὐτῶν γράμματα, Qui autem eorum noverunt litteras, hi sunt, ...Qui autem sapient ex ipsis litteris hii sunt, Qui eorum litterati sunt. These phrases may denote a people that have, their own alphabetic writing or a people that develop its literary traditions in their native languages, which are not necessarily recorded in an original but perhaps through some known script. This is the method of alloglottography, well known in the ancient cultural world, by whose means Th. Gamkrelidze assumes the existence of Georgian literary traditions, developed on a fairly high level, in the pre-Christian period. Though neither does he deny positively the existence of pre-Christian original writing, only this script, in his view, must not have been clearly *asomtavruli* of the Christian period.

Among other questions the following one arises in this context: Is it not feasible to determine more approximately, according to these numerous Greek, Latin, Syriac and Hebrew sources, to which group the ancient cultural world assigns the Iberians: with its own alphabetic writing or generally possessing literary traditions? According to the sources so far

available to me, it is difficult to give a definitive answer. The headings of the diamerismos do repeat - with the precision and laconicism of a special form, without elaborating the question of our interest.

This topos of Christian historiography, reiterated with more or less precision in 3rd-18th cent. sources, appears to have been a universally accepted viewpoint in Judaistic historiography too. As shown by research, in adscripts and commentaries of Talmud texts in connection with individual exegetic problems this topos of Christian historiography is repeatedly mentioned, i.e. peoples who have alphabetic writing.

The number of biblical peoples (70 or 72) clearly determined some exegetic laws that were worked out in a definite situation in connection with the interpretation of the Torah. The talmudic-midrashic tradition that the Torah may be translated in seventy different ways (implying both meanings: a) translating from the language of the original into other languages, b) commentary). In the Thanaitic period this point of view acquired the form of an exegetic law and views on the valid reading of the Torah scrolls were reflected in many commentaries and adscripts to the Talmud. As shown by Kraus, Iberian too is mentioned as one of the varieties of translation or interpretation of the Torah in fairly old, third-fourth centuries Hebrew sources. On the possible interpretation of the Torah scrolls he says: "No matter in which language and which script the Torah scrolls are written, be it Coptic, Median, Elamite, Greek, Iberian (הירביצ).

The passages of the talmudic-midrashic sources, in which הירביצ is named as one of the languages and script of the interpretation of the Torah, formed the subject of intense debate already at the close of the 19th century. W. Bacher, who gathered all known quotations containing this information in one study, speculated that הירביצ might be a wrong spelling of היברצ, with which the Arabic spelling was denoted. S. Kraus, who had perfect knowledge of the texts of the diamerismos and this topos of Christian historiography on the peoples possessing (or having knowledge of) writing, immediately responded to this assumption of Bacher (in the same journal which printed Bacher's paper), questioning it on the ground of two arguments:

1. Derivation of היברצ from הירביצ was unlikely,
2. The Egyptian spelling was mentioned in a different form in the named quotations.

Kraus specially searched for material - this time in Judaistic tradition - and rather convincingly read a word denoting Iberians הירביצ. His argument was buttressed by Syriac sources as well:

"Bearing in mind the interdialectal difference, the orthography of Iberian will be the same in Syriac, as in our example: in place of צ- we shall have א. It is precisely in this form אירבא or interdialectal difference that this word is evidenced repeatedly in Syriac sources (cf. Paune Smith. Thesaurus Syriacus, col. 20: אירבא ; ibid. col. 136: אירבא). In various contexts (in the same form we find reference to the country of the Iberians, the Iberian Sea, the warm waters of Iberia. ... In lists of diamerismos, drawn up in various epochs, as we have seen, Iberian is not missing anywhere, and it is quite natural that, along with Median and Elamite, Iberian is also mentioned in the adscription to the Talmud. ... Of the fifteen scripts of the

diamerismos, at least five are evidenced in the Talmud. ... Still, I attach the most importance to the fact that the data of Christian and Judaistic sources in this case coincide" (S. Krauß).

Besides S. Kraus, E. Nestle, P. Lagarde and W. Bacher too confirmed the evidence in Judaistic historiography on peoples possessing their own scripts, including the Iberians (cf. a Hebrew source of the 7th-8th centuries, in which the so-called tablets of peoples and the list of the peoples having their own scripts are obviously drawn up by David bet Rabani according to the Christian tradition: the "Midrash ha-Gadol", discovered in Yemen early in the twentieth century, etc.)

As noted above, diamerismos as a whole, and especially the identification of little-known peoples and languages became one of the most popular themes in Christian historiography, and, as with all popular themes, this, too, did not pass without curiosities. Thus, e.g. W. Bacher assumed that *Hiber* (Iberian) and *Heber* (Hebrew) must have been etymologically identical words. Other nonserious themes too would crop up, though they failed to overshadow topics interesting from the purely scholarly viewpoint, whose analysis was proposed by European scholars at the close of the nineteenth and early twentieth centuries.

Having considered these sources, we can make the following conclusions: from the third century (235) onwards the Iberians were always mentioned in the list of literary languages as descendants of Japheth (Ἰβήρης, Iburī, Iberii), whose identification caused differences of views among scholars on the verge of the nineteenth and twentieth centuries. Some scholars identified them as the Pyrenean Iberians, not Caucasian Iberians.

The work demonstrates that this issue, which was controversial for scientists in the twentieth century was quite unequivocal in the Middle Ages, particularly in the oriental Christian sources. Starting from the ninth century, Syrian and Coptic sources replaced the ethnonym *Iberian* with words denoting Georgians: *Georgii*, *Ġurġani*/*Gurzani*, which makes it quite clear who was meant by the Iberians in *diamerismos*. It is difficult to say at this stage of research whether the basis for this replacement was chronological (*Iberian* was used during an early period and was replaced by *Georgii*, *Ġurġani* later) or geographic (it is possible that this tradition - *Georgii*, *Ġurġani* - existed in the Christian East from the very beginning). However, this is of no essential importance for this study, as in both cases, it was quite clear who was meant by the Iberians of Medieval *diamerismos*.

No matter how controversial these topoi elaborated in the religious context and their origin and credibility may be, it is a fact that from the third century, the original Iberian script and literary traditions of the Iberians were among the most clearly shaped topoi in the ancient ecclesiastic historiography, in particular, in Greek, Latin, Syrian, Armenian, Arabic and other foreign sources. They reflect the opinion universally accepted in the traditions that are separated from each other geographically, historically, or religiously in the cultural world of the 3rd-18th centuries. It has turned out that the opinion was also well known to and mentioned on a lot of occasions by Judaic historiography and the Talmudic and Midrashic exegetical sources.

The creation in the tenth-twelfth centuries of texts legitimizing the identity of the Georgian language, history, and men of letters is directly linked to what is dealt with in the first part of the work: individual issues of the concept of the initial history of languages

and nations, individual versions of *diamerismos*, the genealogy of the texts reflecting relationships between languages and ethnic groups in general, and the textual typology of the texts. It was no accident that Eprem Mtsire wrote in the introduction to the compendium of foreign-language sources on the conversion of the Georgians, which he compiled, that it is necessary "to write down what is to be said", which means that it should be canonized by creating a legitimate basis for the Georgians' linguistic, cultural, and religious independence and autocephaly, which was one of the important factors for legitimizing initial stories reflecting the life of "our kin" (Leonti Mroveli) as an inseparable part of universal history in the Medieval cultural world, in particular the Greek-Byzantine space.

From this viewpoint, the study deals with *Praise and Exaltation of the Georgian Language* by Ioane-Zosime. On the basis of comparison with similar texts created in accordance with other traditions of the Christian East, *Praise* by Ioane-Zosime is analyzed as a text, which provides solid legitimization for the Georgian language and an attempt to create foundations for Georgian as a language with a special mission.

The work attempts to consider Georgian history at its various stages as conceptualized by Leonti Mroveli stage by stage:

- a) The life of our ancestors at the level of universal history, i.e. at the first stratum of the humankind (the lives of the ancestor of Kartlos, Haik, and Albanos - Thargamos/ Togarmah - in Babylon and his trip from Babylon to the Caucasus after the collapse of the Tower);
- b) The life of Thargamos' kin at the level of common regional history. The region is ethnically united, but variegated linguistically. These ethnic groups residing in the Caucasus have common origin (they have one father), but they speak different languages, although they are able to understand each other, as they know each other's languages;
- c) The life of the "Georgian kin" at the level of national history, i.e. at the level of common ethnic origin and linguistic unity (the era of Parnavaz), which is based on the "new building element" (W. Boeder) in the shape of the common Georgian language together with the old element in the shape of common ethnic origin.

Along with the texts providing a basis for the identity of the Georgian language, history, and scientists, the present work provides a typological analysis of concepts shaped in the similar cultural, linguistic, and historical context in the Medieval Christian East. The appendix includes separate fragments of *diamerismos* attested in the ancient Georgian tradition (Josephus Flavius, Eprem the Assyrian, Georgios Hamartolos and an unknown author) found in the works and translations by Euthymius the Antonite, Leonti Mroveli, Juansher.

- აბულაძე 1955, აბულაძე, ილია, ასურელ მოღვაწეთა ცხოვრების წიგნთა ძველი რედაქციები. ტექსტები გამოკვლევითა და ლექსიკონით გამოსცა ილია აბულაძემ (= ძველი ქართული ენის კათედრის შრომები 1), თბილისი
- აბულაძე 1961, აბულაძე, ილია, იპოლიტე რომაელის ქრონიკის ძველი ქართული ვერსია, იხ. საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ხელნაწერთა ინსტიტუტის შრომები, III, გვ. 223-243, თბილისი
- Adler 2006, Adler, William, Eusebius' Critique of Africanus. იხ. *Julius Africanus und die christliche Weltchronistik*, ed. M. Wallraff, S. 147-157 (= *Texte und Untersuchungen zur Geschichte der altchristlichen Literatur* 157), Berlin
- Albertz 1989 (2), Albertz, Reiner, Die Frage des Ursprungs der Sprache im Alten Testament, იხ. Gessinger, Joachim, Rahden, Wolfert, von (Hgg.), *Theorien vom Ursprung der Sprache*, Bd. 2, pp. 1-18, Berlin
- ალექსიძე 1991, ალექსიძე, ზაზა, ამბავი ქართლისა და ნათესავისა მათისა, იხ. კრებული ამიერკავკასიის ისტორიის პრობლემები, მთ. რედ. ა. აფაქიძე, გვ. 79-83, თბილისი.
- Amobius, Commentarii in psalmos, იხ. *Patrologiae cursus completus. Series Latina* 53 (PL), ed. Jacques-Paul Migne
- Augustinus, In Iohannis Evangelium, იხ. *Corpus Christianorum Series Latina* 36 (CCSL), Turnhout – Leuven
- Aurelii Augustini opera, pars VIII, Tractatus in Johannem, XXXII, 6-7, იხ. *Corpus Christianorum, Series Latina MCMLIV* (CCSL), Turnhout – Leuven
- Altaner 1951, Altaner, Berthold, *Patrologie : Leben, Schriften und Lehre der Kirchenväter*, Freiburg: Herder (= *Herders theologische Grundrisse*)
- Bacher 1902, Bacher, Wilhelm, Zur Zahl der biblischen Völkerschaften, იხ. *Magyar Zsidó Szemle* XI (1902), Budapest
- Banchich 2009, Banchich, Thomas, *The History of Zonaras: From Alexander Severus to the Death of Theodosius the Great*. Routledge, London-New York
- Bardy 1932, Bardy, Gustave, La littérature patristique des questionnes et responsiones sur l'écriture sainte, იხ. *Revue biblique* 41 (1932) : 210-236, 341-369, 515-537, Paris
- Basilii Caesariensis, Epistula CCXIV: Terentio comiti, 4, იხ. *Patrologiae cursus completus. Series Graeca* (PG), 32, ed. Jacques-Paul Migne
- Basset 1894, Basset, René, *Les Apocryphes Éthiopiens*, traduits en Français par René Basset, Paris
- Bauer 1956, Bauer, A. – R. Helm (edd.), Hippolytus: *Chronicon* (= Hippolytus: Werke IV), Leipzig
- Beck 1965, Beck Hans-Georg, Zur byzantinischen „Mönchschronik“, იხ. *Speculum historiale. Geschichte im Spiegel von Geschichtsschreibung und Geschichtsdeutung*, ed. C. Bauer, L. Boehm, M. Müller, pp. 188-197, Freiburg (= *Ideen und Realitäten in Byzanz. Gesammelte Aufsätze*, London 1972)
- Bezold 1981, Bezold, Carl 1981: *Die Schatzhöhle*. Eine Sammlung biblischer Geschichten aus dem sechsten Jahrhundert jemals Ephraem Syrus zugeschrieben, syrischer Text und arabische Version herausgegeben nach mehreren Handschriften zu Berlin, London Oxford, Paris und Rom mit deutscher Übersetzung und Anmerkungen. Neudruck der Ausgabe Leipzig 1883-1888. Amsterdam: APA-Philo Press

- Boeder 1983, Boeder, Winfried, Die georgischen Mönche auf dem Berge Athos und die Geschichte der georgischen Schriftsprache, იბ. *ბედი ქართლისა Bedi Kartlisa*, Le destin de la Géorgie 41 (1983), pp. 85-95 // *Bedi Kartlisa*. Georgian and Caucasian Studies // *Bedi Kartlisa*. Revue de kartvelologie. Études géorgiennes et caucasiennes. Paris
- Boeder 1994, Boeder, Winfried, Identität und Universalität: Volkssprache und Schriftsprache in den Ländern des alten christlichen Orients, იბ. *Georgica* 17 (1994), pp. 66-84, Zeitschrift für Kultur, Sprache und Geschichte Georgiens und Kaukasiens. Jena // Konstanz // Aachen
- Boeder 1997, Boeder, Winfried, Sprachen und Nationen im Raum des Kaukasus, in: G. Hentschel, *Über Muttersprachen und Vaterländer*. Zur Entwicklung von Standardsprachen und Nationen in Europa, pp. 183-209, Frankfurt am Main
- Boeder 1998, Boeder, Winfried, Sprache und Identität in der Geschichte der Georgier, იბ. B. Schrade - Th. Ahbe (edd.), *Georgien im Spiegel seiner Kultur und Geschichte*, pp. 68-81, Berlin
- ბოედერი 1998, ბოედერი, ვინფრიდ, ენა და ვინაობა ქართველთა ისტორიაში, იბ. *ქართველურ ენათა სტრუქტურის საკითხები*, VII, გვ. 60-81, თბილისი
- ბოედერი 2005, ბოედერი, ვინფრიდ, ენა და კილო ქართველოლოგიაში, იბ. *ენათმეცნიერების საკითხები* 2005, I-II, გვ. 196-240, თბილისი
- ბოლქვაძე 2005, ბოლქვაძე, თინათინ, იდეოლოგიზებული ლირებულებები, თბილისი
- Borst 1957, Borst, Arno, *Der Turmbau von Babel* Geschichte der Meinungen über Ursprung und Vielfalt der Sprachen und Völker. I – IV (1957-1963). Stuttgart: Hiersemann
- Brandenstein 1953, Brandenstein, Wilhelm, Bemerkungen zur Völkertafel in der Genesis, იბ. *Sprachgeschichte und Wortbedeutung*, Festschrift Albert Debrunner, pp. 57-83, Bern
- ბრეგაძე 1959, ბრეგაძე თამარ, ევრემ მცირე: უწყება მიზეზსა ქართველთა მოქცევისასა, თუ რომელთა წიგნთა შინა მოი სენების. ტექსტი გამოსცა, შესავალი და ლექსიკონ-საძიებლები დაურთო თ. ბრეგაძემ, თბილისი
- Brooks, Guidi, Chabot 1955, Descriptio populorum et plagarum (De familiis linguarum), იბ. *(Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium. vol. 6, Scriptorum Syri, t. VI, Paris, deinde Louvain/Leuven 1903 sqq.*
- Brosset 1869, Brosset, Marie Félicité, Histoire chronologique par Mkhithar d' Airivank, იბ. *Mémoires de l'Académie Impériale des sciences de St. Petersburg VII*, St. Petersburg
- Brosset 1874, Brosset, Marie Félicité, *Collection d'Historiens Arméniens*. Th. Ardzrouni, Xe s., Histoire des Ardzrouni; Arakel de Tauriz, XVIIe s., Livre d'histoires; Iohannès de Dzar, XVIIe s., Histoire de l'Aghovanie, traduits par M. Brosset, S. Pétersbourg
- Bruce 1991, Bruce, Frederick F., *Außerbiblische Zeugnisse über Jesus und das frühe Christentum*, Brunnen-Verlag, Gießen
- გამყრელიძე 1998, Gamqrelidze, Tamaz, Christentum und altgeorgische Kultur, იბ. B. Schrade - Th. Ahbe (edd.), *Georgien im Spiegel seiner Kultur und Geschichte*, pp. 88-90, Berlin
- გამყრელიძე 2001, გამყრელიძე, თამაზ, მნიშვნებრიობა ქართული, იბ. *Dedicatio*, ისტორიულ-ფილოლოგიური ძიებანი, აკად. მ. ლორთქიფანიძისადმი მიძღვნილი საიუბილეო კრებული, გვ. 420-429, თბილისი
- Gerl 1985, Gerl, Hanna-Barbara, Zwischen faktischer und numinoser Gültigkeit: Lorenzo Vallas Theorie vom Vorrang der lateinischen Sprache, იბ. Richard J. Schoeck (ed.): *Acta Conventus Neo-Latini Bononiensis*, pp. 327-336, New-York
- Gessinger, Rahden 1989, Gessinger, Joachim, Rahden, Wolfert, von (Hgg.), *Theorien vom Ursprung der Sprache*, 2 Bände, Berlin

Gelzer 1898, Gelzer, Heinrich, *Sextus Julius Africanus und die byzantinische Chronographie*, von Heinrich Gelzer, Leipzig

გიგინეიშვილი, კიკვიძე 1989, გიგინეიშვილი, ბაქარ, კიკვიძე, ცოტნე, *ნიგნნი ძუელისა ალთქუმისანი*, ნაკვეთი 1, *შესაქმისაჲ, გამოსლუვათაჲ*. ყველა არსებული ხელნაწერის მიხედვით გამოსაცემად მოამზადეს ბაქარ გიგინეიშვილმა და ცოტნე კიკვიძემ. გამოკვლევა ბაქარ გიგინეიშვილისა, თბილისი

გიულდენშტეტი 1962-64, *გიულდენშტედტის მოგზაურობა საქართველოში*. გერმანული ტექსტი ქართული თარგმანითურთ გამოსცა და გამოკვლევა დაურთო გ. გელაშვილმა. I (1962), II (1964), თბილისი

Güldenstädt 1834, Güldenstädt, Johan Anton, *J. A. Güldenstädt's Beschreibung der kaukasischen Länder*. Aus seinen Papieren gänzlich umgearbeitet, verbessert herausgegeben und mit erklärenden Anmerkungen begleitet von Julius Klaproth. Berlin: Im Verlage der Stuhrschen Buchhandlung

გვანცელაძე 2003, გვანცელაძე, თეიმურაზ 2003: არის თუ არა გაგვბინება ენის დიალექტისაგან გამოიჯნვის კრიტერიუმი? იხ. *„ენათმეცნიერების საკითხები“* 2003, 2, გვ. 170-176, თბილისი

გვანცელაძე 2004, გვანცელაძე, თეიმურაზ 2004: აკადემიური პოლემიკა თუ იდეის დისკრედიტაციის მცდელობა? იხ. *„ენათმეცნიერების საკითხები“* (2004), I: 191-198, თბილისი

გვანცელაძე 2005, გვანცელაძე, თეიმურაზ, ქართველური ენები თუ ქართველური დიალექტები? დანართი ტ. ფუტყარაძის წიგნისა *ქართველები* I, ქუთაისი

გვანცელაძე 2006, გვანცელაძე, თეიმურაზ, *ენისა და დიალექტის საკითხი ქართველოლოგიაში*, თბილისი

გვანცელაძე, თეიმურაზ 2007: ინტერვიუ თეიმურაზ გვანცელაძესთან, გაზეთი ახალი თაობა, 30 აპრილი (2007), თბილისი

გოგოლაშვილი 2007, გოგოლაშვილი, გიორგი, ქართველური ენები თუ დიალექტები? (არატრადიციული პოლემიკა ტრადიციულ თემაზე), იხ. *ქართველური ენები და დიალექტები* (ერთი სამეცნიერო პოლემიკის გამო), გვ. 75-137, რედ. მ. მანჯგალაძე, თბილისი

გორდენიანი 1993, გორდენიანი, რისმაგ, *ქართული თვითშეგნების ჩამოყალიბების პრობლემა*, თბილისი

Gohn – Wendland 1896, Gohn, Leopold, Wendland, Paul, *Philonis Alexandrini opera quae supersunt* / ed. Leopoldus Cohn et Paulus Wendland Berolini: Reimer

Gorion 1918, Gorion, M. J. bin, *Der Born Judas: Legenden, Märchen und Erzählungen*, gesammelt von M. J. bin Gorion. Übertragen von Rahel Ramberg, Bd. 3: Mären und Lehren Leipzig: Insel-Verlag

Graf 1947, Graf, Georg 1944: *Geschichte der christlichen arabischen Literatur*, Band I (= Studia et Testi 118). Città del Vaticano: Biblioteca Apostolica Vaticana

Gregorius Nyssenus 1960, Gregorius Nyssenus, *Contra Eunomium* II, იხ. Jaeger, Werner (Hg.), *Gregorius Nyssenus, Opera* I, pp. 299-302, Leiden,

Gregorius Theologus, *Oratio* 41, In *Pentecosten*, 15, იხ. *Patrologiae cursus completus. Series Graeca* (PG 36), ed. Jacques-Paul Migne

Grimm 1862, Grimm, Jakob, *Über den Ursprung der Sprache*, von Jacob Grimm, Berlin

Gross 1953, Gross, Heinrich, *Weltherrschaft als religiöse Idee im Alten Testament*, (= *Bonner biblische Beiträge* 6), Bonn: Peter Hanstein

Gutschmid 1894, Gutschmid, Alfred, Untersuchungen über den Δαμασκιανὸς τῆς γῆς und andere Bearbeitungen der Mosaischen Völkertafel, nb. A. Gutschmid: *Kleine Schriften* V, pp. 585-717, Leipzig.

Dempf 1954, Dempf, Alois, *Sacrum Imperium: Geschichts- und Staatsphilosophie des Mittelalters und der politischen Renaissance*, Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgemeinschaft

Dhorme 1932, Dhorme, Edouard, Les peuples issus de Japhet d'après le chapitre X de la Genèse, nb. *Syria, Revue d'art oriental et d'archéologie*, publ. par l'Institut Français d'Archéologie du Proche-Orient, Nr. 13 (1932), pp. 28-49, Bairūt (Paris)

Dillmann 1874, Dillmann, August, *Das Buch der Jubileen oder die kleine Genesis*, Tübingen

დობორჯგინიძე 1998, დობორჯგინიძე, ნინო, „ფსალმუნთა გამოკრებული თარგმანება“ და ძველი ქართული ლინგვისტური აზროვნების ისტორიის საკითხები, საკანდიდატო დისერტაცია, თბილისი

Doborjginidze 2000, Doborjginidze, Nino, Die identitätsbildende Funktion der Sprache und Übersetzungsprobleme bei den altgeorgischen Exegeten, nb. Sander, Ulrike-Christine - Fritz Paul (edd.) 2000: *Muster und Funktionen kultureller Selbst- und Fremdwahrnehmung*. Beiträge zur internationalen Geschichte der sprachlichen und literarischen Emanzipation, pp. 169-184, Göttingen

Doborjginidze 2003a, Doborjginidze, Nino, Einige Fragestellungen der Volkssprachenemanzipation im östlichen Christentum des Mittelalters, nb. *Oriens Christianus*, Hefte für die Kunde des christlichen Orients, 87, pp. 149-170, München

Doborjginidze 2003b, Doborjginidze, Nino, Die Argumente gegen die Bibelübersetzung in die Volkssprache und ihre Nachwirkung auf die Entwicklung des Georgischen in den 10.-12. Jh., nb. Boeder, Winfried (ed.): *Kaukasische Sprachprobleme*. Beiträge zu den Kaukasistentagungen in Oldenburg 1995-1001 (= Caucasia Oldenburgensia 1), pp. 119-140, Oldenburg: Bibliotheks- und Informationssystem der Universität Oldenburg

დობორჯგინიძე 2005, დობორჯგინიძე, ნინო, დიამერიზმები და თხუთმეტი სამწერლო ენის ტოპოსი (უძველესი ცნობები იბერიული დამწერლობის შესახებ. nb. ჟურნალი: *ლიტერატურა და სხვა* (2005 აგვისტო), გვ. 190-207, თბილისი

Doborjginidze 2006, Doborjginidze, Nino, Christian Historiography and the Topos of Fifteen Literary Languages (Evidence on the Iberian Script, *The Kartvelologist* (13), Journal of Georgian Studies, pp. 89-98, Tbilisi

დობორჯგინიძე 2007ა, დობორჯგინიძე, ნინო, ბერძნულ-ბიზანტიური სამყარო და ხალხურ ენათა ემანსიპაციის საკითხები, nb. კრებული *ბიზანტიზმის საქართველოში*. რედ. თ. დოლიძე, 6. მხარაძე. ბიზანტიზმის საერთაშორისო სიმპოზიუმის მოხსენებები, გვ. 161-176, თბილისი

დობორჯგინიძე 2007ბ, დობორჯგინიძე, ნინო, თარგმანთან დაკავშირებული პრობლემების ფუნქციონალიზაცია სხვადასხვა ენაში, ჟურნალი *სემიოტიკა*, II, რედ. ც. ბარბაქაძე, ილია ჭავჭავაძის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა და კულტურის კვლევების ფაკულტეტი, გვ. 145-163, თბილისი

დობორჯგინიძე 2007გ, დობორჯგინიძე, ნინო, „ქება და დიდება ქართულისა ენისა“ ქრისტიანული აღმოსავლეთის სახობო პოეზიის კონტექსტში. ჟურნალი: *სემიოტიკა*, I, გვ. 92-100, რედ. ც. ბარბაქაძე, ილია ჭავჭავაძის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა და კულტურის კვლევების ფაკულტეტი, თბილისი

დობორჯგინიძე 2007დ, დობორჯგინიძე, ნინო, რელიგიური ისტორიოგრაფიის უძველესი წყაროები სამწერლობო და არასამწერლობო ქართველური ენების შესახებ, nb. *ქართული სალიტერატურო ენის საკითხები: ისტორია და თანამედროვე მდგომარეობა*

- რეობა, რედ. თ. ბოლქვაძე, გვ. 253-266, თბილისი
- Doborjginidze 2008, Doborjginidze, Nino, Einige Fragestellungen zur Herausbildung von Schriftsprachen im christlichen Osten am Beispiel des Georgischen, in: Le Muséon, Revue d' Études Orientales (2008), Nr. 3-4 : 193-212, Louvain
- დობორჯგინიძე 2009ა, დობორჯგინიძე, ნინო, ქართული ენის ფუნქციური და თეო-სობრივი ლეგიტიმაციის საკითხები შუა საუკუნეებში, in: წახანაგი, ფილოლოგიურ კვლევათა წელიწადური 1 (2009), გვ. 13-29, რედ. მ. ლალანიძე, თბილისი
- Doborjginidze 2009, Doborjginidze, Nino, *Die georgische Sprache im Mittelalter*, Reichert-Verlag, Wiesbaden 2009 (= *Sprachen und Kulturen des christlichen Orients*, Bd. 17, hrsg. v. Johannes den Heijer, Stephen Emmel, Andrea Schmidt, Martin Krause).
- დობორჯგინიძე 2010, დობორჯგინიძე, ნინო, ეთნონიმ ὁ Πηγύτης იდენტიფიკაციისათვის ოსებ ფლავიოსის ისტორიის მიხედვით, in: გურამ კარტოზია 75 (= *ქართვლოლოგიური ბიბლიოთეკა 11*), რედ. თამაზ გამყრელიძე, თბილისი
- დოჩანაშვილი 1985, დოჩანაშვილი, ელენე, *მცხეთური ხელნაწერი* (ეკლესიასტე, სიბრძნე სოლომონისა, ქება ქებათა სოლომონისა, წინასწარმეტყველთა წიგნები — ესაია, იერემია, ბარუქი, ეზეკიელი), გამოსაცემად მოამზადა ე. დოჩანაშვილმა, თბილისი
- Dörrie 1974, Dörrie, Zur Methodik antiker Exegese, in: *Zeitschrift für die neutestamentliche Wissenschaft und die Kunde der älteren Kirche*, Nr. 65 (1974), Berlin: Walter de Gruyter
- Eco 1997, Eco, Umberto, *Die Suche nach der vollkommenen Sprache*. Aus dem italienischen von Burkhart Kroeber, München
- Ephrem Graecus, In Genesim commentarius, in: *Corpus scriptorum Christianorum Orientalium (CSCO) 153 (SS syri 72)* Leuven: Peeters
- Ефимов 1961, Ефимов, Александр. История русского литературного языка, Москва
- Ewald 1850, Ewald, Heinrich 1850: Das Buch der Jubiläen, *Jahrbücher der Biblischen Wissenschaft von Heinrich Ewald 2*, pp. 248-253, Göttingen
- Wendland 1938, Wendland, Heinz-Dieter, *Geschichtsanschauung und Geschichtsbewußtsein im Neuen Testament*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht
- Wacholder 1968, Wacholder, Ben, Zion, Biblical chronology in the Hellenistic World *Chronikles*, *Тф* in: *Harvard theological review 61*, pp. 451-481, Cambridge
- Wahlgren 2006, Wahlgren, Staffan, Die Logotheten-Chronik. Form – Inhalt – Ideologie, in: *Julius Africanus und die christliche Weltchronistik*, ed. M. Wallraff, pp. 245-251 (= *Texte und Untersuchungen zur Geschichte der altchristlichen Literatur 157*), Berlin, New York: de Gruyter
- Winkelmann 1991, Winkelmann, Friedhelm, *Euseb von Kaisareia. Der Vater der Kirchengeschichte*, Berlin
- თაყაიშვილი 1906, თაყაიშვილი, ექვთიმე, *ქართლის ცხოვრება*. მარიამ დედოფლის ვარიანტი. დამატება I: თქმული წმიდისა მამისა ჩუენისა ფერემისი, თარგმანი დაბადებისათვის ცისა და ქუეყანისა და ადამისთვის, თბილისი
- თაყაიშვილი 1953, თაყაიშვილი, ექვთიმე, აპოკრიფული თხზულება, რომელიც წინ უძღვის „ქართლის ცხოვრების“ მაჩაბლისეულ ხელნაწერს, in: *აკადემიკოს ს. ჯანაშიას სახელობის საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის მოამბე VIII* (1953), გვ. 25-47, თბილისი
- Johannes Chrysostomus, In epistulam I Cor. Homilia XXXV, I, in: *Patrologiae cursus completus. Series Graeca (PG 61)*, ed. Jacques-Paul Migne
- Issatschenko 1975, Issatschenko, Alexander 1975: *Mythen und Tatsachen über die Entstehung der russischen Literatursprache*, Wien

- Issatschenko 1980, Issatschenko, Alexander 1980: *Geschichte der russischen Sprache*. I. Von den Anfängen bis zum Ende 17. Jh. Heidelberg
- Croke 1983, Croke, Brian, *The Origins of the Christian World Chronicle*, იხ. *History and Historians in Late Antiquity*, ed. B. Croke, A. M. Emmett, pp. 116-131, Sydney (= *Christian Chronicles and Byzantine History, 5th- 6th Centuries*, Aldershot 1992, III)
- Croke 1990, Croke, Brian, *Byzantine Chronicle Writing*, იხ. *Studies in John Malalas*, pp. 27-54, ed. E. Jeffreys, B. Croke, R. Scott, Sydney
- Kaczmarek 1989, Kaczmarek, Ludger, *Aspekte scholastischer Sprachursprungstheorien*, იხ. Gessinger, Joachim, Rahden, Wolfert, von (Hgg.), *Theorien vom Ursprung der Sprache*, Bd. 1, pp. 65-88, Berlin
- კეკელიძე 1956, კეკელიძე, კორნელი, ხალხთა კლასიფიკაციისა და გეოგრაფიული განრიგების საკითხები ძველ ქართულ მწერლობაში, იხ. *ეტიუდები ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორიიდან*, გვ. 168-182, თბილისი
- კეკელიძე 1972, კეკელიძე, კორნელი, გიმნოსოფისტები ძველ ქართულ ლიტერატურაში, იხ. *ეტიუდები ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორიიდან II*, გვ. 108-129, თბილისი
- კეკელიძე 1979, კეკელიძე, კორნელი, ლეონტი მროველის ლიტერატურული წყაროები, იხ. *ეტიუდები ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორიიდან XII*, გვ. 10-31, თბილისი
- კეკელიძე 1980, კეკელიძე, კორნელი, *ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორია*, ტომი I, თბილისი
- კიკნაძე 2009, კიკნაძე, ზურაბ, *ქართლი გაქრისტიანების გზაზე: ადამიანები და სინმინდეები* (= *ქართული ერთობა და მისი იდენტობა: იდეები, სიმბოლოები, პერცეფციები, II*), თბილისი
- Krauß 1899, Krauß, Samuel, *Die Zahl der biblischen Völkerschaften*, იხ. *Zeitschrift für die alttestamentliche Wissenschaft (ZAW)* 19, pp. 1-14, Gießen
- Krauß 1900, Krauß, Samuel, *Zur Zahl der biblischen Völker*, იხ. *Zeitschrift für die alttestamentliche Wissenschaft (ZAW)* 20, pp 38-43, Gießen
- Krauß 1906, Krauß, Samuel, *Zur Zahl der biblischen Völker*, იხ. *Zeitschrift für die alttestamentliche Wissenschaft (ZAW)* 26, pp : 33-48, Gießen
- Lagarde 1879, Lagarde, Paul de, *Praetermissorum libri duo*. Göttingen.
- Lagarde 1891, Lagarde, Paul de, *Biblische Völker*, იხ. *Die Goettingischen gelehrten Anzeigen*, Bd. 4, pp. 348-350, Göttingen
- Landersdorfer 1913, Landersdorfer, Simon, *Ausgewählte Schriften der syrischen Dichter Cyrillonas, Baläus, Isaak von Antiochien und Jakob von Sarug*, aus dem Syrischen übers. von S. Landersdorfer (= *Bibliothek der Kirchenväter*, [R. 1], 6, pp. 271-285, München-Kempten : Kösel-Pustet
- Lauer 1869, Lauer, Max (ed.), *Des Moses von Chorene Geschichte Großarmeniens*. Übersetzt von Max Lauer. Regensburg
- Lüdtke 1917, Lüdtke, Willy, *Georgische Adam-Bücher*, იხ. *Zeitschrift für die alttestamentliche Wissenschaft (ZAW)* 17, pp. 155-168, Gießen.
- Mahé 1992, Mahé, Jean-Pierre, *La Caverne des trésors: version géorgienne*, trad. par Jean-Pierre Mahé, Lovanii: Peeters (= *Corpus scriptorum Christianorum orientalium 527: Scriptores Iberici 24*)
- მამულაია 1987, მამულაია, გურამ, *პატრონეჟობა*, თბილისი
- მელიქიშვილი 1987, მელიქიშვილი, ნინო, *იოსებ ფლავიოსი, მოთხრობანი იუდაებრივისა ძეგლსიტყუაობისანი*, ქართული თარგმანის ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა,

- გამოკვლევა დაურთო ნინო მელიქიშვილმა, თბილისი
- Mommmsen 1850, Mommmsen, Theodor, Über den Chronographen vom Jahre 354, *Abhandlungen der Philologisch-Historischen Classe der Königlich Sächsischen Gesellschaft der Wissenschaften* (1850) pp. 547-697, Leipzig: Weidmannsche Buchhandlung
- Mommmsen 1892, Mommmsen, Theodor, *Chronica minora saec. IV, V, VI, VII*, *Monumenta Germaniae Historiae. Auctorum Antiquissimorum* tomus IX, pp. 78-140, Berolini
- Mosshammer 2006, Mosshammer, Alden, A., The Christian Era of Julius Africanus. With an Excursus on Olympiad Chronology, *Julius Africanus und die christliche Weltchronistik*, ed. M. Wallraff, pp. 83-112 (*Texte und Untersuchungen zur Geschichte der altchristlichen Literatur* 157), Berlin
- Müllenhoff 1892, Müllenhoff, Paul 1892: "Die römische Weltkarte und Chronographie", *Deutsche Altertumskunde*. III. Berlin
- მუსხელიშვილი 1977, მუსხელიშვილი, დავით, საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიის ძირითადი საკითხები, ტ. I, თბილისი
- მუსხელიშვილი 1980, მუსხელიშვილი, დავით, საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიის ძირითადი საკითხები, ტ. II, თბილისი
- მუსხელიშვილი 1999, მუსხელიშვილი, დავით, "ქართლის ცხოვრების" უძველესი ნაწილის შედგენილობა და ჯუანშერის თარიღი, *იხ. საქართველო ვახტანგ გორგასლის ეპოქაში*, თბილისი
- მუსხელიშვილი 2003, მუსხელიშვილი, დავით, საქართველო IV-VIII საუკუნეებში, თბილისი
- მელიქიშვილი 1987, მელიქიშვილი, ნინო, *იოსებ ფლავიოსი. მოთხრობანი იუდაებრებისა ძუელსიტყუაობისანი*. ქართული თარგმანის ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, გამოკვლევა დაურთო ნინო მელიქიშვილმა, თბილისი
- Nestle 1905, Nestle, Eduard, Die schreibkundigen Völker von Genesis 10, *Zeitschrift für die alttestamentliche Wissenschaft (ZAW)* 25, pp. 210-213, Gießen
- Neuschäfer 1987, Neuschäfer, Bernhard, *Origenes als Philologe*, Bd. 1, 2, Basel
- Origenes, *Contra Celsum* VIII, 37, *ib. Koetschau (Hg.), Die griechischen christlichen Schriftsteller der ersten drei Jahrhunderte (GCS)*, T. 2, Leipzig
- Österreichische Wochenschrift 1899, *Dr. Bloch's oesterreichische Wochenschrift, Centralorgan für die gesamten Interessen des Judenthums*, 1891-1920 Wien
- პატარიძე 2008ა, პატარიძე, ლელა, მირიანი და მისი მეფობა: იდეოლოგიური ასპექტი, *იხ. ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტის შრომები*, VIII (2008), თბილისი
- პატარიძე 2008ბ, პატარიძე, ლელა, მეფობის იდეა "ვახტანგ გორგასლის ცხოვრებაში" *იხ. საქართველოს შუა საუკუნეების ისტორიის საკითხები*, IX, რედ. მ. ჩხარტიშვილი, თბილისი
- პატარიძე 2009, პატარიძე, ლელა, პოლიტიკური და კულტურული იდენტობანი IV-VIII საუკუნეების ქართულ ერთობაში: "ქართლის ცხოვრების" სამყარო (=ქართული ერთობა და მისი იდენტობა: იდეები, სიმბოლოები, პერცეფციები, I), თბილისი
- Pinder, Büttner-Wobst 1841, Pinder M., Büttner-Wobst, Th., *Ioannis Zonarae epitome historiarum*. Hrsg. von M. Pinder und Th. Büttner-Wobst. 3 Bde., Bonn
- Poznański 1904, Poznański, Samuel 1904: Zur Zahl der biblischen Völker, *ib. Zeitschrift für die alttestamentliche Wissenschaft (ZAW)* 24, pp. 301-308, Gießen
- ქურციკიძე 1990 (1), ქურციკიძე, ცილა, კვლევა "ქართლის ცხოვრების" ხელნაწერების აპოკრიფულ თხზულებათა შესახებ, *იხ. საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის*

- მაცნე, ენისა და ლიტერატურის სერია, საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის საზოგადოებრივ მეცნიერებათა განყოფილება 1990, (1), გვ. 49-64, თბილისი
- ქურციკიძე 1993, ქურციკიძე, ცილა, „ქართლის ცხოვრების“ მარიამისეული ხელნაწერის შესახებ, იხ. საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის მაცნე, საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის საზოგადოებრივ მეცნიერებათა განყოფილება 1993, (3-4), გვ. 109-122, თბილისი
- ქურციკიძე 2007, ქურციკიძე, ცილა, *განძთა ქვაბი, ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, გამოკვლევა, ლექსიკონი და საძიებლები დაურთო ცილა ქურციკიძემ (= ძველი ქართული აპოკრიფული ლიტერატურის ძეგლები 2)*, თბილისი
- Rapp 1997, Rapp, Stephan, *Imagining History at the Crossroads: Persia, Byzantium at the Architects of the Written Georgian Past. Vol. I, A dissertation submitted in partial fulfilment of the requirements for the degree of Doctor of philosophy (History) in The University of Michigan*
- Rapp 2008, Rapp, Stephan, *The Land of Heroes and Giants: Recovering the Iranian Heritage of Medieval Georgia*, იხ. *Georgia: the Making of a National Culture*, May 2008, Paper on the conference, The University of Michigan
- Reydellet 1984, Reydellet, Marc, *Isidorus Hispalensis, Etymologiae IX*, ed. Marc Reydellet, Paris
- Roberto 2006, Roberto, Umberto, *Julius Africanus und die Tradition der hellenistischen Universalgeschichte*, იხ. *Julius Africanus und die christliche Weltchronistik*, ed. M. Wallraff, pp. 3-16, (= *Texte und Untersuchungen zur Geschichte der altchristlichen Literatur* 157), Berlin
- სარჯველაძე 2008, სარჯველაძე, ზურაბ, *ჯუანშერი, ცხოვრება ვახტანგ გორგასლისა, ტექსტი გამოსაცემად მოამზადეს ზურაბ სარჯველაძემ და სოფიო სარჯველაძემ, იხ. ქართლის ცხოვრება, მთავარი რედაქტორი როინ მეტრეველი, საქართველოს მეცნიერებათა ეროვნული აკადემია (საქართველოს ისტორიის წყაროების კომისია), თბილისი*
- Sotirioudis 1989, Sotirioudis, Panagiotis, *Untersuchungen zum Geschichtswerk des Johannes von Antiocheia*, Thessaloniki
- Staab 2006, Staab, Gregor, *Chronographie als Philosophie. Die Uhrwahrheit der mosaischen Überlieferung nach dem Begründungsmodell des Mittelplatonismus bei Julius Africanus (Edition und Kommentierung von Africanus Chron. fr. 1)*, იხ. *Julius Africanus und die christliche Weltchronistik*, ed. M. Wallraff, pp. 61-81 (= *Texte und Untersuchungen zur Geschichte der altchristlichen Literatur* 157), Berlin
- Treadgold 2007, Treadgold, Warren, *The early Byzantine historians*, Basinstoke
- Творогов 1976, Творогов, О. В., *Задачи и перспективы изданий хроник и хронографов*, იხ. *Летописи и хроники*, Москва
- Torrey 1952/53, Torrey, Charles, Culter, *The aramaic Period of the Nascent Christian Church*, იხ. *Zeitschrift für neutestamentliche Wissenschaft und die Kunde der älteren Kirche (ZNW)*, Nr. 44 (1952/53), pp. 205-223, Berlin: Walter de Gruyter
- Unbegaun 1954, Unbegaun, B., *Some recent Studies on the History of the Russian Language*, იხ. *Oxford Slavonic Papers*, 5, pp. 117-132, Oxford
- ურუშაძე 1970, ურუშაძე, აკაკი, *აპოლონიოს როდოსელი, არგონავტიკა. ბერძნული ტექსტი ქართული თარგმანითურთ გამოსცა, შესავალი, კომენტარები და საძიებელი დაურთო აკაკი ურუშაძემ (საქართველოს შესახებ არსებული უცხოური წყაროების კომისია), თბილისი*
- Успенский 1994, Успенский Б. А., *Краткий очерк истории русского литературного языка (XI-XIX вв.)*, Москва

- Fish 1940, Fish, Solomon, *Midrash Haggadol on the Pentateuch: Numbers (English)*, London
- Fish 1957, Fish, Solomon, *Midrash Haggadol on the Pentateuch: Numbers (Hebrew)*, London
- Frankfort 1948, Frankfort, Henry, *Ancient Egyptian Religion, An Interpretation*, New-York
- Fürer-Heimendorf 1953, Fürer-Heimendorf, Christoph von, Altindien, in: *Historia Mundi: ein Handbuch der Weltgeschichte in zehn Bänden* (Bd. 2), begründet von Fritz Kern, hrsg. von Fritz Valjavec unter Mitwirkung des Instituts für Europäische Geschichte in Mainz, Bern: Francke
- ფუტყარაძე 2003, ფუტყარაძე, ტარიელ, მონათესავე ენობრივ ერთეულთა კვალიფიკაციის საკითხისათვის თანამეჭდროვე მეცნიერებაში, ჟურნალი „ქართველური მეცნიერება“ 7, გვ. 206-227, თბილისი
- ფუტყარაძე 2005, ფუტყარაძე, ტარიელ, ქართველები, I, ქუთაისი
- ფუტყარაძე 2006, ფუტყარაძე, ტარიელ, ტერმინოლოგიური შეფასება, განათლების დაგეგმვა და საზოგადოების თვითაღქმა. მოხსენება „ქართველი ხალხის სოციალურ-ტურული ანთროპოლოგიისა და ეთნოლინგვისტური კვლევის სიმპოზიუმზე. გვ. 1-18, ბათუმი 22-24 სექტემბერი, 2006 წელი
- ფუტყარაძე 2006(ა), ფუტყარაძე, ტარიელ, სათავე და პერსპექტივა ქართული სამწიგნობრო ენისა (=კავკასიოლოგიური სერია, 4), თბილისი
- ფუტყარაძე 2007, ფუტყარაძე, ტარიელ, ქართული სამწიგნობრო ენის საყრდენი ენობრივი ერთეულის საკითხისათვის, in: *ქართული სალიტერატურო ენის საკითხები: ისტორია და თანამედროვე მდგომარეობა*, რედ. თ. ბოლქვაძე, გვ. 267-288, თბილისი
- ფუტყარაძე 2008, ფუტყარაძე, ტარიელ, ქართველთა დედაენა და დიალექტები, ქუთაისი
- Schäublin [u.a.] 1974: Schäublin, Christoph, *Untersuchungen zu Methode und Herkunft der antiochenischen Exegese*, Köln: Hanstein
- Schäublin 1992, Schäublin 1992: Zur paganen Prägung der christlichen Exegese, in: *Christliche Exegese zwischen Nicaea und Chalcedon*, hrsg. von J. van Oort u. U. Wickert, pp. 132-173, Kampen: Kok Pharos Publ. House
- Schäublin 2005, Schäublin, Christoph, *Aus paganer und christlicher Antike : ausgewählte Aufsätze zur klassischen Philologie (1970 - 1997)*, Basel: Schwabe
- Schlieben [u.a.] 1974, Schlieben, Reinhard, *Christliche Theologie und Philologie in der Spätantike: Die schulwissenschaftlichen Methoden der Psalmenexegese Cassiodors*, Berlin: de Gruyter
- Schlieben 1979, Schlieben, Reinhard, *Cassiodors Psalmenexegese: Eine Analyse ihrer Methoden als Beitrag zur Untersuchung der Geschichte der Bibelauslegung der Kirchenväter und der Verbindung christlicher Theologie mit antiker Schulwissenschaft*, Göttingen: Kümmerle
- Schmidt 1996: 299-319; Schmidt, Andrea Barbara, Die zweifache armenische Rezension der syrischen Chronik Michaels des Großen, in: *Le Muséon, Revue d'Études Orientales*, Tome 109, pp. 299-319, Louvain-La-Neuve.
- Schmidt 1998, Schmidt, Andrea Barbara, Syrische Tradition in armenischer Adaption. Die armenische Rezeption des Geschichtswerkes von Michael Syrus und der antichalcedonensische Judenbrief an Kaiser Markianos, in: *Symposium Syriacum VII*, pp. 359-371, ed. René Lavenant (*Orientalia Christiana Analecta OCA 256*), Roma
- Schoene 1875-76, Schoene, Alfred, *Eusebii chronicorum libri duo*, Berlin
- Schoeps 1953, Schoeps, Hans Joachim, *Jüdische Geisteswelt, Zeugnisse aus zwei Jahrtausenden*.

შოშიაშვილი-კვაჭანტირაძე 2002, კვაჭანტირაძე, ეკატერინე, შოშიაშვილი, ნოდარ, ვარდან არველიცა: მსოფლიო ისტორია. ძველი სომხურიდან თარგმნეს ეკატერინე კვაჭანტირაძემ და ნოდარ შოშიაშვილმა. შესავალი, კომენტარები და საძიებლები დაურთო ეკატერინე კვაჭანტირაძემ, თბილისი

Schrastetter 1989, Schrastetter, Rudolf, Die Sprachsprungsfrage in Platons „Kratylos“, in. Gessinger, Rahden 1989, Gessinger, Joachim, Rahden, Wolfert, von (Hgg.), *Theorien vom Ursprung der Sprache*, 2 Bände, (Bd. 1, pp. 1-41), Berlin

Chabot 1899-1905, Jaen-Baptiste Chabot, *Chronique de Michel le Syrien*, Patriarche Jacobite D' Antioche (1166-1199), I (1899), II (1901), III (1905), éditée pour la première fois et traduite en français par J.-B. Chabot Paris (repr. Bruxelles 1963)

Chabot 1952, Chabot, Jaen-Baptiste, *Chronicon ad annum Christi 1234 pertinens*, I: *Praemissum est Chronicon anonymum ad A. D. 819 pertinens*, Interpretatus est J.-B. Chabot (=Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium, vol. 109, *Scriptores Syri* tomus 56), editum consilio Universitatis Catholicae Americae et Universitatis Catholicae Lovaniensis, , Louvain

Chamich 1827, Chamich, Michael, *History of Armenia*, I, Calcutta

Karaulashvili 2002, Karaulashvili, Irma, The Date of the *Epistula Abgari*, in. *Apocrypha*, Revue internationale des littératures apocryphes, International Journal of Apocryphal Literatures, 13 (2002), pp. 85-111, Brepols

ყარაულაშვილი Karaulashvili 2004, Karaulashvili, Irma, *The "Epistula Abgari:" Composition, Redactions, Dates*. PhD Dissertation. Department of Medieval Studies, Budapest

Karaulashvili 2007, Karaulashvili, Irma, The Abgar Legend Illustrated: Interrelation of the Narrative Cycles and Iconography in the Byzantine, Georgian and Latin Traditions", in. *Interactions: Artistic Interchange between the Eastern and Western Worlds in the Medieval Period*, A Colloquium organized by the Index of Christian Art, April 8-9, 2004, ed. Colum Hourihane. Index of Christian Art, Department of Art and Archeology, pp. : 245-260 (Princeton & Pennsylvania: University Press, 2007)

ყარაულაშვილი 2010, ყარაულაშვილი, ირმა, ედესის მეფე აბგარი და უფლის მიერ რჩეული მმართველის ქრისტიანული იდეის ჩამოყალიბება, in. *ნახნავი, ფილოლოგურ კვლევათა წელიწადი 2* (2010), რედ. მ. ლალანიძე, თბილისი

ყაუხჩიშვილი 1920, ყაუხჩიშვილი, სიმონ, ხრონოგრაფი გიორგი მონაზონისაჲ, in. *Monumenta Georgica*. III, ძველი ქართული თარგმანი არსენ იყალთოელის, თბილისი

ყაუხჩიშვილი 1940, ყაუხჩიშვილი, სიმონ, *იოვანე პეტრიწის შრომები*. ტომი I. პროკლე დიადოხოსისა პლატონურისა ფილოსოფიისა კავშირნი. ქართული ტექსტი გამოსცა და გამოკვლევა და ლექსიკონი დაურთო სიმონ ყაუხჩიშვილმა, თბილისი

ყაუხჩიშვილი 1947, ყაუხჩიშვილი, სიმონ, „ქართლის ცხოვრება“ და მსოფლიო ისტორია, in. *ა. წულუკიძის სახ. ქუთაისის პედინსტიტუტის შრომები*, ტ. VII (1947), გვ. 1-7, ქუთაისი

ყაუხჩიშვილი 1955, ყაუხჩიშვილი, სიმონ, *ქართლის ცხოვრება*. კრიტიკული ტექსტი დადგენილი ყველა მნიშვნელოვანი ხელნაწერის მიხედვით, თბილისი

თ. ყაუხჩიშვილი 1983, ყაუხჩიშვილი, თინათინ, *ბერძენი მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ*, V, ძველი ბერძნულიდან თარგმნა, გამოკვლევა და საძიებლები დაურთო თინათინ ყაუხჩიშვილმა, თბილისი

ჩხარტიშვილი 2009, ჩხარტიშვილი, ქართული ეთნიკ რელიგიური მოქცევის ეპოქაში (= ქართული ერთობა და მისი იდენტობა: იდეები, სიმბოლოები, პერცეფციები, III), თბილისი

- ჩიკვაძე 2007, ჩიკვაძე, ნესტან, ავგაროზის ეპიტოლე, ძველი ქართული რედაქციები, ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, გამოკლევა, ლექსიკონი და საძიებლები დაურთო ნესტან ჩიკვაძემ (=ძველი ქართული აპოკრიფული ლიტერატურის ძეგლები 5), თბილისი
- ჯავახიშვილი 1946, ჯავახიშვილი, ივანე, გიორგი მთაწმინდელი: ცხორება იოვანესი და ეფთუმესი. გამოსაცემად დაამზადა ივანე ჯავახიშვილმა (=ძველი ქართული ენის ძეგლები 3), თბილისი
- ჯავახიშვილი 1977, ჯავახიშვილი, ივანე, ძველი ქართული საისტორიო მწერლობა (=ივანე ჯავახიშვილი, თხზულებანი თორმეტ ტომად, ტომი მერვე), თბილისი
- Jeffreys 1990, Jeffreys, Elizabeth. The Transmission of Malalas' Chronicle, იხ. *Studies in John Malalas*, ed. . E. Jeffreys, B. Croke, R. Scott, pp. 167-216, Sydney
- Hahner 1973, Hahner, Ursula, *Cassiodors Psalmenkommentar: sprachliche Untersuchungen* (=Münchener Beiträge zur Mediävistik und Renaissance-Forschung 13), München
- Harnack 1897 (1958), Harnack, Adolf, *Geschichte der altchristlichen Literatur bis Eusebios*, 2 Teil. *Die Chronologie*, vol. I, Leipzig (reprint Berlin 1958)
- Hieronymus, Epistulae LXXI-CXX, იხ. *Corpus Scriptorum Christianorum Latinorum* (CSEL 55), Österreichische Akademie der Wissenschaften, Wien
- Hieronymus, Commentarii in prophetas minores, in Sophoniam. იხ. *Corpus Christianorum. Series Latina* (CCSL) 76, Turnhout – Leuven
- Hieronymus, Opera exegetica 1/: Hebraicae quaestiones, იხ. *Corpus Christianorum. Series Latina* (CCSL) 72, Turnhout – Leuven
- Hille-Coates 2000, "Auffassungen von der Herkunft der Sprachen im Identifikationsfeld der lateinischen Sprache im westlichen Christentum des Mittelalters", in: Udo Schöning (ed.): *Internationalität nationaler Literaturen*, pp. 129-147 (= Beiträge zum ersten Symposium des Göttinger Sonderforschungsbereichs 529), Göttingen
- Holl 1915, Holl, Karl, *Epiphanius Constantiensis, Ancoratus und Panarion*, haer. 1-33, Leipzig: Hinrichs (= *Die griechischen christlichen Schriftsteller der ersten drei Jahrhunderte* 25)
- Hubig 1989, Hubig, Christoph, Die Sprache als Menschenwerk, იხ. Gessinger, Joachim, Rahden, Wolfert, von (Hgg.), *Theorien vom Ursprung der Sprache*, 2 Bände, Berlin, Bd. 1, pp. 158-182, Berlin